

ISTARSKI DEMOKRATSKI SABOR I SJEVERNA LIGA - KOMPARATIVNA ANALIZA USPJEŠNOSTI USPOSTAVE DE FACTO TERITORIJALNOSTI

Raos, Višeslav

Doctoral thesis / Disertacija

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:331151>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-19**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu

FAKULTET POLITIČKIH ZNANOSTI

Višeslav Raos

**ISTARSKI DEMOKRATSKI SABOR I SJEVERNA
LIGA – KOMPARATIVNA ANALIZA USPJEŠNOSTI
USPOSTAVE *DE FACTO* TERITORIJALNOSTI**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2014.

University of Zagreb

FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Višeslav Raos

**ISTRIAN DEMOCRATIC ASSEMBLY AND THE
NORTHERN LEAGUE – A COMPARATIVE ANALYSIS
OF SUCCESSFUL ESTABLISHMENT OF *DE FACTO*
TERRITORIALITY**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2014

Sveučilište u Zagrebu

FAKULTET POLITIČKIH ZNANOSTI

Višeslav Raos

**ISTARSKI DEMOKRATSKI SABOR I SJEVERNA
LIGA – KOMPARATIVNA ANALIZA USPJEŠNOSTI
USPOSTAVE *DE FACTO* TERITORIJALNOSTI**

Mentorica: prof. dr. sc. Mirjana Kasapović

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2014.

University of Zagreb

FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Višeslav Raos

**ISTRIAN DEMOCRATIC ASSEMBLY AND THE
NORTHERN LEAGUE – A COMPARATIVE ANALYSIS
OF SUCCESSFUL ESTABLISHMENT OF *DE FACTO*
TERRITORIALITY**

Supervisor: Prof. Dr. Mirjana Kasapović

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2014

O mentorici

Dr. sc. Mirjana Kasapović redovita je profesorica na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu gdje predaje niz kolegija iz područja komparativne politike na preddiplomskoj, diplomskoj i poslijediplomskoj razini. Voditeljica je poslijediplomskoga doktorskog studija „Komparativna politika“. Također je i voditeljica znanstveno-istraživačkog projekta „Hrvatska u regionalnom okruženju“ kojega financira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske te glavna urednica stručnog časopisa „Političke analize“.

U više je navrata bila na studijskim boravcima i usavršavanjima u inozemstvu. Kao stipendistica Zaklade „Alexander von Humboldt“ boravila je od 1994. do 1995. i 2002. godine na Institutu za političku znanost Sveučilišta u Heidelbergu.

Objavila je 10 knjiga i oko 70 članaka, studija i rasprava u zbornicima radova, zbornicima izlaganja sa znanstvenih skupova te znanstvenim i stručnim časopisima u Hrvatskoj, Njemačkoj, Ujedinjenom Kraljevstvu, Sjedinjenim Američkim Državama, Austriji, Poljskoj, Mađarskoj, Sloveniji, Bugarskoj, Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori.

Članica je Hrvatskoga politološkog društva i Kluba hrvatskih humboldtovaca. Dobitnica je dviju državnih nagrada za društvene znanosti: 2006. godine za knjigu *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država* i 2011. godine za knjigu *Politički sustav i politika Izraela*.

Sažetak

U ovom radu pokušavam istražiti čimbenike koji utječu na razlike u uspješnosti uspostave *de facto* teritorijalnosti kod regionalističkih stranaka. Regionalističke stranke predstavljaju posebnu vrstu stranaka, različitu od etnoregionalističkih stranaka i od etničkih stranaka, odnosno stranaka nacionalnih manjina. Presudna karakteristika regionalističkih stranaka je teritorijalni identitet. Pojam uspješne provedbe *de facto* teritorijalnosti označava situaciju u kojoj regionalistička stranka kroz određeno razdoblje rasta i razvoja uspije definirati i označiti regiju koju želi predstavljati na način da u svim ili barem većini izbornih jedinica koje tvore navedenu regiju uspije kontinuirano osvajati mandate u predstavničkom tijelu, a u drugom koraku i obnašati izvršnu vlast. Vrhunac uspjeha provedbe *de facto* teritorijalnosti predstavlja postizanje statusa predominantne stranke, odnosno osvajanje apsolutne većine u predstavničkom tijelu matične regije kroz minimalno tri uzastopna izborna ciklusa. Uspjeh u provedbi *de facto* teritorijalnosti ovisi o sposobnosti regionalističke stranke da se prilagodi kontekstualnim uvjetima stranačkog sustava, izbornog sustava i upravne podjele zemlje, kao i da izgradi uspješnu organizacijsku infrastrukturu, izvuče korist iz odnosa s glavnim koalicijskim partnerom te suzbije sve potencijalne konkurentske regionalističke stranke. Također, uspješna operacionalizacija regionalnog identiteta važan je faktor koji pridonosi uspješnosti *de facto* teritorijalnosti. Komparativna analiza Istarskog demokratskog sabora u Hrvatskoj i Sjeverne lige u Italiji pokazala je da upravna podjela zemlje, odnos s glavnim koalicijskim partnerom te uspjeh u operacionalizaciji regionalnog identiteta dominantno utječu na uspjeh u provođenju *de facto* teritorijalnosti.

Ključne riječi: regionalistička stranka, *de facto* teritorijalnost, teritorijalni identitet, Istarski demokratski sabor, Sjeverna liga

Summary

In this dissertation I am trying to explore the factors which affect the differences in the success of establishment of *de facto* territoriality among regionalist parties. Regionalist parties are a particular kind of parties, distinct from both ethnoregionalist and ethnic parties, i.e. ethnic minority parties. Their defining characteristic is territorial identity. The concept of successful establishment of *de facto* territoriality implies that a regionalist party, through a certain period of growth and development, has succeeded in demarcating a region which it wants to represent by managing to continuously win legislative seats in all or at least the majority of constituencies in that region. On the second level, this also includes the ability to enter regional government. Ultimately, establishment of *de facto* territoriality means attainment of predominant party status, i.e. the winning of regional absolute majority in a minimum of three consecutive elections. The success in establishment of *de facto* territoriality depends on the ability to adapt to the context of the party system, the electoral system and the administrative division of the country, as well as the ability to build a successful organizational infrastructure, draw benefits from the relation with the main coalition partner and suppress all potential rival regionalist parties. Successful operationalization of regional identity is also an important factor for *de facto* territoriality success. A comparative analysis of the Istrian Democratic Assembly and the Northern League has shown that administrative division of the country, relation with the main coalition partner and successful operationalization of regional identity have a dominant influence on success in establishment of *de facto* territoriality.

Keywords: regionalist party, *de facto* territoriality, territorial identity, Istrian Democratic Assembly, Northern League

Sadržaj

1. UVOD	1
2. ISTRAŽIVAČKI OKVIR	3
2. 1. Stanje istraživanja	3
2. 1. 1. Stanje istraživanja u hrvatskoj političkoj znanosti	12
2. 2. Pojam regionalističkih stranaka	16
2. 2. 1. Tipologizacije regionalističkih stranaka	20
2. 3. Regionalističke stranke u kontekstu Sartorijeveg analitičkog okvira.....	24
2. 4. Odabir slučajeva.....	26
2. 5. Teorijski pristupi	30
2. 6. Metode istraživanja	32
2. 7. Strategija i dizajn istraživanja	35
2. 8. Hipoteze.....	40
2. 9. Varijable	42
3. PROMIŠLJANJE ODNOSA PROSTORA, POLITIKE I IDENTITETA	44
3.1. Uvod.....	44
3. 2. Pozitivistički i konstruktivistički pristup i pokušaj njegovog nadilaženja.....	45
3. 3. Čovjek i prostor.....	47
3. 4. Uloga prostora u politici	51
3. 4. 1. Politička geografija i geopolitika.....	52
3. 4. 2. Prostor, mjesto i granica.....	57
3. 5. Prostor i grupni identitet	62
3. 6. Regionalni identitet i regionalističke stranke.....	67
4. ISTARSKI DEMOKRATSKI SABOR.....	72
4. 1. Uvod	72
4. 2. Razvoj stranačkog sustava u Hrvatskoj	72
4. 3. Istarski regionalizam	79
4. 4. Nastanak Istarskog demokratskog sabora.....	87
4. 5. Od parlamentarnih izbora 1992. do kraja Domovinskog rata	95
4. 6. Od raskola 1996. do izlaska iz vlade Ivice Račana	116
4. 7. Od lokalnih izbora 2001. do 2010.	123
4. 8. Uspjeh u provedbi <i>de facto</i> teritorijalnosti.....	132
5. SJEVERNA LIGA.....	135
5. 1. Uvod	135

5. 2. Razvoj stranačkog sustava u Italiji	135
5. 3. Sjevernotalijanski regionalizam	142
5. 4. Nastanak Sjeverne lige	148
5. 5. Od prijelomnih izbora 1992. do secesionističkog zaokreta	165
5. 6. Od samostalnog proboja do povratka Berlusconija	175
5. 7. Od parlamentarnih izbora 2001. do regionalnih izbora 2010.....	183
5. 8. Uspjeh u provedbi <i>de facto</i> teritorijalnosti.....	202
6. USPOREDBA USPJEŠNOSTI U USPOSTAVI <i>DE FACTO</i> TERITORIJALNOSTI	205
6. 1. Uvod	205
6. 2. Regionalističke stranke i operacionalizacija regionalnog identiteta.....	205
6. 3. Tri razine uspješnosti u provođenju <i>de facto</i> teritorijalnosti.....	209
6. 4. Čimbenici razlika u uspješnosti provođenja <i>de facto</i> teritorijalnosti.....	218
6. 4. 1. Regionalističke stranke i prilagodba izbornom sustavu	218
6. 4. 2. Regionalističke stranke i položaj u stranačkom sustavu	221
6. 4. 3. Regionalističke stranke i upravna podjela zemlje.....	226
6. 4. 4. Organizacijska uspješnost regionalističkih stranaka.....	228
6. 4. 5. Odnos prema glavnom koalicijskom partneru.....	230
6. 4. 6. Odnos prema drugim regionalističkim stranakama	233
7. ZAKLJUČAK.....	236
LITERATURA	240
Dokumenti	259
Mrežni izvori	261
Novinski izvori	262
O AUTORU	264

Popis slika, tablica i zemljovida

Slika 1. Etnoregionalističke stranke kao rezultat preklapanja elemenata etničkih i regionalističkih stranaka	19
Tablica 1. Vrste zahtjeva regionalističkih stranaka za decentralizacijom/autonomijom.....	23
Tablica 2. Regionalističke stranke u nacionalnim zakonodavnim tijelima, 1990.-2010.....	28
Tablica 3. Sažetak istraživanja	43
Tablica 4. Izbori za Vijeće općina 1990.: rezultati za Istru i Kvarner	75
Tablica 5. Izbori za Društveno-političko vijeće 1990.: rezultati za Istru i Kvarner.....	76
Tablica 6. Uspjeh Istrskog demokratskog zbora na lokalnim izborima u Sloveniji.....	89
Tablica 7. Predsjednički izbori 1992.: usporedba uspjeha Tuđmana i Budiše u Istri	102
Tablica 8. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na izborima za Županijski dom 1993.....	105
Tablica 9. Izbori za Županijsku skupštinu Istarske županije 1993.	106
Tablica 10. Izbori za Županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije 1993.	107
Tablica 11. Nekompetitivni lokalni izbori u istarskim općinama 1993.-1997.....	109
Tablica 12. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na izborima za Županijski dom 1997.....	117
Tablica 13. Izbori za Županijsku skupštinu Istarske županije 1997.	118
Tablica 14. Izbori za Županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije 1997.	119
Tablica 15. Izbori za Županijsku skupštinu Istarske županije 2001.	124
Tablica 16. Izbori za Županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije 2001.	124
Tablica 17. Izbori za Županijsku skupštinu Istarske županije 2005.	127
Tablica 18. Izbori za Županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije 2005.	127
Tablica 19. Izbori za Županijsku skupštinu Istarske županije 2009.	130
Tablica 20. Izbori za Županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije 2009.	130
Tablica 21. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1990.	165
Tablica 22. Rezultati parlamentarnih izbora 1992.	168
Tablica 23. Rezultati parlamentarnih izbora 1994.	173
Tablica 24. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1995.	175
Tablica 25. Rezultati parlamentarnih izbora 1996.	180
Tablica 26. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2000.	182
Tablica 27. Rezultati parlamentarnih izbora 2001.	185
Tablica 28. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2005.	189
Tablica 29. Rezultati parlamentarnih izbora 2006.	193
Tablica 30. Rezultati parlamentarnih izbora 2008.	197

Tablica 31. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2010.	202
Tablica 32. Usporedba istrijskog i padanskog identiteta	207
Tablica 33. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na županijskim izborima 1993.-2009.....	209
Tablica 34. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na lokalnim izborima 1993.-2009.....	210
Tablica 35. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1990.-2010.	215
Tablica 36. Usporedba položaja u stranačkim sustavima.....	224
Zemljovid 1. Uspjeh koalicije IDS-RDS-DA u razmjernom segmentu izbora 1992.	100
Zemljovid 2. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora u većinskom segmentu izbora 1992.	101
Zemljovid 3. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na lokalnim izborima 1993.	108
Zemljovid 4. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora u većinskom segmentu izbora 1995.	115
Zemljovid 5. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na lokalnim izborima 1997.	119
Zemljovid 6. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na lokalnim izborima 2001.	125
Zemljovid 7. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na lokalnim izborima 2005.	128
Zemljovid 8. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na lokalnim izborima 2009.	131
Zemljovid 9. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1990. po regijama	163
Zemljovid 10. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1990. po provincijama	164
Zemljovid 11. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 1992.	166
Zemljovid 12. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Senat 1992.	167
Zemljovid 13. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 1994. u većinskom dijelu ...	170
Zemljovid 14. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 1994. u razmjernom dijelu .	171
Zemljovid 15. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Senat 1994.	172
Zemljovid 16. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1995. po regijama.....	174
Zemljovid 17. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1995. po provincijama	174
Zemljovid 18. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 1996. u većinskom dijelu ...	176
Zemljovid 19. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 1996. u razmjernom dijelu .	178
Zemljovid 20. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Senat 1996.	178
Zemljovid 21. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2000. po regijama.....	181
Zemljovid 22. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2000. po provincijama	182
Zemljovid 23. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 2001. u većinskom dijelu ...	184
Zemljovid 24. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Senat 2001.	185
Zemljovid 25. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2005. po regijama.....	188
Zemljovid 26. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2005. po provincijama	189
Zemljovid 27. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 2006.	192
Zemljovid 28. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Senat 2006.	192
Zemljovid 29. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 2008.	196
Zemljovid 30. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Senat 2008.	197

Zemljovid 31. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2010. po regijama.....	201
Zemljovid 32. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2010. po provincijama.....	201
Zemljovid 33. Gradovi/općine u kojima Istarski demokratski sabor kontinuirano osvaja mandate ...	212
Zemljovid 34. Gradovi/općine u kojima Istarski demokratski sabor osvaja izvršnu vlast	213
Zemljovid 35. Gradovi/općine u kojima je Istarski demokratski sabor predominantna stranka.....	214
Zemljovid 36. Regije u kojima Sjeverna liga kontinuirano osvaja mandate	216
Zemljovid 37. Provincije u kojima Sjeverna liga kontinuirano osvaja mandate	217
Zemljovid 38. Regije u kojima Sjeverna liga osvaja izvršnu vlast	218

1. UVOD

U posljednja dva desetljeća, europske su političke stranke i stranački sustavi doživjeli značajne promjene. Najvažnija promjena bila je propast realnog socijalizma u Istočnoj Europi i ozakonjenje slobodnih izbora koji su omogućili stranačko natjecanje i razvoj višestranačja u tim zemljama. Nadalje, kraj bipolarnosti u međunarodnim odnosima, procesi europskih integracija (Poguntke i dr., 2007), masovnih migracija i globalizacije doveli su u pitanje ustaljene stranačke odnose i preferencije u cijeloj Europi te otvorile put stasanju i jačanju novih stranačkih aktera, bilo da je riječ o protestnim grupacijama, populističkim pokretima, radikalnoj desnici, novoj postmodernoj ljevici, ekološkim strankama ili regionalističkim stranačkim grupacijama. U ovom istraživanju želim skrenuti pozornost na potonju grupaciju, odnosno regionalističke stranke kao posebnu vrstu stranaka koju u najvećoj mjeri i nalazimo u europskim stranačkim sustavima, dok je njihova uloga u drugim dijelovima svijeta zanemariva. Dva paralelna i međusobno isprepletena procesa u suvremenoj Europi stvaraju pogodne uvjete za političke ideje koje se manifestiraju u rastu i uspjehu regionalističkih stranaka. Prvo, proces gospodarske i kulturne globalizacije djeluje dvojako: istodobno potiče konvergenciju i fragmentaciju. Ovaj proces moguće je nazvati glocalizacijom (Robertson, 1992: 173), a na području političkih ideja i političkih identiteta on se manifestira tako da paralelno sa sve većom multilateralnom suradnjom i sve većom svijesti o globalnim problemima i izazovima zajedničkim različitim političkim zajednicama, socioekonomske i sociokulturne promjene izazvane ubrzanom globalizacijom ne potiru, već ponovno definiraju i ojačavaju lokalne i podnacionalne identitete. Drugo, procesi europskih integracija redefiniraju nacionalnu suverenost (transformirajući je u podijeljenu suverenost) uz istodoban porast brige za prekograničnu suradnju, podnacionalnu i podregionalnu razinu političkog djelovanja i društvenog organiziranja. Ovi procesi stvaraju plodno tlo za regionalističke stranke i njihov uspjeh na izborima. Ponovno otkrivanje regija i ponovni procvati regionalnih identiteta i regionalnog samorazumijevanja u Europi vidljivi su u različitim društvenim sferama te tako regija može biti shvaćena kao kulturni, povijesni, ekonomski i turistički pojam. Postnacionalna i postmoderna ujedinjena Europa ujedno je i regionalna Europa, a regionalna postmodernost znači mobilizaciju i reinterpretaciju predmodernih društvenih i političkih obrazaca u novim okolnostima.

Ovo se istraživanje sastoji od pet velikih cjelina. Istraživački okvir započinjem pregledom stanja istraživanja regionalističkih stranaka u hrvatskoj i svjetskoj komparativnoj politologiji. Zatim ukazujem na potrebu razlikovanja između pojmova regionalnih, regionalističkih,

etničkih i etnoregionalističkih stranaka. Nadalje smještam pojam regionalističkih stranaka u Sartorijev analitički okvir i na temelju njega provodim odabir slučajeva. Metodološko poglavlje zaokružujem opisom teorija i metoda kojima se vodi ovo istraživanje, kao i primijenjene strategije i dizajna. Sljedeće je poglavlje teorijsko-pojmovna rasprava o prostoru, politici i identitetu. U ovoj cjelini povezujem političku geografiju i komparativnu politiku kako bih pokazao identitet utemeljen na teritoriju kao konstitutivno obilježje regionalističkih stranaka. Zatim slijede studije slučaja Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige, na koje se pak nastavlja komparacija ovih dviju regionalističkih stranaka s obzirom na uspjeh u provođenju *de facto* teritorijalnosti. Zaključno pokušavam utvrditi koji od ispitanih čimbenika najbolje objašnjava različite stupnjeve uspjeha u provođenju *de facto* teritorijalnosti ovih dviju političkih stranaka.

2. ISTRAŽIVAČKI OKVIR

2. 1. Stanje istraživanja

Početak sustavnog proučavanja regionalističkih stranaka možemo prepoznati u zborniku radova *The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism* urednika Steina Rokkana¹ i Dereka W. Urwina iz 1982. godine. Premda fokus ovog zbornika nije isključivo na regionalističkim strankama te se one obrađuju samo kao jedan od mogućih oblika regionalne političke mobilizacije, ovim značajnim djelom otvoren je put za proučavanje regionalizma kao okvira političkog djelovanja. Naglašena je važnost teritorija u političkim procesima i formiranju političkih identiteta te se došlo do plodnog spoja komparativne politike s političkom geografijom. Zbog velikog broja studija pojedinih regija i zemalja, dio slučajeva obrađenih u velikom istraživanju pod vodstvom norveškog komparatista Steina Rokkana nije publiciran u zborniku iz 1982. godine, već iduće, 1983. godine pod nazivom *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*. Prema tome, radi se zapravo o jednom integralnom istraživanju podijeljenom na dva zbornika. Ključna konceptualna promišljanja regionalizma i regionalističkih stranaka možemo pronaći u uvodnom i završnom tekstu prvog zbornika. Rokkan i Urwin ističu kako je europska javnost političku aktivnost utemeljenu na regionalnom identitetu sve do 1960-ih godina u pravilu doživljavala kao anakronizam, izraz atavizma prevladanih političkih ideja, ali i sumnjivu djelatnost povezanu s terorizmom (1982: 1). S druge strane, politologija je ponudila tri odgovora na uspon (etno)regionalne politike, tj. tri objašnjenja: 1) interni kolonijalizam, 2) održavanje etničkih razlika kroz ucrtavanja granica te 3) širi pristup temeljen na rascjepu centar/periferija (Rokkan, Urwin, 1982: 2). Kod koncepta internog kolonijalizma radi se zapravo o prenošenju teorije dependencije (ovisnosti) (Wallerstein, 2004) s razine međunarodnih odnosa na unutardržavnu razinu. Taj pristup pitanju regionalizma i regionalne politike stavlja naglasak na ekonomsku dimenziju regionalne politike. Drugi odgovor polazi od toga da etničke razlike preživljavaju te se iznova pojačavaju kroz ucrtavanje i pojačanu vidljivost granica, tj. smatraju da naglašavanje (političkih, administrativnih) granica potiče etničku i regionalnu diferencijaciju. Treći pristup polazi od rascjepa centar/periferija kao jednog od temeljnih društvenih rascjepa (Lipset i Rokkan, 1967) koji oblikuju stranačke

¹ Stein Rokkan, jedan od velikana europske i svjetske komparativne politike, prerano je preminuo 1979. tako da su zbornici iz 1982. i 1983. koje je uredio zajedno s Derekom W. Urwinom posthumna izdanja.

sustave. Ovaj pristup smješta tematiku regionalizma i regionalne politike u širi kontekst preklapanja odnosa moći i geopolitičkih konstelacija. Rokkan i Urwin na početku zbornika iz 1982. nude jednostavan model objašnjenja uspona regionalističke politike (u Zapadnoj Europi). Ovaj model temelji se na trima fazama, odnosno elementima: 1) povećana internacionalizacija (društvenih i ekonomskih, op. V. R.) transakcija, 2) smanjeni dispozitivi za središnju kontrolu, 3) porast regionalnih protesta (Rokkan i Urwin, 1982: 3). Ukoliko ovaj iskaz i jednostavnu eksplanacijsku shemu „prevedemo“ na suvremeni rječnik, možemo ustvrditi kako procesi europskih integracija te ekonomske, kulturne, komunikacijske i političke globalizacije smanjuju mogućnosti za upravljanje i nadzor iz jednog nacionalnog centra, što otvara prostor za političku mobilizaciju na regionalnoj platformi. U vrijeme poslijeratne obnove u Zapadnoj Europi, snažna socijalna država i snažan gospodarski zamah privremeno su prekrili odnose centra i periferije te su masovne stranke uspjevale djelovati nadregionalno (Rokkan i Urwin, 1982: 4). Međutim, od 1960-ih godina možemo pratiti eroziju stabilnih kolektivnih identiteta (Katz i Mair, 1995: 7) te stoga dolazi do revitalizacije regionalnih političkih identiteta 1970-ih godina na temelju ranijih predmodernih regionalnih specifičnosti, dok se razdoblje 1945.-1960. zapravo može smatrati iznimkom. Kada govorimo o teritorijalnim napetostima između centra i periferije, postoje dva povijesna izvora tih napetosti – kulturna distanca te ekonomski konflikt. Rokkan i Urwin definiraju centar kao privilegirano mjesto donošenja (političkih) odluka, izvorište i čvorište komunikacijske mreže te kao pokretača kulturne standardizacije (1982: 5).² Periferija je pak područje izolirano od drugih regija, limitirano u donošenju odluka te ovisno o centru i usmjereno prema njemu (a ne prema drugim regijama) (Rokkan i Urwin, 1982: 5). Odnosi centra i periferije svode se pak na tri dimenzije diferencijacije – političku, ekonomsku i kulturnu (1982: 5). Premda ne govore o političkim strankama, već o političkim pokretima, Rokkan i Urwin zapravo daju dobru osnovnu definiciju koju je u razmatranjima moguće primijeniti na regionalističke stranke. Sukladno tome, regionalističke stranke se identificiraju s teritorijima i grupama koji se ne poklapaju s državnim teritorijem i cjelokupnim stanovništvom te se u ime tih teritorija i skupina postavljaju zahtjevi prema središnjoj vlasti.

Doprinos zbornika Rokkana i Urwina očituje se i u stavljanju naglaska na proučavanje suodnosa procesa izgradnje nacije (*nation building*) i procesa izgradnje države (*state building*). Na ovaj suodnos nadovezuju se dvije vrste identiteta i dvije vrste (socijalnog)

² O procesima kulturne standardizacije i nametanja kulturnih obrazaca centra na periferiji u kontekstu stvaranja jedinstvene nacionalne kulture vidjeti više u: Anderson, 1991.

prostora (*space*). Jedan je temeljen na grupnoj pripadnosti, tj. identifikaciji s određenom skupinom, dok je drugi temeljen na teritorijalnoj pripadnosti, tj. identifikaciji s određenim teritorijem, s time da kod regionalne političke mobilizacije možemo govoriti o preklapanju teritorijalnog i grupnog identiteta (Rokkan i Urwin, 1982: 8).³ Isprepletanjem dviju vrsta pripadnosti, odnosno identiteta, te dvaju procesa (*nation building* i *state building*) dolazimo do sheme od ukupno osam mogućih konstelacija koje stvaraju okvir za uspjeh ili neuspjeh regionalne političke mobilizacije. U kontekstu izgradnje nacije postoje četiri moguće konstelacije:

1. predominantna uloga teritorijalne identifikacije s jasnom središnjom točkom kontrole na političkoj, ekonomskoj i kulturnoj dimenziji, dok eventualna (regionalna) politička mobilizacija nastupa protiv centra, a ne za „nešto“;
2. dominantna uloga teritorijalne identifikacije uz jake karakteristike grupne identifikacije, no uz postojanje zasebnog grupnog identiteta u nekim dijelovima zemlje, ako su oni geografski udaljeni i ekonomski specifični ili slabiji, govorimo o „periferiji“ u kojoj je moguć politički protest;
3. dominacija grupne identifikacije, no uz snažnu teritorijalnu identifikaciju i prihvaćanje supostojanja različitih identiteta; sukob izvire iz pokušaja jednog ili više konkurentnih središta da nametnu teritorijalnu standardizaciju, nema odnosa centar/periferija već se politička mobilizacija odvija na razini sukoba među regijama;
4. dominacija grupne identifikacije, svaka grupa ima svoj centar, a razlike ne stvaraju konflikte, već konflikt dolazi iz inozemstva zbog odnosa drugih država prema jednoj ili više grupa unutar države (Rokkan i Urwin, 1982: 10).

Ova podjela na različite konstelacije grupnih i teritorijalnih identifikacijskih obrazaca u okviru tvorbe nacije ukazuje na to kako potpuna dominacija teritorijalne identifikacije, kao i potpuna dominacija grupne identifikacije stvaraju nepovoljne uvjete za regionalnu političku mobilizaciju, dok različiti oblici suodnosa grupne i teritorijalne identifikacije daju podlogu za regionalnu političku mobilizaciju što može, ali i ne mora uključivati i razvoj regionalističkih stranaka.

³ Rokkan i Urwin (1982: 8) ovu dvojakost povezuju i s klasičnom sociološkom dvojnosti između zajednice (*Gemeinschaft*) i društva (*Gesellschaft*), sukladno promišljanjima Ferdinanda Tönniesa.

U kontekstu izgradnje države također možemo govoriti o četiri različite konstelacije:

1. unitarna država – jasan centar koji provodi upravnu standardizaciju i ekonomsku dominaciju, a sve su institucije pod izravnom kontrolom središnje vlasti,
2. ujedinjena država – inkorporacija barem dijela teritorija putem personalne unije (sporazumom, ženidbom/udajom ili nasljeđivanjem), prevladava upravna standardizacija, no zadržana je djelomična regionalna autonomija kroz prava i institucije zatečene prije ujedinjenja,
3. mehanički federalizam – federalizam je uveden odozgo putem ustava, a teritorijalna diverzifikacija je pod kontrolom centra uz zadržavanje jasne hijerarhije,
4. organski federalizam – federalizam je uveden odozdo putem dragovoljnog udruživanja u zasebne teritorijalne strukture, kontrola iz centra je limitirana, a konstitutivni dijelovi zemlje uvelike su autonomni (Rokkan i Urwin, 1982: 11).

Ni jedna od četiri konstelacije izgradnje države ne onemogućava *a priori* regionalnu političku mobilizaciju. Regionalna politička mobilizacija čest je poticaj za uvođenje mehaničkog federalizma; no, s druge strane, otpor centru moguć je i u unitarnoj državi, dok je regionalna politička mobilizacija izvjesna u ujedinjenoj državi, kao i u državi s organski izraslim federalizmom koji stvara uvjete za autonomno djelovanje naspram centra.

U završnom dijelu zbornika iz 1982. Urwin donosi nekoliko značajnih zaključaka koji su potaknuli buduće proučavanje regionalističkih stranaka. On je ukazao na činjenicu da regionalistički pokreti i stranke imaju malo zajedničkih karakteristika, osim sljedećih:

1. zahtjeva koji se postavljaju prema državi, odnosno središnjoj vlasti;
2. identifikacije s nekim dijelom državnog teritorija;
3. važnosti za politički sustav, budući da zahtjevi postavljeni prema državi iziskuju strukturne promjene (Urwin, 1982: 426-427).

Mali broj zajedničkih karakteristika potencijalni je ograničavajući faktor u međudržavnim komparacijama regionalističkih stranaka. Također, kao što ću kasnije pokazati u raspravi o pojmu i svrstavanju tih stranaka, velika raznorodnost regionalističkih stranaka otežava jasnu definiciju tog tipa stranaka i stranačke obitelji koja bi okupljala sve takve stranke. Međutim, Urwin ukazuje na nekoliko faktora koji utječu na vjerojatnost uspjeha ili neuspjeha regionalne političke mobilizacije. Bilo koja društvena skupina koja je zemljopisno disperzirana teže

politički mobilizira svoje članove, dok središnja vlast kroz institucionalne aranžmane može lakše spriječiti učinkovitu mobilizaciju (Urwin, 1982: 427). Vidimo kako nositelji regionalnog identiteta imaju potencijalnu prednost pred nekom etničkom zajednicom i pripadajućim strankama nacionalne manjine koje možda ne djeluju na kompaktnom teritoriju. Nadalje, Urwin zaključuje kako je regionalna politička mobilizacija lakša i potencijalno puno uspješnija ako postoje lingvističke i religijske razlike između regije i centra, odnosno ukoliko jezik i konfesionalna pripadnost regije nisu istovjetni većinskom jezičnom i vjerskom identitetu na području cijele države. Međutim, u većini europskih zemalja ne postoje značajne vjerske razlike između regije i centra, osim u Ujedinjenom Kraljevstvu.⁴ S druge strane, Urwin napominje i kako su industrijalizacija i širenje općeg obrazovanja stjerali regionalne jezike na margine (1982: 429)⁵ tako da i jezična diferencijacija između centra i regije u suvremenoj Europi nije nužno velika. Bez obzira na te ograde, Urwinov argument kako jezična i vjerska drugost pospješuje regionalnu političku mobilizaciju svakako je uvjerljiv. Što se tiče ekonomskog odnosa regije i centra, Urwin navodi pet mogućnosti – gospodarstvo neke regije može biti slabije razvijeno, u padu, slično centru, u usponu ili nadmoćno centru (1982: 429). Ako kumulativno sagledamo ova tri faktora koji doprinose regionalnoj političkoj mobilizaciji, možemo zaključiti kako se zapravo radi o preklapanju rascjepa centar/periferija s vjerskim i jezičnim rascjepom kao i s ekonomskim rascjepom. Preklapanje nekoliko društvenih rascjepa u svakom slučaju ima pojačavajući učinak za vidljivost i potencijalnu uspješnost regionalne političke mobilizacije. Urwin (1982: 432) navodi i druge oblike regionalne političke mobilizacije izim sudjelovanja regionalističkih stranaka na izborima. Tako, kao mogućnosti, navodi i terorizam, apstiniranje od participacije, savez sa strankom na nacionalnoj razini te stvaranje nadstranačke grupe za pritisak. Doista, politički zahtjevi neke regije ne moraju biti nužno artikulirani putem neke regionalističke stranke, no upravo putem regionalističke stranke oni postaju najvidljiviji pa posljedično imaju i veće izgleda za uspjeh. Pod dojmom IRA-e u Sjevernoj Irskoj (Ulsteru) i ETA-e u Baskiji, Urwin spominje i

⁴ Svaka od sastavnica Ujedinjenog Kraljevstva ima jednu ili više dominantnih crkava, no ne pridonose sve diferencijaciji od centra (Londona i britanskog identiteta). Sjeverna Irska, tj. Ulster, podijeljena je između katolika (članova Rimokatoličke crkve) i protestanata koji se dijele na kalviniste (Prezbiterijanska crkva u Irskoj, nastala odvajanjem od Škotske crkve). U Škotskoj je dominantna crkva spomenuta kalvinistička Škotska crkva, dok se Wales ne diferencira od Engleske, budući da je Crkva u Walesu dio Anglikanske zajednice te time sestrinska crkva matičnoj anglikanskoj Engleskoj crkvi. Ova činjenica je naglašena i u nazivu – radi se o Crkvi u Walesu (*Church in Wales*), a ne o Velškoj crkvi (*Church of Wales*).

⁵ Više o potiskivanju malih jezika i njihovom pretvaranju u regionalne i periferne idiome uslijed uspona europskih nacionalnih država vidjeti u: Anderson, 1991., 5. poglavlje.

terorizam, no u ovom istraživanju se želim odmaknuti od ove vrste političke borbe, tj. jasno razlučiti legalnu od ilegalne političke mobilizacije na regionalističkoj osnovi. Također treba dodati da je oružana borba u pravilu povezana s nacionalnim pokretima za oslobođenje i iredentističkim i separatističkim fenomenima, dok se autentični politički interesi neke regije u pravilu artikuliraju bilo kroz samostalnu regionalističku stranku, bilo putem neke nacionalne stranke koja ima sluha za takve političke sadržaje ili pak preko nadstranačke grupe za pritisak. Stavljanjem svih ovih vrsta političke aktivnosti u isti koš iznova ukazuje na problem postojeće literature o regionalnoj političkoj mobilizaciji – istraživači ne prave dovoljno jasno razliku između kategorija etničkog i regionalnog, odnosno nacionalnog i regionalnog. Urwin na kraju sažima odgovore središnje vlasti na regionalističke zahtjeve u dvije kategorije, odnosno dvije vrste akomodacije, s obzirom na to radi li se o akomodaciji grupnih ili teritorijalnih interesa: u slučaju grupne akomodacije nudi krovni pojam pilarizacije (*verzuijing*), dok u slučaju teritorijalne akomodacije govori o federalizmu (1982: 433). Takva kategorizacija ponovno pokazuje miješanje etničkog i regionalnog. Odgovor na regionalnu političku mobilizaciju i zahtjeve prema državi uvijek nastaje u okviru teritorijalne akomodacije, dok je grupna akomodacija sasvim druga vrsta odgovora političkog središta na zahtjeve – radi se o odgovoru na zahtjeve neke etničke ili vjerske skupine (onoga što se u hrvatskoj političkoj, a i politološkoj terminologiji naziva nacionalna manjina ili nacionalna zajednica), a ne o odgovoru na zahtjeve neke regije, odnosno političkog aktera koji zastupa tu regiju. Etnička i vjerska skupina može, ali i ne mora biti koncentrirana na nekom teritoriju. Zaključno, valja napomenuti kako Urwin (1982: 434) lakonski tvrdi kako ni jedna regionalistička stranka nije velika, a većina njih je tek srednje velika čak i na vlastitom teritoriju (tj. teritoriju koji žele predstavljati). Upravo će se u izboru slučajeva koje obrađujem u svojem doktorskom istraživanju pokazati kako postoje regionalističke stranke koje su doista izborna snažne te su daleko najsnažnija politička opcija na svojem teritoriju. S druge pak strane će se pokazati kako upravo sposobnost ovladavanja vlastitim teritorijem svjedoči o dugoročnom uspjehu ili neuspjehu neke regionalističke stranke, a ne veličina regionalističke stranke na nacionalnoj razini, budući da po logici stvari, ako stranka žele predstavljati samo dio teritorija unutar neke države, koliko god to velik dio teritorija bio, ona ne može dugoročno nikada biti toliko velika da bi mogli parirati strankama kojima je cilj predstavljati čitav teritorij neke države. Svojim istraživanjima Rokkan i Urwin neizmjereno su zadužili komparativnu politiku te otvorili veliko polje istraživanja regionalističkih političkih stranaka. No u startu su tom polju istraživanja usadili boljku konceptualne nedorečenosti i miješanja kategorija etničkog i regionalnog, što je obilježilo sva kasnija istraživanja koja su se naslanjala na ono što su oni započeli. Upravo

konceptualno razjašnjenje i preciznije definiranje samog predmeta istraživanja, tj. stranaka koje izvire iz regionalne političke mobilizacije smatram jednim od ključnih doprinosa ovog doktorskog rada.

Druga ključna studija kojom želim ocrtati stanje istraživanja regionalističkih stranaka je zbornik radova iz 1998. godine *Regionalist Parties in Western Europe*, koji su uredili belgijski politolog Lieven De Winter i turska politologinja Huri Türsan.⁶ Nakon istraživanja pod vodstvom Rokkana i Urwina, ovaj zbornik predstavlja najvažniju višenacionalnu komparativnu studiju regionalističkih stranaka u Europi. Radi se o studiji dvanaest regija i pripadajućih regionalističkih stranaka – Baskije, Korzike, frankofonskog dijela Belgije,⁷ Škotske, Walesa, Katalonije, Flandrije, Sjeverne Italije i Južnog Tirola. Premda je ovaj zbornik objelodanjen gotovo desetljeće nakon pada Berlinskog zida, pokriva isključivo primjere iz starih demokracija – Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske, Belgije, Španjolske i Italije. Općenito, ako promotrimo institucije na kojima se provode istraživanja regionalne političke mobilizacije, kao i teme i slučajeve koji su obrađivani u tim istraživanjima, uvidjet ćemo da je dominantno bilo zastupljeno upravo tih pet država. U uvodnom poglavlju Huri Türsan odmah se na početku suočavamo s pojmovnom dvojbom. Naime, premda naslov zbornika sugerira uporabu naziva regionalističke stranke, uvodni tekst, kao i svi ostali prilozi u knjizi, sustavno koriste naziv etnoregionalistički. Kao što ću pokazati u kasnijem dijelu ovog poglavlja (2. 2.), bitno je razlučiti pojmove regionalni, regionalistički i etnoregionalistički prije nego li se počne proučavati ta vrsta političkih stranaka. Od početka ovog rada koristim pojam „regionalistička stranka“, a taj svjesni odabir postat će jasan upravo nakon što izložim svoj pogled na terminološke nedoumice na tom polju istraživanja političkih stranaka. Türsan, premda se ne referira na Urwina, dolazi zapravo do gotovo identičnih zaključaka. Naime, ustvrđuje kako dolazi do (ponovnog) uspona etnoregionalnog rascjepa te da europske integracije i regionalne politike Europske unije idu na ruku etnoregionalističkim strankama (Türsan, 1998: 1-2). Nadalje stavlja naglasak na etničnost kao mobilizacijsku silu koja dobiva zamah kroz jačanje identitetske politike u 1980-im godinama. I ta se tvrdnja vrlo dobro poklapa s onime što Rokkan i Urwin istražili 1982. i 1983. godine. Pozivajući se na škotskog teoretičara globalizacije Rolanda Robertsona, Türsanova govori kako globalizacija sa sobom donosi i fragmentaciju i unifikaciju, tj. da se partikularno i univerzalno ne potiru već postoje paralelno. Radi se o procesu kojeg je Robertson nazvao glocalizacija (1992: 173).

⁶ Türsan je nakon doktorata u Firenci nastavila akademsku karijeru u Belgiji.

⁷ Frankofona Belgija širi je pojam od Valonije, budući da obuhvaća i regiju glavnog grada Bruxellesa, koji se nalazi u Flandriji.

Zanimljivo, Türsan također zamjećuje kako su (etno)regionalističke stranke zanemarene u polju istraživanja političkih stranaka. Ustrajući na nazivu etnoregionalističke stranke, nudi definiciju koja kazuje kako se radi o strankama koje se zauzimaju za jačanje (etno)regionalističkih grupa koje žele predstavljati te koje uključuju podnacionalni teritorijalni okvir i ekskluzivni grupni identitet (Türsan, 1998: 5). Pojam etnoregionalistički potkrepljuje tvrdnjom kako se etnički i regionalistički pokreti u Zapadnoj Europi preklapaju, pri tome zaboravljajući da je u tu skupinu uvrstila i Sjevernu ligu, koja je regionalistička, ali ne i etnoregionalistička stranka. Nadalje, kada govori o različitim regionalističkim strategijama i aktivnostima, Türsan vrlo slično Urwinu, no bez izravnog referiranja na njega, ističe da one mogu uključivati raspon od sudjelovanja na izborima preko prosvjeda sve do uporabe nasilja (terorizam). Kao koristan pojam za objašnjavanje uloge etnoregionalističkih stranaka unutar političkog sustava, Türsan upotrebljava izraz „etnički poduzetnici“ (*ethnic entrepreneurs*), kojega je prvi upotrijebio Charles Tilly (1991: 574) u svojem članku o etničkim konfliktima u raspadajućem Sovjetskom Savezu. Radi se o političkim akterima, u ovom slučaju etnoregionalističkim strankama, koji djeluju kao posrednici (brokeri) i upravljači konfliktima između države i neke etničke skupine. Türsan (1998: 7) zaključno nudi okvir za razlikovanje i proučavanje etnoregionalističkih stranaka temeljen na sedam kategorija:

1. ograničavajućim okolnostima
2. temelju identiteta
3. ideologiji
4. organizacijskoj snazi
5. pučkoj potpori (povezanosti sa socijalnim, ekonomskim i političkim grupacijama)
6. izbornom uspjehu
7. razini utjecaja.

U poglavlju u zborniku koji se izravno nastavlja na Türsan, Ferdinand Müller-Rommel ističe kako je bitno putem komparacije ispitati na koji način i u kojoj mjeri (etno)regionalističke stranke utječu na promjene zapadnoeuropskih političkih sustava. Uz to, nudi dodatnu definiciju ovih stranaka koja kaže kako su „etnoregionalističke stranke plod nastojanja geografski koncentriranih perifernih manjina“ (Müller-Rommel, 1998: 19). Müller-Rommel također nudi tri teorijska objašnjenja za uspon i uspjeh etnoregionalističkih stranaka. Prvi je prethodno spominjani pristup koji se temelji na rascjepu centar-periferija i polazi od toga da periferija prosvjeduje putem ove vrste stranaka ako se osjeća zakinutom u svojem

ekonomskom odnosu naspram centra. Drugi pristup, nazvan kompetitivnim pristupom, polazi od toga da ekonomska modernizacija i dokidanje (feudalnog) segmentiranog društva potiču etničke i lingvističke skupine na nekom teritoriju na natjecanje za (nove) ekonomske resurse te da su nositelji etnoregionalističke mobilizacije novi društveni slojevi u usponu. Ta je teza zanimljiva, budući da u nizu slučajeva etnoregionalističke stranke djeluju u regijama koje su bogatije od centra (Baskija, Katalonija). To se potvrđuje i kod regionalističkih stranaka, kao što pokazuju slučajevi Istre (IDS) i sjeverne Italije (Sjeverna liga). Treći pristup temelji se na teoriji racionalnog izbora te objašnjava uspjeh te vrste stranaka sposobnošću da uvjere birače kako će im glasovanje za njih donijeti političke promjene (a s njima i određena javna dobra) koja im etablirane stranke nisu mogle jamčiti jer su iznevjerile očekivanja birača i nisu provele najavljene promjene (Müller-Rommel, 1998: 21-23).

Sukladno prethodnim studijama, možemo ustvrditi kako se regionalistička skupina stranaka u politološkoj literaturi do sada proučavala na primjerima iz Zapadne Europe, tj. starih članica Europske unije (Rokkan i Urwin, 1982; Rokkan i Urwin, 1983; De Winter i Türsan, 1998; De Winter i Gómez-Reino Cachafeiro, 2002; Elias, 2009), dok komparativne analize stranaka i stranačkih sustava postkomunističkih europskih zemalja (Webb i White, 2007; Rohrschneider i Whitefield, 2009) zanemaruju postojanje tih stranaka. Izuzetak od ovog trenda moguće je naći samo u zborniku Michaela Keatinga i Jamesa Hughesa *The Regional Challenge in Central and Eastern Europe: Territorial Restructuring and European Integration* (2003), u kojemu se propituje teritorijalna dimenzija političke i gospodarske transformacije Srednje i Istočne Europe pod utjecajem procesa europskih integracija. Studije slučaja u ovom zborniku oslikavaju kako europeizacija ovog dijela Europe potiče zahtjeve za decentralizacijom, ali i novu samosvijest nacionalnih manjina koje traže novi prostor djelovanja i vidljivosti u promijenjenim uvjetima. Ta knjiga čini dobru podlogu za buduća proučavanja regionalističkih stranaka u postkomunističkoj Europi, no zapravo se vrlo malo bavi samim strankama. Također, s obzirom na to kada su bila provedena istraživanja obuhvaćena ovim zbornikom radova, slučajevi koji su obrađeni gotovo su isključivo ograničeni na zemlje članice Višegradske skupine (Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska), dok je Hrvatska, ali i Slovenija, izostavljena iz analize. Jednako tako, iako nacionalne politologije postkomunističkih zemalja Srednje i Istočne Europe u većoj ili manjoj mjeri posjeduju i studije o domaćim regionalističkim strankama (npr. Strmiska 2000, Mareš, 2003), nije moguće pronaći komparaciju regionalističkih stranaka u više novih članica Europske unije.

Taj nerazmjer u odabiru slučajeva možemo objasniti iz najmanje dva kuta. S jedne strane, regionalističke stranke u starim europskim demokracijama često su u većoj ili manjoj mjeri

povezane s pokretima za nacionalno oslobođenje. Riječ je o etnokulturnim identitetima koji zahvaljujući brojnosti svojih nositelja i prisutnosti u globalnoj kulturno-medijskoj razmjeni postižu znatno veću vidljivost (npr. škotska, katalonska i baskijska kultura i nacionalni identitet) nego slični fenomeni u postranzicijskim europskim društvima. S druge strane, različit tijek demokratske tranzicije i konsolidacije demokracije u pojedinim postkomunističkim zemljama Europe naveo je istraživače na poklanjanje značajne pozornosti razvoju stranačkih sustava i njihovoj konsolidaciji, kao i prominentnim grupacijama stranaka koje su se nametnule u ranom razdoblju višestranačja u novim europskim demokracijama (postkomunistička ljevica, s jedne, i nacionalističke stranke s obilježjima nacionalnog pokreta, s druge strane), dok su manje stranke gurnute na marginu znanstvenog interesa. Međutim, nakon više od dva desetljeća od uspostave višestranačja u nekadašnjoj realsocijalističkoj Europi te nakon što su sve te zemlje u prosjeku prošle kroz najmanje šest izbornih ciklusa, smatram kako je vrijeme da se posveti pozornost i naizgled manje vidljivim i manje istaknutim akterima stranačkih sustava tih zemalja.

U europskoj politologiji postoji nekoliko trendova koji ograničavaju razvoj proučavanja regionalističkih stranaka. Prvo, većina komparativnih istraživanja regionalističkih stranaka svodi se na istraživanje nacionalnih pokreta za oslobođenje, tipova nacionalizama i slično, dok se same političke stranke s regionalističkim (i etničkim) obilježjima stavljaju u drugi plan. Na taj način istraživanja regionalističkih stranaka svode se na (regionalne, teritorijalne) studije o nacionalizmu. Drugo, mnogi europski politolozi ograničavaju svoja komparativna istraživanja regionalističkih stranaka na komparativne analize unutar jednog stranačkog sustava (u pravilu matičnog stranačkog sustava politologa ili politologinje). Treće, u europskoj politologiji višenacionalne komparacije regionalističkih stranaka provedene su na primjerima iz zemalja Zapadne Europe, dok su postkomunističke zemlje i njihovi stranački sustavi sustavno ignorirani. Sukladno tome, ne možemo govoriti ni o jednoj općeuropskoj komparativnoj studiji regionalističkih stranaka.

2. 1. 1. Stanje istraživanja u hrvatskoj političkoj znanosti

U hrvatskoj su politologiji regionalističke stranke, usprkos njihovoj stalnoj prisutnosti od parlamentarnih izbora 1992. godine u hrvatskom stranačkom sustavu posljednja dva desetljeća, izrazito zapostavljene, odnosno nisu pobuđivale veći interes istraživača. Među rijetkim radovima koji se dotiču ove teme mogu spomenuti članak Dejana Jovića (1992) u kojemu se tematiziraju regionalističke stranke, koje autor zove regionalnima, u kontekstu

stranačkih obitelji kako ih definira Klaus von Beyme. Jović izbore 1990. godine tematizira i analizira iz prizme regionalizma, povlačeći paralelu između regionalističkih zahtjeva i temeljnog političkog pitanja u Hrvatskoj 1990. godine – ostati u jugoslavenskoj državnoj zajednici ili ne (1992: 179). Posebno je zanimljiva Jovićeve analiza programa stranaka na izborima 1990. godine, gdje ukazuje kako se čak devet stranaka negativno izrazilo o regionalizmu, a posebice negativno Hrvatska stranka i Koalicija narodnog sporazuma, dok se kod šest stranaka moglo prepoznati pozitivno programsko vrednovanje postojanja regija i regionalnih specifičnosti. U drugom dijelu članka Jović analizira uspon Istarskog demokratskog sabora koji u Istri ispunjava ispražnjeno mjesto nastalo slabljenjem Saveza komunista Hrvatske-Stranke demokratskih promjena (SKH-SDP). Zaključno pokazuje kako je jako dobar uspjeh liste Istarskog demokratskog sabora, Riječkog demokratskog saveza i Dalmatinske akcije (IDS-RDS-DA) bio rezultat zaokruženog programa regionalnog razvoja koji je ponudio Istarski demokratski sabor, povezanog s primamljivošću ideje o multikulturnom suživotu (Jović, 1992: 185-186).

Jovićev članak bio je dio tematskog broja časopisa *Društvena istraživanja* (bio je to prvi broj tog časopisa uopće) posvećenog upravo regijama i regionalizmu. Ovaj tematski broj izašao je u rujnu 1992. godine, samo mjesec dana nakon parlamentarnih izbora. Osim Jovićevog rada, ostali članci u ovom tematskom broju pokrivaju niz disciplina, od politologije, geografije, ekonomije, sociologije, povijesti i turizma. Među njima valja izdvojiti rad Zdravka Petaka o fiskalnom federalizmu. U njemu se kritizira centraliziranost javnih financija u Hrvatskoj te ukazuje da fiskalna decentralizacija puno bolje doprinosi ravnomjernom regionalnom razvoju. Upravo će fiskalnu decentralizaciju kasnije IDS preuzeti kao jednu od bitnih odrednica svojeg političkog programa. Nadalje, valja spomenuti i rad jezikoslovca Mislava Ježića koji je ponudio argumentaciju za to da su regionalna raznolikost i regionalna svijest sastavni dio naslijeđa Srednje Europe. Radi se o članku koji aktivno zagovara prihvaćanje regionalne dimenzije unutar nove hrvatske države. Također, ističe se rad sociologa Vjerana Katunarića koji daje pregled povijesnog razvoja odnosa centra i periferije unutar europskih nacionalnih država. Katunarić zaključuje kako su regionalizam i regionalna svijest sastavni dio prelaska države i društva iz moderne u postmodernu (1992: 11). Naposljetku, dotaknimo se i rada sociologa Ivana Rogića koji problematizira odnos regije i procesa deindustrijalizacije. Zaključno se tvrdi kako „u suton (paleo)industrijalizma“ treba regije promatrati kao „sindikate općina“ koji će se boriti i natjecati za svoje ekonomske probitke (Rogić, 1992: 33).

Godine 1995. Anđelko Milardović objavljuje dvije, do sada najopsežnije, domaće politološke studije o regionalističkim strankama: *Regionalizam kao europski izazov: pojam, teorija, iskustva, programi* i *Regionalizam, autonomaštvo, federalizam ili separatizam. Što hoće Istarski demokratski sabor? Politološko-dokumentaristička studija slučaja*. Kao što se može naslutiti iz naslova, prva publikacija bavi se regionalističkim strankama na europskoj razini, dok je druga studija slučaja Istarskog demokratskog sabora. Urednička knjiga *Regionalizam kao europski izazov* sastoji se od tri dijela. Prvi sadržava tri prevedena teksta njemačkih politologa o pojmovima „regija“, „regionalna politika“ i „Europa regija“. Drugo se poglavlje sastoji od dva prevedena teksta (također njemačkih politologa) o regionalizmu i regionalizmu kao europskom pokretu te od dva članka izvorno objavljena u spomenutom tematskom broju *Društvenih istraživanja* (Ježić, 1992; Rogić, 1992). U trećem poglavlju Milardović je prikupio programske deklaracije Istarskog demokratskog sabora, Riječkog demokratskog saveza, Dalmatinske akcije i Slavonsko-baranjske hrvatske stranke te dokumente Asocijacije regionalnih stranaka Hrvatske, nastale 1993. godine suradnjom tih četiri stranaka. Radi se o vrijednoj zbirci dokumenata važnih za proučavanje regionalističkih stranaka u Hrvatskoj. U uvodnom tekstu drugoj knjizi Milardović ističe da je poticaj pisanju studije slučaja o Istarskom demokratskom saboru bila pojmovna nedoumica koja je nastala u javnosti, budući da dokumenti stranke govore o regionalizmu, njihovi politički protivnici ih optužuju za autonomaštvo, dok njihovi članovi govore čas o autonomizmu, čas o federalizaciji (1995b: 7). U prvom dijelu knjige urednik ponovno donosi prijevode tekstova njemačkih politologa, s time da se u ovom slučaju radi o leksikografskim politološkim tekstovima (primjerice, iz Nohlenovog politološkog rječnika). Nakon toga slijed niz dužih i kraćih izjava za javnost i odgovora na kratke intervju istaknutih članova Istarskog demokratskog sabora. Sve te izjave dotiču se pojma regionalizam, tj. Milardović ih koristi kako bi riječima samih aktera (članova stranke) detektirao o čemu se radi kada govorimo o regionalizmu. Radi se o izrazito korisnom materijalu za proučavanja ove stranke. U drugom dijelu Milardović se osvrće na različita europska ustavna rješenja te pokušava razlučiti pojmove autonomija, autonomaštvo i autonomizam. Napominje da je u hrvatskog političkoj povijesti autonomaštvo (u Dalmaciji) bilo sinonim za talijanaštvo te time objašnjava zašto taj pojam 1990-ih može izazivati negativnu reakciju, tj. optužbe za iredentizam (Milardović, 1995b: 52). Nakon toga ponovno slijedi niz bitnih izjava stranačkih čelnika, ovog puta u autonomiji i autonomizmu. Osim izjava IDS-ovaca, u ovom dijelu priložen je i novinski razgovor s istaknutim istarskim HDZ-ovcem Nevijom Šetićem, velikim kritičarom ideje o autonomiji. U trećem dijelu se skicira pojam federalizma, opet na temelju prijevoda

njemačkih autora te je njima sučeljen kraći skup izjava čelnika Istarskog demokratskog sabora (materijal je značajno oskudniji nego li u kontekstu prva dva pojma koja obrađuje knjiga). Naposljetku se govori o regionalističkom radikalizmu i separatizmu. Nakon urednikovog vrlo kratkog teksta slijedi izbor iz medijskih istupa IDS-ovaca. Peti dio knjige iznova se bavi dokumentima objavljenima u ranijoj knjizi (Milardović, 1995a), no ovaj put se ne radi o prilaganju izvornih dokumenata, već o njihovoj analizi tako da su iz svakog dokumenta izlučene temeljne vrijednosti koji se smatraju reprezentativnima za karakter cijele stranke. Jednako tako su u posljednjem dijelu analizirani i dokumenti o prekograničnim regijama u Europi. U zaključku Milardović postavlja intrigantno pitanje. Naime, ukazuje kako je korijen regionalističke politike u konzervativnoj reakciji rubnih francuskih regija na Francusku revoluciju, dok pak Istarski demokratski sabor predstavlja spoj liberalizma i ljevice te konstatira kako se tu može raditi ili o ideološkoj mimikriji, tj. prikrivanju istinskih stavova stranke ili o postmodernističkom shvaćanju politike u kojemu je moguće i poželjno miješanje raznolikih svjetonazorskih tradicija u okviru jedne stranke (Milardović, 1995b: 142-143).

Nakon tog inicijalnog interesa hrvatske politologije i srodnih disciplina za regionalističku tematiku⁸ uslijedila je stagnacija u istraživanju i okretanje drugim temama, poput pitanja tranzicije ometane ratom, teške i zakašnjele konsolidacije, razvoja stranačkog sustava, demokratskih deficita polupredsjedničkog sustava i slično. Međutim ne treba zaboraviti spomenuti i rad Marija Sošića (2004), koji je na temelju provedenih ispitivanja javnog mnijenja početkom 2000-ih godina, ukazao na nerazmjer između izrazito proeuropske orijentacije stranačkih elita Istarskog demokratskog sabora i Primorsko-goranskog saveza te euroskeptičnih stavova njihovih birača. Naposljetku ne smijem izostaviti knjige Nevena Šantića *Hrvatski regionalni grč* (2006) i *Ljepotica i zvijer: mali kompendij hrvatskog regionalizma* (2013). Šantića s pravom možemo smatrati kroničarom regionalizma i djelovanja regionalističkih stranaka u Hrvatskoj. U svojoj prvoj knjizi o regionalizmu Šantić je prikupio niz novinskih tekstova i razgovora s regionalističkim političarima, objavljenima izvorno prvenstveno u riječkom *Novom listu*. Premda se ne radi o znanstvenom djelu,

⁸ Taj početni interes možemo lako tumačiti referiranjem na tranzicijsko razdoblje i održavanje prvih i drugih demokratskih izbora (s time da su tek izbori 1992. bili slobodni i demokratski, budući da su prvi još održavani unutar starog sustava i po starom izbornom modelu). Naime, u kontekstu tog vremena, dio istraživača upravo je u regionalizmu prepoznao odmak od ratnih strahota i svih društvenih i političkih procesa koje je proizvelo ratno stanje. Jednako tako je početkom 1990-ih godina u dijelu akademske zajednice zelena politička ideja uživala ugled i pobuđivala interes (uz zelenu ideju išlo je i uvjerenje da će Hrvatska u kratkom roku postati članicom tadašnje Europske zajednice), da bi kasnije bavljeno tom temom palo u drugi plan.

kontinuitet ovih tekstova upravo je dragocjen izvor za provođenje makropovijesne komparacije, analizu sadržaja i stjecanje uvida u kontekst razvoja Istarskog demokratskog sabora u specifičnim političkim i društvenim okolnostima. Druga Šantićeva knjiga također nije znanstvenog karaktera, no, uz prethodno djelo, daje važan pregled razvoja svih regionalističkih stranaka u Hrvatskoj, s posebnim naglaskom na Istri i Kvarneru odnosno Hrvatskom primorju. Druga polovica knjige ne bavi se samo regionalističkom idejom i regionalističkim političkim akterima u Hrvatskoj, već propituje i sam teritorijalni ustroj zemlje te daje autorovo viđenje problema pretjerane centralizacije, kao i prijedlog podjele Hrvatske na sedam regija sa širokim ovlastima: Međimurje, Podravinu i zapadnu Slavoniju; Sjeverozapadnu i središnju Hrvatsku; Dalmaciju; Liku; Istru, Primorje i Gorski Kotar; Slavoniju te Zagreb zajedno sa Zagrebačkom županijom (Šantić, 2013: 135-136). Takav prijedlog preustroja vrlo je sličan te je nastao pod izravnim utjecajem radova ustavnih pravnika Ivana Koprića i Vedrana Đulabića.⁹

2. 2. Pojam regionalističkih stranaka

U komparativnim istraživanjima političkih stranaka tek manji dio istraživača odlučuje se za proučavanje regionalističkih stranaka, posebice kada je riječ o višenacionalnim komparacijama. Razlog je niske „popularnosti“ istraživanja tih stranaka činjenica da je taj tip stranaka puno teže definirati i jasno svrstati u stranačku grupaciju (obitelj) s istaknutim, prepoznatljivim obilježjima. U svojem razlaganju pojma stranačke obitelji, Peter Mair i Cas Mudde (1998: 215), oslanjajući se na koncept stranačkih obitelji Klause von Beymea (2002) i teoriju društvenih rascjepa Martina Seymoura Lipseta i Steina Rokkana (1967), navode deset temeljnih stranačkih obitelji, među kojima su i regionalističke stranke. U tom kontekstu možemo regionalističke stranke opisati kao stranke izrasle na rascjepu centar-periferija, odnosno onome što je Dawn Brancati nazivala „regionalni društveni rascjepi“ (2007: 135). Osim na temelju društvenih rascjepa, regionalističke stranke moguće je definirati prema njihovoj samoidentifikaciji¹⁰, budući da kod tih stranaka nailazimo na čitav ideološki raspon, pa ih nije moguće, poput ostalih stranaka, svrstavati na temelju idejno-političkih

⁹ Vidjeti više u: Koprić, 2010; Đulabić, 2007.

¹⁰ Pod samoidentifikacijom regionalističkih stranaka podrazumijevam slučajeve u kojima stranke u svojim statutima i programskim deklaracijama sebe definiraju kao stranke s regionalnim karakterom, stranke koje predstavljaju samo određenu regiju te koje politički djeluju samo na jasno definiranom teritoriju jedne ili više regija.

karakteristika. Upravo ovaj ideološki raspon jedan je od razloga težeg jasnog definiranja i razgraničavanja tih od drugih političkih stranaka, što dovodi do svojevrsnog zazora od njihova proučavanja.

U postojećoj se literaturi navodi kako se regionalističke stranke identificiraju s teritorijima i grupama koji se ne poklapaju s državnim teritorijem i cjelokupnim stanovništvom te se u ime tih teritorija i skupina postavljaju zahtjevi središnjoj vlasti (Rokkan i Urwin, 1982: 8). Nadalje se ističe kako su etnoregionalističke stranke plodovi „nastojanja geografski koncentriranih perifernih manjina koje dovode u pitanje postojeći poredak, a ponekad čak i demokratski poredak nacionalne države putem zahtjeva za priznanjem svojeg kulturnog identiteta“ (Müller-Rommel, 1998: 19). Kod belgijskog istraživača političkih stranaka Seilera (1999: 93) susrećemo se pak s razvrstavanjem europskih političkih stranaka i njihovom grupiranju u stranačke obitelji na temelju četiriju osnovnih društvenih rascjepa (rad/kapital, crkva/država, centar/periferija, selo/grad), s time da stranke koje se formiraju uzduž osi centar/periferija naziva centralistima, odnosno autonomašima. Osim autonomašima, Seiler ih naziva i strankama obrane teritorija te navodi da one mogu biti federalističke ili separatističke (1999: 90), no ne posvećuje im više pozornosti.

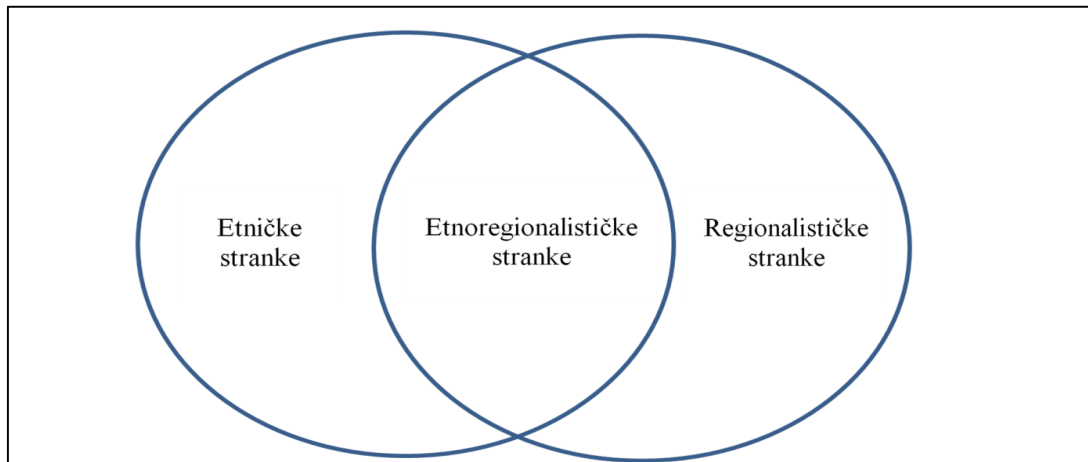
Miodownik i Cartrite (2006: 54) razvijaju pojam teritorijalnosti¹¹ kao politiku poimanja, definiranja i predstavljanja teritorija kao temeljne odrednice regionalističkih stranaka koja ih čini jedinstvenima naspram svih ostalih stranaka. Teritorijalnost je u ovom smislu dvojaka – *de jure* obilježavanje (demarkacija) teritorija koji žele predstavljati odnosno zastupati, i *de facto* obilježavanje (demarkacija) teritorija u smislu stranačke organizacije i participacije na izborima ograničene na određeni dio neke zemlje, tj. na jednu ili više regija ili pokrajina. Drugim riječima, regionalističke stranke definira njihova politika teritorijalnosti, tj. politika dovođenja u pitanje postojećeg ustroja (vertikalna podjela vlasti između nacionalne, regionalne i lokalne razine) i strukture države (administrativna podjela) te politika predstavljanja grupnog identiteta koji izvire iz pripadnosti nekom teritoriju. Na sličnom tragu Lieven De Winter (1998: 5) ističe kako sve regionalističke stranke operiraju s kolektivnim

¹¹ Miodownik i Cartrite nedovoljno jasno razlučuju teritorijalnost kao koncept poimanja političke važnosti prostora i politiku teritorijalnosti kao njegovo političko opredmećenje, tako da sâm termin „teritorijalnost“ koriste u značenju politike usredotočene na teritorij i njegovo predstavljanje, tj. predstavljanje identiteta temeljenog na teritorijalnoj pripadnosti.

identitetom kao pokretačkom političkom snagom unutar točno definiranog teritorija koji je manji od cijele države.¹²

Nadalje, bitno je ukazati na činjenicu da mnogi autori, između ostalih i De Winter, umjesto pojma regionalističke stranke rabe izraz etnoregionalističke stranke. Također, u nekim tekstovima (Jović, 1992) nailazimo i na naziv regionalne stranke. Smatram kako ovakvo olako korištenje različitih termina kao sinonima unosi zbrku i stvara konceptualnu nedosljednost. Prvo, „regionalne stranke“ su sve stranke koje svojim izbornim rezultatima i stvaranjem specifičnih stranačkih utvrda kroz kontinuirani izborni uspjeh u pojedinim izbornim jedinicama ili izbornim okruzima posjeduju regionalnu biračku bazu, bez obzira na to je li riječ o strankama koje u svojem programu i svojim vrijednosnim zasadama njeguju regionalizam, decentralizaciju, federalizaciju i slično. Tako u hrvatskom stranačkom sustavu možemo govoriti da, do neke mjere, Hrvatska narodna stranka – liberalni demokrati (HNS) ima obilježja „regionalne stranke“, budući da ima snažnu i jasno definiranu izbornu bazu u III. izornoj jedinici, odnosno u dijelu sjeverozapadne Hrvatske koja obuhvaća poglavito Varaždinsku i dio Međimurske županije. Na sličan način i Hrvatska seljačka stranka (HSS) može biti svrstana među „regionalne stranke“, budući da izborne rezultate postiže gotovo isključivo u panonskoj Hrvatskoj, sjeverno od rijeke Kupe. Kada pak govorimo o regionalističkim i etnoregionalističkim strankama možemo reći kako su regionalističke stranke one koje svoj politički identitet grade na određenom teritoriju odnosno regiji, dok etnoregionalističke stranke imaju i regionalističku komponentu, tj. identitetsko utemeljenje u prostoru odnosno teritoriju, i etničku komponentu, odnosno identitetsko utemeljenje u etnikumu. Drugim riječima, etnoregionalističke su one stranke koje spajaju karakteristike etničkih i regionalističkih stranaka (*slika 1*).

¹² De Winter se na više mjesta u svojoj uredničkoj knjizi iz 1998. godine referira na zbornike radova Steina Rokkana i Dereka W. Urwina *The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism* (1982) i *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries* (1983). Također, Miodownik i Cartrite u svojem članku iz 2006. naglašavaju kako svoj pojam teritorijalnosti izvode iz prethodnih pokušaja definiranja regionalističkih stranaka koje su poduzeli Rokkan i Urwin. Kao što je već spomenuto, ova dva zbornika inicirala su proučavanje regionalističkih stranaka, premda same stranke nisu bile glavni predmet istraživanja. Gotovo bez iznimke, sva istraživanja regionalističkih stranaka u većoj se ili manjoj mjeri referiraju i oslanjanju na zbornike Rokkana i Urwina.

Slika 1. Etnoregionalističke stranke kao rezultat preklapanja elemenata etničkih i regionalističkih stranaka

Vratimo li se na jednu od početnih teza kako sve regionalističke stranke operiraju s nekom vrstom kolektivnog identiteta inherentnog nekom podnacionalnom teritoriju (pokrajini, regiji i slično), uvidjet ćemo kako kod nekih stranaka taj identitet ima obilježja etničkog identiteta, dok se kod drugih pak radi o regionalnom identitetu utemeljenom na povijesno-kulturnom naslijeđu i historijskim identitetskim matricama. Kao što nam je poznato iz politika identiteta i političke borbe oko identiteta u bivšoj Jugoslaviji i šire, na područjima koja su nekada bila pod osmanskom vladavinom (tj. na europskom prostoru koji zovemo Balkanom), granica između regionalno-povijesnog i suvremenoga nacionalnog identiteta ne mora uvijek biti jasna, odnosno može biti osporavana od strane većinskog stanovništva, tj. titularne etnije neke nacionalne države. U španjolskom stranačkom sustavu, kao europskom stranačkom sustavu koji je najviše obilježen regionalizmom, regionalne od etnoregionalnih stranaka možemo donekle razlikovati na temelju različitih identitetskih odredaba statuta autonomnih zajednica (*Estatuto de Autonomía*) unutar kojih djeluju pojedine regionalističke stranke. Tako u onim autonomnim zajednicama (Katalonija, Baskija, Galicija, Baleari, Kanari, Aragonija, Andaluzija i Valencijska zajednica) koje su definirane kao nacionalnosti (*Nacionalidades*) možemo govoriti o etnoregionalističkim strankama, dok u drugim dijelovima Španjolske možemo govoriti o regionalističkim strankama.¹³ Nakon što sam, barem do neke mjere, razgraničio etnoregionalističke stranke od regionalističkih stranaka, moram također napraviti jasnu distinkciju između ovih stranaka i stranaka nacionalnih manjina i etničkih skupina (ono

¹³ Valja napomenuti Andaluzija ima zaseban regionalni, no ne i zaseban etnički identitet. Također, Katalonci žive u više autonomnih zajednica (Katalonija, dio Aragonije, Valencijska zajednica i Baleari) dok Baski osim u Baskiji žive i u Navari i na sjeverozapadu pirinejske Francuske.

što je u *dijagramu 1* nazvano etničkim strankama), budući da se i unutar političke znanosti, a pogotovu u široj javnosti, prečesto pojavljuju zbrka i nerazumijevanje razlika među tim pojmovima. Stranke nacionalnih manjina u mnogim europskim zemljama imaju poseban status unutar izbornog sustava, pa se tako na njihove izborne rezultate ne primjenjuje izborni prag (primjerice u Poljskoj, Srbiji ili Rumunjskoj) ili su im zajamčena, odnosno rezervirana mjesta u nacionalnom predstavničkom tijelu (Hrvatska, Slovenija). Dok su regionalističke stranke vezane uz specifičan teritorij te iz njega izvode svoju identitetsku osnovu,¹⁴ stranke nacionalnih manjina vezane su uz specifičan identitet pojedinaca i skupina, bez obzira na to žive li pretežito u jednom dijelu zemlje (poput Mađara u pograničnom području na jugu Slovačke) ili su pak, uz nekoliko jačih koncentracija, raspršeni u mnogim dijelovima zemlje (srpska zajednica u Hrvatskoj). Sukladno ovakvom razlikovanju, Partiju podunavskih Srba, iako djeluje samo na području Vukovarsko-srijemske županije te stoga ima donekle regionalna obilježja, ne možemo smatrati etnoregionalističkom strankom, već strankom nacionalne manjine.¹⁵

2. 2. 1. Tipologizacije regionalističkih stranaka

Nakon što sam razgraničio neke pojmove koji se vežu uz ovaj tip stranaka, a unose pomutnju i nerazumijevanje, osvrnut ću se i na neke recentne pokušaje tipologizacije regionalističkih stranaka. Češki komparatist Maxmilián Strmiska (2003: 2), koji inače koristi pojam „regionalne stranke“ (*regional parties*), ističe kako upravo višeznačnost različitih termina u uporabi (etnoregionalno, etnoregionalističko, autonomističko) otežava jasno definiranje obitelji ove vrste stranaka. On također naglašava ključnu ulogu teritorija i stranačkog i izbornog djelovanja koje je koncentrirano na određeno zemljopisno područje. No, zagovara upotrebu termina „regionalne stranke“ kao krovnog termina, dok različita stajališta i politike stranaka u smislu integracije i separacije kao krajnjih polova politike teritorija i teritorijalizma smješta na kontinuum koji se proteže od separatizma i autonomizma preko regionalizma do centralizma, tako da pojam „regionalistički“ opisuje odnos stranke prema pitanju administrativno-političke podjele zemlje, a ne definira samu stranku. Iako je važno operirati rasponom mogućih stavova i politika prema uređenju zemlje (ovakva politika

¹⁴ Kolektivni identiteti općenito gotovo uvijek sadržavaju i prostornu relaciju (D'Andrea, 2006: 90) te nositeljima identiteta daju jasne upute o tome gdje su granice između „nas“ i „njih“.

¹⁵ Radi se o nacionalnim manjinama definiranim ustavom ili nekim drugim zakonskim rješenjem.

teritorijalnosti usporediva je s onime što Miodownik i Cartrite zovu *de jure* teritorijalnost), smatram kako je ipak prikladnije koristiti naziv „regionalističke stranke“ kao krovni termin za ovu vrstu stranaka. Strmiska predlaže tipologiju s deset podtipova „regionalnih stranaka“, dakle svih vrsta stranaka koje su na neki način obilježene regionalnom dimenzijom stranačke organizacije i stranačkog natjecanja (Strmiska, 2003: 5-6):

1. Regionalna stranka u istinskom smislu te riječi, autonomistička stranka, odnosno „stranka obrane teritorija“ (*territorial defence party*).
2. Regionalna stranka nastala neuspjehom neke stranke da se prometne u stranku na nacionalnoj razini.
3. Regionalna stranka nastala od regionalne podružnice neke stranke na nacionalnoj razini.
4. Regionalna stranka nastala nakon raspada stranke na nacionalnoj razini na regionalne podružnice.
5. Regionalna stranka nastala nakon što su se sve podružnice stranke regionalizirale, a središnjica je nastavila funkcionirati kao stranka na nacionalnoj razini.
6. Regionalna stranka nastala iz podružnice neke stranke koja djeluje u više regija, no ne i na razini cijele države.
7. Regionalna stranka nastala raspadom neke stranke koja djeluje u više regija.
8. Regionalna stranka nastala nakon što su se sve podružnice neke stranke koja djeluje u više regija odcijepile, a središnjica je nastavila djelovati.
9. Regionalna stranka nastala od jedne ili više lokalnih stranaka.
10. Stranka koja je zadobila regionalni karakter zahvaljujući vanjskim faktorima, primjerice promjeni državnih granica.

Iako se to istraživanje koncentrira samo na „prave regionalne“, odnosno regionalističke stranke, Strmiskina tipologizacija može biti korisna i poslužiti upravo u razgraničavanju regionalističkih stranaka od onih stranaka koje imaju samo neke slične karakteristike kao one. Također, može poslužiti i za diferenciranje različitih načina nastanka pojedinih stranaka s regionalističkim obilježjima. Strmiska u svojem članku ne navodi primjere kojima bi potkrijepio izloženu tipologizaciju, tako da su neki podtipovi „regionalnih stranaka“ više izraz teoretski mogućih ishoda dinamike stranačkog natjecanja, a manje tipovi izrasli iz empirijski detektiranih slučajeva.

Osim Strmiskine tipologizacije, treba skrenuti pozornost i na noviji pokušaj tipologizacije regionalističkih stranaka belgijskog politologa Régisa Dandoya. Dandoy, pozivajući se na istraživanje De Wintera i Türsan iz 1998. godine, polazno opisuje regionalističke stranke (naziva ih, poput De Wintera, etnoregionalističkim strankama) kao stranke koje nisu definirane samo društvenim rascjepom centar-periferija, već i specifičnim javnim politikama kojima je cilj da oblikuju različite modele organizacije državnog teritorija (federalizacija, decentralizacija, autonomija i slično) koje ih razlikuju od svih ostalih stranaka u danom stranačkom sustavu. On te specifične politike promatra kao političke teme (*issues*), odnosno političke zahtjeve (*demands*) (Dandoy, 2010: 196). Također, valja spomenuti kako Dandoy, referirajući se na spomenuti Strmiskin rad, ističe i priznaje kako u politološkoj literaturi ne postoji konsenzus o uporabi temeljnih pojmova koji se koriste za opis ove vrste stranaka (etnoregionalističke, regionalističke, regionalne i slično). Objasnjavajući načine na koje je moguće tipologizirati i diferencirati regionalističke stranke, on navodi sljedeće faktore ili indikatore: ideologiju, način nastanka stranke i podrijetlo stranke, zemljopisni položaj, načine i mogućnosti djelovanja, izborni uspjeh, utjecaj na stranački sustav, formiranje i sastav vlade. Dandoy sastavlja svoju tipologizaciju regionalističkih stranaka po ideološkim kriterijima, polazeći od pitanja tvore li specifični zahtjevi i politike tih stranaka zasebnu ideologiju te stoga podlogu za zasebnu stranačku obitelj. Oslanjajući se na radove De Wintera i suradnika iz 2006. godine (De Winter, Gómez-Reino i Lynch, 2006), Dandoy tvrdi da ideološku diferencijaciju ovih stranaka možemo promatrati na osnovi triju pitanja: decentralizacije/autonomije, političkog predznaka lijevo/desno i odnosa prema europskim integracijama (Dandoy, 2010: 203).¹⁶ Pitanje smještanja regionalističkih stranaka na ideološki kontinuum lijevo-desno problematično je, pogotovu uzmemo li u obzir da su brojne stranačke grupacije u Španjolskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu istodobno i lijevo (socijaldemokratski, pa čak i socijalistički) orijentirane, ali imaju i jasnu etničku, odnosno nacionalističku platformu. Dandoy, također, priznaje kako u postojećoj literaturi nema konsenzusa o tome je li uopće moguće na taj način diferencirati ove stranke. Što se tiče odnosa prema Europskoj uniji, tj. europskim integracijama, iako načelno većina regionalističkih stranaka podržava koncept „Europe regija“, stranke se razlikuju prema stupnju odmaka od sadašnjeg oblika europske političke zajednice, viziji buduće federalizacije i regionalizacije Europe te privrženosti nastavku proširenja Europske unije, kao i dubini integracije (povećanju broja zajedničkih

¹⁶ Navodi se i četvrti kriterij, postmaterijalističke vrijednosti (u smislu kulturološke teorije modernizacije i demokratizacije Ingleharta i Welzela), no on se rjeđe koristi.

javnih politika o kojima se odlučuje u Bruxellesu). Kriterij odnosa prema decentralizaciji i autonomiji ključna je točka koja dijeli ove stranke od svih drugih stranaka, a diferencira ih s obzirom na stupanj očekivane autonomije, odnosno „jačinu“ postavljenih zahtjeva naspram središnje vlasti te koncept preustroja nacionalne države unutar koje djeluju. Sukladno tome, Dandoy razlikuje tri vrste zahtjeva: mekane, blage te snažne ili radikalne.

Tablica 1. Vrste zahtjeva regionalističkih stranaka za decentralizacijom/autonomijom

Intenzitet zahtjeva	Kategorija političke platforme	Zahtjevi
Mekani zahtjevi	protekcionizam	priznanje, očuvanje posebnosti pristup vlasti, participacija
Blagi zahtjevi	decentralizam	ovlasti unutar vlastite regije ovlasti unutar federalnog uređenja zemlje ovlasti unutar konfederalnog uređenja zemlje
Snažni ili radikalni zahtjevi	secesionizam	neovisnost neovisnost uz priključenje susjednih regija priključenje drugoj državi

Prilagođeno prema: Dandoy, 2010: 206.

Dandoy iz te diferencijacije zahtjeva izvodi tipologiju koja regionalističke stranke dijeli u tri skupine: protekcionističke, decentralističke i secesionističke. U prvu skupinu svrstava stranke koje se bore za očuvanje specifičnog regionalnog kulturnog identiteta. One se dalje dijele na dvije podskupine – konzervativne stranke koje pokušavaju održati postojeće stanje (kao primjer navodi slovensku *Enotnu listu* u austrijskoj Koruškoj) te participacijske stranke koje žele poboljšanje svojeg položaja kroz veću uključenost u politički život cijele države (primjerice SSW¹⁷ u njemačkoj saveznoj državi Schleswig-Holstein). Drugu skupinu tvore decentralističke stranke, koje mogu biti autonomističke (dakle boriti se za autonomiju svoje regije, kao što je to slučaj s umjerenim regionalističkim strankama u Španjolskoj), federalističke (zahtijevati federalni preustroj zemlje, kao što je to slučaj s aktualnom političkom debatom unutar belgijskog stranačkog sustava) te konfederalističke (također jedno od predloženih rješenja belgijskog pitanja). Posljednju skupinu tvore secesionističke stranke, koje se mogu boriti za neovisnost (npr. Novi flamanski savez/*Nieuw-Vlaamse Alliantie* u Belgiji), iredentističke (borba za priključenje drugih teritorija svojoj, neovisnoj regiji, neke

¹⁷ Kratica SSW temelji se na njemačkom nazivu stranke *Südschleswigscher Wählerverband* (Savez birača Južnog Schleswiga), no stranka djeluje pod trojezičnim nazivom, uključujući danski (*Sydslesvigske Vælgerforening*) i sjevernofrizijski (*Söödschlaswiksche Wäalerferbånd*).

konceptije u baskijskoj i katalonskoj politici možemo svrstati u ovu grupu) te ratašističke (*rattachiste*), odnosno stranke koje žele priključenje svoje regije drugoj državi (primjerice priključenje Valonije Francuskoj).

2. 3. Regionalističke stranke u kontekstu Sartorijevog analitičkog okvira

Budući da se dominantan broj istraživanja političkih stranaka oslanja na Sartorijeve (2002: 259-261) postulate o relevantnosti političkih stranaka s obzirom na njihov koalicijski i ucjenjivački potencijal, ova vrsta stranaka često se svodi na rezidualnu kategoriju (Miodownik i Cartrite, 2006: 53), tj. ubraja ih se među stranke koje po svojim obilježjima ne izazivaju veću pozornost istraživača jer ne mogu značajno utjecati na tijek stranačkog natjecanja svojom ulogom u stvaranju predizbornih i postizbornih koalicija ili pak korištenjem pojedinih političkih tema i javnih politika za stvaranje pritiska na ključne aktere u stranačkom sustavu. Miodownik i Cartrite nude potencijalno rješenje za definiranje regionalističkih stranaka i njihovo smisleno proučavanje mimo Sartorijevih počela o relevantnosti pojedinih stranaka unutar stranačkog sustava. Želja je ovih autora bila stvoriti model prema kojemu bi se moglo proučavati regionalističke stranke koje ne uspijevaju prijeći izborni prag i ući u nacionalne parlamente. Za Miodownika i Cartritea *differentia specifica* regionalističkih stranaka je teritorijalnost, odnosno stranački identitet koji se temelji na prostornoj relaciji i politici koja izvire iz definiranja teritorija i upravljanja njime.¹⁸ Uvođenjem koncepta teritorijalnosti ovi autori žele proširiti broj regionalističkih stranaka koje je vrijedno proučavati. Pitanje relevantnosti pojedinih regionalističkih stranaka i načina selekcije stranaka kojima ćemo se posvetiti posebice je bitno za potpoglavlje (2. 4.), odnosno odabir slučajeva koje ću obraditi u doktorskoj disertaciji. Teritorijalnost kao temelj identifikacije i djelovanja regionalističkih stranaka ima dvije dimenzije. Prva dimenzija odnosi se na takozvanu „*de jure* teritorijalnost“ koja označava aktivnost kojom regionalističke stranke definiraju (opcrtavaju) regiju, tj. teritorij na kojem žele djelovati i koji žele predstavljati (Miodownik i Cartrite, 2006: 60). Ova aktivnost može, ali i ne mora, uključivati i zahtjeve za promjenom granica zamišljene regije, tj. preustrojem sustava regionalne samouprave u nekoj državi. Druga aktivnost odnosi se na takozvanu „*de facto* teritorijalnost“ koja definira regiju kroz

¹⁸ O značaju teritorija u politici vidjeti i Cox, 2002: 1, 147; Blacksell, 2006: 20; Toft, 2003: 127. Ulogu teritorija u politici, tj. temeljnu prostornu odrednicu političkog, kao i teritorij kao temelj kolektivnog identiteta, pobliže obrađujem u trećem poglavlju.

organizacijsku i izbornu praksu regionalističke stranke (Miodownik i Cartrite, 2006: 67). Naime, regionalističke stranke ciljano osnivaju podružnice na teritoriju za koji smatraju da tvori regiju koju žele politički predstavljati. Uspješna *de facto* teritorijalnost u prvom redu znači da se regionalistička stranka uspjela tijekom određenog prirodnog razdoblja rasta i razvitka organizacijski proširiti na čitavom teritoriju koji smatra dijelom regije (kao simboličko-političkog entiteta) koju želi predstavljati. Na prvoj razini ona znači da je regionalistička stranka uspjela u što većem broju izbornih jedinica koje se nalaze unutar definiranog teritorija regije ostvariti dobar izborni rezultat, tj. osvojiti mandate. Na drugoj razini uspješnost *de facto* teritorijalnosti možemo mjeriti s obzirom na broj jedinica regionalne i lokalne samouprave na teritoriju regija u kojima regionalistička stranka sudjeluje u izvršnoj vlasti.

Premda su Miodownik i Cartrite razvili ovaj dvojak koncept teritorijalnosti upravo kako bi mogli u istraživanjima obuhvatiti veći broj regionalističkih stranaka nego što to dopuštaju Sartorijeva pravila o relevantnosti političkih stranaka, smatram da je moguće primijeniti Sartorijeva pravila o relevantnosti političkih stranaka kako bi se suzio broj slučajeva koji će biti obrađivani, a istodobno se izbjegla pristranost u odabiru koja bi mogla nastati kada bih uveo neke druge kriterije za odabir pogodnih političkih stranaka. Nakon odabira na temelju pravila o relevantnosti stranaka s obzirom na koalicijski potencijal i ucjenjivački potencijal (Sartori, 2002: 112-113), izlučene slučajeve, tj. regionalističke stranke proučavat ću na temelju njihove uspješnosti u uspostavi *de facto* teritorijalnosti. Dvije razine uspješnosti *de facto* teritorijalnosti, koje sam opisao u prethodnom pasusu, možemo nadopuniti i trećom razinom, koju ponovno izvodim iz Sartorijevih teorijskih postavki proučavanja političkih stranaka. Treću razinu uspješnosti regionalističke stranke u provođenju *de facto* teritorijalnosti definiram kao uspješnost stranke da na teritoriju koji smatra regijom koju politički predstavlja postane predominantnom strankom.¹⁹ Predominantna je stranka koja barem tri puta uzastopno osvoji apsolutnu većinu mandata (Sartori, 2002: 183, 185-186). U kontekstu regionalističkih stranaka, osvajanje apsolutne većine mandata odnosi se na izborni uspjeh unutar regije koju regionalistička stranka smatra „matičnom regijom“, bez obzira na to radi li se - s obzirom na postojeću upravnu podjelu zemlje - o jednoj ili više administrativnih jedinica (regija, provincija, županija, okruga, kotareva i slično).

¹⁹ Sartori uvodi pojam predominantne stranke koju razlikuje od dominantne stranke, kojeg preuzima od Duvergera i Almonda, a koji označava stranke koje svojom snagom znatno odskoču od svih ostalih u stranačkom sustavu (Sartori, 2002: 179, 182).

2. 4. Odabir slučajeva

U odabiru slučajeva koje ću obuhvatiti u komparaciji regionalističkih stranaka, cilj mi je, s jedne strane, poštovati „klasične“ Sartorijeve kriterije o relevantnosti stanaka (koalicijski i ucjenjivački potencijal stranaka), i, s druge strane, ispitivati te stranke s obzirom na uspješnost u provođenju *de facto* teritorijalnosti kao ključne odrednice regionalističkih stranaka kako to obrazlažu Miodownik i Cartrite. Ti kriteriji uvelike određuju mogući broj slučajeva, tj. broj regionalističkih stranaka koje je moguće uključiti u analizu. Vremenski okvir odabira slučajeva su posljednja dva desetljeća, odnosno razdoblje od 1990. do 2010. godine. Smatram kako je dvadeset godina dovoljno dugo razdoblje u kojemu je moguće pratiti izborni uspjeh stranaka, promjenu u njihovoj organizaciji, programima i slično. Također, 1990. godina čini veliku cezuru u razvoju stranačkih sustava u Europi. Dok propašću realnog socijalizma na Istoku kontinenta nastaje (ili se obnavlja/ponovno uspostavlja) višestranačje, na zapadnom dijelu kontinenta socioekonomske promjene mijenjaju strukturu društvenih rascjepa, a time i narav stranačkog natjecanja, a kraj Hladnog rata kao vanjskog faktora u stranačkim sustavima dokida dotadašnje dominantne ideološke prijepore u društvu. Prostorni okvir jest, kao što je spomenuto, europski kontinent, tj. stranački sustavi europskih zemalja. Međutim, ovaj ću prostor dodatno suziti na stranačke sustave zemalja članica Europske unije. Smatram ovakvu redukciju opravdanom, budući da procesi europskih integracija uvelike utječu na stranačke sustave zemalja članica (Hix, Noury i Roland, 2007; Gaffney, 2003) te potiču konvergenciju na razini stranaka i stranačkog natjecanja. Dodatno moram naglasiti kako europske integracije posebice utječu na razvoj, vidljivost i izborni uspjeh regionalističkih stranaka (De Winter i Gómez-Reino Cachafeiro, 2002; De Winter, 2001; Elias, 2009).

Komparativnu se metodu u političkoj znanosti obično smatra zamjenom za eksperimentalnu metodu²⁰ te bi stoga nasumični odabir slučajeva, načelno govoreći, trebao biti standard u odabiru slučajeva u komparativnim politološkim istraživanjima. Međutim, za razliku od globalnih studija (koja obično uključuju anketno prikupljanje podataka o pojedincima/građanima ili pak agregatne podatke o nacionalnim državama), velik dio komparativnih politoloških istraživanja, posebice ona koje se bave političkim institucijama i organizacijama kao što su to stranke, parlamenti, predsjednici i sl., počiva na namjernom odabiru slučajeva. Seleksijska pristranost problem je koji u pravilu pogađa studije malog broja zemalja, a posebice je prisutan kod studija jedne zemlje, odnosno studija slučaja

²⁰ Eksperimentalnu metodu zbog niza etičkih i praktičnih razloga, u koje ovdje neću ulaziti, nije moguće ili je vrlo teško primjenjivati u politološkim istraživanjima.

(Landman, 2008: 70-71). Iako sukladno prethodno zadanom prostornom i vremenskom okviru, slučajevi u ovoj komparativnoj analizi regionalističkih stranaka mogu dolaziti iz čak 28 zemalja, tj. stranačkih sustava, uvođenje Sartorijevih kriterija relevantnosti u odabir stranaka koje ću proučavati nužno vodi strategiju istraživanja prema istraživanju s malim brojem zemalja. Međutim, selekcijska pristranost kod istraživanja malog broja zemalja najčešće počiva na odabiru na temelju izlaznih, tj. ovisnih varijabli (Landman, 2008: 71), dok u ovom slučaju selekciju provodim na temelju teorijsko-konceptualnih kriterija. Kako bih uopće mogao odabrati stranke na temelju kriterija relevantnosti s obzirom na koalicijski i ucjenjivački potencijal, morao sam se u selekciji ograničiti na parlamentarne stranke, odnosno na one regionalističke stranke koje su u 28 zemalja Europske unije od 1990. do 2010. bile predstavljene u nacionalnim zakonodavnim tijelima. Budući da je samo manji dio predstavničkih tijela zemalja članica Europske unije dvodoman, u popis parlamentarnih regionalističkih stranaka uključujem samo one stranke koje su u navedenom razdoblju bile zastupljene u najvažnijim domovima.²¹

Kao što je vidljivo iz popisa stranaka u *tablici 2*, od 28 stranačkih sustava zemalja članica Europske unije, parlamentarne regionalističke stranke u posljednja dva desetljeća nalazimo u pet zemalja: u Češkoj, Hrvatskoj, Italiji, Mađarskoj i Poljskoj. Najveći broj regionalističkih stranaka koje su u jednom ili više izbornih ciklusa u razdoblju 1990. do 2010. godine ostvarile parlamentarni status moguće je naći u talijanskom i hrvatskom slučaju. Brojne studije regionalističkih stranaka u Zapadnoj Europi (primjerice De Winter i Türsan, 1998) koncentriraju se na tri zemlje, tj. tri stranačka sustava, britanski, španjolski i talijanski. Međutim, kao što sam već spomenuo, u ovom istraživanju cilj mi je posvetiti se regionalističkim strankama, a ne etnoregionalističkim strankama, sukladno razlikovanju tih dviju vrsta stranaka, izloženom u potpoglavlju 2. 2. Zbog toga u *tablici 2* nije uključena nijedna stranka iz Ujedinjenog Kraljevstva (primjerice, Škotska nacionalna stranka/*Scottish National Party*, koja je obrađivana u većini dosadašnjih višedržavnih komparacija), dok su izborno jake stranke španjolskog stranačkog sustava, poput katalonske Konvergencije i unije (*Convergència i Unió*) ili Baskijske nacionalističke stranke (*Euzko Alderdi Jeltzalea*) također izuzete, tako da ni španjolski primjeri nisu ušli u ovaj popis. Ovakvim izlučivanjem regionalističkih stranaka u zemljama Europske unije dobili smo popis od ukupno 18 stranaka,

²¹ U pravilu se tu radi o donjim, prvim domovima. No, u nizozemskom slučaju važniji Predstavnički dom ima naziv drugog doma.

s time da u Češkoj, Mađarskoj i Poljskoj imamo po jednu stranku, u Hrvatskoj šest, a u Italiji osam stranaka.

Tablica 2. Regionalističke stranke u nacionalnim zakonodavnim tijelima, 1990.-2010.

Zemlja članice Europske unije	Parlamentarne regionalističke stranke	
Austrija		0
Belgija ²²		0
Bugarska		0
Cipar		0
Češka	Stranka za Šlesku i Moravsku (<i>Společnost pro Moravu a Slezsko</i>)	
Danska		0
Estonija		0
Finska		0
Francuska		0
Grčka		0
Hrvatska	Dalmatinska akcija, Istarski demokratski sabor, Riječki demokratski savez, Slavonko-baranjska hrvatska stranka, Primorsko-goranski savez, Hrvatski demokratski savez Slavonije i Baranje	0
Irska		0
Italija	Sjeverna liga (<i>Lega Nord</i>), Mletačka autonomna liga (<i>Lega Autonomia Veneta</i>), Liga južne akcije (<i>Lega d'Azione Meridionale</i>), Liga mletačke fronte (<i>Liga Fronte Veneto</i>), Unija doline Aosta (<i>Union Valdôtaine</i>), Autonomija, sloboda, demokracija (<i>Autonomie Liberté Démocratie</i>), Autonomija, napredak, federalizam doline Aosta (<i>Vallée d'Aoste Autonomie Progrès Fédéralisme</i>), Pokret za autonomiju (<i>Movimento per le Autonomie</i>)	
Latvija		0
Litva		0
Luksemburg		0
Mađarska	Udruga za Šomođ (<i>Somogyért Egyesület</i>)	
Malta		0
Nizozemska		0
Njemačka		0
Poljska	Pokret za autonomnu Šlesku (<i>Ruch Autonomii Śląska</i>)	
Portugal		0
Rumunjska		0
Slovačka		0
Slovenija		0
Španjolska		0
Švedska		0
Ujedinjeno Kraljevstvo		0

Kako bih utvrdio koje od ovih parlamentarnih regionalističkih stranaka doista posjeduju koalicijski potencijal, odnosno čine političku snagu koja je „potrebna ili upotrebljiva za

²² Iako mnoge studije, primjerice Rokkan i Urwin (1982) te De Winter i Türsan (1998), proučavaju i neke belgijske stranke u kontekstu regionalističkih stranaka, smatram kako je belgijski stranački sustav kroz samu narav ustavnog uređenja zemlje segmentiran te je stoga nemoguće govoriti o regionalističkim i neregionalističkim strankama u Belgiji, budući da nijedna stranka u Belgiji ne djeluje na cjelokupnom teritoriju, niti ga politički predstavlja. Izvorno nacionalne stranke raspale su se kasnih 1960-ih godina po etnolingvističkom ključu na flamanske i frankofonske. Više o specifičnosti belgijskog slučaja vidjeti u Deschouwer, 2009.

održivu koalicijsku većinu“ (Sartori, 2002: 112), izlučit ću one stranke koje su u razdoblju od 1990. do 2010. godine bile dijelom vladine većine, s posebnim naglaskom na stranke koje su i izravno participirale u izvršnoj vlasti na nacionalnoj razini, tj. imale ministre u vladi. Kada uključimo navedene kriterije, od početnih 18 stranaka dobivamo samo dvije stranke koje ih zadovoljavaju,²³ a to su Istarski demokratski sabor u Hrvatskoj i Sjeverna liga u Italiji. Istarski demokratski sabor sudjelovao je u vladi Ivice Račana (SDP) od 2000. do 2001. godine,²⁴ dok je Sjeverna liga sudjelovala u vladama Silvija Berlusconija (Narod slobode/*Il Popolo della Libertà*)²⁵ od 1994. do 1995., od 2001. do 2005. i od 2005. do 2006. te 2008. do 2011. Jedna od mogućih kritika ovakvog selektiranja regionalističkih stranaka uz oslanjanje na Sartorija može biti primjedba da sam svjesno prilagodio ili čak „izvitoperio“ Sartorijev kriterij koalicijskog potencijala ustvrdivši da i IDS i Sjeverna liga nužno posjeduju koalicijski potencijal samo zato što su periodu koji proučavam bili dijelom vladinih većina te participirali u izvršnoj vlasti, bez obzira na to bi li se minimalna pobjednička koalicija mogla stvoriti i bez njih. Dok potrebnost Sjeverne lige za održavanje vladinih većina najbolje pokazuju prijevremeni izbori 1996. godine koje je izazvao Umberto Bossi napustivši sa svojom strankom u prosincu 1994. vladu Silvija Berlusconija, kojeg je do održavanja izbora naslijedila tehnička vlada premijera Lamberta Dinija (Warner i Varese, 1996: 563), koalicijska potrebnost IDS-a može biti osporena uzme li se u obzir da vlada Ivice Račana nije pala nakon što je IDS napustio vladu 2001. godine. Međutim, argumentu da se na IDS stoga ne može primijeniti Sartorijev kriterij koalicijskog potencijala moguće je kontrirati ukazivanjem na to da Sartori (2002: 112) govori o tome da stranka treba biti „potrebna ili upotrebljiva“ da bismo joj pripisali koalicijski potencijal. Drugim riječima, stranka mora biti poželjni partner, a ne nužno izbornomatematički potreban član minimalne pobjedničke koalicije. Uzmemo li u obzir da samim svojim postojanjem i djelovanjem (zahtjevima za teritorijalnom reorganizacijom) regionalističke stranke mogu biti od ostalih stranaka percipirane kao protusustavske stranke te stoga tretirane kao nepoželjne i autsajderske stranke

²³ Vodeći se drugačijim kriterijima, neki istraživači (Elias i Tronconi, 2011) pribrajaju u istu grupu „prave“ regionalističke stranke i etnoregionalističke stranke te sukladno tome dolaze do dužeg popisa stranaka koje su u posljednja dva desetljeća participirale u izvršnoj vlasti na nacionalnoj razini.

²⁴ IDS, kao dio „Kukuriku koalicije“, sudjeluje i u vladi Zorana Milanovića, no ta se vlada nalazi izvan vremenskog okvira ovog istraživanja.

²⁵ Ova stranka nastala je spajanjem Berlusconijeve stranke Naprijed Italijo (*Forza Italia*) s Nacionalnim savezom (*Alleanza Nazionale*) i nizom manjih stranaka. Za razliku od SDP-a, Berlusconijeva stranka, glavna partnerska stranka Sjeverne lige, spada u tip novih, populističkih stranaka koje snagu crpe iz medijske karizme i financijske snage predsjednika stranke (Kasapović, 2011).

(*pariah parties*),²⁶ njihova poželjnost i uključenost u vladine većine svjedoči o njihovoj snazi i utjecaju unutar stranačkog sustava. Taj utjecaj ne mora biti nužno proporcionalan broju parlamentarnih mandata, već ga može i premašivati. Naposljetku, Türsan ističe, pozivajući se na Sartorijeve kriterije izborne snage, koalicijskog i ucjenjivačkog potencijala, da mnoge etnoregionalističke stranke u Zapadnoj Europi zadovoljavaju te kriterije (1998: 1). Budući da je u zborniku koji su uredili De Winter i Türsan (1998) obrađena i Sjeverna liga, i to može poslužiti kao potvrda da je opisano korištenje Sartorijevih kriterija relevantnosti opravdano u selektiranju relevantnih regionalističkih stranaka.

Od početnih 18, ove dvije stranke su također jedine koje su neprekinuto bile prisutne u svojim nacionalnim parlamentima od prvog ulaska u parlament (Istarski demokratski sabor 1992. godine, Sjeverna liga 1992. godine). Razumljivo je, dakle, da nas uzastopno sužavanje mogućih slučajeva dovodi do analize dvaju slučajeva, odnosno do binarne studije. Binarnu studiju, kao posebnu varijantu fokusirane studije s malo slučajeva, pobliže ću opisati u potpoglavlju o strategiji i dizajnu istraživanja. Uzmemo li sve ovo u obzir, postaje očito da se u ovom istraživanju radi o komparaciji orijentiranoj na slučajeve (*case-oriented*), a ne toliko o komparaciji orijentiranoj na varijable (*variable-oriented*). U tom smislu Ragin (1987: 34) govori o specifičnim političkim događajima ili fenomenima kojih ima tek ograničen broj (u ovom slučaju ograničen broj relevantnih regionalističkih stranaka) te koji svojom posebnosti s jedne strane pobuđuju zanimanje istraživača-komparatista, a s druge strane samom svojom naravi diktiraju tijek i oblik istraživanja.

2. 5. Teorijski pristupi

Kao što je već rečeno, regionalističke stranke čine posebnu vrstu političkih stranaka koje se temelje na mobilizaciji regionalnog identiteta koji izvire iz grupnog identiteta izvedenog iz osjećaja pripadnosti građana određenom podnacionalnom teritoriju. Na temelju regionalnog identiteta, regionalistička stranka pokušava stvoriti regionalnu političku zajednicu koja svoj praktični oblik dobiva kroz procese decentralizacije, federalizacije, autonomizacije i secesije (radi se o *de jure* dimenziji teritorijalnosti prema Miodowniku i Cartriteu). Međutim, budući da je svaka zajednica, osim one obiteljsko-rodbinske, zamišljena i stoga politički konstruirana (Anderson, 1991), proučavanje regionalističkih stranaka i njihove (ne)uspješne uspostave *de facto* teritorijalnosti nužno za sobom povlači uzimanje u obzir konstruktivističkog pristupa.

²⁶ O konceptu *pariah party* vidjeti više u: Downs, 2011; Van Spanje i Van Der Brug, 2007.

Za razliku od etnoregionalističkih stranaka koje operacionaliziraju postojeće, široko prihvaćene (formalnopravno priznate, primjerice kroz ustavne odredbe o manjinskim etničkim grupama i pripadajućim manjinskim jezicima i jezičnim idiomima) etničke identitete, regionalističke stranke suočene su s dvostrukim problemom konstrukcije. Naime, one moraju stvoriti regionalni identitet na temelju kulturnih artefakata u koje upisuju značenja imitirajući u velikoj mjeri proces konstrukcije zamišljene zajednice kakve poznajemo kod već ustaljenih etničkih identiteta. Dakako, ako ne postoje olakšavajući faktori, poput jezične ili vjerske različitosti regije od centra, kao što je istaknuo Urwin (1982: 438), proces konstrukcije regionalnog identiteta znatno je teži te su manji izgledi za njegovu konačnu uspješnu političku artikulaciju.

Nadalje, iako u sklopu novog institucionalizma, institucionalizam racionalnog izbora polazi od toga da racionalni pojedinci koriste institucije i njihove skupove pravila kako bi maksimalizirali svoje koristi (Peters, 2007: 51), smatram kako političke stranke, kao organizacije predstavljanja interesa (Peters: 2007: 127) (u ovom slučaju regionalističkih interesa) možemo promatrati kao racionalne aktere, a ne kao mehanički skup ili izričaj racionalnih odluka pojedinaca. Budući da politički i izborni sustav u kojemu djeluje neka regionalistička stranaka čini makrostrukturu koja daje skup pravila unutar kojih je stranci moguće maksimalizirati svoje ciljeve, analogno uobičajenom institucionalizmu racionalnog izbora u kojemu pojedinci maksimaliziraju svoje koristi kroz formalizirane makrostrukture (institucije), stranka kao racionalni akter to čini unutar zadanog političkog sustava i pripadajućeg okvira izbornog modela i stranačkog natjecanja. Sukladno tome, smatram da regionalističke stranke možemo promatrati i u kontekstu institucionalizma racionalnog izbora s obzirom na njihovo maksimaliziranje koristi (borba za ostvarenje regionalističkih zahtjeva za izmjenom upravne podjele zemlje, tj. borba za decentralizaciju, federalizaciju i ostale dimenzije administrativno-političke devolucije koja potpada pod *de jure* dimenziju teritorijalnosti), dok ih pak pomoću teorije aktera (Merkel, 2011: 71) možemo proučavati s obzirom na način na koji se prilagođavaju promjenama izbornih modela i specifičnim impulsima koji izvire iz dinamike stranačkog natjecanja (u promatranom vremenskom odsječku, tj. izbornim ciklusima u zadnjih dvadeset godina) u kojima djeluju te u kojima pokušavaju postići *de facto* teritorijalnost na području koji smatraju svojom matičnom regijom.

S obzirom na to da će ovo istraživanje, kako će pobliže biti opisano u sljedećem potpoglavlju, kombinirati kvalitativne i kvantitativne metode, i na teorijskoj razini poželjno je kombiniranje nekoliko pristupa i interpretacijskih pravaca. Stoga nije dovoljno Istarski

demokratski sabor i Sjevernu ligu promatrati isključivo kao racionalne aktere unutar hrvatskog i talijanskog političkog sustava, već je potrebno i kontekstualizirati njihov nastanak, opstanak i utjecaj upravo u tim političkim i stranačkim sustavima. Kako bi se dublje zašlo u pozadinske čimbenike koji su upravo u ovim dvjema zemljama omogućili razvitak regionalističkih stranaka, potrebno je uzeti u obzir i interpretativni pristup koji stavlja naglasak na izučavanje sustava značenja, simbola i društvenih praksi kao temelja političkih odluka, nastanka političkih institucija te ponašanja građana kao političkih subjekata (Bevir i Rhodes, 2005: 127-128). Drugim riječima, bez pozadinskih, strukturnih razloga za razvoj i uspjeh regionalističkih stranaka u Hrvatskoj i Italiji, preciznije u Istri i Sjevernoj Italiji, utemeljenih na značenjsko-simboličkoj dimenziji politike identiteta, neće biti moguće sagledavanje šire slike o uspješnosti Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige.

Premda mnoga doktorska istraživanja povezuju metodološki s teorijskim okvirom u jedinstveno uvodno poglavlje, odlučio sam se temeljne teorijske konture predstaviti u ovom potpoglavlju (2. 5.), dok će pak iduće poglavlje (3.) biti posvećeno teorijskoj raspravi o ulozi teritorija u politici te o tome kako se iz teritorija izvodi kolektivni identitet koji je podloga za političko djelovanje. Radi se o spajanju interpretatizma i promišljanja uloge značenja, simbola i identiteta za politiku, a s druge strane o povezivanju uvida političke geografije s komparativnom politikom.

2. 6. Metode istraživanja

Iako komparativna istraživanja s malim brojem slučajeva obično podrazumijevaju kvalitativne metode istraživanja, to ne znači da u tim istraživanjima nije moguće kombinirati kvalitativnu analizu povijesnog, kulturnog i političkog konteksta s kvantitativnim tehnikama (Ragin, 1987). Istraživanje Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige u posljednjih dvadeset godina upravo ide za time da se provodi kvantitativna analiza u vidu analize vremenskih serija (Pennings i dr. 2006: 166) (u ovom slučaju izbornih rezultata IDS-a i Sjeverne lige na izborima posljednjih 20 godina, s osvrtom na izborne rezultate glavnih koalicijskih partnera te konkurentskih regionalističkih stranaka), uz istodobno obraćanje pozornosti na povijesno-društveni kontekst, koji se analizira pomoću tipičnih kvalitativnih metoda kao što su makrohistorijska komparacija, „gusti opis“ te analiza sadržaja (Landman, 2008: 33-34). Kvalitativni dio ovog istraživanja temeljit će se, sukladno tome, na pomnoj analizi unutar slučaja (*within-case analysis*) (Mahoney, 2007: 131). Kombiniranjem kvalitativnih i kvantitativnih metoda unutar istog istraživanja moguće je povećati valjanost

istraživanja, ali i zahvatiti više aspekata proučavane teme, tj. istraživačkog pitanja, koje možda ne bi bilo moguće uočiti jednostranim pristupom (Read i Marsh, 2005: 231). Drugim riječima, triangulacija otvara šire mogućnosti i omogućava podizanje ukupne kvalitete istraživanja (Peters, 2008: 47).

Kvantitativne podatke o izbornim rezultatima obrađujem dvojako. Na prvoj razini to činim putem deskriptivne statistike, koja uključuje mjerenje postotka osvojenih glasova, udjela osvojenih mandata te praćenje trendova postotka osvojenih glasova, odnosno mandata za dvije promatrane regionalističke stranke. Na drugoj pak razini prezentiram i analiziram izborne rezultate u kartografskom obliku. Naime, bez zemljovida izbornih rezultata i njihove komparacije nemoguće je adekvatno longitudinalno proučavati izbornu uspješnost, a naposljetku ni ostvarivanje *de facto* teritorijalnosti regionalističkih stranaka. U slučaju Italije, odnosno Sjeverne lige, postojeća literatura (Corbetta i Piretti, 2009; Diamanti, 2009), odnosno izborni atlasi, uvelike olakšavaju obradu i analizu ove dimenzije kvantitativnih podataka, dok u slučaju Hrvatske, odnosno Istre, ova dimenzija iziskuje vlastito iscrtavanje izbornih zemljovida.

Izvori podataka, osim relevantne sekundarne literature, uključuju spomenute izborne rezultate i izborne atlase, stranačke dokumente i deklaracije, kao i relevantne novinske članke i reportaže. Literatura je većinom na engleskom, hrvatskom i talijanskom jeziku, uz tek poneki naslov na njemačkom, francuskom i slovenskom. Novinski izvori o Istarskom demokratskom saboru prvenstveno se odnose na pulski *Glas Istre* te riječki *Novi list*, a u slučaju Sjeverne lige milanske novine *Corriere della Sera* i torinski list *La Stampa*.

U ovom radu pokušavam obuhvatiti tri od četiri dimenzije komparacije: kontekstualni opis, klasifikaciju i tipologiziranje, testiranje hipoteza i formuliranje teorije te predviđanje (Landman, 2008: 11-12). Prvi dio svake od studija slučaja dviju regionalističkih stranaka koje obrađujem sadržava gusti kontekstualni opis nastanka i razvitka IDS-a i Sjeverne lige u specifičnim kontekstima razvoja hrvatskog višestranačja 1990-ih godina i preobrazbe talijanskog stranačkog sustava 1990-ih godina (nastanak takozvane Druge Republike). Bez tog opisa, razumijevanje i uspoređivanje bilo bi nepotpuno i teško ostvarivo. Dakako, primjena makropovijesne komparacije protezat će se kroz cijelu obradu obaju slučajeva, a neće biti ograničena samo na inicijalno uvođenje čitatelja u temu, no ono je posebno važno upravo u takozvanom „postavljanju slučaja na scenu“. Detaljni, interpretativni pristup nezaobilazan je u pokušaju razumijevanja načina na koji ove dvije regionalističke stranke dugoročno grade sliku o sebi te se pozicioniraju u zadanim okolnostima i okvirima, odnosno ograničenjima koja im u djelovanju postavljaju hrvatski i talijanski politički sustav. Budući da

su regionalističke stranke nerazdvojive od politike identiteta, za dublje razumijevanje Sjeverne lige i Istarskog demokratskog sabora potrebno je detaljno prikazati identitetsku politiku prema Europi (samopercepcija i samorazumijevanje europejstva) i razvoj politike prema Europskoj uniji (promjena od proeuropskog prema euroskeptičnom stavu kod Sjeverne lige te promicanje europskih integracija kao put u ostvarenju regionalističke agende kod Istarskog demokratskog sabora), kao i identitetsku politiku prema zamišljenom, konstruiranom Drugom (južnjaci i useljenici u slučaju Sjeverne lige, Balkan u slučaju Istarskog demokratskog sabora) koji se koristi kao kontrast kako bi se potvrdila samopercepcija o kulturno-civilizacijskoj superiornosti. Nadalje, kada govorimo o klasifikaciji i tipologiziranju, potrebno je naglasiti da je jedna od bitnih stavki ovoga rada kritika postojeće literature o regionalističkim strankama, i to prvenstveno na pojmovnoj razini. Drugim riječima, u ovoj dimenziji nudi se razjašnjenje terminologije koja opisuje ovu vrstu stranaka, tj. inzistira se na razlici između etničkih, etnoregionalističkih i regionalističkih stranaka, kao što sam pokazao u prethodnom dijelu ovog poglavlja (2. 2.). Kontekstualni opis te klasifikacija i tipologiziranje uvod su i priprema za glavni cilj komparacije, a to je testiranje hipoteza. Kao što ću obrazložiti u potpoglavlju 2. 8., hipoteza koju testiram u ovom doktorskom radu odnosi se na pretpostavku o tome da su se Istarski demokratski sabor i Sjeverna liga na različite načine prilagodili zadanim kontekstualnim uvjetima hrvatskog i talijanskog političkog okvira te stoga postigli različite stupnjeve uspješnosti u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti kao ključnog pokazatelja dugoročne uspješnosti regionalističkih stranaka, kao što su to definirali Miodownik i Cartrite (2006). Šest potpornih, pomoćnih hipoteza dodatno objašnjavaju glavnu hipotezu. No može se reći kako glavna hipoteza ima kompozitni karakter, odnosno načinjena je od tih šest potpornih hipoteza koje tek zajedno daju puni iskaz o pretpostavljenom odnosu između neovisnih varijabli i ishoda koji želim objasniti, tj. uspješnosti na dimenziji ostvarivanja *de facto* teritorijalnosti. Četvrtom i završnom dimenzijom komparacije smatra se predviđanje, odnosno prognostička funkcija istraživanja u komparativnoj politici. Radi se o najtežem cilju komparativne politike koji se prirodno nastavlja na testiranje hipoteza (Landman, 2008: 19). Međutim, kao što sam već napomenuo, ovo istraživanje uključuje samo prva tri cilja komparativne politike, dok je posljednji, prognostički, izostavljen. Do sada sam kroz iskustvo organizacije znanstvenih skupova, okruglih stolova i pisanje projektnih prijedloga naučio kako šira društvena okolina, a prvenstveno državne i privatne institucije kod kojih istraživači za ovu ili onu aktivnost apliciraju za financiranje i druge oblike materijalne potpore, od politoloških istraživanja očekuju primjenjive, praktične rezultate koje se počesto banalizira i percipira upravo kroz

dimenziju predviđanja. Drugim riječima, nestručna javnost vrlo često očekuje od istraživača prognostički doprinos pod svaku cijenu. Ovo je posebice slučaj kod praćenja predizbornih kampanja i izbornih procesa, kada mediji politologe koji su voljni pružiti svoje uvide i saznanja široj javnosti žele svesti na prognostičare koji će „zaviriti u kristalnu kuglu“ i poput vidovnjaka nagovijestiti budućnost. Ako izostane prognozirani ishod, politolog se može naći izvrgnut optužbama da je naveo javnost na krivi trag, kao što su meteorološki znanstvenici često predmetom nerazumijevanja javnosti koja očekuje neoboriva i neupitna vremenska predviđanja. Predviđanje unutar komparativne politike ima probabilistički karakter (Landman, 2008: 19), a u manjoj mjeri teži predikciji lišenoj svake dvojbe. Predmet komparativne politike su u krajnjoj liniji ljudi, odnosno sve ono što ljudi svoji djelovanjem, mišljenjem i vjerovanjem i međusobnim odnosima čine političkim. Budući da ljudsko ponašanje, usprkos svim hvalevrijednim dosezima pristupa racionalnog izbora, nije uvijek i svagda u skladu s logičnim i racionalnim odabirima koji teže maksimaliziranju probitka onoga tko donosi odluke, politika, kao ljudska djelatnost koja je neraskidivo vezana uz samu čovjekovu narav, uvijek sadržava i stanovitu dozu nepredvidivosti.²⁷ To, dakako, ne znači da predviđanja u komparativnoj politici nisu moguća (o tome svjedoče rijetki, no uvjerljivi prediktivni iskazi koji su zadobili status „zakona“ u političkoj znanosti, poput Duvergerovog zakona), no znači da mu treba pristupati s oprezom. Bolje se suzdržati od predviđanja nego ponuditi slabe prediktivne argumente. Stoga je četvrti cilj komparativne politike izostavljen u ovom istraživanju.

2. 7. Strategija i dizajn istraživanja

Studije malog broja slučajeva obično dijelimo na one s dizajnom najsličnijih slučajeva i na one s dizajnom najrazličitijih slučajeva. Slučajevi, dvije regionalističke stranke (IDS, LN), obuhvaćeni ovom binarnom studijom, odabrani su na temelju višestrukih kriterija kako bismo dobili najrelevantnije (u Sartorijevom smislu) regionalističke stranke u Europskoj uniji na temelju kojih ćemo moći proučavati *de facto* teritorijalnost kao jedno od dva ključna obilježja regionalističkih stranaka prema Miodowniku i Cartriteu. Stoga možemo reći da je u ovoj binarnoj studiji primijenjen dizajn najsličnijih slučajeva (*Most Similar System Design*, MSSD). Studije malog broja slučajeva uključuju najmanje dva slučaja, dok gornji broj slučajeva može varirati, no obično ne premašuje 20 slučajeva (Landman, 2008: 40). Možda se

²⁷ Za kritiku pristupa racionalnog izbora i ukazivanje na ograničenja racionalnosti, vidjeti i Ward, 2005: 68-69.

na prvi pogled može učiniti neopravdanim o slučajevima Sjeverne lige i Istarskog demokratskog sabora govoriti u kontekstu dizajna najbližijih slučajeva, no uzmemo li u obzir da to proizlazi iz samog načina selekcije slučajeva, opisane u potpoglavlju 2. 4., ali i iz nekih drugih zajedničkih značajki ovih slučajeva, smatram kako će nakon njihovog pobližeg opisa postati jasno zašto operiram s tom vrstom dizajna komparativnog istraživanja. Prvo, radi se o dvije izborna najuspješnije regionalističke stranke u Europskoj uniji, s obzirom na dugoročnu uspješnost na izborima za nacionalni parlament. Netko bi mogao prigovoriti kako su za regionalističke stranke važniji regionalni i drugi podnacionalni izbori i uspjeh na njima (te se referirati na to da je ostvarivanje *de facto* teritorijalnosti, tj. politički ishod čija se varijacija pokušava objasniti u ovom istraživanju vezano upravo uz ovu izbornu razinu, a ne nacionalnu) te da stoga odabir slučajeva na temelju rezultata na parlamentarnim izborima, kao što sam to učinio u potpoglavlju 2. 4., ne može biti valjan ili barem metodološki poželjan. Međutim, u proučavanju longitudinalnih izbornih rezultata diljem Europe (npr. Siaroff, 2000),²⁸ koje sam poduzeo provodeći preliminarno prikupljanje podataka, literature i uvida vezanih uz temu regionalističkih stranaka, došao sam do jasnog i čvrstog zaključka da u svim europskim zemljama u kojima djeluje ova vrsta stranaka, one stranke (bilo regionalističke, bilo etnoregionalističke) koje kontinuirano postižu zapažene rezultate na izborima na nacionalnoj razini i osvajaju parlamentarne mandate istodobno su iste one stranke koje postižu i značajne rezultate na izborima na podnacionalnoj razini. Drugim riječima, kontinuirani status parlamentarne stranke za regionalističku stranku je potvrda izbornog uspjeha i na podnacionalnoj razini. Premda, kao što je vidljivo i iz hipoteza i varijabli koje predstavljam u potpoglavljima 2. 8. i 2. 9., izborni sustav može stvarati povoljnije ili nepovoljnije uvjete za izborni uspjeh regionalističkih stranaka, u cijelom nizu izbornih sustava u europskim zemljama — bilo da se radi sustavima s jednostavnom većinom, dvokružnim sustavima s apsolutnom većinom, mješovitim sustavima ili pak proporcionalnim sustavima — one regionalističke stranke koje uspijevaju zadobiti i zadržati status parlamentarne stranke istodobno su i izborna naj snažnije regionalističke stranke na izborima na podnacionalnim razinama. Kod dizajna najbližijih slučajeva (komparacija dva ili više slučajeva, obično do maksimalno dvadeset, u ovom slučaju samo dva) važno je da slučajevi posjeduju što više sličnosti na razini pozadinskih varijabli (koje mogu biti bilo lažne, bilo intervenirajuće, dakle mogu imati utjecaja na odnos neovisnih varijabli i političkog ishoda

²⁸ Siaroffljeva monografija uključuje analizu izbornih rezultata u 44 europska nacionalna i podnacionalna (u Ujedinjenom Kraljevstvu i Španjolskoj) stranačka sustava od kraja Drugog svjetskog rata do kraja 20. stoljeća.

koji želimo objasniti), a različitosti na razini neovisnih varijabli (Burnham i dr., 2006: 66). Drugim riječima, bitno je minimalizirati varijancu među pozadinskim varijablama te istaknuti razlike među neovisnim varijablama kako bi se utvrdilo kako jedna ili više neovisnih varijabli objašnjavaju varijancu u političkom ishodu, odnosno u ovisnoj varijabli. Može se isprva postaviti pitanje u kojim bi se to pozadinskim varijablama slučajevi Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige, odnosno hrvatskog i talijanskog političkog sustava mogli podudarati, budući da se radi o jednoj zemlji „stare Europe“ i jednoj zemlji „nove Europe“ pa se nameće zaključak kako one u startu ne mogu imati puno sličnosti. No, pažljiviji pogled otkriva itekako puno sličnosti i podudarnosti kod ova dva slučaja. Naime, IDS i Sjevernu ligu ne povezuje samo to što su to najuspješnije regionalističke stranke u Europskoj uniji²⁹ i što su jedine regionalističke stranke koje ne samo da imaju iskustvo participiranja u vladinim parlamentarnim većinama i participacije svojih članova u izvršnoj vlasti, nego i niz kulturno-identitetskih značajki. Obje stranke djeluju na teritoriju obilježenom jezičnom pluralnošću. U Istri postoji, s jedne strane, dvojstvo talijanskog i hrvatskog, s druge se strane istarska čakavica pokazala specifičnom naspram ostalih narječja hrvatskog jezika, posebice u kontekstu službene jezične politike 1990-ih godina. Na sjeveru Italije, uz različite talijanske idiome (pijemontski, lombardski, venetski/mletački), supostoje i furlanski (srodan retoromanskom u Švicarskoj), frankoprovansalski (arpitanski u Dolini Aosta), slovenski i njemački. Sjevernotalijanske pokrajine značajno su gospodarski razvijenije od središnje, a pogotovo od južne i otočne (Sardinija, Sicilija) Italije. Jednako tako, Istra, uz Hrvatsko primorje i Zagreb, spada među ekonomski najsnažnije dijelove Hrvatske. Ovdje, dakle, jasno možemo vidjeti kako se regionalni rascjep poklapa s ekonomskim rascjepom. Naposljetku, sjever Italije i Istre dijele zajedničku povijesno-kulturnu baštinu zbog naslijeđa Mletačke Republike i Habsburške Monarhije. Upravo dvojno naslijeđe čini ta dva područja toliko različitima od ostatka zemlje, tako da sjever Italije odvaja od mediteranskog ostatka Apeninskog poluotoka, dok Istru tek djelomice veže za mediteransku Hrvatsku (Dalmaciju), a posebice ju oštro odvaja od balkanske komponente hrvatskog kulturnog, povijesnog i

²⁹ Čak i kada se ne bismo ograničavali samo na zemlje Europske unije, već kada bismo proširili popis mogućih slučajeva na cijelu Europu, ove dvije stranke bile bi izborna najuspješnije. Prva sljedeća stranka koja bi mogla eventualno doći u obzir je Liga socijaldemokrata Vojvodine (LSV) u stranačkom sustavu Srbije, no radi se o stranci koja ima značajno slabije izborne rezultate kako na pokrajinskim, tako i na izborima za Narodnu skupštinu u cijelom promatranom razdoblju (1990.-2010.). Komparacija IDS-a i LSV-a bi pak mogla biti interesantna ako bi se htjelo proučavati regionalističke stranke u postjugoslavenskom kontekstu, odnosno ako bi se provodila komparacija stranačkih sustava u zemljama nasljednicama federativne Jugoslavije.

političkog identiteta.³⁰ Kao što sam već spomenuo, možemo govoriti o sličnostima i poveznicama ne samo između IDS-a i Sjeverne lige, već i između Hrvatske i Italije. Tu tvrdnju temeljim na trima činjenicama. Prvo, i u talijanskom i u hrvatskom slučaju možemo govoriti o kasnoj formaciji nacije i nacionalne države.³¹ Italija je ujedinjena 1870. godine,³² no raznorodnost lokalnih i regionalnih političkih i kulturnih naslijeđa ostavila je podlogu za snažnu mogućnost regionalne političke mobilizacije koja dobiva svoj krajnji oblik u suvremenim regionalističkim strankama poput Sjeverne lige. Hrvatska, u kojoj je *risorgimento*, odnosno narodni preporod isprva imao panslavističke,³³ pa tek onda nacionalne okvire, te je stoga proces formiranja moderne nacije bio spor i neujednačen, a do državnog ujedinjenja dolazi isprva 1918. (uz dokidanje tog teritorijalnog jedinstva Ustavom iz 1921.), da bi konačne konture formacija države doživjela 1945. godine. Kao i u talijanskom slučaju, i u hrvatskom se slučaju sve do suvremenog doba osjećaju snažne razlike regionalnih političkih i kulturnih naslijeđa, a posebice je to izraženo upravo u Istri koja sve do 1945. (odnosno 1954. kada je ukinut Slobodni teritorij Trsta) nije nikada bila dijelom iste upravno-političke cjeline s ostatkom Hrvatske, izuzmemo li kratko razdoblje napoleonskih Ilirskih pokrajina (1809.-1813.). Drugo, talijansku i hrvatsku političku kulturu povezuju obilježja snažnog klijentelizma i korupcije koja smanjuju povjerenje građana u političke institucije. Treće, budući da je početkom 1990-ih godina zbog posljedica korupcijskih skandala poznatih pod nazivom *Tangentopoli*³⁴ kolabira cijeli dotadašnji talijanski stranački sustav,³⁵ a u Hrvatskoj se

³⁰ U svim svojim radovima, pa tako i u ovom istraživanju, polazim od pretpostavke kako je hrvatski kulturni, povijesni i politički identitet trostruk, tj. da sadržava srednjoeuropsku (habsburšku), balkansku (osmansku) i mediteransku (mletačku i cirkummediteransku, tj. grčko-rimsku) komponentu.

³¹ Premda Plessner izvorno govori o problemu kasne transformacije Njemačke iz carstva u modernu nacionalnu državu, i u kontekstu Italije i Hrvatske možda nije na odmet koristiti pojam zakašnjele nacije. O aktualnosti Plessnerovih teza u postkomunističkom kontekstu (dakle i postjugoslavenskom) vidjeti: Prpić, 1998.

³² Određivanje vremena završetka procesa ujedinjenja Italije, poznatog pod nazivom *Risorgimento* (tal. preporod, ponovni uspon), u talijanskoj literaturi ponekad ovisi i o političkim stavovima autora, tj. o pogledu na pitanje *terre irredente* (nepovraćenih, neosvojenih krajeva, povijesno napučenih talijanskim življem, konkretnije istočne jadranske obale), no kao više-manje općeprihvaćenu godinu možemo uzeti 1870. kada Papinska Država i glavni grad Rim dolaze pod kontrolu nove talijanske vlasti.

³³ Ne treba smetnuti s uma da je Ilirski pokret, kasnije nazvan Hrvatski narodni preporod, zbog svoje panslavističke orijentacije izrodio izvornu političku ideju jugoslavizma (koju su, inicijalno, svatko iz svojeg razloga, podupirali bečki dvor i papinska kurija), da bi tek nakon iskustva centralističkog Vidovdanskog ustava 1921. došlo do jasne opreke između hrvatske i jugoslavenske političke koncepcije. Stoga je i formiranje hrvatske nacije zapravo dovršeno upravo u prvim godinama iskustva nove južnoslavenske državne zajednice.

³⁴ Tal. „Grad mita“.

istodobno od 1989. ponovno razvija višestranačje³⁶ tako da zapravo možemo paralelno pratiti (i shodno tome i komparirati) nastanak dvaju novih stranačkih sustava.

Binarna studija specifična je studija koja objedinjuje elemente studije slučaja i studije malog broja slučajeva. Studije slučaja, s druge strane, provode implicitnu komparaciju na temelju samo jednog slučaja. Slučaj se pri tome komparira s idealnim tipovima izvedenima iz teorije ili pak posredno s iskustvom koje istraživač donosi iz svoje matične zemlje, tj. političkog sustava, ako se bavi zemljom koja mu nije matična. Studija slučaja omogućuje dubinsku analizu istraživanih političkih fenomena, no onemogućava poopćavanje (Stark i Torrance, 2005: 33). Budući da je svako empirijsko dokazivanje kauzalnih (ili barem korelacijskih) odnosa povezano s variranjem (Gerring, 2004: 342) prediktora za koje smatramo da utječu na ovisnu varijablu, postavlja se pitanje kako postići variranje unutar jednog slučaja, tj. unutar okvira studije slučaja. Odgovor je u višerazinskom analiziranju jednog slučaja kroz definirane vremenske odsječke. Budući da kod studija slučaja u pravilu dominira upotreba kvalitativnih metoda, takvo vremenski i razinski varirano istraživanje na temelju jednog slučaja nazivamo komparativno-historijskom analizom (Gerring, 2004: 343). U slučaju ovog istraživanja, vremenske odsječke čine izborni ciklusi u Hrvatskoj i Italiji.

U okviru binarne studije provode se dvije paralelne studije slučaja koje se potom kompariraju. Drugim riječima, u okviru ovog istraživanja provest će se paralelne studije slučaja Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige, na temelju jasno definiranih vremenskih odsječaka (izbornih ciklusa u tim dvjema zemljama) i istih prediktora, tj. neovisnih varijabli, a zatim će se provesti komparacija njihove uspješnosti u uspostavljanju *de facto* teritorijalnosti. Zbog vremenske dimenzije, tj. vremenske varijacije unutar svakog od dva analizirana slučaja, predloženi dizajn istraživanja ima istodobno i komparativnu i longitudinalnu dimenziju, tj. čini spoj karakteristika komparativnog i longitudinalnog dizajna (Burnham i dr., 2006: 53-55).

Binarna studija, zvana još i parnom komparacijom (*paired comparison*), ima široku primjenu u komparativnoj politologiji, no do sada joj u teoriji nije posvećena veća pozornost (Tarrow, 2010: 230). Gerring (2007: 114, 122, 146) u svojem opširnom priručniku o studiji

³⁵ Stoga se razdoblje od 1992. do danas neslužbeno zove Druga Talijanska Republika.

³⁶ Možemo govoriti o stanovitoj obnovi višestranačja koje je zamrlo nakon zadnjih polukompetitivnih izbora u Jugoslaviji 1938. godine (izbore 1945. ne možemo smatrati višestranačkima zbog bojkota oporbe i zbog činjenice da Narodnu frontu Jugoslavije ne možemo smatrati izbornom koalicijom u modernom demokratskom smislu) budući da istodobno dolazi do transformacije postojećih (SKH-SDP), osnivanja novih (HSLS, HDZ, HNS) i obnove starih stranaka (HSS, HSP).

slučaja tek letimično spominje mogućnost višestrukih studija slučajeva, no ne specificira postojanje binarne studije kao zasebne vrste studije. Kod binarnih je studija moguće, bez obzira na ograničavajući utjecaj malog broja proučavanih slučajeva, primijeniti jednaku logiku povezivanja prethodnih faktora i ishoda, tj. strategiju korelacije, no moguće je provoditi i kauzalnu procesnu analizu tako da se varijable stavljaju u relacije jedna s drugom kroz promatrane vremenske odsječke (Tarrow, 2010: 238). Tarrow ovakvu procesnu analizu unutar binarne studije naziva praćenjem dvostrukog procesa (*dual-process tracing*) (2010: 239). Međutim, ovo istraživanje pokušava se držati „klasične“ logike korelacije neovisnih varijabli, praćenih na dvama slučajevima kroz specificirane vremenske odsječke (izborni ciklusi) kako bi se utvrdili faktori koji pridonose različitim ishodima (različitoj razini uspješnosti uspostave *de facto* teritorijalnosti). Također, ono teži dubinskom, kontekstualnom proučavanju dvaju izabranih slučajeva, budući da upravo binarna studija omogućava dublju i iscrpniju analizu nego li studije s većim brojem slučajeva (Tarrow, 2010: 243). Naposljetku, binarna studija omogućava učinkovito kombiniranje kvalitativnih i kvantitativnih metoda komparacije (Tarrow, 2010: 250), čemu teži i ovo istraživanje, kao što je navedeno u prethodnom potpoglavlju (2. 6.).

2. 8. Hipoteze

Cilj ovog istraživanja jest dati kontekstualni opis i uvid u nastanak i razvoj dviju naj snažnijih regionalističkih stranaka u Europi te zatim komparirati u kojoj mjeri su Istarski demokratski sabor i Sjeverna liga uspjeli ostvariti *de facto* teritorijalnost kao pokazatelj uspješnosti regionalističkih stranaka. Glavno istraživačko pitanje glasi:

Koliko su Istarski demokratski sabor i Sjeverna liga bili uspješni u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti u posljednja dva desetljeća?

Glavna hipoteza ovog istraživanja glasi:

H_G: Različite stranačke strategije prilagodbe strukturnim i kontekstualnim uvjetima u Hrvatskoj i Italiji doprinijele su različitim stupnjevima uspješnosti ostvarivanja *de facto* teritorijalnosti u slučajevima Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige.

U pomoćnim tezama tvrdim sljedeće:

H_{P1}: Različiti izborni sustavi u Hrvatskoj i Italiji stvaraju povoljnije, odnosno nepovoljnije uvjete za ostvarivanje *de facto* teritorijalnosti. Regionalističke stranke moraju se racionalno prilagoditi izbornom sustavu kako bi stvorile uvjete za ostvarivanje *de facto* teritorijalnosti. Izborna intenzivnost (koncentriranje na manji broj izbornih jedinica ili okruga) stvara bolje uvjete za ostvarivanje *de facto* teritorijalnosti nego izborna ekstenzivnost (širenje izbornog djelovanja na maksimalan broj izbornih jedinica ili okruga).

H_{P2}: Različite karakteristike stranačkog sustava u Hrvatskoj i Italiji stvaraju povoljnije, odnosno nepovoljnije uvjete za ostvarivanje *de facto* teritorijalnosti. Uspjeh u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti ovisi o sposobnosti regionalističke stranke u prilagođavanju dinamici stranačkog natjecanja i pozicioniranju stranke kao *catch-all* stranke koja se obraća cijelom biračkom tijelu u regiji koju želi predstavljati. Ekstremistički stavovi, bilo s lijevim, bilo s desnim predznakom, smanjuju potencijal regionalističke stranke da bude prihvatljiva cijelom biračkom tijelu u regiji te stoga smanjuju uspjeh u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti.

H_{P3}: Različita upravna podjela zemlje u Hrvatskoj i Italiji stvara povoljnije, odnosno nepovoljnije uvjete za ostvarivanje *de facto* teritorijalnosti. Uspješna, odnosno neuspješna prilagodbe regionalističke stranke uvjetima koje stvara upravna podjela zemlje utječe na uspjeh u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti.

H_{P4}: Različite strategije organizacijskog širenja tijekom razvoja regionalističkih stranaka stvaraju povoljnije, odnosno nepovoljnije uvjete za ostvarivanje *de facto* teritorijalnosti. Uspješna, odnosno neuspješna organizacijska infrastruktura regionalističke stranke utječe na uspjeh u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti.

H_{P5}: Uspjeh ostvarivanja *de facto* teritorijalnosti povezan je s odnosom regionalističke stranke s glavnim političkim partnerom, odnosno sa strankom s kojom surađuje i koalira na nacionalnoj i regionalnoj razini (u slučaju Istarskog demokratskog sabora to je Socijaldemokratska partija Hrvatske, a u slučaju Sjeverne lige to je Naprijed Italijo, tj. današnji Narod slobode. Regionalistička stranka će uspjeti ostvariti *de facto* teritorijalnost ako unutar regije koju želi predstavljati iskoristi koaliranje s glavnim političkim partnerom kako bi došla na vlast ili se održala na vlasti; ako dopusti da postane mlađi partner (*junior partner*) glavnom političkom partneru i na nacionalnoj i na regionalnoj razini, izgubit će mogućnost

postajanja i ostajanja glavnom političkom opcijom u matičnoj regiji te stoga neće biti uspješna u provođenju *de facto* teritorijalnosti.

H_{P6}: Uspjeh ostvarivanja *de facto* teritorijalnosti povezan je i s partnerskim, odnosno konkurentskim odnosom regionalističke stranke naspram drugih regionalističkih stranaka koje djeluju u istoj regiji, tj. pretendiraju na političko predstavljanje istog teritorija. Regionalistička stranka će imati uspjeha u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti ako se nametne kao jedina ili barem najperspektivnija regionalistička stranka unutar regije koju želi predstavljati.

Šest pomoćnih hipoteza usko je vezano uz neovisne varijable, tj. one su iskazi o pretpostavljenom utjecaju pojedinih neovisnih varijabli na ishod, odnosno uspješno postizanje *de facto* teritorijalnosti.

2. 9. Varijable

Ovisna je varijabla *de facto* teritorijalnost, promatrana na dvjema razinama: osvojenih mandata u samoupravnim jedinicama unutar regije i sudjelovanja u izvršnoj vlasti unutar regije. Na ove tri razine nadovezuje se i treća razina uspješnosti regionalističke stranke u provođenju *de facto* teritorijalnosti, a to je uspješnost stranke da na teritoriju koji smatra regijom koju politički predstavlja postane predominantnom strankom.

Neovisne varijable dijelim na strukturne i kontingentne.

U strukturne ubrajamo izborni sustav, stranački sustav i upravnu podjelu zemlje. Dok je nakon uspostave županijskog sustava upravna podjela zemlje u Hrvatskoj bila stabilna tijekom cijelog promatranog razdoblja, u Italiji su provedene reforme (Klarić, 2005). Nije mijenjan broj ni opseg 20 talijanskih regija, no mijenjane su granice provincija, upravne razine ispod regionalne, tj. osnivane su nove provincije. Međutim, upravo izborni i stranački sustav dominantno određuju mogućnosti koje su na raspolaganju regionalističkim strankama. Hrvatska, kao mlada demokracija, eksperimentirala je s različitim izbornim modelima, no i Italija, kao stara demokracija, doživljavala je izborne reforme koje su se značajno reflektirale i na njen stranački sustav (Kneisler, 2011; Cotta i Verzichelli, 2007; D'Alimonte, 2005; Bardi, 2004; Kasapović, 2002).

U kontingentne varijable ubrajam organizacijsku uspješnost stranke, odnos regionalističke stranke i glavnog koalicijskog partnera na nacionalnoj i regionalnoj razini te odnos

regionalističke stranke i drugih regionalističkih stranaka u istoj regiji. Indikator za organizacijsku uspješnost stranke je organizacijska pokrivenost cijele regije, tj. mogućnost, odnosno nemogućnost nominiranja kandidata u svim upravnim jedinicama koje čine regiju koju stranka želi predstavljati te na svim razinama izbora koje se provode unutar te regije. Uspješna organizacijska pokrivenost bit će ustanovljena ako stranka kontinuirano (kroz promatrane izborne cikluse) nominira kandidate na prostoru cijele regije. Indikator za odnos regionalističke stranke i glavnog koalicijskog partnera je pozitivni ili negativni utjecaj njihove suradnje i koaliranja na izborni uspjeh u regiji koju stranka predstavlja. Indikator za odnos regionalističke stranke i drugih regionalističkih stranaka je uspostava dominacije regionalističke stranke naspram drugih regionalističkih stranaka koje pretendiraju na predstavljanje iste regije ili pak mrvljenje glasova regionalistički nastrojenih birača između više regionalističkih stranaka unutar iste regije.

Tablica 3. Sažetak istraživanja

Komparativna analiza uspješnosti u provođenju <i>de facto</i> teritorijalnosti	
Vrsta studije	Fokusirana (binarna) studija
Teorijski pristupi	Teorija aktera, institucionalizam racionalnog izbora, interpretativna teorija
Metodološki pristup	Istraživački dizajn najslučajnijih slučajeva
Vrsta komparativne analize	Sinkronijsko-dijakronijska
Jedinica analize	Glavna: Politička stranka Dodatne: Izborni sustav, stranački sustav
Ovisna varijabla	Uspješnost regionalističkih stranaka u provođenju <i>de facto</i> teritorijalnosti
Neovisne varijable	Strukturne: izborni sustav, stranački sustav, upravna podjela zemlje Kontingente: organizacijska uspješnost stranke, odnos regionalističke stranke i glavnog koalicijskog partnera na nacionalnoj razini, odnos regionalističke stranke i drugih regionalističkih stranaka u istoj regiji
Hipoteza	Različite stranačke strategije prilagodbe strukturnim i kontekstualnim uvjetima u Hrvatskoj i Italiji doprinijele su različitim stupnjevima uspješnosti ostvarivanja <i>de facto</i> teritorijalnosti u slučajevima Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige

3. PROMIŠLJANJE ODNOSA PROSTORA, POLITIKE I IDENTITETA

„Good fences make good neighbors“³⁷

Mending Wall, Robert Frost

3.1. Uvod

U prethodnom sam poglavlju pokušao razgraničiti pojam etnoregionalističkih stranaka od pojma regionalističkih stranaka, odnosno pokazati kako etnoregionalističke stranke u sebi spajaju elemente etničkih stranaka (stranaka nacionalnih manjina) i regionalističkih stranaka te se zadržati samo na regionalističkim strankama kao predmetu istraživanja. Također, naglašeno je kako se regionalističke stranke temelje na grupnom identitetu koji je pak izgrađen na pripadnosti određenom teritoriju i kulturnim značajkama koje se pripisuju tom teritoriju. Stoga je, bez obzira na širok ideološki raspon koji postoji kod regionalističkih stranaka, temelj njihovog identitetskog određenja upravo vezanost za teritorij te razvoj specifičnih politika koje ga definiraju i transformiraju. Konačni uspjeh ili neuspjeh regionalističkih stranaka zbog toga je vezan za uspjeh u provođenju politika teritorijalnosti, s time da, kao što sam već spomenuo, Miodownik i Cartrite (2006) razlikuju *de jure* teritorijalnost koja je povezana sa zahtjevima za promjenom granica regija (administrativni preustroj države) i njihovih ovlasti te *de facto* teritorijalnost koja je povezana s aktivnom organizacijskom i izbornom demarkacijom regije koju stranka želi predstavljati. Upravo ovaj potonji aspekt teritorijalnosti uzimam kao pokazatelj uspješnosti regionalističkih stranaka. Međutim, prije analize čimbenika koji utječu na uspjeh, odnosno neuspjeh u provođenju *de facto* teritorijalnosti u slučajevima Istarskog demokratskog sabora (4. poglavlje) i Sjeverne lige (5. poglavlje), kao i njihove komparacije (6. poglavlje), želim ispitati što stoji u pozadini politike teritorijalnosti kao specifične društvene i političke prakse. Drugim riječima, potrebna je analiza uloge prostora u politici te uloge prostora u stvaranju grupnih identiteta.³⁸ U prvom

³⁷ Eng. „Dobre ograde čine dobre susjede“. Iako je ova rečenica najpoznatija upravo po Frostovoj pjesmi, radi se o staroj anglosaksonskoj poslovi.

³⁸ U ovom poglavlju čitatelju lako može upasti u oko da su istaknuti neki politički filozofi, dok su neki, poput, npr. Jean-Jacquesa Rousseaua, prešućeni ili tek ovlaš dotaknuti (John Locke). Premda se pitanje politike i prostora, odnosno politike i identiteta, uvelike isprepleće s pojmom vlasništva i pojmom konstituiranja političke zajednice, želja mi je bila zadržati fokus na onim autorima koji su ponajviše utjecali na suvremenu političku

koraku bitno je promisliti odnos čovjeka i prostora, tj. prostornog aspekta ljudskog postojanja. Nadalje, valja raspraviti kako prostor u prirodnom, odnosno geografskom smislu, postaje teritorij u političkom smislu, tj. ispitati politizaciju prostora i političkog oblikovanja i tumačenja prostora. Potom slijedi promišljanje izgradnje grupnog identiteta na temelju teritorija u koji se upisuje značenje. Uspjeh u kreiranju grupnog identiteta na temelju povezanosti s teritorijem preduvjet je za kreiranje političke stranke koja će se temeljiti na teritorijalnom identitetu i na njegovoj zaštiti, promicanju i perpetuiranju.

3. 2. Pozitivistički i konstruktivistički pristup i pokušaj njegovog nadilaženja

Prije nego što se upustim u razmatranje odnosa čovjeka, prostora, politike i identiteta, nije na odmet jedno konceptijsko objašnjenje kako bi se izbjegli možebitni kasniji nesporazumi. Radi se, naime, o pitanju u kojoj je mjeri moguće objektivno spoznavati stvarnost oko sebe, a u kojoj je mjeri ona plod društvene konstrukcije.

Pojam društvenog konstrukta u svojem dosljednom, striktnom smislu podrazumijeva analitički pristup koji polazi od toga da društvene institucije i općenito sve što čini društvenu i pojedinačnu čovjekovu stvarnost ne posjeduju neko primordijalno značenje i objektivnu istinu, već da je značenje (pa samim time i istina) ovisno isključivo o kontekstu u kojemu se nalazi promatrač i o sustavima značenja i znanja (koje je pak usko povezano s odnosima moći u društvu, odnosno s pitanjem tko stvara i nameće znanje te kako ga reproducira). U čistom obliku ovakvog pristupa sve je društveni konstrukt, a odbacuje se prirođenost bilo čega u ljudskoj stvarnosti. Takvo rasuđivanje konzekventno vodi u relativizaciju svega i zapravo onemogućuje bilo kakvo izvođenje čvrstih znanstvenih zaključaka. Suprotno tipično postmodernističkoj tvrdnji da je „sve tekst“³⁹ i da je sve „diskurzivno oblikovano“, smatram kako osim društveno konstruiranih institucija, vrijednosti i značenja postoji i objektivna stvarnost koja je empirijski provjerljiva i spoznajno dohvatljiva. Objektivna stvarnost upravo je i podloga za društvenu konstrukciju sustava značenja. Čovjek po svojoj naravi posjeduju tendenciju k deskripciji i klasifikaciji stvarnosti, slijedom koje svrstava objekte i fenomene u kategorije i smješta ih u mrežne i hijerarhijske komunikacijsko-značenjske odnose. Društvena konstrukcija ne nastaje *ex nihilo* i bez objektivnih predložaka. Drugim riječima, objektivno

geografiju i koji mogu ponajbolje pomoći u osvjetljavanju pitanja teritorijalnog identiteta kao podloge regionalističkih stranaka.

³⁹ Izjava da je sve tekst obično se pripisuje Jacquesu Derridi.

doista postoje ekološke i klimatske razlike koje su različito oblikovale pojedine prostore ljudskog obitavanja te stoga stvaraju okvir stvarnosti za pojedina društva i političke zajednice. No čovjek svojim društvenim i kulturnim djelovanjem različito tumači svijet oko sebe, upisuje značenje, povezuje stvarnost oko sebe u smislene kategorije te time zapravo sukreira svoju stvarnost - ona je spoj objektivne stvarnosti i društveno konstruirane subjektivne stvarnosti. Jedna od druge su nerazdvojive, jer utječu jedna na drugu i upotpunjuju se. Kada bi čovjek prestao upisivati značenja i pokušao objektivnu stvarnost vratiti u neko zamišljeno prvotno stanje *tabulae rasae*, prestao bi biti čovjekom, jer je čovjek po svojoj naravi misaono biće koje stvara, propitkuje i pripisuje te upisuje značenje u svijet oko sebe. Također, društveni konstrukti ne mogu živjeti neovisno o elementima na kojima su sazdani. Drugim riječima, kultura ne može pobjeći od prirode. Čovjek je istodobno i dio prirode i dio kulture. U prirodnom dijelu očituje se njegova smrtnost i njegova ovisnost o prirodi (hrana, piće, okoliš) te srodnost s prirodom (prvenstveno s drugim sisavcima). U kulturnom se dijelu očituje čovjekova duhovna i misaona komponenta, težnja k višem koje nadilazi materijalno, ali koje istodobno teži i razumijevanju materijalnog oko sebe, njegovu proučavanju i upotrebljavanju (ovladavanju njime). Zaokret koji su politički geografi u posljednjih nekoliko desetljeća načinili u proučavanju odnosa politike i prostora u smjeru kritičke geopolitike koja, oslanjajući se u velikoj mjeri na Michela Foucaulta (više o tome u sljedećim potpoglavljima), političke narative o geografiji analizira kao diskurse koji prenose i reproduciraju specifično znanje koje reflektira odnose moći u društvu i ovladavanje prostorom, svakako je okosnica i proučavanja odnosa prostora, politike i identiteta kojim se bavim u ovom poglavlju. Upravo je postpozitivistički zaokret u političkoj geografiji omogućio shvaćanje da kategorijalni aparat o prostoru i politici nije bezvremen, već da je potrebno razumjeti i analizirati njegovu povijesnu i kulturnu uvjetovanost.

Međutim, kao što čisti pozitivizam (empirizam) u društvenim znanostima često ne može zahvatiti sve aspekte stvarnosti te nas lako može odvesti u materijalistički redukcionizam, isto nastako čisti postpozitivizam („čisti“ ili radikalni konstruktivizam, postmodernizam) uzastopnim postupcima dekonstrukcije i relativizacije može lako odvesti u potpuni relativizam i nihilizam. Stoga predlažem treći, srednji pristup, koji je svjestan da je znanje (pa tako i znanje o prostoru i njegovoj politizaciji koja dovodi do teritorija i teritorijalnih odnosa) uvelike oblikovano i uvjetovano društvenim, kulturnim i povijesnim kontekstom u kojemu nastaje i u kojemu se prenosi i potvrđuje (ili opovrgava), no s druge strane prihvaća da postoji

objektivna stvarnost koju (društvena) znanost može tumačiti i objasniti⁴⁰ te sukladno tome testirati hipoteze koje predlažu određena objašnjenja odnosa i procesa opaženih u toj stvarnosti. Kad bismo odbacili svaku mogućnost postojanja čvrstih činjenica i opipljivih dokaza (ili barem uvjerljivih pokazatelja), ne bismo se mogli ni upustiti u komparaciju, jer bi svaki segment znanja bio toliko uronjen u subjektivni kontekst da mu se ne bi mogla pronaći nijedna značajka koju bi dijelio s nekim drugim segmentom.⁴¹

Prema tome, postoje objektivne, apriorne činjenice i objektivne istine o tim činjenicama, no društvena, kulturna, ekonomska i politička realizacija i operacionalizacija objektivnih činjenica istina ovisi o stajalištima, vrijednostima i interesima aktera koji se međusobno nalaze u hijerarhijsko-komunikacijskoj mreži odnosa moći.

3. 3. Čovjek i prostor

Prvi korak u promišljanju uloge prostora u politici počet ću propitkivanjem odnosa čovjeka i prostora. U prvom dijelu *Kritike čistog uma*, govoreći o transcendentalnoj estetici, Kant se bavi prostorom i vremenom, dvama temeljnim *a priori* zorovima. Prostor je, prema njemu, nužni *a priori* zor na kojem se temelje sve ostale vanjske predodžbe, pojmovi i viđenja (*Kritika čistog uma*, A24). Drugim riječima, čovjek spoznaje svijet oko sebe putem dvaju temeljnih oblika spoznaje – prostora i vremena, odnosno čistih zorova koji su lišeni osjetilnih danosti, odnosno iskustva (usp. Živković, 2008: 836). Putem prostora i vremena percipiramo svijet oko sebe, dopiremo do njega te na kraju gradimo svoja iskustva i čuvstva na temelju kojih razrađujemo svoje promišljanje stvarnosti koja nas okružuje. Prostor je ontološka kategorija koja je prisutna u svim društvenim strukturama i odnosima (Howarth, 2006: 111), a društveni su odnosi istodobno uvijek i prostorni odnosi (Cox, 2002: 147). Čovjek gradi svoj odnos prema okolini svojim viđenjem prostora te je njegovo znanje utemeljeno na percepciji sebe u prostoru. Čovjek je dio prirode te je tjelesno biće, a samim time i prostorno biće, budući da tijelo zauzima prostor, nalazi se u prostoru te se kreće u prostoru. Upisivanjem kulturnog značenja u prostor čovjek mijenja vlastitu percepciju prostora. Prostor koji ima društvene posljedice i političke ishode postaje teritorij. Kad govorimo o prostoru i njegovoj ulozi, treba ukazati na dvije različite koncepcije koje su imale utjecaj na razvoj političke

⁴⁰ Ovaj pristup, dakako, prihvaća da postoje zbilja i spoznaja koje ostaju izvan dosega znanstvene metode, a predmet su filozofije i teologije, koje se temelje na deduktivnoj logici.

⁴¹ Drugim riječima, ne bismo nikako mogli uspostaviti funkcionalnu ekvivalenciju između političkih fenomena koje opažamo u različitim političkim sustavima.

geografije. Prva koncepcija počiva na Newtonovoj tvrdnji da je prostor sam po sebi aktivan zbog zakona gibanja tijela, dok druga koncepcija potječe od Leibniza koji govori o relacijskom pojmu prostora – snaga događaja i objekata čini prostor aktivnim (Agnew, 2011: 319). Po Newtonu, prostor je apsolutni spremnik koji obuhvaća sve stvari, dok po Leibnizu prostor izvire iz odnosa objekata (Elden, 2009: 21). Prostor doista jest sam po sebi aktivan u materijalnom, prirodnom smislu te je preduvjet, bilo u smislu ljudske percepcije (prostor kao čisti zor), bilo u smislu ljudske aktivnosti (čovjek kao biće koje je dio prirode). No kad govorimo o prostoru u koji čovjek upisuje značenja koja imaju društvene i političke posljedice, onda tek događaji (ljudska povijest) i objekti (ljudska manipulacija prirodom) čine prostor aktivnim u društvenom i političkom smislu.

Ovladavanje prostorom jedan je od temeljnih izvora ljudskih sukoba. Rođenje rata možemo umnogome prepoznati upravo u prelasku iz lovačko-sakupljačkog načina života u stočarski i ratarski način života i privređivanja. Upravo je sukob ratara i stočara temeljni ljudski sukob oko zemljišta.⁴² No kakva je narav čovjekova odnosa prema prostoru i ovladavanju njime? Je li čovjek doista inherentno teritorijalno biće? Je li takvo ponašanje prirođeno ili naučeno, tj. s vremenom razvijeno (konstruirano)?⁴³ Biološki determinizam govori o prirođenoj potrebi za obilježavanjem prostora, sličnoj onoj koju možemo vidjeti kod lavova ili vukova. Radikalni biološki determinizam zapravo je na tragu neodarvinizma, tj. govori se o „opstanku najjačih“ (Storey, 2012: 15) u jagmi za resurse. Britanski politički geograf David Storey kritizira biološki determinizam i smatra kako za takve tvrdnje ne postoji dovoljno empirijskih podataka. Tvrdi kako su dokazi koji se u toj argumentaciji koriste selektivni te da argumentacija uključuje logičke skokove (2012: 16). S druge pak strane, postoji i psihološko objašnjenje za prirođenosti ljudske potrebe za ovladavanjem prostorom, budući da već mala djeca imaju potrebu za svojim prostorom (Piaget i Inhelder, 1967, prema Storey, 2012: 15) te sukladno tome možemo zaključiti da čovjek inherentno ima potrebu za prostorom koji može zvati svojim, tj. na njega polagati pravo. Srednje stajalište između

⁴² U biblijskoj priči o Kajinu i Abelu možemo upravo razaznati sukob ratara i stočara oko zemljišta. Ljubomora Kajina na Abela zbog toga što je njegova žrtva bila draža Bogu proizvela je zavist i postavila sjeme međuljudskog sukoba.

⁴³ Ovo pitanje dio je šire znanstvene debate o tome koliko je ljudsko ponašanje stvar (genetskog) naslijeđa ili posljedica socijalnog učenja (inkulturacija). Ta dvojba se obično naziva *nature vs. nurture* te se često primjenjuje na pitanje u kojoj je mjeri ponašanje muškaraca i žena biološki (evolucijski) uvjetovano, a u kojoj mjeri je plod društvenih i kulturnih praksi (pojam roda). Ova debata također propitkuje temeljne značajke ljudskog ponašanja kao što su altruizam, sebičnost i nasilje.

potpunog odbacivanja i potpunog prihvaćanja biološkog determinizma, koje predlažem, govori kako je čovjek kao dio prirode i kao misaono biće po svojoj naravi predodređen percipirati svijet oko sebe na prostorni način, ima potrebu upisivati značenje u njega te stoga i njegovo individualno i grupno ponašanje nužno vodi i prema teritorijalnom ponašanju. Premda je moguće uspoređivati teritorijalno ponašanje životinja i ljudi, čovjek kao misaono biće na znatno kompleksniji način unosi sebe u prostor te se odnosi prema njemu tako da čovjekovu teritorijalnu dimenziju ponašanja ne možemo svesti samo na priskrbljivanje oskudnih resursa te borbu s drugim ljudima i skupinama ljudi oko ograničenih resursa. Različite ljudske zajednice razvile su različite prilagodbe na okoliš (klimatsko-geografski uvjeti), što za posljedicu ima i različite vidove teritorijalnog ponašanja. Okoliš utječe na oblikovanje ljudske kulture, no i kultura određuje način teritorijalnog ponašanja. Nijedna ljudska zajednica i nijedna kultura nije posvema lišena teritorijalne dimenzije. Jedino u kontekstu kibernetičke kulture možemo govoriti o deteritorijaliziranoj ili postteritorijalnoj kulturi – a i to tek uvjetno.

Čak i kod tradicionalnih (plemenskih) društava, koja ne počivaju na međusobno isključivim teritorijima u smislu državne suverenosti, postoji koncept (plemenskog) vlasništva nad prostorom i pravila njegove uporabe za pripadnike plemena, odnosno za pripadnike drugih, susjednih plemena (Diamond, 2013: 65). Prema tome, ne možemo samo složena, funkcionalno diferencirana društva smatrati prostorno određenima, već različite oblike odnosa čovjeka prema prostoru možemo pratiti u svim oblicima ljudskog suživota.

Odnos čovjeka i prostora uvelike je određen pitanjima ovladavanja prostorom te odnosom čovjeka prema prirodi, odnosno odnosom kulture i prirode. Kako je pokazao antropolog Claude Lévi-Strauss u svojem ključnom djelu *Divlja misao* (1968), od plemenskih zajednica koje broje nekoliko stotina ili tisuća ljudi pa do suvremenih teritorijalnih država i institucionalizirane znanosti, u čovjekovoj je naravi da sistematizira svijet oko sebe, svrstava bića, stvari i pojave u misaone kategorije koje su strukturno povezane u cjelinu koja čini ljudska stvarnost. Imenovanje svijeta oko sebe korijen je racionalnog i naposljetku znanstvenog razmišljanja. Imenovati⁴⁴ znači posjedovati i ovladavati te projicirati moć na objekte posjedovanja. Ovdje dolazimo do pitanja maksimalizacije korisnosti prostora. Čovjek se prilagođava geografskim i ekološkim okvirima i uvjetima, ali također pokušava prirodu

⁴⁴ Zbog ove uske veze između imenovanja i posjedovanja među populacijama koje žive u plemenskim zajednicama možemo naići na praksu komuniciranja s osobama izvan plemena pod „vanjskim imenom“, dok je pravo, „unutarnje ime“ svakog člana plemena poznato samo unutar plemena kako se odavanjem imena nepozvanima ne bi narušio integritet člana plemena, ali i cijele plemenske zajednice.

prilagoditi sebi. Ljudski pokušaji nadilaženja prostornih ograničenja izraz su težnje za nadvladavanjem prirode – prostor je shvaćen kao izazov, kao nešto što treba pokoriti i osvojiti (usp. Blacksell, 2006: 17). Tehnološke promjene mijenjaju ljudsku percepciju prostora i vremena (Rifkin, 2008: 117). S druge strane, upravo tehničke inovacije s vremenom su čovjeku omogućile sveobuhvatnije ovladavanje prostorom. Sve većim ovladavanjem prostorom čovjek se sve više odvajava od prirode, tj. pokušava se staviti izvan i iznad nje. Priroda je kod čovjeka koji se od nje odvojio primarno izvor resursa, ona je nešto što treba podčiniti čovjekovoj volji kako bi se zadovoljio njegov temeljni poriv, a to je nagon za samoodržanjem kao odgovor na iskonsko pitanje straha od smrti i propasti. Čovjek svojim radom preoblikuje prirodu i daje zemlji i zemljištu vrijednost (usp. Locke prema Rifkin, 2008: 125-126). Drugim riječima, čovjek smatra prostor vrijednim tek nakon što je u njega ugrađena ljudska djelatnost (oplemenjivanje) ili ako u prostoru uviđa potencijal za proizvodnju (dobivanje) dodane vrijednosti.

Ljudska interakcija i ljudski opis svijeta i međusobnih odnosa prepuni su prostorne simbolike. Navest ću samo neke od najvažnijih, kako bih upotpunio sliku o neraskidivoj povezanosti poimanja, uporabe i oblikovanja prostora s ljudskom egzistencijom. Luka predstavlja otvorenost prema drugome i drugačijemu, ona je temelj razmjene, trgovine i komunikacije. Putem luka pomorske su ljudske zajednice povezane s ostatkom svijeta i čovječanstva. Na simbol luke nadovezuje se most, koji služi povezivanju i nadilaženju razlika, a pogotovu spajanju različitih sfera i dimenzija postojanja. Stoga most ima izrazitu metafizičku simboliku. U drevnom Rimu vrhovni je svećenik nosio titulu *Pontifex maximus*⁴⁵ što znači „vrhovni graditelj mostova i/ili putova“. Most time predstavlja poveznicu između neba i zemlje, božanskog i ljudskog. Graditi mostove znači širiti prihvaćanje drugog i drugačijeg i otupljivati oštricu sukoba i jagme za prevlašću kao značajki ljudske prirode. Usko povezan s pojmom mosta je pojam ljestava ili stuba koje također služe povezivanju različitih svjetova, odnosno dimenzija postojanja. Treći simbol koji opisuje otvorenu prirodu prostora su vrata. Vrata označavaju ulaz, interakciju, dostupnost, komunikaciju i međuljudsku interakciju. Nasuprot vratima nalazi se zid kao ograda i granica, simbol razdvajanja, sukoba i kontrole. Zid je ključan u definiranju privatnosti, ali i u konstituiranju grupnog identiteta, on služi razdvajanju „nas“ od „njih“ i definiranju „nas“ putem razdvajanja od okoliša. Otok, iz čijeg se latinskog naziva (*insula*) izvodi i pojam izolacija, označava osamu, povlačenje iz svijeta, želju za jedinstvenošću i samostalnošću. Osjećaj izdvojenosti presudno utječe na

⁴⁵ Usponom kršćanstva i propašću stare rimske religije, ta titula prenijeta je na rimskoga biskupa, tj. papu.

ponašanje pojedinca, ali i na konstituiranje neke političke zajednice koja je prostorno odvojena od svoje okoline (primjerice Britansko otočje od kontinentalne Europe). Naposljetku, brdo (planinski vrh, sljeme) simbolizira nadzor i kontrolu, spoj ljudskog i božanskog, ali i moralnu predvodničku ulogu naspram svoje okoline. Simbolika brda posebice je vidljiva kod Platona i njegovog dobrog i pravednog grada-države (*kalipolis*) kojim upravlja kralj-filozof, spoj zemaljske vladavine i komunikacije s nebeskom sferom. Biblijska simbolika grada na gori duboko je ukorijenjena u američki narativ o posebnoj povijesnoj političko-moralnoj ulozi i misiji Sjedinjenih Država (*American exceptionalism*), a gradom na gori kao simbolom moralnog predvodništva u pitanjima slobode i pravde u svojoj se javnoj komunikaciji posebice koristio bivši američki predsjednik Ronald Reagan (1981.-1989.).

3. 4. Uloga prostora u politici

Usložnjavanjem društvenih odnosa i procesom funkcionalne diferencijacije raste potreba za snažnijim i obuhvatnijim organiziranjem okoliša te dolazi do sve snažnije politizacije prostora. Drugim riječima, prostor postaje inherentno politička kategorija. Da bi omeđeni prostor postao teritorijem, mora imati značenje, koje pak označava društvenu moć (Delaney, 2005: 17). Pitanje ovladavanja prostorom uvijek je i pitanje njegove homogenizacije i standardizacije, odnosno nametanja određenih kategorija znanja kao izraza društvene moći. Teritorij nastaje klasifikacijom, komunikacijom i provođenjem sile putem iscrtavanja granica u prostoru (Storey: 2012: 20-21). Čovjek svojom praksom stvaranja teritorija daje odgovor kulture na probleme na koje nailazi u prirodi, odnosno u okolišu, s time da ga na teritorijalnost ne navodi nužno biološki instinkt (Gold, 1982: 48, prema Storey, 2012: 17), već, kao što je već spomenuto, sklonost tumačenju svijeta oko sebe putem sistematizacije i kategorizacije kojom olakšava život, odnosno smanjuje patnju izazvanu raskorakom između svoje smrtne naravi i svojih viših aspiracija. Također, stvaranje teritorija izvire iz želje za većom sigurnošću, ali i zbog ekonomskih mogućnosti koje pruža učinkovitija organizacija prostora (Gottmann, 1973, prema Storey, 2012: 18). U antičkoj Grčkoj nailazimo na dvije temeljne koncepcije teritorija. Prema Aristotelu, teritorij otvara mogućnost povezivanja trgovinom, formalizacija teritorija otvara nove (ekonomske) mogućnosti. Platonova koncepcija teritorija polazi pak od toga da je teritorij podloga za konstituiranje zatvorene, samodostatne (*autopoiesis*) političke zajednice u obliku grada-države (*polis*) koja pruža okvir za postizanje moralne odličnosti (Storey, 2012: 18-19). Na Aristotelovu tragu poslije će se razviti ideja o potrebi rušenja granica između malih feudalnih teritorijalnih jedinica i

ustrojanstva teritorijalne (nacionalne) države koja će pružiti bolji okvir za razvoj kapitalizma. Iz Platonove koncepcije teritorija izvire pak klasični (na primjer Rousseauov) republikanizam, koji naglašava političku zajednicu kao moralnu zajednicu građana koji kroz samoprijegor i požrtvovnost prakticiraju građanske vrline koje doprinose općem dobru.

Kada govorimo o prostoru i politici, možemo, kao i kod pojma politike, primijeniti pojamovnu trodiobu. Prema tome, pojam teritorija odgovara pojmu *polity* (političke strukture), pojam teritorijalizacije, odnosno deterritorijalizacije i reteritorijalizacije, odgovara pojmu *politics* (politički procesi), dok pak pojam teritorijalnosti odgovara pojmu *policy* (politički sadržaj). Sukladno tome, politike teritorijalnosti označavale bi posebne javne politike kojima je cilj preoblikovanje, vrednovanje, određivanje i omeđivanje prostora i njegovo „prevođenje“ u politički simbolički jezik i društvenu praksu.

3. 4. 1. Politička geografija i geopolitika

U ranoj političkoj geografiji zamjetan je izrazit okolišni (ekološki) determinizam. Aristotel tako izravno povezuje narav prostora i narav vladavine. Drugim riječima, lokacija političke zajednice (more, kopno, dostupnost ispaše i izvora pitke vode) utječe na moguću demografsku veličinu države, što se pak reflektira na moguću (i poželjnu) oblik vladavine. Upravljanje prostorom također je ključno za sigurnost i opstanak političke zajednice. Zemljište treba biti nepristupačno neprijateljima, ali i pregledno, kako bi ga se lako moglo braniti od napada (*Politika*, H VII. 1327a 1-4). Loš zemljišni raspored može biti predmetom spora unutar države, a geografske razlike sjeme su političkog razdora, ali i podloga za različite društvene afinitete prema određenom tipu vlasti (*Politika*, E V. 1303b 8-11).

Pojam teritorija razvija se od pojma vlasništva nad zemljom u grčkome gradu-državi do jurisdikcije nad određenim područjem u doba renesansnih gradova-država (Elden, 2010b: 758). Za dugog razdoblja feudalizma u Europi je čovjek, posebice kmet, pripadao zemlji, bio je vezan za zemlju, a nije bio vladar i vlasnik zemlje (Rifkin, 2008: 122). S druge pak strane, dinastijska feudalna vlast nije bila neteritorijalna, no spoj prostora i vlasti kod nje nije bio jednak kao u suvremeno doba teritorijalne nacionalne države. Vjersko-dinastička politička zajednica koja je obilježavala europski srednji vijek počivala je na vertikalnoj organizaciji prostora, dok konstitucionalno-nacionalna politička zajednica, koja nastupa s modernom, počiva na horizontalnoj organizaciji prostora (Agnew, 1994: 61). Od višestruke, hijerarhijske teritorijalnosti feudalnog društva odnos prostora i politike u moderno doba pomaknuo se u korist ekskluzivne teritorijalnosti. Raspadom feudalnih društveno-gospodarskih i pravno-

političkih odnosa pojedinac je oslobođen skučenosti zemlje te je značajno povećana horizontalna i vertikalna socijalna mobilnost. Pojedinac je dobio novi teritorijalni okvir – teritorijalnu, kasnije i nacionalnu, državu koja je od feudalnog podanika stvorila državljanina, dakle poreznog i vojnog obveznika.

U doba renesanse počinje sve veće razdvajanje čovjeka od okoliša. Čovjek se počinje sve više smatrati gospodarom, a ne dionikom prirode te pokušava razviti objektivni pogled na svijet. Stvarnošću se sve više smatra samo ono što je vidljivo i opipljivo, a zemljovid postaje vjerna slika svijeta, stavljanje prostorne stvarnosti u okvire ljudske moći i znanja (usp. Agnew, 2003: 15, Rifkin, 2008: 121-124). Globus i zemljopisna karta u posljednjih su 500 godina postali ključna oruđa legitimacije i autoriteta (usp. Brotton, 1997, 17-18). Odnos moći, znanja i prostora ponajviše se izražava putem zemljovida kao izraza konstrukcije prostornih odnosa i prostora koji je predstavljen na geografskoj karti (usp. Strandsbjerg, 2010: 69).

U vrijeme prosvjetiteljstva, kolonijalizma i otkrića, geografija, a posebice kartografija, služi opisivanju i klasificiranju nove fizičke, kulturne i društvene stvarnosti s kojom se susreću europski istraživači i osvajači (usp. Withers, 2007: 87-88). Korijene moderne političke geografije možemo prepoznati u Francuskoj 18. stoljeća među fiziokratima, kao što je bio Anne-Robert-Jacques Turgot (Agnew, 2002: 51). Ipak, za razvoj političke geografije kao proučavanja geografske podloge politike vjerojatno je najzaslužniji upravo Immanuel Kant. Njegova *Physische Geographie* ukazuje kako je temelj povijesti geografija, budući da se svi događaji, sva ljudska djelatnost odvija u prirodi, odnosno na tlu te se odražava na zemlju (Elden, 2009: 13). Budući da Kant sagledava ukorijenjenost čovjeka i ljudskog društva u okolišu koji ga okružuje, poddiscipline geografije koje on navodi uključuju fizičku, matematičku, moralnu, političku, trgovinsku i teološku geografiju (Elden, 2009: 14). U tom smislu geografija je shvaćena kao sveobuhvatna znanost koja se bavi kategorizacijom svijeta (Elden, 2009: 16). S druge strane, Kantov doprinos razvoju političke geografije ima i svoje nečasno naličje. Premda su i njegovi suvremenici redovito pisali u kategorijama rasnih predrasuda i sudova, Kant se tu posebno ističe time što je osmislio teorijsku podlogu za razmišljanja o rasi; zato ga se s pravom može smatrati i rodonačelnikom „znanstvenog“ rasizma (Elden, 2009: 17). Kantov rasizam izravno je izveden iz geografskog determinizma, odnosno ideje da su kognitivne i moralne karakteristike pojedinaca i društava izravna posljedica ekološko-klimatskih čimbenika. Premda geografska podloga ljudskog postojanja doista stvara okvir za djelovanje te utječe na gospodarske, organizacijske i demografske mogućnosti koje su na raspolaganju nekoj ljudskoj zajednici, krutim determinizmom negira se

nevjerojatna čovjekova sposobnost prilagodbe različitim prirodnim okolnostima i uvjetima, kao i univerzalna ljudska narav, koja nadilazi kulturne razlike.

Kantova razmišljanja uvelike su se nastavila i u političkoj geografiji 19. stoljeća, s ponešto izmijenjenim naglascima. Geografskom znanju i pojmovima pokušava se pridati univerzalnost; ekonomski razvoj sagledava se uvelike kao posljedica zemljopisnih uvjeta, dok se dalje razvija takozvani znanstveni rasizam, koji operira pojmom prirodnih granica ljudskih društava i političkih zajednica. Sukladno naturalističkom determinizmu, ljude i društva promatra se kao plod geografije koja je neke narode „obdarila“, a druge „proklela“ (Bassin, 2003: 15-17). Sam pojam „politička geografija“ potječe od knjige *Politische Geographie* (1897) njemačkoga geografa i etnografa Friedricha Ratzela. On putem političke geografije stvara podlogu za „znanstveni“ rasizam i imperijalizam. Ratzel je i rodonačelnik pojma *Lebensraum*, iz kojeg se izvodi ideja socijalnog darvinizma na međunarodnoj razini (preživljavanje najjačih država, uništenje slabijih država kao prirodna neumitnost) te legitimira borba za prostor (*Kampf um Raum*) (usp. Bassin, 2003: 17, Agnew, 2002: 13, Ó Tuathail, 1996: 28-29). Na tragu takvog razmišljanja u 19. stoljeću se promiče i teza kako je nacionalni identitet usko povezan s faktorom okolišnog utjecaja, odnosno usvaja se ideja da je karakter nacije plod geografskih uvjetovanosti (Bassin, 2003: 18). Na ovo razmišljanje nadovezuje se i ideja o organskoj povezanosti nacije s tlom kako bi se zacementirala ideja o primordijalnosti nacije (Bassin, 2003: 18). Sukladno tome, politička geografija, ali i geografija općenito, u 19. je stoljeću služila dvjema svrhama: jednoj, u kojoj se znanje operacionalizira u državne svrhe i drugoj, u kojoj znanje služi kao potpora grupnom identitetu. Prva vrsta znanja jest znanje o stranim krajevima kako bi se olakšalo istraživanje, trgovina te naposljetku osvajanje, dok druga vrsta znanja služi kako bi se izgradio i učvrstio nacionalni identitet (Agnew, 2002: 56).

Upravo spajanjem geografskog istraživanja i vanjskopolitičkih interesa države nastaje disciplina geopolitike. Pojam geopolitike kao znanstvene podloge za nacionalne interese razvio je 1899. godine švedski politolog Rudolf Kjellén (Agnew, 2002: 15). Ovako shvaćena geopolitika dostiže vrhunac u Prvom i Drugom svjetskom ratu te biva stavljena u službu borbe istočnog i zapadnog bloka u Hladnom ratu. Upravo zato u akademskoj zajednici nakon iskustava Drugog svjetskog rata i nacionalsocijalističke geopolitike dolazi do marginalizacije cijele političke geografije i pokušaja njene „depolitizacije“, odnosno svođenja na analiziranje unutarnjih i vanjskih funkcija države i njezine unutarnje dinamike, bez pokušaja formuliranja geopolitičkih politika (Jones, Jones i Woods, 2004: 7). Politička geografija se od kasnih 1960-ih ponovno vraća u fokus zahvaljujući novom polju proučavanja – izborima, tj. usponu

kvantitativnih geografskih istraživanja izbora, odnosno izborne geografije (Jones, Jones i Woods, 2004: 8-9).⁴⁶ Razvoj 1980-ih povezan je s teorijom svjetskih sustava Immanuela Wallersteina (Jones, Jones i Woods, 2004: 10), odnosno s idejom o ekonomskoj ovisnosti periferije o centru, koja ima globalne političko-geografske učinke. Suvremena politička geografija, na koju se oslanja i ovo istraživanje, pod utjecajem je Foucaultove filozofske misli o geografiji koja u političku geografiju uvodi pojmove „diskursa“ i „gubernamentaliteta“ (Jones, Jones i Woods, 2004: 12-14).

Nakon ovog kratkog pregleda razvoja proučavanja odnosa politike i prostora, potrebno je odrediti same pojmove „politička geografija“ i „geopolitika“ kako ih razumijevaju suvremeni politički geografi kako bih se u nastavku razmatranja mogao posvetiti pitanjima odnosa prostora i mjesta, konstrukcije teritorija te uloge granica u proizvodnji teritorija i njegovih društveno-političkih učinaka.

Premda iz politološkog kuta gledanja političku geografiju možemo s pravom smatrati pomoćnom disciplinom političke znanosti, ona se i danas dominantno izučava kao dio geografske znanosti, tj. smatra se poddisciplinom humane geografije (usp. Blacksell, 2006: 1-2). Političku geografiju može se definirati kao splet istraživanja unutar društvenih znanosti koja se bave višestrukim preklapanjima i dodirnim točkama politike i geografije ili pak skup ideja o suodnosu politike i geografije (Jones, Jones i Woods, 2004: 2, Agnew, 2002: 1-2). Politička geografija operira trima ključnim pojmovima – prostorom (prostorni odnosi), mjestom (definirana točka u prostoru) i teritorijem (formalizirani oblik prostora u koji je upisano značenje, odnosno identitet) (Jones, Jones i Woods, 2004: 3). S druge strane, može se reći da su upravo teritorij i teritorijalnost oni pojmovi koji određuju političku geografiju, jer se u njima isprepleću moć i prostor kao dvije temeljne odrednice politike i geografije (Cox, 2002: 1). Geopolitika se kao dio međunarodnih odnosa bavi proučavanjem geografije shvaćene kao splet povijesnih, društvenih i političkih procesa oblikovanja prostora (Parker, 2008: 3). Drugim riječima, geopolitiku zanimaju učinci (prvenstveno međunarodne) politike na geografiju, dok političku geografiju zanima utjecaj geografije na politiku. Povijesno gledano, politička je geografija kao dio humane geografije bila u službi kolonijalizma i imperijalizma, a geopolitika je kao politološka disciplina bila u službi strategija nacionalne sigurnosti. U novije doba u društvenim znanostima postaje izrazito bitno osvijestiti vrijednosnu pristranost, s obzirom da pogled na svijet ovisi o kulturnom kontekstu i poziciji

⁴⁶ Upravo je izborna geografija okosnica analize *de facto* teritorijalnosti regionalističkih stranaka kojom se bavim u 4. i 5. poglavlju.

moći promatrača (Agnew, 2002: 8). U tom je smislu suvremena politička geografija provela, baš poput suvremene kulturne i socijalne antropologije, interno preispitivanje „grijeha iz prošlosti“, odnosno suočila se s vlastitom kolonijalnom, rasističkom i imperijalističkom prošlošću. Za razliku od pozitivizma 19. i 20. stoljeća, suvremena politička geografija sve se više bavi geografskim diskursima kao skupovima ideja, pojmova i povezanih fraza koje nastaju u specifičnom povijesno-zemljopisnom okruženju (Agnew, 2002: 10) te putem političke i društvene internalizacije i dominacije postaje „zdravorazumsko znanje“ o politici i teritoriju.

Suvremeni politički geografi smatraju kako se geografija općenito bavi pitanjem moći, dok politička geografija specifično proučava kako se moć rabi za upravljanje prostorom (Allen, 2003: 95). Moć se pri tome shvaća kao nešto što se posjeduje, ali i nešto za što postoji sposobnost, kako bi moglo doći do provođenja moći nad drugima te provođenja moći s drugima (Allen, 2003: 97-98). Moć je prema ovom shvaćanju nešto što prožima sve društvene odnose, odnosno sve ljudske interakcije, a komunikacijske mreže povećavaju prostorni doseg organizacijsko-mobilizacijskih sposobnosti te time djeluju kao produžena poluga moći (Allen, 2003: 99-100). Geo-moć (*geo-power*) je u tom smislu specifična vrsta moći koja se realizira u prostornoj sferi (Ó Tuathail, 1996, 1-2). Moć se također realizira pomoću dominantnog diskursa o geografsko-političkim odnosima te time djeluje kao normativatorska snaga koja utječe na pojedinca da sam na sebe primijeni samoograničavanje i samoregulaciju (Allen, 2003: 102-103).⁴⁷

Kritička geopolitika otkriva povijesni nastanak političko-zemljopisnih praksi i pratećeg diskursa koji ih legitimira i reproducira te analizira geopolitiku kao sustav znanja i značenja, a proizvodnju geopolitičkog diskursa smatra sastavnim dijelom politike (Ó Tuathail, 1998: 3).

Među kurentnim istraživačima, posebice kod autora kao što su John A. Agnew, Stuart Elden i Gearóid Ó Tuathail, možemo primijetiti brisanje razlika između discipline političke geografije (političko u geografiji) i discipline geopolitike (geografsko u politici). Stara deskriptivna politička geografija temeljila se na geografiji (nacionalne) države, dok se nova bavi akterima, procesima i izborima, ali također uključuje i radikalnu geografiju koja se temelji na političko-ekonomskoj perspektivi (Marx, Wallerstein). Nakon postmodernog zaokreta (Foucault), suvremenu političku geografiju karakterizira novi eklektizam, koji ne zanemaruje ulogu države u teritorijalnim odnosima, ali ne smatra da su teritorij i teritorijalnost vezani isključivo uz nacionalnu državu. Razvojne faze političke geografije u

⁴⁷ O odnosu geografske i biološke moći vidjeti također i Alatout, 2006: 606-609.

posljednjih sto godina možemo usporediti s razvojnim putem komparativne politike općenito i posebno s razvojem od starog institucionalizma prema novom institucionalizmu. Budući da i politička geografija i kritička geopolitika stavljaju naglasak na proučavanje odnosa moći, znanja i politike primijenjenih na prostor, možemo slobodno reći da se te dvije discipline mogu koristiti gotovo kao sinonimi, pogotovu uzmemo li u obzir da (spomenuti) autori sebe definiraju kao političke geografe koji se bave (kritičkom) geopolitikom.

3. 4. 2. Prostor, mjesto i granica

Kao što sam već spomenuo, pojam prostora je otvoren i fluidan. Tek upisivanjem konkretnog političkog i društvenog značenja on postaje teritorijem. S druge strane, mjesto je konkretna točka u prostoru i stoga konstrukcija identiteta kreće od mjesta prema prostoru, a ne obratno, iako već definirani, značenjem ispunjen prostor naknadno određuje i identitet mjesta koje se nalazi u njemu, odnosno na njemu. U političkoj geografiji analiza prostora (*analysis of space*) smatra se izrazom pozitivističkog pristupa, dok se analiza mjesta (*analysis of place*) smatra fokusom postmodernog, konstruktivističkog pristupa. Kroz dihotomiju proučavanja prostora i proučavanja mjesta provlači se opreka između parohijalnog (*Gemeinschaft*) i kozmopolitskog (*Gesellschaft*) Agnew, 2011: 323). Prostor stoga predstavlja kategoriju univerzalnog, a mjesto kategoriju partikularnog. Suvremena politička geografija ima i svjetonazorski problem te sama sebi postavlja pitanje treba li proučavati prostor kao polje budućnosti ili pak mjesto kao nešto okovano prošlošću (Agnew, 2011: 320). Smatram da je za promišljanje regionalnog identiteta kao temelja regionalističkih stranaka potrebno istodobno se baviti i pitanjem prostora, odnosno cjelokupne regije i njezina odnosa prema većim prostornim cjelinama (nacionalna i europska razina), ali i pitanjem mjesta kao konkretnih točaka spora centra i periferije, odnosno centra i regije te mjesta kao točaka koje nose specifične oznake regionalnog identiteta. Mjesto je lokacija, odnosno smještaj aktivnosti ili objekta, no također i lokalitet (okvir svakodnevnog života), a temeljno ga određuje osjećaj mjesta, tj. identifikacije s mjestom kao smještajem određene zajednice (Agnew, 2011: 326-327). Mjesto je fizička osnova za ljudske aktivnosti; riječ je o prirodnoj lokaciji, koja ima društveni i psihološki značaj (Agnew, 2009: 35). Ono ima društveno i političko značenje, koje zadobiva kroz proces socijalne konstrukcije, no krajolik čini fizički (stvarni, opipljivi) iskaz tog mjesta, odnosno njegovu fizičku stvarnost (Jones, Jones i Woods, 2004: 116). Mjesto također tvori geografski društveni okoliš (Agnew, 2009: 39), odnosno oblikuje na geografski način identitet i okvir aktivnosti pojedinca, zajednice i institucija koje djeluju u toj zajednici.

Institucije poput političkih stranaka (stranačkih podružnica), državne uprave (ispostava državne uprave te lokalne samouprave) i vjerskih zajednica (župe, parohije, džemati itd.) svoje aktivnosti vezuju uz konkretna mjesta te oblikuju svoj identitet naspram mjesta na kojem djeluju.

Teritorijem možemo smatrati svaki dio Zemljine površine koji je povezan s nekom skupinom ili političkom institucijom, odnosno bilo koji društveno konstruiran geografski prostor (Dahlman, 2009b: 77; Agnew, 2009: 30). On svakako nije fiksna, zatvorena i zadana kategorija, već plod stalne dinamike nametanja, osporavanja, proizvodnje, opetovanja, transformacija i redefiniranja moći u prostoru, nad prostorom i kroz prostor (usp. Elden, 2013). Teritorij uključuje materijalne elemente potrebne za održavanje života kroz tlo, odnosno zemlju koja hrani, zatim funkcionalne elemente, koji se odnose na upravljanje prostorom, tj. prostornu organizaciju te naposljetku, simboličke elemente, koji pružaju društveni identitet (Paasi, 2003: 109). Latinska riječ *territorium* ne dolazi samo od riječi terra (zemlja), već i od glagola *terrere* (zaplašiti, odvratiti), što implicira usku povezanost moći i teritorija (Paasi, 2003: 110, Elden, 2010a: 806, Storey, 2012: 2). Teritorij je plod društvenog procesa (teritorijalizacije) u kojemu su spojeni društveni prostor i društveno djelovanje te koji uvijek odražava odnose moći. (Paasi, 2003: 110-11). Pojam teritorija uvijek ograničava: on dijeli ljude na unutarnju skupinu (*in-group*) i na vanjsku skupinu (*out-group*) (Agnew, 2009: 28) te time jednoj ljudskoj skupini daje identitet, dok drugu definira u opreci s prvom. On je plod kategorizacije stvarnosti i organizacije moći i materijalnih odnosa u društvu. Ova se kategorizacija provodi putem politika teritorijalnosti, tj. klasifikacije prostora na „naš“ i „vaš“, komunikacije značenja putem prostornih oznaka te uspostave i provođenja kontrole nad prostorom (Agnew, 2009: 31).

Teritorijalnost podrazumijeva tri dimenzije – klasifikaciju prostora, komunikaciju o prostoru (posebice komuniciranje granica) te provođenje kontrole nad prostorom, dok su upravo granice i njihovo komuniciranje temeljni element društvene konstrukcije teritorija (Paasi, 2003: 112). Prostor se simbolički opertava putem diskurzivnih elemenata – naziva (toponimija), grupnih simbola (zastave, grbovi), oznaka u prostoru (spomenici) te naracije o prostoru (pjesme, nacionalne himne, epovi) (usp. Paasi, 2003: 113). Teritorijalnost je odraz društvenog poretka, izražavanje teritorijalnosti izraz je političke, ekonomske i kulturne naravi društva, a svaka velika promjena društvenog poretka reflektira se i u promjeni percepcije prostora i u vrsti teritorijalnosti (Delaney, 2005: 10). Putem teritorijalnosti se definiraju mnoge temeljne društvene uloge, poput: građanina, doseljenika, stranca, urođenika, skvotera,

zemljovlasnika i dr. (Delaney, 2005: 11).⁴⁸ Teritorijalnost države, odnosno provođenje vlasti unutar jasno definiranih granica nikada nije fiksno niti nepromjenjivo (Agnew, 1994: 53-54). Granice, njihovo poimanje te strategije i taktike provođenja vlasti i projiciranja moći mijenjaju se s vremenom, ali i s obzirom na željene ciljeve i učinke koje planiraju provoditelji teritorijalnosti, kao i mogućnosti i uvjete koji su im na raspolaganju. Teritorijalne strategije i taktike kao iskaz politika teritorijalnosti uključuju sve namjerne, smišljene društvene (i političke) aktivnosti kojima je cilj ograničavanje i definiranje nekog prostora kako bi se uspostavio red i poredak te definirali odnosi kontrole nad prostorom (usp. Kärrholm, 2007: 441). Kad govorimo o teritorijalnosti, zapravo govorimo o strateškoj uporabi teritorija u organizacijske ciljeve aktera, s time da modaliteti prostornosti (*modes of spatiality*) uključuju 1) teritorij, 2) prostornu interakciju te 3) stvaranje mjesta, odnosno „mjestotvorstvo“ (*place-making*) (Agnew, 2009: 28).

Nakon što se teritorij društveno konstruira, on pruža referentni okvir za prostornu interakciju koja potvrđuje teritorij ili ga pak osporava i nameće nove politike teritorijalnosti koje će dovesti do procesa deteritorijalizacije (rušenja postojećeg teritorijalnog poretka) i potom do reteritorijalizacije (uspostave novog teritorijalnog poretka). Stvaranje mjesta, odnosno „mjestotvorstvo“ označava upisivanje simboličkog značenja u konkretne točke u prostoru, odnosno definirana mjesta (*place vs. space*). Prema tome, teritorijalizaciju možemo shvatiti kao proces proizvodnje teritorija i oprostorenja odnosa moći. Stvaranjem teritorija dolazi do izražavanja društvene moći u opipljivom, materijalnom svijetu (Delaney, 2005: 16).

Granice imaju produktivnu i dinamičnu ulogu oznaka u prostoru. Riječ je o crtama razdjelnicama koje definiraju moć u prostoru, dijele je i distribuiraju te potvrđuju ovladavanje prostorom (usp. Novak, 2011). Granice u pravilu služe i kao oznake kulturno-civilizacijskih razlika, one definiraju tko smo to „mi“, a tko su to „oni“. Za vrijeme Rimskog Carstva ključnu civilizacijsku granicu predstavljao je limes kao sustav obrambenih utvrda na Rajni i Dunavu,⁴⁹ koji je tvorio branu prema barbarima koji su prijetili opstanku teritorijalno-civilizacijskog rimskog poretka. Specifičnu identifikacijsku ulogu granica možemo primijetiti i na još nekoliko europskih primjera. Nakon što je u svojem poznatom govoru 1946. godine u Fultonu (savezna država Missouri) Winston Churchill opisao „željeznu zavjesu“, ona je ubrzo postala i stvarnost, a svoj najopipljiviji izraz kao fizička barijera između „svjetova“, tj. hladnoratovskih blokova, dobila je gradnjom Berlinskoga zida 1961. godine. Uspostavom

⁴⁸ O pojmu stranca u politici vidjeti više u: Milardović, 2013.

⁴⁹ Sustav limesa postojao je i u Britaniji i Sjevernoj Africi, no najtrajniji i najbitniji bio je upravo ovaj srednjoeuropski.

Šengenskog prostora stvoreni su pak nova granica i novi teritorijalni identiteti koji dijele Europu na Europsku uniju koju se poistovjećuje s Europom i „ostatak“, svojevrsno „predvorje Europe“⁵⁰ naspram onoga što mnogi neeuropski imigranti i potencijalni imigranti nazivaju „tvrđavom Europom“ (*Fortress Europe*) zbog sve veće kontrole na vanjskim granicama i ulaznim točkama, što zbog straha od međunarodnog terorizma, što zbog preopterećenosti europske socijalne države priljevom novog stanovništva.

No usprkos promijenjenoj ulozi državnih granica u doba procesa europskih integracija i globalizacije, društveno-prostorno i psihološko-prostorno značenje granica u svakodnevnom životu ostaje nezaobilazno (Paasi, 2009). Granice među državama nisu samo fizičke oznake razgraničenja, već predstavljaju institucije i procese (Anderson, 1996: 1). Možemo govoriti o četiri dimenzije granica (Anderson, 1996: 2):

1. granice kao instrumenti državne politike;
2. stupnjevi *de facto* kontrole nad granicom, čime je određen manevarski prostor državne vlasti;
3. granice kao oznake identiteta;
4. granice koje same po sebi predstavljaju diskurzivne objekte.

Granice imaju i psihološku komponentu. One su temelj imaginacije, one postavljaju i pitanje osobnog prostora (granica unošenja u osobni prostor), ali i pitanje nacionalnog prostora. Emocije koje su često vezane za dnevno-političke rasprave o granicama posljedica su sakralizacije granica i nacionalnog teritorija za vrijeme romantizma i nacionalizma 19. stoljeća (usp. Anderson, 1996: 3). Sakralizacijom granica i nacionalnog teritorija stvorena je percepcija o bezvremenosti i primordijalnosti nacionalne države kao dominantnog oblika političko-teritorijalnog organiziranja u posljednjih dvjestotinjak godina. Bez obzira na promjene državno-pravnog konteksta, fizičke granice nekih etnokulturnih zajednica, kao i njihovi pripadajući identiteti, izrazito su stabilni, primjerice škotski i baskijski, dok pak neki identiteti, poput židovskog i romskog, najveći dio povijesti nisu posjedovali jasne fizičke granice, no postojala je jasna tendencija fizičke odvojenosti od okolne populacije (usp. Anderson, 1996: 5), bilo zbog diskriminacije koju je provodio većinski identitet, bilo zbog

⁵⁰ Kad govorimo o „predvorju Europe“, nameće se povlačenje paralele s pojmom Hrvatske kao „predziđa kršćanstva“ koje je također impliciralo „predziđe Europe“, prostor koji je definiran svojim graničnim i nesigurnim karakterom.

želje grupe za očuvanjem vlastitog identiteta putem samoizolacije.⁵¹ Dugotrajne povijesne granice postavile su podlogu za odvajanje teritorijalnih jedinica i nakon što su se izvorni identiteti promijenili – primjerice, na temelju rimskih provincija Galije, Hispanije i Italije nastale su Francuska, Španjolska te Italija (Anderson, 1996: 14).

Teritorijalni odnosi uvijek uključuju neke točke u prostoru koje imaju središnje obilježje, dok druge pak imaju rubno obilježje (usp. Parker, 2008: 4-5). Drugim riječima, teritorijalna dimenzija društva i politike teži k podjeli na centar i periferiju (što ne znači da ne postoje države s vrlo ujednačenim razmještajem stanovništva i gospodarske aktivnosti). To pak ukazuje da je društveni rascjep centar/periferija društveni rascjep koji, u većem ili manjem intenzitetu, možemo naći u svakoj političkoj zajednici.

Michel Foucault uvodi geografski zaokret te stavlja u prvi plan društvenih znanosti prostor kao dinamičnu kategoriju, za razliku od ranije postavke kako je vrijeme dinamična kategorija, dok je prostor statičan (Stanić i Pandžić, 2012: 226). Time je dao presudan doprinos razvoju suvremene političke geografije. Međutim, usprkos zaokretu prema ulozi prostora naspram uloge vremena, bitno je naglasiti kako kombinirano poimanje prostora i vremena oblikuje političke odnose, identitete i procese (Harvey, 1990). Teritorij, prema tome, nije samo geografski pojam, već je i državno-pravni pojam, koji implicira provođenje moći na nekom prostoru (Foucault, 1980: 68). Znanje funkcionira kao oblik moći, a putem kontrole prostora širi se poseban vid znanja o prostoru koji odražava odnose moći u tom prostoru (Foucault, 1980: 69). Temelj geografskog aspekta suverenosti upravo je ovladavanje prirodom (Foucault, 1979: 38), što ukazuje da je proizvodnja teritorija u biti oblik standardizacije življenja te da ključni Foucaultovi pojmovi governmentaliteta i biopolitike imaju prostorne implikacije, pa ih se ne može promatrati bez njihove prostorne dimenzije (Crampton i Elden, 2007: 6-8). Sukladno tome, biopolitika u prostornoj dimenziji jest teritorijalna politika, odnosno politika teritorijalnosti koja usustavljuje, disciplinira i kontrolira prirodu i tijelo u prostoru, dok je governmentalitet poželjni mentalitet koji osobe koje žive na nekom teritoriju trebaju internalizirati kako bi održavale teritorijalni poredak. Dakle, kao i u slučaju bolnice,

⁵¹ Upravo kod ta dva raspršena etnikuma europskog kontinenta, židovskog i romskog, možemo detektirati kako je većinsko stanovništvo nad njima provodilo diskriminaciju, koja se očitovala i u sužavanju prostora za stanovanje i kretanje. Time su se nad njima provodili teritorijalni oblici prisile. S druge strane, zbog specifičnosti vlastite kulture, i jedna i druga etnička zajednica također je stvarala vlastite identitetsko-teritorijalne okvire putem odvajanja od okolnog stanovništva i zajedničkog, zbijenog obitavanja. Kod Židova se radilo o getoizaciji, dok su s Romi tradicionalno od ostalog, većinskog, sjedilačkog pučanstva u europskim zemljama razlikovali svojim selilačkim načinom života.

umobolnice i suda, kojima se Foucault intenzivno bavio, u slučaju teritorijalne države i provedbe politika teritorijalnosti riječ je o standardizaciji i regulaciji života, posebice njegovih materijalnih aspekata, u smislu kontrole nad tijelom i kontrole nad prostorom, dok su ta kontrola i regulacija nadopunjene usađivanjem vrijednosti i obrazaca ponašanja koji će dugoročno, provedbom poželjnih postupaka, potvrđivati i reproducirati teritorijalno-simbolički poredak.

U suvremenim debatama u političkoj geografiji (a posebice u međunarodnim odnosima) vrlo se mnogo prostora posvećuje navodnom „kraju geografije“,⁵² odnosno prestanku važnosti teritorija. Ipak, globalizacija ne implicira automatski i homogenizaciju (Agnew, 1994: 74) te ne dovodi do „kraja geografije“ (usp. Ó Tuathail, 1999, Antonsich, 2009, Elden, 2005), već zamjenjuje jedne oblike teritorijalnosti (nacionalne države kao jedinog nositelja teritorijalnosti) drugima (višestrukom teritorijalnošću, koja nastaje zbog jačanja supranacionalne razine upravljanja, prekograničnih gibanja i uspona nedržavnih aktera, kao što su međunarodne nevladine organizacije i međunarodne terorističke mreže). Globalizacija i transformacija suverenosti razgrađuju teritorij jedino ako teritorij shvaćamo kao nešto što je usko povezano isključivo s nacionalnom državom (Agnew, 2009: 29).

3. 5. Prostor i grupni identitet

Politika identiteta uvijek je i politika razlike. Iako i u analizi društva, ali i u društvenoj svakodnevnici možemo razlikovati osobni i grupni identitet, zapravo svaki identitet uvijek ima relacijsku i kolektivnu komponentu (Connolly, 1991: XIV), budući da se identitet definira u odnosu na okolinu, u odnosu na druge, ali i podrazumijeva poistovjećivanje s nečime ili nekim izvan sebe, tj. dijeljenje zajedničkih internaliziranih značajki s drugim osobama. Isto tako, ako znamo da su svi društveni odnosi ujedno i prostorni odnosi, uviđamo kako je svaki grupni identitet duboko obilježen i prostornom dimenzijom koja, nakon što se politizira, postaje teritorijalna dimenzija. Prema tome, socijalno konstruiran prostor tvori posrednički kontekst za održavanje grupne kohezije i identiteta (Agnew, 2009: 31). Jedina politika koja je doista lišena prostornosti je kibernetička politika,⁵³ a politički akteri koji artikuliraju takvu politiku su piratske stranke.⁵⁴

⁵² U analogiji s tezom o „kraju povijesti“, koju je u međuvremenu odbacio kao promašenu i njezin tvorac Francis Fukuyama.

⁵³ O utjecaju novih tehnologija na politiku vidjeti Milardović, 2010.

⁵⁴ Vidjeti više u: Raos, 2011.

Kada govorimo o odnosu teritorija i identiteta, treba naglasiti ključnu promjenu koju je donio nacionalizam kao politička ideologija koja se pojavila u 18. stoljeću u Europi te se potom proširila na ostatak svijeta. Naime, nacionalizam zamjenjuje prijašnje temeljne lojalnosti ukorijenjene u organskim zajednicama (obiteljsko-rodbinska povezanost) i ekonomsko-socijalnim zajednicama (staleži, cehovi, trgovačke gilde, seoske općine, feudalni hijerarhijski odnosi) s lojalnošću prema državi i velikoj, zamišljenoj metazajednici – naciji, koja se opredmećuje u okviru nacionalne države. Teritorijalna država kao dominantni oblik političkog organiziranja nije starija od 18. stoljeća (Agnew, 1994: 65), no danas se toliko ukorijenila u ljudsku svijest i u političku znanost da se često percipira kao nešto gotovo primordijalno. Sakralizacija nacije pomogla je teritorijalnoj državi da se nametne kao dominantan oblik prostorno-političkog organiziranja naspram imperija, konfederacija i gradova-država (Agnew, 2009: 24). Nacionalni teritorij se predstavlja kao *stasis*, čime se državi pokušava pridati značajka bezvremenosti (Agnew, 2009, 24, 29).

Nijedan teritorij, koliko god se sastojao od pustog, neplodnog i siromašnog zemljišta nije bezvrijedan ako netko u njega upisuje značenje, ako je nečiji identitet utemeljen u njemu, ako netko taj teritorij naziva svojom domovinom (ili njezinim dijelom) (Toft, 2003: 1), što svjedoči o snazi teritorijalnog grupnog identiteta. Povezanost geografije i povijesti ključna je za nacionalni diskurs koji oblikuje i perpetuira nacionalni identitet, posebice putem javnog školstva (Foucault, 1980: 73). Geografska socijalizacija kao dio javnog školstva izgrađuje nacionalni identitet preko geografskih komponenti, a znanje o teritoriju i teritorijalnoj državi služi kao potvrda i reprodukcija grupnog identiteta (usp. Dijink, 1996: 2). Također, putem politika određivanja i dodjeljivanja državljanstva nacionalno-teritorijalni identitet natkriljuje obiteljsko-rodbinski identitet (koji je doista prirodan, odnosno stečen rođenjem). Provodi se kontrola identitetskih opcija svakog pojedinca putem kontrole teritorija. Predodžbe o redu i poretku izvire iz okolišnog iskustva zajednice, a kolektivne predodžbe o redu i poretku perpetuiraju se unutar prostorno definirane zajednice (usp. Dijink, 1996: 16), odnosno unutar zadanih okvira nacionalnog identiteta. Time se potvrđuje Foucaultova ideja o governmentality kao načinu vladanja. Naime, specifično poimanje povijesno-teritorijalnog identiteta koje se promiče kroz socijalizaciju u okviru nacionalne države stvara predodžbe o poželjnom ponašanju i promišljanju stvarnosti kod pojedinca te se stoga moć provodi usađivanjem mentaliteta, a ne nužno (samo) putem gole uporabe sile.

Nestankom velikog globalnog sigurnosnog i ideološkog sukoba (Hladni rat), ali i transformacijom industrijskog u postindustrijsko društvo, koje je atomiziralo klasne podjele i otupjelo društvene rascjepe rad/kapital i selo/grad, postavilo se pitanje što je temelj osobnog i

grupnog identiteta. Koje su to društvene danosti koje formiraju identitet čovjeka, a naposljetku i stvaraju podlogu za oblikovanje političkog identiteta? Huntington ukazuje kako je za razliku od ekonomskih i državno-pravnih struktura, kulturna supstancija nekog društva znatno dugotrajnija i stabilnija. Sljedeća dva citata dobro sažimaju njegove teze o identitetu i politici:

„Ljudi se politikom služe ne samo zato da bi promovirali svoje interese nego i zato da bi opisali svoj identitet“. „Znamo tko smo tek kad znamo tko nismo i često tek kad znamo protiv koga smo“ (Huntington, 1998: 44).

Drugi citat ukazuje na to kako se identitet ne gradi samo na pozitivnim, nego i na negativnim pretpostavkama, tj. na negaciji. Grupni identitet tako postaje poistovjećivanje neke skupine sa značajkama koje neka druga skupina ne posjeduje ili u odmaku prema značajkama koje se pripisuju toj drugoj skupini. Nacije se, dakle, definiraju, barem jednim dijelom, kroz odvajanje od Drugoga, a taj proces kreiranja „drugosti“ nije moguć bez uspostavljanja granica, kako simboličkih tako i materijalnih, kojima se potvrđuju vlastite kvalitete i razlika naspram susjeda (Jones, Jones i Woods, 2004: 94). Usprkos vrednovanju njegovog doprinosa ovoj raspravi, ne smijemo smetnuti s uma ni da je Huntingtonova teza o „sukobu civilizaciju“ od objavljivanja istoimene knjige do danas poslužila za legitimaciju različitih ratobornih i ksenofobnih političkih strujanja. Unatoč tome, tvrdnja da su kulturno-identitetski obrasci puno dugotrajniji u društvu nego ekonomski ili državno-pravni, doista je uvjerljiva. Govoreći o zemljovidima (prvenstveno u kontekstu Hladnoga rata), Huntington (1998: 47-48) zamjećuje kako zemljopisne karte imaju ulogu mentalnih kalupa, misaonih okvira koji daju smjernicu za promišljanje i kategoriziranje stvarnosti, što potvrđuje naše ranije isticanje zemljovida kao ključnog oruđa u kreiranju političko-geografskih narativa koji sažimaju odnose identiteta, znanja i moći.

Uzmemo li u obzir da se ljudska društva uvelike razlikuju u svojoj ekonomskoj osnovici, u svojim kulturnim i vjerskim identitetima, da se kroz njih prelamaju različiti aspekti rodni, klasni i rasni rascjepa, dolazimo do zaključka kako je jedina temeljna odrednica politike koja je zamjetljiva u svim društvima upravo ona teritorijalna. Dakako, način poimanja prostora i njegove operacionalizacije u smislu teritorija ovisit će u svakom pojedinom društvu o kulturnom kontekstu i svim nabrojenim faktorima i društvenim rascjepima. No ipak, ono što je zasigurno zajedničko svim društvima jesu teritorijalna podloga i pitanje operacionalizacije prostora kao temeljno političko pitanje. Drugim riječima, iskonsko i prvotno političko pitanje

je pitanje klasifikacije, determinacije, deskripcije i ovladavanja prostorom (okolišem) te njegovo definiranje u skladu, odnosno u relaciji s drugim prostorima, bilo u smislu odmaka od nečega što je definirano kao negativno i nepoželjno (kao ne-prostor), bilo naslanjajući se na komplementarni i simbiotski suprostor, o kojemu ovisi postojanje onog prostora koji služi kao polazišna točka.

Nova politička geografija razlikuje dva temeljna shvaćanja političkog u kontekstu geografskog (iako ih pokušava pomiriti u istraživanjima) – etatistički pristup, kod kojega je država izvor interesa i identiteta, te komunitaristički pristup, kod kojega dolazi do udruživanja pojedinca s drugima kako bi se slijedilo vlastite interese i identitete (Agnew, 2002: 20). Dakako da države kao dominantan oblik političko-teritorijalne organizacije uvelike oblikuju referentni okvir za identitet te manevarski prostor za slijeđenje vlastitih interesa, no ne treba zaboraviti da interesi i identiteti prethode državi, tj. da ona također nastaje kako bi se očuvali ili izgradili identiteti te obranili određeni interesi i vrijednosti koje graditelji države smatraju bitnima za konstituiranje političke zajednice.

Određivanje i potvrđivanje grupnog teritorijalnog identiteta vrlo je uobičajeno u toponimiji kroz imenovanje i preimenovanje spornih geografskih točaka (*contested sites*). Zadržimo li se samo na geografskom području Hrvatske i susjednih zemalja, možemo utvrditi kako niz naziva mjesta svjedoči o vezivanju grupnog identiteta uz prostor i njegovo imenovanje kao oblik simboličkog posjedovanja. Između vrha istarskog poluotoka i slovenskog priobalja nalazi se komad mora koji slovenska strana naziva Piranski zaljev prema slovenskom gradu Piranu kako bi naglasila vlastito viđenje cjelovitosti zaljeva na koje želi polagati pravo, dok se u hrvatskoj inačici, a posebice nakon aktualizacije graničnog prijepora sa Slovenijom, ovaj dio sjevernog Jadrana zove Savudrijska vala, prema malom pograničnom mjestu Savudriji, čime se želi naglasiti da bi ovaj morski pojas trebao po mišljenju hrvatske strane biti vezan uz kopno s istarske strane granice. Slično ovom slučaju, slovenska je strana planinsku kotu Sveta Gera (koju je prema hrvatskoj strani Slovenija bespravno zauzela) imenovala novim nazivom Trdinov vrh. Kreiranje potpuno novih političko-geografskih identiteta ponajbolje možemo promatrati na primjeru Bosne i Hercegovine i konstrukcije Istočnog Sarajeva kao „alternativne verzije“ ranije postojećeg grada Sarajeva.⁵⁵

Državni grbovi temeljeni na geografskoj simbolici potvrđuju povezanost nacije i teritorija, ali i prenose poruke o željenim karakteristikama nacije. Čest simbol, posebice u socijalističkoj heraldici, jest planinski vrh. Na armenskom grbu dominira prikaz planine Ararat koja

⁵⁵ Vidjeti više u: Raos, 2010.

simbolizira postojanost i povijesni kontinuitet armenskog identiteta. Slovenski grb kombinira prikaz Triglava zajedno s Jadranskim morem i rijekama (Sava i Drava), čime se naglašava jedinstvo slovenskih krajeva i aspiracija na istodobni alpski i jadranski (sredozemni) identitet. Izravni prikaz granica moguće je pronaći na bjeloruskom grbu, na kosovskom grbu i zastavi te na bosansko-hercegovačkom grbu (u stiliziranom obliku). U slučaju Kosova i Bosne i Hercegovine radi se o rješenju koje je nametnuo međunarodni protektorat budući da nije bilo moguće definirati neki nacionalni simbol koji bi uključivao sve etničke skupine, dok Bjelorusija nakon napuštanja starog sovjetskog grba sa srpom i čekićem nije imala adekvatni predložak u nekom ranijem povijesnom grbu ili simbolu. Geografska simbolika kao dio nacionalnog identiteta posebice je zanimljiva u slučaju bivšeg Sovjetskog Saveza i dviju nekadašnjih talasokracija i kolonijalnih sila – Portugala i Španjolske. Sovjetski grb⁵⁶ u prvom je planu imao prikaz globusa, tj. čitavog svijeta preko kojega se prostirao znak srpa i čekića. Radilo se o simbolici Sovjetskog Saveza kao „svjetske domovine socijalizma“, ali i – do sukoba Staljina i Trockog – o simbolu svjetske socijalističke revolucije. Portugalski grb sadržava, osim štita na kojemu se nalaze razni heraldički simboli koje su tijekom povijesti dodavali portugalski monarsi,⁵⁷ armilarnu sferu, odnosno okrugli astronomski instrument za izračunavanje položaja zvijezda na nebu. Drugim riječima, pomorska otkrića i osvajanja i neraskidiva povezanost Portugala s morima iskazana je i u službenoj simbolici. Grupni identitet jedne političke zajednice koji je utemeljen na pomorsko-istraživačkoj tradiciji izrazito je dobro vidljiv i u slučaju Španjolske. Naime, španjolski grb sa svake strane ima prikaz Heraklovih stupova koji označavaju međaše Gibraltarskog tjesnaca na afričkoj i europskoj obali. Po antičkoj predaji, na Heraklovim stupovima bio je natpis *Non plus ultra*⁵⁸ koji je svjedočio o percepciji o fizičkom kraju svijeta. Za vrijeme Karla V. Španjolska je prihvatila moto koji se nalazi na sadašnjem grbu – *Plus ultra*.⁵⁹ Moto pokazuje vezanost identiteta političke zajednice s odvažnošću i pustolovnim duhom koji je raskinuo okove sredozemne geografije te se otisnuo u Novi svijet. Također, ovaj moto je u doba Španjolskog Carstva naglašavao kako su granice imperija neograničene i otvorene za nova osvajanja.

Grupne prostorne oznake nalazimo i u himnama zemalja. Konture političke zajednice tako su definirane u trećoj kitici hrvatske himne (Sava, Drava, Dunav i „sinje more“, tj. Jadran).

⁵⁶ Zapravo se ne radi o grbu, već o amblemu, budući da je sovjetska ikonografija bila napustila ustaljena pravila heraldike.

⁵⁷ Uz manje izmjene, radi se o grbu Henrika Pomorca.

⁵⁸ Lat. „Nema ničega dalje“. Postoje i inačice *Nec plus ultra* i *Ne plus ultra*, no značenje je isto.

⁵⁹ Lat. „Još dalje“.

Švedska himna *Du gamla, Du fria*⁶⁰ poistovjećuje Švedsku sa sjeverom kao geografskom, ali i identitetskom orijentacijom. Kao što je to slučaj i kod nekih grbova, planine kao simbol snage i izdržljivosti grupnog identiteta, odnosno nacije, prisutne su i u crnogorskoj himni *Oj svijetla majska zoro*, u kojoj se Lovćen poistovjećuje s nacijom, ali i služi i kao referenca na Petra II. Petrovića Njegoša, koji se smatra najvažnijom figurom crnogorske nacije. Bugarska pak državna himna *Mila rodino* referira se u prvoj kitici na Staru planinu (gorje Balkan), kao i na Pirinsko gorje.

Povezanost geografije i grupnog identiteta možda je ponajbolje vidljiva u činjenici da nazivi nekoliko zemalja u sebi imaju zemljopisnu podlogu. Naime, ime Norveška izvedeno je od sintagme „sjeverni put“, naziv Austrija nastao je od naziva „istočna (franačka) marka“, Nizozemska znači „niske zemlje“, Crna Gora je dobila ime po već spomenutoj planini Lovćen, dok Ukrajina znači krajina, odnosno pogranično područje (istovjetno nazivu „marka“).

Naposljetku, geografsko-nacionalni identitet nalazimo u nizu simboličkih mjesta koja definiraju svakodnevicu gradova, posebice glavnih gradova. Riječ je o slavolucima, konjaničkim spomenicima i muzejima, koji omogućavaju prostornu prisutnost nacije u svakodnevnom životu. Nacionalni krajolik često se poistovjećuje s ruralnim krajobrazom koji služi kao projicirana poželjna slika nacije kao odraz pozitivnih karakteristika koje se percipiraju kao konstitutivne za narav nacije – čestitost, odanost, srčanost i slično (Jones, Jones i Woods, 2004: 92-93).

3. 6. Regionalni identitet i regionalističke stranke

Labavljenjem društvenih rascjepa selo/grad, rad/kapital i crkva/država, koje u Europi možemo pratiti od 1970-ih godina, građani se okreću bilo postmaterijalističkim vrijednostima, bilo teritorijalnim i kulturnim identitetima kao dugotrajnim i opipljivim referentnim okvirima. Općenito, možemo govoriti o porastu politika identiteta u suvremenoj liberalnoj demokraciji te zahtjevima za vidljivošću i priznavanjem različitosti (Gilbert, 2010, Parekh, 2008). Za političko ponašanje pojedinca presudnu ulogu ima upravo lokalna zajednica (usp. Anderson, 2010: 1). Građani će osjećati veću pripadnost onoj zajednici u kojoj imaju osjećaj da mogu nešto promijeniti svojim političkim djelovanjem, tj. da njihova stajališta i postupci imaju utjecaj na političke procese (Anderson, 2010: 92-93). U ovom se kontekstu potvrđuje važnost

⁶⁰ Šved. „Ti stari, ti slobodni (Sjeveru)“.

socijalnog kapitala, budući da je politička participacija (glasovanje, potpisivanje peticija, sudjelovanje u javnim raspravama) veća kod onih građana koji se osjećaju povezanim s lokalnom zajednicom (Anderson, 2010: 93-94). Usprkos promjenama koje donosi globalno gospodarstvo i globalno komuniciranje, teritorij je i dalje središnja dimenzija u društvenoj artikulaciji pojedinca (Antonsich i Holland, 2012: 10). Uzmemo li, dakle, u obzir da su u suvremeno doba i dalje važni i teritorij i lokalna zajednica kao političke odrednice, počinjemo uočavati potencijal koji se pruža za konstrukciju teritorijalnog političkog identiteta koji je podloga za regionalističke stranke.

Većom vidljivošću rascjepa centar/periferija i jačanjem regionalne političke razine odlučivanja zbog slabljenja nacionalne i jačanja supranacionalne razine odlučivanja stvaraju se dobri uvjeti za razvoj regionalističkih političkih tendencija, no samo postojanje regionalnog rascjepa, tj. rascjepa regija/centar ili periferija/centar ne mora nužno dovesti do uspona regionalističkih stranaka (Brancati, 2007: 140), već je za njihov uspjeh presudno uspješno konstruiranje regionalnog teritorijalnog identiteta. Regionalizam je svakako postmoderni fenomen te on u identitetskom smislu predstavlja alternativu paneuropskom,⁶¹ ali i nacionalnom identitetu (Katunarić, 1992: 11).

Svi oblici suvremenog regionalizma, bilo onog koji promiču etnoregionalisti, bilo onog koji promiču regionalisti, temelje se na pretpostavci da će neki oblik teritorijalne autonomije ojačati lokalnu građansku participaciju (te time demokraciju), ojačati ekonomske koristi te osnažiti osjećaj pripadnosti (Amin, 2004: 35). Dva su elementa teritorijalne politike – politika teritorijalnog upravljanja, odnosno stvaranje regionalnih institucija u kojima se okrupnjavaju ekonomski i politički resursi te politika teritorijalnog identiteta (Amin, 2004: 35-37). Kad govorimo o teritorijalnom identitetu, treba naglasiti kako teritorijalno definirana javna sfera i javna kultura služe kao podloga za stvaranje osjećaja teritorijalnog zajedništva koje će stvoriti kod građana želju za devolucijom, s time da se regionalna identifikacija i regionalna autonomija međusobno podupiru i jačaju jedna drugu (Amin, 2004: 37). Budući da suvremeno življenje i globalizacija kulture stvaraju višestruke i preklapajuće identitete i osjećaje pripadnosti prostoru, politika teritorijalnog identiteta otežana je te, da bi uspjela, mora kod građana stvoriti osjećaj povezanosti sa specifičnim regionalnim načinom života, percipiranom kvalitetom života povezanom s regijom, ali i sa zadovoljstvom stanovanjem na određenoj lokaciji (Amin, 2007: 37). Povećane migracije i hibridizacija kulture (spoj

⁶¹ U proučavanju regionalizma i regionalističkih stranaka svjesno dopuštam sebi svojevrsni eurocentrizam budući da snažne regionalističke stranke rijetko nalazimo izvan europskog kontinenta (za razliku od etnoregionalističkih kojih ima u raznim dijelovima svijeta).

regionalnog i nacionalnog, utjecaj globalne popularne kulture) svakako otežavaju stvaranje osjećaja homogenog teritorijalnog kulturnog identiteta.

Kod politike regionalnog identiteta riječ je o obrani regionalnog toposa, tj. o obrani specifičnog naspram univerzalnog. Ukorijenjenost u točno određenom mjestu suprotstavlja se beskrajno nedefiniranog prostora, a ograničavanje i opcertavanje stavlja se naspram mobilnosti i neograničenosti. Predstavnici centra vlasti u državi (unitaristi, predstavnici nacionalne dimenzije politike) često će regionalizam označiti kao nešto reakcionarno, nazadno, prevladano i tradicionalističko, dok će pak politički akteri koji su nositelji regionalističke ideje (regionalističke stranke, federalisti) svojem djelovanju pripisivati moralnu superiornost, smatrajući kako regionalistička politika ispravlja povijesne nepravde centra prema periferiji te tvrdeći kako je regionalni identitet autentičniji od nacionalnog (usp. Dahlman, 2009a: 211-212). Je li regionalistička ideja tek neuspjeli nacionalni projekt, neka vrsta zakržljale i zakašnjele nacije ili pak postmoderni, novi oblik politike onkraj nacionalnog? Regionalizam je odgovor na izazove globaliziranog, postsuverenog svijeta, a ne nužno reakcionarna politika naspram moderne i uspona nacionalne države. Regionalizam je specifični splet političkih stavova i vrijednosti⁶² koji se temelje regionalnom identitetu. Regionalni identitet je, prije svega, teritorijalni identitet. U određeni prostor koji je manji od prostora nacionalne države, a već od lokalne zajednice, upisuju se značenja i ističu se kulturne značajke koje ga razlikuju od susjednih prostora. Radi se o postmodernom političkom fenomenu koji istodobno primjenjuje taktike upisivanja značenja u prostor i konstrukcije teritorijalnog identiteta koje nalikuju na one kojima su se služili nacionalni pokreti u 19. stoljeću i na kojima se temelje suvremeni (europski) nacionalni identiteti, a s druge je strane izraz smanjenog značenja nacionalne države, ali i tradicionalnih političkih identiteta utemeljenih na socioekonomskim društvenim rascjepima (rad vs. kapital), sociokulturnim rascjepima (selo vs. grad) te konfesionalnim (npr. katolici vs. protestanti) ili pak religijsko-političkim rascjepima (crkva vs. država). Usprkos svojoj retorici – koja nekada može imati elemente populizma, nativizma, ksenofobije, tradicionalizma i euroskepticizma – regionalističke političke stranke kao najsnažniji akteri regionalizma, za razliku od etnoregionalističkih stranaka koje su zapravo vrsta manjinskih

⁶² Zbog velike raznolikosti tipova regionalizama i zbog nedostatka jasno zacrtanog puta prema idealnom društvu nije ga uputno nazivati političkom ideologijom. Političku ideologiju shvaćam kao selektivni skup vrijednosti koji daje cjelokupno viđenje društva, definira viziju idealnog (ili barem poželjnog) društva te nudi skup politika koje bi trebale pomoći u izgradnji društva sukladno željenim ishodima. Političke ideologije često su pojednostavnjene inačice socijalnih teorija, odnosno teorija društva.

nacionalističkih stranaka, često nemaju jasan dugoročni cilj svoje politike (osim maglovite predodžbe o „više autonomije“). Drugim riječima, regionalistička politika je politika mogućeg, ona se temelji na postavljanju zahtjeva za preustrojem države u smjeru decentralizacije, koji obično uključuju i zahtjeve za preustrojem upravne podjele zemlje (*de facto* teritorijalnost spomenuta u 2. poglavlju), a zapravo nema prave secesionističke motive kao mnoge etnoregionalističke stranke. Međutim, povremeno zaoštavanje retorike prema političkom središtu (glavnom gradu, centru političke moći u zemlji) može uključivati secesionističke zahtjeve kako bi se mobiliziralo regionalističko biračko tijelo te održavao jasan regionalni politički identitet bez kojeg nijedna regionalistička stranka ne može uspjeti. Postizanje već spomenutih ciljeva preustroja zemlje i raspodjele fiskalnih i drugih nadležnosti s nacionalne na regionalnu razinu (proces devolucije ovlasti) nije moguće bez snažnog regionalnog teritorijalnog identiteta iz kojeg izvire regionalni politički identitet kao okosnica regionalističke stranke koja se postavlja kao čuvarica, promicateljica i jamac tog identiteta.

Politike teritorijalnosti koje provodi regionalistička stranka kako bi konstruirala taj regionalni teritorijalni identitet imaju dva elementa koji se međusobno nadopunjuju i čiji uspjeh dovodi do uzajamnog pojačavajućeg efekta. Drugim riječima, bez jednog elementa nema drugoga, a što je jedan jači, to su i veće šanse da drugi bude jači. Prvi element odnosi se na stvaranje narativa o posebnosti, odnosno nametanje dominantnog diskursa u javnosti o tome da je određeni prostor poseban teritorij, tj. regija koja ima kulturne, društvene i ekonomske značajke, koje ju jasno razdvajaju od drugih teritorija. Kao što je već spomenuto u prethodnom poglavlju, što je veća razlika u ekonomskom razvoju između regije koju se želi konstruirati i predstavljati i centra, odnosno ostatka države, to je veća šansa da će narativ o posebnosti uspjeti. Također, što su veće vjerske i jezične razlike, kao i konkretne kulturne posebnosti koje imaju povijesni temelj i tradiciju, to su veće šanse da će konstrukcija regije uspjeti. Kulturni artefakti koji su na raspolaganju bitniji su od ekonomske podloge regionalnog narativa. Ako kulturna posebnost naspram ostatka zemlje nije jasno vidljiva, osjećaj posebnosti može se stvoriti i inzistiranjem na određenim političkim stajalištima koja će regiju razlikovati od političkog centra države i mobilizirati birače da se „zaštite“ od centra. Politička stajališta obično uključuju različit pogled na europske integracije (bilo naglašen euroskepticizam, bilo naglašeno proeuropsko stajalište) ili pak drugačije držanje prema etničkim manjinama i useljenicima (bilo ksenofobija i antiimigrantski sentiment ili pak multikulturalizam i politika pluralnosti) od političkog centra. Drugi se element odnosi na politiku prisutnosti u regiji koju regionalistička stranka želi predstavljati. Politika prisutnosti svoj izraz dobiva u politici teritorijalnosti (riječ je o uspostavi i provođenju , u prethodnom

poglavlju opisane, *de facto* teritorijalnosti) koja uključuje organiziranje stranačkih podružnica na cijelom teritoriju koji obuhvaća matičnu regiju stranke te kandidiranje na svim izborima koji se provode na teritoriju regije. Bez uspješne konstrukcije regionalnog narativa teško je očekivati značajan uspjeh u pokrivanju regije kandidatima (i mandatima), dok s druge strane izborni uspjeh u što većem dijelu regije koju želi predstavljati regionalističkoj stranci jamči stvaranje dugoročne podloge za ukorjenjivanje svojeg regionalnog narativa među biračima kako bi ih se snažno vezalo uz sebe, odnosno stvorilo što veći broj stalnih regionalistički usmjerenih birača. Prvi dio četvrtog (Istarski demokratski sabor) i petog poglavlja (Sjeverna liga) bavi se kontekstom nastanka tih stranaka u hrvatskom i talijanskom političkom sustavu te obrađuje stvaranje narativa o posebnosti, odnosno regionalnog narativa o Istri i Padaniji. U drugom pak dijelu tih poglavlja analizira se drugi element, odnosno pitanje *de facto* teritorijalnosti kao središnje točke na kojoj počiva moja komparacija dviju stranaka. Upravo analiza *de facto* teritorijalnosti, kao i komparacija njenog uspješnog provođenja u šestom poglavlju, podcrtavaju i naglašavaju kompleksni odnos politike i prostora, tj. teritorijalnu dimenziju izbornog uspjeha i specifični izborni krajolik koji nastaje uspjehom, odnosno neuspjehom u provođenju *de facto* teritorijalnosti.

4. ISTARSKI DEMOKRATSKI SABOR

4. 1. Uvod

Za razumijevanje nastanka i uspjeha Istarskog demokratskog sabora potrebno je prvo sagledati povijesni kontekst njegove pojave u okviru stranačkog sustava u Hrvatskoj. Stoga ovo poglavlje počinjem razmatranjem ključnih karakteristika razvoja hrvatskog stranačkog sustava. Razvoj stranačkog sustava u našoj zemlji nerazdvojiv je od procesa demokratske tranzicije 1989.-1991. te se zato u sljedećem potpoglavlju isprepleće razmatranje razvoja političkih stranaka s ocrtavanjem prijelaza iz samoupravnog socijalizma u demokratski politički sustav, s naglaskom na izborima 1990. kao prvim kompetitivnim izborima nakon Drugog svjetskog rata i kao ključnim činom demokratske tranzicije (Kasapović, 1991b: 43). Nakon toga, bavim se idejom istrijanstva, odnosno istarskog regionalizma kao podlogom osnivanja stranke. Nadalje analiziram razvoj stranke, njezin odnos s drugim strankama i naposljetku uspjeh u ostvarenju *de facto* teritorijalnosti. Analiza je podijeljena u nekoliko etapa: razdoblje od parlamentarnih izbora 1992. do kraja Domovinskog rata, zatim razdoblje od raskola u IDS-u 1996. godine do izlaska iz vlade premijera Ivice Račana 2001. godine te vrijeme od 2002. do 2010. godine.

4. 2. Razvoj stranačkog sustava u Hrvatskoj

Raspad socijalizma u Jugoslaviji uvelike se razlikuje od srodnih i povezanih procesa u drugim dijelovima bivše Istočne Europe. U jugoslavenskom slučaju izostala je snažna opozicija komunističkom režimu, kako na saveznoj, tako i na republičkoj razini. Umjesto toga, tijek i dubinu reformi odredili su sukobi republičkih i pokrajinskih političkih elita koje su pretendirale na ekskluzivno zastupanje autentičnih nacionalnih interesa titularnih etnija u republikama i pokrajinama (Zakošek, 1991: 135). Drugim riječima, demokratska tranzicija u Hrvatskoj nije bila posljedica pritiska odozdo, niti suradnje i pogodbe stare elite i novih demokratskih snaga, već je provedena kao pokušaj reformskog krila Saveza komunista Hrvatske da se odupre dogmatima u vlastitim redovima, a ponajviše ortodoksnim snagama u Jugoslavenskoj narodnoj armiji te u saveznom partijskom vodstvu, kao i nedemokratskim strujanjima srpskog nacionalnog pokreta (Kasapović, 1996b: 159-160). Hrvatska partijska elita na protudemokratski nacionalistički pokret u Srbiji isprva reagira obranom titoističke tradicije federalizma, no ubrzo uviđa da je izlaz iz krize u liberalizaciji i demokratizaciji

(Kasapović, 1996a: 88). Demokratski se izbori starim komunističkim elitama, prvenstveno u Sloveniji i Hrvatskoj, nameću kao konačno sredstvo ponovnog osiguravanja legitimiteta uslijed zaoštavanja nacionalnih sukoba u kojima se demokratske oporbene snage nameću kao alternativa u autentičnom zastupanju nacionalnih interesa. Reformisti prevladavaju na partijskom kongresu u prosincu 1989. i mimo želja tvrdolinijaša donose odluku o dopuštanju osnivanja političkih stranaka i provođenju slobodnih izbora (Zakošek i Maršić, 2010: 777). Dakle, u Hrvatskoj tranziciji prethodi stanovita liberalizacija, odnosno razdoblje 1989.-1990., u kojemu nastaju početni obrisi novog stranačkog sustava, isprva kroz udruge građana i djelovanje kroz Socijalistički savez radnog naroda, a kasnije i putem osnivanja političkih stranaka. Prema Merkelovoj (2011: 87) podjeli vrsta tranzicije na šest procesnih oblika, tranzicija u Hrvatskoj primjer je promjene sustava kojom su upravljale elite starog režima. No za razliku od bugarskog, rumunjskog i albanskog primjera, u Hrvatskoj elite starog režima u potpunosti gube vlast na tranzicijskim izborima te stoga uvelike bivaju isključene iz nastavka procesa transformacije i stvaranja novih demokratskih institucija.⁶³ Naime, reformski dio stare elite inicijalno oblikuje demokratske obrasce političkog djelovanja (izborni model 1990.), dok nove demokratske snage nakon preuzimanja vlasti počinju nametati tempo transformacije te preoblikuju politički sustav prema vlastitim preferencijama (novi Ustav u prosincu 1990.) (usp. Kasapović, 1996b: 165-166).

Parlamentarni izbori 1990., koji su ključni čin prelaska iz starog autoritarnog u novi demokratski politički poredak, bili su obilježeni jazom između demokratske izborne procedure i nedemokratskih starih institucija, odnosno trodomnog Sabora Socijalističke Republike Hrvatske. Izborni zakon primijenjen na prvim slobodnim izborima imao je svjesnu jednokratnu funkciju, odnosno trebao je poslužiti transformaciji Sabora u demokratski legitimitiranu instituciju (Kasapović, 1993: 34). Dvokružni većinski izborni sustav na izborima 1990. godine bio je modeliran prema francuskom uzoru (Kasapović, 1991a, 63; Kasapović, 1993: 35), baš kao što je i prvi demokratski ustav, donesen u prosincu 1990. godine uspostavio polupredsjednički sustav vlasti po uzoru na Francusku Petu Republiku. Vladajuća stranka, Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena (SKH-SDP) uvelike je utjecala na odabir većinskog izbornog sustava, za koji je smatrala da će joj osigurati prednost i ostanak na vlasti, no upravo je ovaj izborni model omogućio Hrvatskoj demokratskoj zajednici (HDZ) da nakon pobjede na izborima ostvari izrazitu mandatnu premoć i stvori pretpostavke za dominaciju u stranačkom sustavu. Osim HDZ-a, koji je nakon

⁶³ Za opis tijeka tranzicije u ovim trima zemljama, vidjeti Merkel, 2011: 325-331.

prvotnog opiranja prihvatio većinske izbore, sve ostale oporbene stranke protivile su se tom izbornom modelu, jer im je umanjivao šanse za osvajanje parlamentarnih mandata (Kasapović, 1993: 35). Izbore su obilježile velike razlike u broju birača u pojedinim izbornim okruzima, velik broj propalih glasova te, naposljetku, izrazita mandatna nadpredstavljenost stranke pobjednice izbora. Nakon prvih slobodnih izbora u Hrvatskoj se formira dvostranački sustav, budući da su HDZ i SKH-SDP kao dvije najveće stranke zajedno imale preko 90 posto mandata u Društveno-političkom vijeću Sabora (Kasapović, 1993: 46-47). U tranzicijskom razdoblju politički život u zemlji podijeljen je na dva temeljna bloka u kojima se preklapaju tri polarizacijske osi: hrvatska/jugoslavenska, desna/lijeva i protusocijalistička/socijalistička (Kasapović, 1994: 177).

Prvi slobodni izbori obuhvaćali su niz institucionalnih rješenja starog sustava koja su onemogućavala potpunu jednakost svih birača. Naime, za Vijeće općina stanovnici Zagreba su mogli glasovati dvostruko, za zastupnika svoje gradske općine i za zastupnika cijelog grada. Najveća nejednakost birača postojala je kod izbora za Vijeće udruženog rada, jer su za njega pravo glasa imali samo zaposleni, punoljetni učenici i studenti, dok je biračko pravo bilo uskraćeno nezaposlenima, umirovljenicima i radno sposobnima koji nisu na tržištu rada (kućanicima) (Zakošek, 2002: 18). Podjela na izborne jedinice za Društveno-političko vijeće kao najvažniji dom trodomnog Sabora na izborima 1990. dijelom je pratila teritorijalno pravilo, a dijelom kriterij broja stanovnika (a ne birača), što je rezultiralo neujednačenom veličinom izbornih jedinica i velikim odstupanjima u „težini“ pojedinih mandata (usp. Klemenčić, 1991: 99-100).

Paralelno s prvim slobodnim parlamentarnim izborima, u travnju i svibnju 1990. održavaju se i lokalni izbori za skupštine 115 općina (Zakošek, 2002: 17). Ti su lokalni izbori uvelike ostali izvan interesa politoloških istraživanja, a Državno izborno povjerenstvo kao nasljednik Republičke izborne komisije do današnjeg dana nije objelodanilo cjelovite rezultate lokalnih izbora, već samo kumulativne podatke o uspjehu pojedinih stranaka, kao i opće socioekonomske pokazatelje o izabranim općinskim odbornicima. Općinske skupštine i Skupština Grada Zagreba imale su trodomnu strukturu poput Sabora (Vijeće udruženog rada, Vijeće općina, Društveno-političko vijeće) te je primijenjen dvokružni većinski izborni sustav. Ukupni uspjeh HDZ-a i SKH-SDP-a kao glavnih izbornih takmaca na ovim izborima gotovo je u potpunosti odgovarao rezultatima ovih stranaka na parlamentarnim izborima, no značajan broj odborničkih mjesta pripao je i neovisnim kandidatima (Kubo, 2007: 26).

Prve dvije jednostranačke vlade⁶⁴ bile su izrazito nestabilne zbog stalnih kadrovskih promjena i nejasno definiranih javnih politika, što je naposljetku dovelo do kratkotrajnog formiranja svestranačke vlade 1992. godine („Vlade nacionalnog jedinstva“) (Kasapović, 1993: 53-54).

Na prvim izborima 1990. IDS ne sudjeluje. Za razliku od Riječkog demokratskog saveza, istarski regionalisti odlučuju se na postupnu izgradnju stranačke baze kako bi se pripremili za iduće izbore. Na izborima za sva tri doma Sabora u Istri i na Kvarneru pobjeđuju gotovo isključivo kandidati SKH-SDP-a, dok HDZ u velikom broju izbornih jedinica i općina uopće nema kandidate, jer nije stigao na vrijeme organizirati stranačke podružnice i pronaći adekvatne pojedince koji bi se htjeli kandidirati. *Tablice 4 i 5* pokazuju rezultate za područje Istre i Kvarnera na kojima će nakon izbora djelovati IDS i na kojemu će se kandidirati na idućim izborima.

Tablica 4. Izbori za Vijeće općina 1990.: rezultati za Istru i Kvarner

Općina	HDZ	SKH-SDP	KNS	SS-SSH	Ostali	Pobjednik u II. krugu
Buje	-	39,6	-	39,6	-	SKH-SDP
Buzet	-	43,0	23,4	27,9	-	SKH-SDP
Cres-Lošinj	12,1	24,6	26,9	5,7	25,8	KNS
Labin	-	87,9 ⁶⁵	-	-	-	
Opatija	20,9	33,7	24,4	7,9	5,9	SKH-SDP
Poreč	-	52,3	-	21,7	17,0	
Pula	8,5	59,6 ⁶⁶	-	-	20,4	
Rijeka	25,1	42,0	17,4	4,4	7,8	SKH-SDP
Rovinj	-	49,1	40,0	-	-	SKH-SDP

Izvor: Republička izborna komisija, 1990b

Kandidati SKH-SDP pobijedili su u svim promatranim općinama osim općine Cres-Lošinj gdje je pobjedu odnio kandidat Koalicije narodnog sporazuma. Dominacija SKH-SDP i potpuna odsutnost HDZ-ovih kandidata zamjetljivi su u svim općinama koje će 1992. ući u sastav Istarske županije osim Pule, u kojoj Hrvatska demokratska zajednica dobiva ispod 10 posto glasova.

⁶⁴ Stjepan Mesić bio je na čelu prve vlade svega nekoliko mjeseci, od svibnja do kolovoza 1990., dok je njegov nasljednik Josip Manolić na mjestu premijera bio od kolovoza 1990. do srpnja 1991. godine.

⁶⁵ U općini Labin SKH-SDP je imao dvojicu kandidata.

⁶⁶ U općini Pula pobijedio je zajednički kandidat SKH-SDP i Saveza socijalista Hrvatske (SSH).

Tablica 5. Izbori za Društveno-političko vijeće 1990.: rezultati za Istru i Kvarner

Izborna jedinica	HDZ	SKH-SDP	KNS	SS-SSH	Ostali	Pobjednik u II. krugu
Labin	-	38,9	31,3	21,9	-	SKH-SDP
Opatija	17,3	34,9	30,3	-	12,2	KNS
Poreč	13,3	35,9	22,3	17,1	-	SKH-SDP
Pula	11,0	52,4⁶⁷	11,8	-	19,9	
Rijeka I	23,8	47,7	16,6	-	8,9	SKH-SDP
Rijeka II	22,6	47,5	20,1	-	6,9	SKH-SDP
Rijeka III	21,5	39,1	21,5	3,2	11,8	SKH-SDP

Izvor: Republička izborna komisija, 1990a

Na izborima za Društveno-političko vijeće u cijeloj je Istri također dominirao SKH-SDP, dok je KNS uspio osvojiti mandat samo u izornoj jedinici Opatija. Za razliku od Vijeća općina, za izborima za Društveno-političko vijeće HDZ je imao kandidate u svim izbornim jedinicama osim Labina, no za razliku od tri riječke izborne jedinice, u svim izbornim jedinicama u Istri ostvario je vrlo skromne rezultate. Nacionalni program koji je nudio HDZ na istarskom i riječko-kvarnerskom području naišao je na manji odjek kod birača jer su ove regije orijentirane prema trgovinskoj i kulturnoj razmjeni sa susjedima na zapadu (prvenstveno s Italijom), što uvjetuje spremnost biračkog tijela na veći stupanj otvorenosti i manju prijemčivost za ekskluzivne etnonacionalne kategorije (usp. Klemenčić, 1991: 103). Drugim riječima, i prije pojave regionalističke političke opcije na glasačkim listićima, birači u Istri i na Kvarneru neizravno su pokazali potencijalni interes za takvu političku stranku.

Stranke nacionalnog usmjerenja na prvim su izborima 1990. godine regionalizam i regionalne političke koncepte smatrale prijetnjom jedinstvu zemlje, premda se nisu izravno o njemu očitovale. Od devet stranaka koje su spominjale temu regionalizma, dvije stranke, Hrvatska stranka i Koalicija narodnog sporazuma (KNS), negativno su se izjasnile o regionalizmu (Jović, 1992: 179). Hrvatska stranka se nedvosmisleno negativno izjasnila o regionalizmu, a u javnim istupima njen potpredsjednik Ante Korljan jasno je u svojem odbacivanju regionalizma aludirao na potencijalno autonomaštvo u „južnoj Hrvatskoj“ (Dalmaciji), dok je Savka Dabčević-Kučar, čelnica Koalicije, naglašavala „integralnost“ Hrvatske (Jović, 1992: 180). Upravo optužbe za autonomaštvo bit će jedna od glavnih vrsta reakcija većine stranaka na pojavu regionalističkih stranaka i na njihove zahtjeve za decentralizacijom i regionalizacijom. S druge strane, HSS, HSLS, SKH-SDP, SSH i Stranka

⁶⁷ U Puli je pobijedio zajednički kandidat SKH-SDP i SSH.

Jugoslavena pozitivno su se izjasnile o regionalnim specifičnostima i regionalnom razvoju, s time da je Stranka demokratskih promjena – Socijaldemokratska partija Hrvatske imala najbolje razrađene dijelove programa koji se tiču regionalnog razvoja te je naglašavala usuglašenost politike vrednovanja regionalnih specifičnosti sa sličnim procesima u suvremenoj Europi (Jović, 1992: 180-181).

Razvoj stranačkog sustava ranih 1990-ih godina uvelike je obilježen činjenicom da su se demokratske političke institucije razvijale paralelno s vođenjem rata koji je bio zahvatio izravno trećinu, a neizravno gotovo polovicu zemlje. Tranzicija u demokraciju omogućila je stvaranje samostalne države Hrvatske, no srpski nacionalni pokret na to je odgovorio nasilnim sredstvima, što je otvorilo put u rat, tako da su se demokratske institucije, pa time i stranački sustav, razvijale u sjeni rata i etnizacije političkih procesa (Kasapović, 1996b: 154-155). Specifične ratne okolnosti homogenizirale su stranački sustav te pasivizirale stranačko nadmetanje. Oporbene su se stranke zbog ratnog stanja solidarizirale s vladinom većinom, što je omogućilo političku stabilnost potrebnu za obranu zemlje, no s druge strane je nedostatak oporbene kritike omogućio srastanje stranke i države te demokratske deficite kao što su nejednakost svih građana (i poduzeća) pred zakonom i sudovima, slaba horizontalna odgovornost i međusobna kontrola institucija te slab obvezujući učinak ustavnih normi. Razvoj demokratskih defekata te usporena i odgođena konsolidacija demokracije u Hrvatskoj izravno su povezani s istodobnošću iredentističkih i manjinskih problema s ratom i izgradnjom države.⁶⁸ Snažan karizmatični predsjednik koji dominira strankom i političkim sustavom, odnosno polupredsjednički sustav koji jasno preteže u korist predsjednika, a ne premijera, doveo je do otimanja izvršne vlasti kontroli zakonodavne i sudbene vlasti, tj. pomanjkanja podjele vlasti i horizontalne odgovornosti kao četvrtog parcijalnog režima prema Merkelovom konceptu usidrene demokracije. Drugim riječima, predsjednički mandati Franje Tuđmana obilježeni su delegativnim tipom defektne demokracije.

Ako promatramo razvoj stranačkog sustava u Hrvatskoj u prvom desetljeću demokracije, možemo ustvrditi da ga tvori sedam stranaka – HDZ, SDP, HNS, HSLs, HSS, HSP i IDS (Čular, 2001: 129). Kad govorimo o razvoju stranačkog sustava u našoj zemlji, možemo razlikovati formativnu fazu (1989.-1991.), stabilizacijsku fazu (1992.-1995.) i konfrontacijsku fazu (1995.-2000.) (Čular, 2001: 130), dok fazu nakon 2000., a posebice nakon 2003. godine, možemo smatrati razdobljem sustava umjerenog pluralizma uz naglašenu ulogu HDZ-a i SDP-a kao stožernih stranaka koje oko sebe okupljaju manje stranke desnog i lijevog centra

⁶⁸ O povezanosti problema uspostave državnosti i demokratskih defekata vidjeti: Merkel, 2011: 308-311.

koje tvore glavne izborne blokove koji mogu pretendirati na formiranje parlamentarne većine. Nakon formativne faze i dvostranačja (HDZ i SKH-SDP) uslijedila je faza stabilizacije i oblikovanje predominantnog stranačkog sustava s HDZ-om kao jedinom stožernom strankom i fazom konfrontacije oporbenih blokova i HDZ-a (usp. Čular, 2001: 130-139).

Premoć Hrvatske demokratske zajednice nakon pobjeda na izborima 1990. i 1992. godine, kojima je zadobila dvotrećinsku parlamentarnu većinu i mogućnost samostalnog definiranja svih aspekata političkog sustava, uvelike je odredila razvoj stranačkog sustava. Promjene izbornih modela tijekom 1990-ih godina izravno su utjecale na oblikovanje stranačkog sustava, a upravo su izbori relativnom većinom u sklopu segmentiranog izbornog sustava omogućili HDZ-u postajanje dominantnom strankom, odnosno potaknuli oblikovanje stranačkog sustava s dominantnom strankom (Kasapović, 2001: 33, 1996b: 169).

Osamostaljenjem Hrvatske 1991. godine i nestankom rascjepa između jugoslavenske i nacionalne orijentacije dolazi do duboke političke i ideološke krize unutar lijevog bloka. Velik broj srpskih predstavnika napušta SDP i priključuje se secesionistima, dok mnogi bivši članovi Hrvati prelaze u redove nove vladajuće stranke HDZ-a ili se pak pridružuju regionalističkim snagama u Istri, Hrvatskom primorju (Rijeci) i Dalmaciji (Kasapović, 1996b: 170-171). Nekadašnji rascjep centra (Beograda) i periferije (Zagreba) dobiva novi, unutarhrvatski oblik – centar postaju Zagreb i HDZ, dok periferiju utjelovljuju Pula, Rijeka i Split, odnosno IDS, RDS i Dalmatinska akcija. Prema tome, od raspadanja SKH-SDP-a nakon prvih izbora profitirao je ne samo vladajući HDZ, već i novi regionalistički akteri koji nisu bili sudionici tranzicijskog razdoblja 1989.-1991. godine. Transformacijom rascjepa centar/periferija mijenja se i poimanje ljevice u Hrvatskoj. Za razliku od prvih izbora, na kojima se pojam ljevice vezivao uz socijalizam i Jugoslaviju, on zadobiva nove sadržaje, poput borbe za manjinska prava, prava regija te prekograničnu suradnju te otpor centralizmu i ekskluzivnom etničkom nacionalizmu. Nakon izbornog kraha na izborima za Zastupnički dom 1992. godine i gotovo potpunog neuspjeha na izborima za Županijski dom 1993., SDP polako počinje svoju konsolidaciju i transformira se u socijaldemokratsku stranku. Bitno ojačava 1994. ujedinjenjem sa Socijaldemokratskom strankom Hrvatske (SDSH) te se profilira kao najbitnija lijeva oporbena stranka. Iste te 1994. vladajući HDZ doživljava ozbiljan udarac kad su se 10 zastupnika u Zastupničkom i 4 u Županijskom domu pod vodstvom Stjepana Mesića i Josipa Manolića odvojila od stranke i osnovala Hrvatske nezavisne demokrate (HND) (Zakošek, 2002: 44). Mesić i Manolić, koji su kao glavni razlog za razlaz s predsjednikom Tuđmanom i HDZ-om navodili njihovu politiku prema Bosni i Hercegovini, uspjeli su

poljuljati HDZ-ovu dominaciju i nakratko paralizirati rad Sabora, no HND je već na idućim izborima doživio propast, a Mesić se pridružio HNS-u.

Nasuprot mnogim drugim tranzicijskim pokretima u postkomunističkoj Europi, HDZ se nije raspao poslije prvih izbora, nego se pretvorio u hegemonijsku političku organizaciju koja je kombinirala obilježja državne stranke i masovnog pokreta (Kasapović, 1996b: 171). Ova razlika nije toliko posljedica drugačije naravi hrvatskog i jugoslavenskog socijalizma, već prije svega posljedica činjenice da je HDZ bio stranka koja je bila na vlasti dok se Hrvatska suočavala s unutarnjom (secesionistička pobuna) i vanjskom agresijom (JNA i potpora Srbije secesionistima). Ratno je stanje pomoglo homogenizaciji birača i omogućilo HDZ-u dominantan položaj, a istodobno je onemogućilo brzu demokratsku konsolidaciju.

Kao što sam već ranije spomenuo, glavni društveni rascjep u početnoj fazi višestranačja u Hrvatskoj nije bio socioekonomskog karaktera, već se temeljio na konfliktu zagovornika jugoslavenske državne zajednice i zagovornika hrvatske samostalnosti te na konfliktu tradicionalne katoličke kulture i sekularne moderne kulture, no s vremenom se on transformira u rascjep između bogatog i liberalnog sjeverozapada zemlje i siromašnog i konzervativnog jugoistoka zemlje (Zakošek i Maršić, 2010: 811, 815). Upravo bogatiji i liberalniji sjeverozapad zemlje postat će nakon izbora 1992. godine područje u kojemu će regionalističke političke ideje uzeti maha.⁶⁹ U razdoblju od 1990. do 1992. godine stranački sustav transformirao se od inicijalnog dvostranačkog sustava (HDZ i SKH-SDP) u višestranački sustav s dominantnom strankom (HDZ) (Kasapović, 1993: 108). Potonja obilježja stranački će sustav zadržati sve do promjene izbornog zakonodavstva 1999. i izbora 3. siječnja 2000. godine, na kojima je HDZ izgubio. Zbog dominantnog položaja HDZ-a od 1992. do 2000. godine, stranačku dinamiku i izborne strategije pojedinih stranaka, pa tako i Istarskog demokratskog sabora, treba sagledavati upravo u kontekstu njihova odnosa prema HDZ-u.

4. 3. Istarski regionalizam

Istra ima naglašeno različito povijesno, političko, pravno i kulturno naslijeđe od ostatka Hrvatske, što je svakako pogodovalo razvoju ideje istarskog regionalizma. Suvremeni istarski identitet formira se između hrvatskog antifašizma i talijanske (mletačke) kulturne baštine, kao i pozitivnog vrednovanja naslijeđa habsburške vladavine. Istarski regionalizam izraz je

⁶⁹ Za analizu podjele biračkog tijela na bogati sjeverozapad i siromašni jugoistok vidjeti: Grdešić, 2013.

političke obrane lokalnog, odnosno regionalnog multikulturalizma. Istarski regionalni identitet izvire pak iz poistovjećivanja stanovništva s prostorom istarskog poluotoka, u koji upisuju značenja i vrijednosti. Grupni identitet regionalno osviještenih stanovnika Istre, prema tome, zasniva se na povezanosti s teritorijem i kulturno-povijesnim naslijeđem kojega se povezuje s tim teritorijem.

Istrijanstvo nije posve nov fenomen, jer već i u habsburškim popisima stanovništva (1880.-1910.) možemo pronaći dio istarskih stanovnika koji su se izjašnjavali kao „Istrijani“ (Medica, 2010: 503). Istrijanstvo kao autohtoni identitet nikada nije bio etnički homogen, već je uvijek u sebi sadržavao barem dvije komponente, slavensku (hrvatsku, slovensku) i romansku (talijansku). Istrijanski identitet njegovi nositelji ne doživljavaju kao nacionalni identitet, već kao odrednicu pripadnosti istarskom području. Istrijanstvo s jedne strane relativizira nacionalne identitetske odrednice, a s druge pak strane homogenizira identitet na regionalnoj razini, odnosno uspostavlja se kao dominantna identitetska odrednica na području istarskog poluotoka (Medica, 2010: 503).

Jedno od temeljnih povijesnih obilježja istarskog poluotoka jesu stalni migracijski valovi i isprepletanja različitih kultura. Migracije su bile ponajprije ekonomski motivirane, a uključivale su ne samo bliske migracijske pravce s mletačko-furlanskog područja i iz slovenskih i hrvatskih krajeva, već i doseljavanje Crnogoraca, Albanaca i Grka (Medica, 2010: 499- 500). U prvih deset godina SFR Jugoslavije iselilo se (što dragovoljno, što pod pritiskom novih jugoslavenskih vlasti) gotovo pola stanovnika istarskog poluotoka, a zamijenilo ga je stanovništvo doseljeno iz drugih dijelova federacije (Medica, 2010: 501). Pripadnici mlađih generacija talijanske etničke zajednice ne osjećaju toliku povezanost s Italijom, koliko su aktivni nositelji višejezične i višekulturne identitetske odrednice koju prepoznaju kao istarsku, a ne talijansku (Medica, 2010: 501). Prije Drugog svjetskog rata na području cijelog istarskog poluotoka *lingua franca*, koja je pak bila podloga i za *identiteta franca*, bio je istromletački (istrovenetski) dijalekt (Medica, 2010: 502). Usprkos predodžbi o Istri kao poprištu stalnih sukoba (mletačko-habsburški ratovi, Prvi i Drugi svjetski rat), stanovništvo istarskog poluotoka većinu vremena provodilo je u mirnu suživotu, premda su je narušavale napetosti koje su proizlazile iz socioekonomskih odnosa moći (usp. Ashbrook, 2011: 875).

Demografsku sliku Istre u 20. stoljeću obilježila su tri vala migracija. U prvom valu, za vrijeme fašističke vlasti, iz Istre i Liburnije iseljeno je preko 50 tisuća Hrvata, a naseljeno gotovo 30 tisuća Talijana; u drugom valu nakon 1945. otišlo je 116 tisuća Talijana i 30 tisuća Hrvata, a naseljeno je 23 tisuće Hrvata i 20 tisuća osoba iz ostalih dijelova Jugoslavije; u

trećem valu, za vrijeme Domovinskog rata, Istru napuštaju mnoge obitelji pripadnika JNA, a doseljavaju se prognanici i izbjeglice iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, ponajviše iz Podunavlja (Žerjavić, 1993: 638). Popisi stanovništva prije Drugog svjetskog rata svjedoče o tome da je veći dio Istre imao hrvatsku većinu, no da su to pretežno bila seoska naselja (izuzev Pazina), dok su Talijani bili koncentrirani u gradovima na zapadnoj obali, a u ruralnim sredinama su bili prisutni jedino na Bujštini (Klemenčić, Kušar i Richter, 1993: 622).

U prednacionalno doba temeljna dva identiteta koja su oblikovala istarsku stvarnost bili su mletački i habsburški te su se prema tom dihotomnom modelu stanovnici pod mletačkom vlašću zvali Benečani, a oni pod habsburškom vlašću Kraljevci (Blagonić, 1999: 141). d 15. stoljeća pogranični (banderijski) identiteti u Istri razvijaju se na osnovi lojalnosti jednoj od dvije vlasti (mletačkoj i habsburškoj), bez obzira na govorni jezik stanovnika (Bertoša, 2006: 21). S druge strane, višestruke migracije iz Dalmacije i Bosne pred turskim osvajanjima u Istri jasnije definiraju identitetske opreke između romanskog i slavenskog stanovništva (Bertoša, 2006: 24-26). U 19. stoljeću istarski identiteti dobivaju nacionalno-politički pečat – iz Italije dolaze utjecaji *Risorgimenta* koji potiče na talijanizaciju i asimilaciju, čemu kontriraju svjetovni i crkveni intelektualci koji promiču slavenski (ilirski, hrvatski) nacionalni preporod (Ashbrook, 2011: 876). Istra je, kao i drugi dijelovi današnje Hrvatske, u tom stoljeću bila zahvaćena djelovanjem iliraca, koji su postavili zasade oblikovanju suvremene hrvatske nacije. Ipak, tek pred kraj 19. i početkom 20. stoljeća ideja hrvatske nacije širi se i na zapadnu Istru u kojoj su, pogotovu u većim gradovima, sve do kraja Drugog svjetskog rata dominirali Talijani, a domaće slavensko (hrvatsko) stanovništvo je bilo identitetski sljubljeno s italofonskom elitom (usp. Šantić, 1993: 154). IDS je naj snažniji upravo u zapadnom (gradovi na obali) i sjeverozapadnom (Bujština) dijelu Istre, u kojemu je hrvatski nacionalni identitet izvjestan novum. Prijetnje talijanskog iredentizma, a kasnije i fašizma potaknule su snažnu političku suradnju hrvatske i slovenske strane u Istri (Šantić, 1993: 157-158). Ideja o istarskoj specifičnosti oblikuje se na sjecištu nekoliko faktora: odvojenosti od ratnih zbivanja u ostatku Hrvatske, statusu jedne od najrazvijenijih regija u jugoslavenskoj federaciji i snažnije gospodarske povezanosti sa sjeverom Italije i Slovenijom nego s drugim dijelovima Hrvatske (Šantić, 1993: 159).

Na istočnom Jadranu se u drugoj polovici 19. stoljeća razvijaju četiri regionalizma – dubrovački, dalmatinski, riječki i istarski (Vrandečić, 2003: 70). Jadranski regionalizmi 19. stoljeća bili su u izravnoj suprotnosti s integracijom hrvatskih krajeva u jednu političku cjelinu (Vrandečić, 2003: 81). Autohtoni istarski regionalizam na kulturnim osnovama razvija

se u okrilju talijanske građanske elite i nadovezuje se na tradiciju Trsta kao snažnog regionalnog središta naspram centralizma habsburške vlasti (Vrandečić, 2003: 76). Istodobno se kratkotrajno javlja i političko istrijanstvo koje je izvana potaknuo talijanaš Ivan Krstić (Vrandečić, 2003: 70). Talijanaši u Istri su u drugoj polovici 19. stoljeća dobivali snažnu potporu Talijanske liberalne stranke (Trogrlić, 1993: 662).

Istrijanstvo je hibridni identitet koji se kreće između ideje o kulturnoj posebnosti i autohtonosti prema ideji otvorenosti i pluralnosti. Bitnu komponentu identiteta predstavlja dvojezičnost (hrvatski i talijanski), odnosno inicijalno trojezičnost (hrvatski, talijanski i slovenski), kao i naglasak na očuvanju zavičajnih čakavskih govora. Hibridni identitet koji spaja hrvatske, mletačke, furlanske, austrijske i slovenske elemente snažno je vidljiv i u istarskim osobnim imenima koja svjedoče o višeslojnosti ove regije. Gradonačelnik Buja u razdoblju 1993. do 1997. zvao se Sergio Kramersteter, dok je njegova nasljednica od 2001. do 2009. bila Lorella Limoncin Toth. Oboje su članovi IDS-a,⁷⁰ no Kramersteter se izjašnjava kao Hrvat, dok je Limoncin Toth Talijanka. Sadašnji umaški gradonačelnik Vili Bassanese (SDP)⁷¹ izjašnjava se kao Hrvat, dok je Milan Bassanese, kandidat na listi HDZ-a na izborima za općinsko vijeće Oprtlja 2013. godine, pripadnik talijanske nacionalne manjine. Vjerojatno najosebujniji iskaz hibridnosti istarskog identiteta možemo pronaći u imenu aktualnog načelnika općine Sveta Nedelja, Gianvlada Klarića (IDS) čije osobno ime predstavlja jedinstven spoj romanskog i slavenskog imena. Bitno je naglasiti da se obiteljsko podrijetlo, oblik imena i osobno etničko i nacionalno izjašnjavanje u Istri ne moraju nužno uvijek poklapati već su odraz kompleksnih socioekonomskih i kulturnih odnosa i konkretne životne situacije pojedinca (D'Alessio, 2012: 296-298; Saftich, 2012: 9).

Istrijanstvo se konstituira kao otpor ekskluzivnim hrvatskoj nacionalnoj koncepciji i snažnoj politici centralizacije 1990-ih godina. Regionalistički diskurs o istrijanstvu temelji se na tvrdnji da istrijanski identitet izvire iz snažne povezanosti domaćeg stanovništva s istarskim tлом i njegovim hibridnim kulturnim i jezičnim naslijeđem, tako da istrijanski identitet ne može imati ekskluzivno hrvatski, talijanski ili slovenski karakter, već je to amalgam svih tih identiteta na poseban, istarski način, koji spaja Srednju Europu i Mediteran, no isključuje Balkan. Upravo inzistiranje na tome da „Istra nije Balkan“ te da zbog svojeg „naprednijeg“ shvaćanja međuetničkih odnosa više zavrjeđuje biti dijelom ujedinjene Europe

⁷⁰ Limoncin Toth bila je nakratko istupila iz stranke zbog nedostatka potpore njenoj ponovnoj kandidaturi za mjesto gradonačelnice 2009. godine, no uoči izbora 2013. vraća se u IDS (*Glas Istre*, 26. travnja 2013.).

⁷¹ Bassanese je isprva bio nositelj neovisne liste, a tek od 2012. godine član je SDP-a (*Glas Istre*, 4. siječnja 2013.).

bio je i ostao jedan od bitnih elemenata IDS-ove percepcije o samom sebi. Sukladno tome, IDS naglašava razlike prema van, prema „autsajderima“, a umanjuje razlike koje postoje među samim stanovnicima Istre kao „insajderima“ (usp. Ashbrook, 2011: 880). Tijekom 1990-ih u odnosu Istre prema novom političkom centru možemo primijetiti dvostruki diskurs o Europi i Balkanu. Dok je Tuđman isticao srednjoeuropsku i općenito europsku pripadnost Hrvatske nasuprot (srpskome i jugoslavenskom) Balkanu, Istarski demokratski sabor je isticao kako je multikulturalno istrijanstvo autentično europejstvo nasuprot balkanskom ekskluzivnom hrvatskom nacionalizmu Hrvatske demokratske zajednice.

U perifernim regijama, kao što je to Istra, postoji snažna ambivalentnost između državljanjskog identiteta, odnosno pripadnosti političkoj zajednici, i kulturnog identiteta ukorijenjenog u teritorijalnom sjećanju i povezanosti s određenim prostorom u kojega se upisuje značenje i preko kojega se konstruira vlastita pripadnost (usp. Cocco, 2010: 8). Tijekom 1990-ih godina, Franjo Tuđman službenu inačicu hrvatskog nacionalnog identiteta konstruira uvelike na imperijalnom naslijeđu Habsburgovaca i pograničnom identitetu Hrvatske, odnosno ističe hrvatski identitet kao srednjoeuropski i katolički naspram balkanskoga jugoistoka te naglašava pojam „predziđa kršćanstva“ (Cocco, 2010: 12-13). Istodobno, pogranični identitet Istre napadan je kao primjer „prevrtljivosti i nepouzdanosti“, a „nedovoljno hrvatstvo“ Istre objašnjavano je „srbokomunističkim utjecajem“ (Cocco, 2010: 14). Istrijanski identitet počinje jačati upravo 1991. godine, nakon osamostaljenja Hrvatske i širenja ekskluzivnog shvaćanja hrvatskog nacionalnog identiteta. Dok je popis stanovništva 1981. utvrdio u Istri 72,2 posto Hrvata i samo 1,7 posto regionalno opredijeljenih (odnosno Istrijana), prema popisu stanovništva 1991. godine u Istri je živjelo 57,7 posto Hrvata i čak 16,7 posto Istrijana (Cocco, 2010: 14). IDS je nakon prve izborne pobjede 1992. godine istrijanstvo (*istrijanità*) definirao kao hibridni identitet koji je autentičniji od nacionalnog identiteta, no ne isključuje hrvatski ili talijanski nacionalni identitet, već služi njihovom zbližavanju i premošćivanju, posebice u kontekstu traumatičnog naslijeđa Drugog svjetskog rata u Istri (Cocco, 2010: 15). Slika koju nositelji istrijanskog identiteta stvaraju sami o sebi slika je o otporu periferne regije imperijalnim utjecajima (mletački, habsburški) i očuvanju svoje posebnosti koja se izražava kroz pogranični identitet (*frontier mentality*). Različite inačice naziva za čovjeka iz Istre za vrijeme jugoslavenske federacije nisu imale političko obilježje. Osamdesetih se godina naziv Istrijan smatrao dijalektalnim i primjerenim neformalnoj komunikaciji, dok se u formalnim prilikama koristio naziv Istranin kao dio standardnog jezika (Blagonić, 2011: 112). Međutim, u 1990-im godinama IDS monopolizira naziv Istrijan te ga ističe kao jedini autentični naziv, dok pak HDZ pokušava nametnuti

standardni oblik Istranin kao hrvatskiji naziv (Blagonić, 2011: 113-114). Strah od istarske posebnosti kao ugroze državne cjelovitosti nije bio prisutan samo kod vladajućeg HDZ-a, već se nastavio i za vrijeme prve koalicijske vlade pod vodstvom Ivice Račana. Naime, HSLŠ-ov predsjednik Dražen Budiša IDS-ovu politiku dvojezičnosti i inzistiranje na demilitarizaciji Istre ocijenio je krajnje negativno i nazvao je pokušajem „dekroatizacije Istre“ koja otvara put secesionizmu (Cocco, 2010: 16). Poseban otpor ideji istrijanstva davao je Nevio Šetić, HDZ-ov saborski zastupnik iz Bala.⁷² Šetić je naglašavao da postoji regionalno specifični identitet, no da ga IDS politizira za svoje svrhe, ali da on ne može zamijeniti ili umanjiti dominantno hrvatski karakter istarskog identiteta (Cocco, 2010: 16). Šetić je kao povjesničar u svojem znanstvenom radu, oslanjajući se prvenstveno na ranija istraživanja Mirjane Gross, sustavno naglašavao tradiciju i kontinuitet hrvatskih institucija u Istri i komplementarnost i koordiniranost procesa izgradnje hrvatske nacije u Istri s istovjetnim procesima u drugim dijelovima Hrvatske (usp. Šetić, 1993, Milovan i Šetić, 2008).⁷³ Šetić je nepoželjne pojave identitetske politike u Istri nazvao „istrijanizacijom“, istrijanstvo nazvao neprijateljem hrvatstva te aberacijom od tradicije hrvatskih nacionalnih velikana u Istri – Vjekoslava Spinčića, Matka Laginje i Jurja Dobrile (Ashbrook, 2008: 111). Za razliku od jugonostalgije, koja je u velikoj mjeri prisutna među urbanim stanovništvom nekih gradova Bosne i Hercegovine (Sarajevo, Tuzla), koji idealiziraju zamišljenu multikulturalnu prošlost prije ratnih sukoba i uspona radikalnog nacionalizma, istarski regionalisti nisu istinski jugonostalgicari, ali niti talijanaši, kako ih je često optuživao HDZ tijekom 1990-ih godina. Oni ne pokazuju nostalgiju za Mletcima, već za habsburškom vlašću, tako da kod istarskog regionalističkog diskursa o „boljoj, multikulturalnoj prošlosti“ možemo govoriti o stanovitoj austronostalgiji (usp. Cocco, 2010: 20). Istarska regionalna specifičnost na kojoj je izrastao i koju je dodatno oblikovao Istarski demokratski sabor pokazala se smetnjom te je označena prijetnjom etnokulturnoj homogenizaciji koju je HDZ pod Tuđmanom provodio kako bi ostvario svoju viziju jedinstvene nacije i suverene države (Cocco, 2010: 20).

Usprkos velikim promjenama u etničkom sastavu Istre nakon Drugog svjetskog rata i razrješenja Tršćanske krize, bilateralnim sporazumima bila je zajamčena dvojezičnost u dijelovima Istre (Stjepanović, 2012: 191). To se prije svega odnosi na sjeverozapad današnje Istarske županije (Bujština), bivšu općinu Poreč i slovensku obalu (slovenska Istra). Pod dojmom sve veće etnifikacije politike u Hrvatskoj i drugim dijelovima bivše Jugoslavije, IDS

⁷² Više o HDZ-ovoj kritici IDS-ovog regionalizma vidjeti u: Šetić i Šeks, 1999.

⁷³ Za potporu dijela akademske zajednice ideji istrijanstva i istarskog regionalizma vidjeti: Banovac, 1998; Janko, 1998; Šuran, 1993.

se odlučuje graditi svoj identitet na proeuropskom regionalizmu. U svrhu izgradnje identiteta i osnove političke legitimacije, stranka stvara idealiziranu sliku istarske prošlosti kao doba tolerancije i suživota (*convivenza*) (Stjepanović, 2012: 192). Regionalistička politička agenda prema tome ima postnacionalna obilježja, koja se legitimiraju pomoću referiranja na prednacionalno doba (Stjepanović, 2012: 192). Potraga za mitskom multikulturalnom prošlošću primjetna je i u poslijeratnoj bosanskohercegovačkoj politici. Nositelji te političke agende su osobe koje su se prije rata u pravilu izjašnjavale kao Jugoslaveni, a danas se samoidentificiraju kao Bosanci. Naglašavanje predratnog i prednacionalnog stanja mira i suživota na multikulturalnim osnovama izravno je povezano s činjenicom da mnoge od tih osoba i same imaju višestruke identitete kao djeca iz multikonfesionalnih i multietničkih brakova. Kao i bosanski identitet, istrijanski identitet je stoga pogodan i prikladan osobama koje u obitelji imaju zastupljene pojedince iz nekoliko etnokulturnih zajednica. U kontekstu raspada Jugoslavije i izgradnje samostalne hrvatske države s naglašenom etnizacijom svakodnevice nakon dva desetljeća potiskivanja nacionalnog („hrvatska šutnja“ nakon gušenja Hrvatskog proljeća 1971/72. godine), dijete Hrvata i Talijanke izabire istrijanski identitet kao sebi prihvatljiviji i bliži nego li ekskluzivno hrvatski ili talijanski. Također, potomci doseljenika (i naseljenika) iz drugih jugoslavenskih republika (Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora i Makedonija) koji su se 1970-ih i 1980-ih nastanili u Istri i osjećali jugoslavenski identitet kao svoje temeljno obilježje, u istrijanstvu pronalaze zamjensko jugoslavenstvo, odnosno hibridni identitet koji im omogućuje da istodobno napuste identitet svojih zemalja podrijetla, ali i da ne prime ekskluzivni hrvatski identitet, koji ne osjećaju svojim.

Kulturna dimenzija stvaranja Europske unije i europeizacije svakodnevice u zemljama članicama uključuje snažnu potporu projektima koji slave i veličaju multikulturalnost te posebice višejezičnost (Orlić, 2008: 41). Na ideju „Europe bez granica“ izravno se nadovezuje ideja „Europe regija“ te tako dolazi do snažnog spoja europeizma i regionalizma. Upravo u brisanju granica i pretvaranju „Europe nacionalnih država“ u „Europu regija“ IDS vidi šansu za ostvarenje svoje vizije Istre kao regije koja nadilazi državne granice i nacionalne identitete. Istrijanski identitet način je na koji se nadilaze povijesno osjetljivi talijansko-hrvatski odnosi u Istri, odnosno činjenica da su Talijani do 1945. bili politička, kulturna i gospodarska elita, da bi poslije svojevoljnog (*optanti*) ili prisilnog (*esuli*) odlaska preostalo talijansko stanovništvo (*rimasti*) postalo nacionalnom manjinom, a nekadašnji hrvatski „seljaci iz unutrašnjosti“ postali većinom i nositeljima dominantnog identiteta. Multikulturalnost istrijanstva odnosi se prvenstveno na hrvatsko-talijanski suživot, dok se od recentnih doseljenika (Albanci, Bošnjaci, Romi, Srbi, pa i Hrvati iz drugih dijelova Hrvatske i

Bosne i Hercegovine) očekuje jezično-kulturna prilagodba Istri ukoliko žele biti prihvaćeni kao ravnopravni, a ne kao arhetipski Drugi (*furešti, oni priko Učke*) (Orlić, 2008: 54).

Premda se IDS-ov regionalizam razvija dijelom i kao želja za očuvanjem bogatstva stvorenog u ovoj turističkoj regiji, odnosno težnja za fiskalnom decentralizacijom koja bi veći udio prikupljenog poreza ostavila u Istri, temeljno obilježje Istre početkom 20. stoljeća bilo je siromaštvo (Dukovski, 2006: 140), čime se ona uklapala u uobičajeni obrazac perifernih prostora. Početkom 20. stoljeća većina gradskog stanovništva bili su Talijani, dok su u siromašnoj, ruralnoj unutrašnjosti prevladavali Hrvati (Dukovski, 2006: 145). Za vrijeme talijanske vlasti Istra je spadala među najsiromašnije talijanske provincije te joj je slaba prometna infrastruktura ograničavala ekonomski razvoj (Dukovski, 2006: 147). Jedna od ključnih značajki Istre je da su se modernizacijski procesi u njoj do 1945. godine i pripojenja Hrvatskoj odvijali autonomno, odnosno neovisno od ostatka zemlje (Banovac, Blažević i Boneta, 2004: 121). Za razliku od obrasca stvaranja suvremenih nacionalnih identiteta na jugoistoku Europe (Balkanu) gdje postoji velika podudarnost nacionalnog i konfesionalnog, u Istri to nije bio slučaj, budući da su Talijani, Hrvati i Slovenci imali zajedničku konfesiju (katoličku), no dijelila ih je kultura (romanska vs. slavenska) i socioekonomski položaj (grad vs. selo) (usp. Banovac, Blažević i Boneta, 2004: 123).

Ispitivanja identitetskih obrazaca na području Istre, provedena 1993. i 1995. godine, pokazala su da je čak 84 posto ispitanika bilo jako vezano uz Istru (nasuprot 68 posto jake vezanosti uz Hrvatsku) (Banovac, 1997: 33). Isto istraživanje pokazalo je da preko polovice Istrana (53,3 posto) svakodnevno komunicira čakavskim dijalektom, dok 26,37 posto to čini prigodno (Banovac, 1997: 36). Samo oko šest posto ispitanika izjavilo je da ga slabo razumije ili da ga uopće ne razumije. Također, unutar obitelji trećina je govorila čakavski (33,15 posto), oko trećine standardni hrvatski (31,64 posto), 28,06 posto mješavinom čakavskog i standardnog, a samo 6,78 posto talijanskim jezikom (Banovac, 1997: 37). Stranačke preferencije ispitanika pokazale su da čak 45,58 posto njih ima pozitivne stavove o IDS-u (Banovac, 1997: 40). Zanimljivo je da samo 23,92 posto ispitanika podržava IDS-ovu ideju o autonomnoj regiji (61,58 posto zadovoljno je postojećim statusom Istarske županije), no 42 posto podržava ideju o transgraničnoj istarskoj regiji te 43,69 posto daje potporu demilitarizaciji Istre (Banovac, 1997: 41-42). Ovi rezultati ukazuju da su birači koji preferiraju IDS u pravilu skloniji manje radikalnim promjenama nego i se to može zaključiti iz samih programskih osnova i javne retorike stranke. Umjereno shvaćanje regionalizma vidljivo je iz odgovora ispitanika na pitanja o poimanju regije. Tako oko 78 posto ispitanika smatra da je vezano uz regiju u kojoj žive, preko 72 posto smatra da regije u Hrvatskoj imaju

jasna kulturna i ekonomska obilježja, a znatno manji postotak ispitanika, oko 41 posto, smatra da su regije u Hrvatskoj zasebne ekonomske i političke cjeline (Banovac, 1997: 43). Istrijanstvo je za većinu (53,67 posto) ispitanika označavalo vezanost za zavičaj, a za samo četvrtinu njih regionalnu pripadnost (Banovac, 1997: 44).

Ispitivanja javnog mnijenja 2003. i 2004., provedena u tri regije – Istri, Lici i Gorskom kotaru – potvrdila su regionalnu, istrijansku identifikaciju kao primarnu identitetsku odrednicu u Istri (Banovac, 2004: 99-100). Ponovno većinsko prihvaćanje postojećeg stanja (Istarska županija) kod ispitanika u Istri svjedoči o tome da je Istre, usprkos činjenici da se granice županije ne poklapaju s granicama povijesne regije i regije u zamislama IDS-a, najkompaktnija teritorijalna jedinica u Hrvatskoj (Banovac, 2004: 104). Ista ispitivanja mjerila su i socijalnu distancu prema različitim etničkim skupinama koja su potvrdila da stanovnici Istre, usprkos službeno proklamiranoj multikulturalnosti, bliskost izražavaju samo prema Hrvatima, Talijanima i Slovencima, dok prema drugim etničkim skupinama, napose Romima i Albancima, iskazuju visok stupanj socijalne distance (usp. Banovac, 2004: 108). No ipak, od ove tri periferne regije, ukupna razina socijalne distance najmanja je upravo u Istri (Banovac, 2004: 111).

Na temelju ovih dvaju ispitivanja javnog mnijenja možemo prepoznati kako je velik broj istarskih građana doista u istrijanstvu prepoznao svoj dominantni identitet te je stoga prigrlio IDS-ov regionalistički diskurs o istarskoj regionalnoj posebnosti. Također, rezultati ovih anketa potvrđuju da je narativ o istrijanskoj posebnosti i pripadnosti srednjoeuropskom i sredozemnom kulturnom identitetu izravno je bio povezan s naglašavanjem različitosti od balkanskog identiteta ostatka Hrvatske (usp. Ashbrook, 2006a: 633-634).

4. 4. Nastanak Istarskog demokratskog sabora

Veliki interes hrvatske stranačke scene za regionalističkim djelovanjem vidljiv je u činjenici da trećina stranaka evidentiranih u registru političkih stranaka⁷⁴ ima regionalni ili lokalni predznak (Šantić, 2013: 29). Istarski demokratski sabor nastaje iz jezgre sitnih poduzetnika okupljenih oko pulskog Udruženja obrtnika, a osnovan je na Valentinovo 1990., isprva u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN), a nakon izbora u proljeće iste godine počinje poprimati konture stranke (*Nacional*, 7. kolovoza 2007.). IDS propušta sudjelovanje na prvim izborima kako bi organizacijski ojačao na području cijele Istre i

⁷⁴ Vidjeti više u: HIDRA.

pripremio se na iduće izbore. Kao što je propustio sudjelovanje na prvim parlamentarnim izborima, tako je IDS propustio i prve demokratske izbore za općinske skupštine, a prvi izlazak na izbore za stranku bili su dopunski izbori u općini Labin u siječnju 1991., na kojima istarski regionalisti osvajaju sva četiri mandata za koja su bili raspisani izbori.⁷⁵

Ivan Jakovčić, najdugovječniji predsjednik neke parlamentarne stranke u Hrvatskoj, nije bio među osnivačima stranke, već joj pristupa krajem 1990., a na I. saboru stranke 7. srpnja 1991. postaje njenim predsjednikom.⁷⁶ Stranka je u inicijalnom razdoblju pod vodstvom Ivana Paulette i Elija Martinčića bila slabo organizirana i opterećena frakcijskim borbama. Premda je bio osnivač stranke i izabran je za prvog predsjednika, Pauletta nije imao želje biti vođa, pa se stoga ubrzo sam povlači s čelnog mjesta i prepušta ga Martinčiću (*Nacional*, 7. kolovoza 2007.). Osnovu za uspjeh stranke postavili su Ivan Jakovčić kao lider, Emil Soldatić kao organizator i ideolog istarskog regionalizma te Damir Kajin kao pučki tribun koji je privlačio pozornost birača i javnosti (Šantić, 2013: 48). Jakovčić dolazi na čelo stranke sa samo 34 godine, u vrijeme kada su predsjednici stranaka ne samo u Hrvatskoj, već i u većini europskih zemalja, bili daleko stariji ljudi (*Playboy*, 3. rujna 2010.). Nakon što su zbog inicijalnih razmirica bili napustili stranku, Jakovčić kao novi predsjednik i reorganizator stranke pozive natrag u članstvo Paulettu i Martinčića (*Playboy*, 3. rujna 2010.).

Istra u zemljopisnom smislu (istarski poluotok) prostire se od uvale Milje (Muggia) kod Trsta do Kastva, odnosno uvale Preluk između Opatije i Rijeke (usp. Blagonić, 2006: 468, 470). Upravo zemljopisni obuhvat Istre IDS pretvara u identitetski obuhvat Istre te stoga konstruira svoju viziju istarske regije kombinirajući geografski princip (od Milja do Opatije) i povijesni princip (uključivanje Cresa i Lošinja u istarsku regiju zbog njihove administrativne povezanosti s Istrom u kasnom habsburškom razdoblju). Premda prema viđenju IDS-a istarska regija obuhvaća ne samo hrvatski dio Istre, već i slovensku obalu (općine Kopar, Piran i Izola) i talijansku općinu Milje (Muggia), stranka se uspijeva konstituirati samo u Hrvatskoj i Sloveniji. Gradske i općinske podružnice stranke organizirane su u zajednice podružnica. Na području Istarske županije postoji sedam zajednica podružnica – Bujština, Poreština, Rovinjština, Puljština, Pazinština, Labinština i Bužeština, a na području Primorsko-goranske županije zajednice podružnica Liburnija i Rijeka.⁷⁷ Pod liburnijsku zajednicu podružnica spadaju otoci Cres i Lošinj te Matulji, Opatija, Lovran i Mošćenička Draga, a pod riječku Kastav, Rijeka, Klana i Viškovo. Povijesno gledano, Kastav spada pod istarsku regiju,

⁷⁵ Povijest IDS-a, <http://www.ids-ddi.com/ids-ddi/povijest/>

⁷⁶ Povijest IDS-a, <http://www.ids-ddi.com/ids-ddi/povijest/>

⁷⁷ Zajednice podružnica, <http://www.ids-ddi.com/ids-ddi/organizacija/zajednice-podruznica/>

no Rijeka, Klana i Viškovo ne, tako da zajednica podružnica Rijeka u biti predstavlja iskorak IDS-a izvan matične regije i pokušaj igranja uloge regionalističkog aktera i u riječkoj regiji koju predstavlja Riječki demokratski savez (RDS), odnosno primorsko-goranskoj regiji koju je koncipirao Primorsko-goranski savez kao nasljednik RDS-a. Stranka u Sloveniji djeluje pod imenom Istrski demokratski zbor no ubrzo doživljava propast. *Tablica 6* pokazuje izrazito skromne izborne uspjehe stranke u Sloveniji (*Istrski demokratski zbor, IDZ*), osnovane 15. listopada 1991.⁷⁸

Tablica 6. Uspjeh Istrskog demokratskog zbora na lokalnim izborima u Sloveniji

Općina	Osvojeni mandati				
	1994.	1998.	2002.	2006.	2010.
Piran	-	-		0	-
Izola	0	1	0	0	-
Kopar ⁷⁹	1	0	0	0	-

Izvor: Državna volilna komisija, 2011.

Unutarstranačka demokratska struktura IDS-a obilježena je niskom participacijom običnih članova, no istodobno i visokom razinom autonomije lokalnih podružnica (Čular, 2004: 42), što ne čudi, uzmemo li u obzir da IDS djeluje samo na području dviju županija i da su stoga vodstvo i baza stranke puno bliži, što omogućava snažniju koordinaciju stranačke središnjice i stranačkih podružnica, ali i veći utjecaj stranačkih podružnica na stranačko vodstvo. Naposljetku, stranačko vodstvo IDS-a u pravilu u svakom danom trenutku razvoja stranke sastojalo se od osoba koje su obnašale vlast na lokalnoj razini i na razini stranačkih podružnica tako da ne postoji ni tako jasna granica između vodstva podružnica i središnjeg vodstva kao što je to slučaj kod većih stranaka, koje djeluju u većem broju županija ili pak na području cijele Hrvatske.

U prvoj programskoj deklaraciji iz 1990. godine IDS se zalaže za Jugoslaviju kao demokratsku federaciju, no i za pravo na samoodređenje i odcjepljenje regija iz federacije (Milardović, 1995b: 99-100). Međutim, godinu dana kasnije, kada se jugoslavenska federacija raspala, stranka počinje naglašavati isključivo regiju Istru unutar Hrvatske, sa snažnim institucijama poput regionalnog parlamenta i regionalne vlade, a također i promiče tezu o

⁷⁸ Slovenski ogranak stranke također je ustrajao na višjezičnosti, tako da slovenski izborni rezultati stranku navode pod kraticom IDZ-DDI.

⁷⁹ Zbog ustavnog spora oko ustroja općine, odnosno neustavnog stvaranje nove općine Ankaran, lokalni su izbori održani 1999., a ne 1998. godine.

hrvatskoj, talijanskoj i slovenskoj nacionalnoj pripadnosti i istrijskoj etničkoj pripadnosti u Istri (Milardović, 1995b: 100-101). Programska deklaracija iz 1991. godine stranku jasno definira kao liberalnu, s naglaskom na slobodnom pojedincu kao nositelju suvereniteta, bez obzira na nacionalnu pripadnost (Milardović, 1995a: 90).. Uz regionalizam, stranku uvelike definira i snažan europeizam, budući da se kroz europske integracije priželjkuje ostvariti regionalističku agendu te se kroz europski identitet želi naglasiti posebnost Istre naspram ostatka zemlje. Promotri li se stajališta glavnih parlamentarnih stranaka prema procesu europskih integracija, jedino se IDS ističe kao izrazito eurooptimistična stranka (Blanuša, 2006: 342). IDS kontinuirano promiče proeuropske teme poput prekogranične suradnje, multikulturalizma i brisanja granica, premda je komparativno istraživanje potpore priključenju Hrvatske Europskoj uniji pokazalo niže razine potpore članstvu u EU upravo u Istarskoj i Primorsko-goranskoj županiji, usprkos naglašeno proeuropskim gledištima regionalističkih stranaka u tim županijama (IDS i PGS) (usp. Sošić, 2004: 185). Također, IDS njeguje snažnu antifašističku tradiciju, ali ujedno sebe doživljava kao liberalnu stranku koja podupire poduzetništvo, posebice malo i srednje poduzetništvo u poljoprivredi, obrtu i turizmu. Ideološka orijentacija stranke od programske deklaracije iz 1991. ostat će konstantna sve do danas, mijenjat će se samo pojedini naglasci, no ona će uvijek uključivati regionalizam, liberalizam, europeizam i antifašizam.

Usprkos službenoj liberalnoj orijentaciji stranke, biračko tijelo stranke je u biti podijeljeno na nekoliko ideoloških skupina, među kojima liberalizam nije dominantan. Tako se na izborima 2000. 65 posto IDS-ovih birača identificiralo sa socijaldemokracijom, 25 posto s liberalizmom, a 10 posto s demokršćanstvom (Šiber, 2007: 163). Na izborima 2003. ovaj se omjer dodatno povećava u korist socijaldemokracije (72,7 posto), a nauštrb liberalizma (18,2), dok demokršćanstvo posvema nestaje kao vrijednosna orijentacija birača IDS-a (Šiber, 2007: 164). Paradoksalno, birači nominalno socijaldemokratskog SDP-a se u manjem postotku (65,4) identificiraju sa socijaldemokracijom nego li IDS-ovi glasači, dok je pak postotak liberalnih birača (20,8) veći nego li kod IDS-a (Šiber, 2007: 164). Posljednjih godina SDP se doista i službeno (javna definicija koju je više puta izrekao predsjednik stranke Zoran Milanović) profilira kao stranka lijevog liberalizma, dok pak IDS pod utjecajem suradnje sa srodnim strankama unutar europske liberalne stranke (ALDE) sve više dobiva klasični liberalni predznak. Istraživanja modernističko-tradicionalnih varijabli biračkog tijela stranaka 2000. godine pokazuju kako su se IDS-ovi birači, usprkos visokom postotku socijaldemokratske samoidentifikacije, na dimenziji lijevo-desno nalazili u centru (4,95). Istodobno su, uz glasače Liberalne stranke (LS) (39,06) pokazivali najmanju religioznost

(40,45). Na dimenziji autoritarnosti s 47,47 nalazili su se iza birača LS-a (39,05) te neznatno iza birača SDP-a (46,31) (Šiber, 2007: 171). Slične odnose moguće je detektirati i na dimenzijama koje mjere liberalizam, odnosno konzervativizam (odnos crkve i države, stajališta prema ženama i nacionalnim manjinama). Naime, i na ovim dimenzijama birači IDS-a po stupnju liberalizma bili su odmah iza birača LS-a te tik ispred birača SDP-a (Šiber, 2007: 171). Značajnije razlike između LS-ovih i IDS-ovih birača s jedne te birače HNS-a, HSLLS-a i SDP-a s druge strane primjetljive su na dimenziji egalitarno-poduzetničko, gdje se može zamijetiti jasna opredijeljenost birača IDS-a za tržišno gospodarstvo i slobodno poduzetništvo (Šiber, 2007: 173). Upravo LS i IDS u dvodimenzionalnom stranačkom prostoru (modernističko/tradicionalno i liberalno-poduzetničko/etatističko-egalitarno) imaju najjasniji profil kao izrazito modernističke i izrazito liberalno-poduzetnički orijentirane političke stranke (Šiber, 2007: 174).

Odnos političke biografije obitelji i biračkih preferencija birače IDS-a i drugih regionalističkih stranaka (PGS, DA), uz stranke ljevice (SDP, ASH, SDU) jasno svrstava u naslijeđe Narodnooslobodilačke borbe, dok je tek mali broj regionalističkih birača (8,3 posto) kao odrednicu političke biografije obitelji navodi Ustaški pokret (Šiber, 2007: 200). Od birača svih stranaka, regionalistički birači najviše vrednuju Narodnooslobodilačku borbu kao temelj današnje Hrvatske (41,7 posto naspram 35,4 posto kod birača stranaka ljevice) (Šiber, 2007: 201). Ovakvi rezultati ne čude uzmemo li u obzir da je upravo u ovim regijama (Istra, Kvarner, Dalmacija) partizanski pokret bio najaktivniji, a građani percipiraju snažnu povezanost između djelovanja Narodnooslobodilačke vojske i pripajanja tih krajeva Hrvatskoj. Također, među regionalističkim biračima nema uvjerenih vjernika, dok je broj običajnih vjernika, nevjernika i onih koji ne znaju vjeruju li podjednak (Šiber, 2007: 203).

Prvi sukob istarskih regionalista s HDZ-om počeo je već 11. travnja 1990. na predizbornom skupu u Pazinu, gdje je Franjo Tuđman izviždan nakon što je stanovnike Istre proglasio nedovoljno „nacionalno osviještenima“ (Šantić, 2013: 33-34). Upravo sukobi s HDZ-om obilježit će cijelo prvo desetljeće stranke. Usprkos snažnim napadima visokih dužnosnika vladajuće stranke, baš će taj odnos pripomoći IDS-u u nametanju svoje agende biračima i postizanju dominantnog statusa u Istri. HDZ, kao masovna stranka koja je na jedinstven način spajala državu i nacionalni pokret, nakon zadobivanja hegemonije na izborima 1990. godine, definira službenu inačicu nacionalnog identiteta u trokutu starčevićanstva, radićevštine i dijela tradicije hrvatske ljevice iz vremena NOB-a i SFRJ-a, dok liberalnu opciju proglašava nečim stranim u hrvatskom narodu, odnosno političkim nazorom otuđenim od hrvatske tradicije (Kasapović, 1996b: 163). Upravo je ovo odbacivanje

liberalizma omogućilo da se, nakon što je SKH-SDP zapao u tešku krizu ideološkog identiteta i legitimiteta nakon gubitka izbora 1990. godine, liberalna opcija (HSL) prometne u najjaču oporbenu stranku. Specifičnu verziju liberalizma koja je uključivala i snažnu regionalnu opoziciju centru (HDZ-u) biračima željima alternativnog političkog sadržaja ponudio je upravo IDS. IDS je, poput HDZ-a, razvio svoj stranački identitet kao organizacija koja obuhvaća birače različitog profila, ali im daje jedan krovni, zajednički nazivnik. Dok je u slučaju HDZ-a taj zajednički nazivnik bio projekt osamostaljenja Hrvatske od jugoslavenske federacije te stvaranja samostalne države s dominantno hrvatskim etničkim karakterom, IDS-ov zajednički nazivnik za različite birače bila je ideja o Istri kao kulturno-povijesno zasebnoj regiji koja treba zadobiti široke samoupravne ovlasti koje će joj omogućiti autonomno upravljanje vlastitim ekonomskim resursima te prekograničnu suradnju sa susjednim slovenskim i talijanskim regijama s priključenjem Europskoj uniji kao krajnjim ciljem. IDS se svakako pokazao kao stranka koja stavlja naglasak na razvijanje stranačke identifikacije među svojim biračima (usp. Čular, 2005: 159).

Jačanje perifernog, oporbenog identiteta Istre povezano je s činjenicom da je nova politička elita (HDZ) istarski identitet smatrala „nacionalno sumnjivim“, ali i s time što je Istra doživjela modernizaciju upravo za vrijeme socijalizma, čije se naslijeđe negativno vrednuje nakon demokratskih promjena 1990. (Boneta, 2004: 144). Ideološka samoidentifikacija ispitanika u istraživanja 2004. godine pokazala je da su birači lijeve orijentacije značajno nadzastupljeni u Istri, uz vrlo malen broj desno orijentiranih birača i gotovo potpun izostanak krajnje desnice (Boneta, 2004: 149). Za razliku od drugih perifernih regija, poput Like i Gorskog kotara, u Istri se većina i religioznih i nereligioznih ispitanika smjestilo na ljevicu prema vlastitoj identifikaciji (Boneta i Banovac, 2007: 180).

Konstrukcija istrijanstva uključivala je, u slučaju prvog (kratkovječnog) predsjednika stranke, Ivana Paulette, projiciranje identiteta u daleku prošlosti i pokušaj uspostavljanja jedinstvenog metahistorijskog narativa od antičkih Histra do današnjih dana (usp. Blagonić, 2006: 444-445). Ovakvo simboličko uspostavljanje neprekinute veze između daleke prošlosti i sadašnjih političkih identiteta izrazito je slično operacionalizaciji hrvatskog nacionalnog identiteta koju je poduzimao predsjednik Tuđman. Općenito, premda je uspjeh IDS-a uvelike povezan upravo s otporom HDZ-ovoj politici prema Istri, nemoguće je ne primijetiti određene sličnosti između ovih dviju stranaka, posebice u kontekstu mobilizacije birača putem sveobuhvatne identitetske matrice koja ima za cilj prevladati svjetonazorske podjele. Ideja o federalnom statusu Istre, koju je pod nazivom „Zemlja Istra“ bio pokrenuo Ivan Pauletta, izazvala je izrazito negativne reakcije, dovela do podjela unutar same stranke i potaknula

HDZ na još žešće optužbe za autonomaštvo (Blagonić, 2006: 444; Šantić, 2013: 53). Upravo će Pauletin odviše radikalni pristup biti razlog za razlaz s Jakovčićem, dok će pak Elio Martinčić Jakovčićev regionalizam smatrati previše radikalnim (Šantić, 2013: 53), što će rezultirati Martinčićevim isključenjem iz stranke 1994. godine i njegovim kasnijim prelaskom u Hrvatsku demokratsku zajednicu. Istarski grb s kozom je za vrijeme socijalističkog razdoblja bio gotovo potpuno zaboravljen, a kao regionalni simbol Istre i istrijanstva pojavio se upravo nakon što se našao, zajedno s drugim regionalnim grbovima, u kruni novog hrvatskog državnog grba krajem 1990. godine (Blagonić, 2006: 447). No ubrzo je i koza kao simbol Istre postala nacionalno suspektna, jer se početkom XX. stoljeća ona povezivala s iredentističkom talijanskom političkom opcijom (Istarskim narodnim blokom), a ne s hrvatskim identitetom (Vondraček-Mesar, 1998/1999: 20-21). Ipak, uporaba ovoga grba zabilježena je također za vrijeme habsburške vlasti, a uzmemo li u obzir da je suvremena konstrukcija istrijanskog identiteta kako ju je proveo IDS uvelike pod utjecajem upravo habsburške tradicije, ne treba čuditi što su istarski regionalisti spremno prihvatili upravo ovaj grb, davši mu regionalističko obilježje, dok je on u službenoj simbolici koju je promicao HDZ bio tek jedan od mnogih hrvatskih povijesnih grbova, odnosno povijesnih simbola hrvatskih zemalja i krajeva. IDS je, zadobivši vlast u županiji, počeo kozu promicati kao drevni istarski simbol s neprekinutim kontinuitetom još od rimskog doba, a istodobno je putem svojeg stranačkog simbola (tri koze na zelenom polju koje simboliziraju plurietnički, hrvatsko-slovensko-talijanski karakter Istre) i čestim korištenje stiliziranog lika koze u izbornim kampanjama, ali i u amblemima županijskih institucija, nametnuo biračima simboličko poistovjećivanje stranke i regije, odnosno promicao stranku kao jedinog autentičnog zastupnika i zaštitnika Istre i istrijanstva.

HDZ tijekom 1990-ih godine, a napose uoči lokalnih izbora 1997. godine, uvodi drugu istarsku simboličku životinju, *boškarina* (istarsko govedo), kao alternativni simbol, koji se upotrebljava u kampanji protiv IDS-ove koze (Blagonić, 2006: 454). Također, istarski HDZ promiče svoj istarski hrvatski identitet kao autentično istrijanstvo čakavsko-kajkavske (bezjačke) unutrašnjosti Istre temeljene na tradiciji narodnjaštva naspram onome što percipiraju kao talijanaški identitet zapadnoistarskih gradova (Blagonić, 2006: 455-456).

Predmet sukoba IDS-a i HDZ-a postala je i pjesma *Krasna zemljo, Istro mila*, autora Ivana Cukona, inače člana Narodne stranke u 19. stoljeću. Ova pjesma, koja od 2002. postaje

službena himna Istarske županije⁸⁰ u svojim stihovima s jedne strane ima jasnu referencu na „hrvatski rod“, a s druge strane definira Istru u širem teritorijalnom smislu (u posljednjoj kitici spominju se otoci Cres i Lošinj), sukladno IDS-ovoj viziji regije Istre. Odluka stajati (članovi IDS-a koji se smatraju „velikim Istrijanima“) ili ostati sjediti za vrijeme izvođenja istarske himne tijekom 1990-ih postala je analogna pitanju stavljanja ruke na srce pri izvođenju državne himne (praksa članova HDZ-a) (Blagonić, 2009: 132). Tijekom kampanje za izbore 1993. godine, kad je vladajuća stranka općenito uložila veliki trud i stavila golem naglasak upravo na predizborne aktivnosti u Istri, HDZ snima predizborni spot kojim, uz vedute istarskog krajolika, dominiraju upravo zvuci pjesme *Krasna zemljo*, čime se monopol ne samo na pjesmu, već i na istrijanstvo htio preoteti Jakovčićevoj stranci (Blagonić, 2009: 135-136). Sukob HDZ-a i IDS-a oko značaja te pjesme, ali i oko sadržaja hrvatstva i istrijanstva, nastavio se i na 1. svjetskom kongresu Istrijana 1995. godine, kad je zatvaranje skupa popraćeno pokličima „Istra! Istra!“ koju su ubrzo potom prisutni HDZ-ovci pokušali zaglušiti uzvicima „Hrvatska! Hrvatska!“, ali i pjevanjem prva dva stiha istarske himne „Krasna zemljo/Istro mila/dome roda hrvatskog“ (Blagonić, 2009: 136). U drugoj polovici 1990-ih godina, od izbora za Zastupnički dom 1995., kad IDS nastupa u koaliciji *Novi sabor '95* (HSS-HNS-HKDU-SBHS), istarski HDZ-ovci počinju se također ustajati kod izvođenja istarske himne, smatrajući je jednako svojom. Najistaknutiji istarski HDZ-ovac Nevio Šetić kasnije je ustvrdio kako se radilo o uspješnoj „deistrijanizaciji IDS-a“ i „IDS-ovom napuštanju kampanilizma“ te političkom prelasku „priko Učke“ (Blagonić, 2009: 139). Međutim, bitno je naglasiti da od kraja rata počinje snažnije povezivanje i izborna suradnja oporbenih stranaka, pa se tim procesima pridružuje i IDS. S druge pak strane, završetkom ratne opasnosti, jenjavaju HDZ-ove optužbe da je istarski regionalizam zapravo prikriveno talijanaško autonomaštvo ili čak talijanski iredentizam.⁸¹ Optužbama da su istrijanstvo i istarski regionalizam separatistički obojeni Jakovčić je kontrirao ustvrdivši da su upravo u Istri građani u najvećem postotku glasovali za samostalnost na referendumu 1991. te da su se u najvećem postotku odazvali pozivima na mobilizaciju u Domovinskom ratu (*Playboy*, 3. rujna 2010.). HDZ-ove optužbe na račun IDS-a da promiče i podupiru talijanaštvo nastavile su se sredinom 1990-ih godina kada se proširila praksa dvojnog državljanstva – hrvatskog i

⁸⁰ Istarska županija nije jedina koja ima svoju pjesmu. Službene pjesme imaju mnoge druge županije, no one se ne zove himne, već „službene pjesme“ što svjedoči o njihovoj drugačijoj ulozi nego li u istarskom slučaju.

⁸¹ Ideju da je istrijanstvo zaseban, autentični identitet, no koji nije u opreci s hrvatskim identitetom vrlo jasno je izrazio pulski *pop-rock* glazbenik Alen Vitasović stihovima „Buon giorno, dobar van dan/Ja pišen se Istrijan/Ma mirno morete spat/aš nisan manje Hrvat“ svoje uspješnice „Ja san Istrijan“.

talijanskog. Talijanska je država zasigurno ovom praksom htjela proširiti svoj utjecaj u Istri i na Kvarneru (i u manjem opsegu Dalmaciji) te osnažiti talijansku nacionalnu zajednicu na tim prostorima, no nije moguće jednoznačno sve posjednike talijanske putovnice označiti kao regionaliste ili pak autonomaše. Atraktivnost talijanske putovnice prvenstveno se očitovala u ekonomskim pogodnostima, jer je značajan broj stanovnika Istre i Kvarnera 1990-ih godina odlazio na privremeni rad u Italiju. Iz sličnih razloga velik broj bosanskohercegovačkih Bošnjaka i Srba, pa i kosovskih Albanaca, u posjedovanju hrvatske putovnice prepoznao je priliku za bolju ekonomsku poziciju na privremenom (ili trajnom) radu u Austriji, Švicarskoj i Njemačkoj.

4. 5. Od parlamentarnih izbora 1992. do kraja Domovinskog rata

Proljeće 1992. godine u Hrvatskoj je bilo vrijeme „ni rata ni mira“ – raspoređivanjem mirovnih snaga Ujedinjenih naroda prekinut je frontalni sukob hrvatskih vlasti i srpskih pobunjenika, no država nije bila mogućnost uspostaviti svoj suverenitet nad velikim dijelovima zemlje, dok se društvo istodobno nosilo s činjenicom potrebe smještaja, prehrane i uopće zbrinjavanja više od pola milijuna prognanika i izbjeglica. No upravo u takvoj situaciji vladajući HDZ odlučio se organizirati nove izbore i uvesti županijski sustav regionalne samouprave. Novim izborima htjeli su naglasiti odmak od prijašnjeg socijalističkog sustava i njegovih institucija unutar kojih su bili provedeni izbori na kojima su došli na vlast. Istodobno su formalnim održavanjem parlamentarnih izbora na cijelom državnom teritoriju htjeli potvrditi suverenost nad područjima koja su bila privremeno izvan dosega službenih vlasti. HDZ je novi izborni sustav modelirao kako bi sebi priskrbio što bolji rezultat. Zbog disperzije kandidata, HDZ je na izborima 1992. godine u većinskom segmentu glasovanja uspio sa samo 37,3 posto glasova osvojiti 90 posto mandata, tako da je u konačnici Hrvatska demokratska zajednica imala 63 posto saborskih mandata, dok je najjača oporbena stranka HSLHS osvojila svega 9,4 posto mandata (Kasapović, 1996b: 173). Ideološka hegemonija koju HDZ uspostavlja nakon ponovljene pobjede na izborima 1992. godine i kraha reformiranih komunista (SKH-SDP) uvelike se temeljila na redukcionističkom shvaćanju nacionalnog identiteta i pokušaju da se cjelokupni društveno-politički život determinira po jasno utvrđenom nacionalnom obrascu (Kasapović, 1996a: 91-92). Usko shvaćanje nacionalnog identiteta i njegove političke i društveno-kulturne realizacije koje je promicao HDZ u ranim 1990-im godinama djelovao je kao katalizator i motivacijski faktor za alternativne identitetske koncepcije i otpor vrijednosno-identitetskoj centralizaciji i unitarizmu. Na tragu tog otpora

formiraju se regionalistička politička strujanja, koja svoj najjasniji oblik i najuspješniji politički izraz pronalaze u Istarskom demokratskom saboru.

Novi izborni model, uveden prije parlamentarnih izbora 1992., bio je kombinacija proporcionalnog i većinskog sustava. Taj će se model, uz stanovite preinake, zadržati i na prijevremenim parlamentarnim izborima 1995. godine, sve do uvođenja razmjernog izbornog modela 1999., prvi put primijenjenog na izborima 3. siječnja 2000. godine. Stoga razvoj izbornog sustava u Hrvatskoj možemo podijeliti na tri faze – inicijalnu fazu tranzicije, u kojoj je primijenjen stari dvokružni većinski sustav, kombinirani sustav koji je prevladavao tijekom 1990-ih godina te razmjerni sustav, koji se primjenjuje od 2000. godine do danas. Sadašnji izborni sustav, koji je obilježio drugo desetljeće višestranačja u našoj zemlji, pokazao se znatno stabilnijim od svojih prethodnika. Parlamentarni izbori 2011. godine (koji se nalaze izvan okvira ovog istraživanja) već su četvrti izbori koji se održavaju prema izbornom modelu prihvaćenom 1999. godine.

U razmjernom segmentu cijela je zemlja bila jedna izborna jedinica (*at-large* sustav), što je trebalo jamčiti visoku proporcionalnost, koju je priželjkivala oporba. Proporcionalnost je bila donekle umanjena izbornim pragom od 3 posto (Kasapović, 1993: 79). Sustav *at-large* može u nepovoljan položaj stavljati specifične regije koje će teže prijeći izborni prag i „utopiti se“ u masi glasova na razini cijele zemlje, no ravnoteža je postignuta postojanjem i većinskog segmenta izbora s jednomandatnim izbornim okruzima koji su omogućavali predstavljenost regionalnih interesa (Kasapović, 1993: 79).

U većinskom segmentu izbora, baš kao i na tranzicijskim izborima 1990. godine, 60 jednomandatnih izbornih okruga bilo je formirano prema broju stanovnika, a ne prema broju birača, što je dovelo do velike neujednačenosti u veličini izbornih jedinica, odnosno „težini“ pojedinih mandata. Dodatni problem činila je činjenica da je velik dio državnog teritorija bio izvan nadzora službenih vlasti te da su izbjeglištvo i prognaništvo uzrokovali velike migracije stanovništva, odnosno birača (Kasapović, 1993: 80). Za razliku od dvokružnih izbora 1990. godine, ovi izbori bili su provedeni prema sustavu relativne većine (jednokružno glasovanje). Krojenje izbornih jedinica bilo je obilježeno višestrukim postupcima izbornog inženjeringa (*gerrymanderinga*). U izbornim jedinicama izmiješani su slobodni i okupirani teritoriji, teritoriji s većinskim hrvatskim i većinskim srpskim stanovništvom (što je otežalo ispunjavanje zakonskih obaveza o proporcionalnoj zastupljenosti srpske etničke zajednice u Saboru). Naposlijetku, izmiješane su urbane i ruralne sredine kako bi se osigurao bolji rezultat vladajućoj stranci, imajući u vidu da iskustvo izbornih istraživanja u mnogim zemljama ukazuje da su ruralne sredine sklonije dati glas konzervativnim strankama, dok urbani birači

preferiraju liberalne političke opcije (Kasapović, 1993: 83-84). Budući da nije bilo ustavnopravnih kriterija kojih bi se izborni zakon morao pridržavati, izborne jedinice i izborni zakonodavstvo općenito donošeni su nesustavno i proizvoljno kako bi u danom trenutku, tik pred raspisivanje izbora, donijeli prednost HDZ-u kao dominantnoj stranci (Pokrovac, 1995: 51). Tek izborni zakon iz 1999. godine, kojim je uveden razmjerni izborni sustav, definira kriterije za dopuštena odstupanja u broju birača između izbornih jedinica (Cvrtila, 201: 57).

Vještom prilagodbom izbornom sustavu i kombiniranjem samostalnog izlaska na izbore u većinskom segmentu i koaliranjem s RDS-om i Dalmatinskom akcijom u razmjernom segmentu, IDS je nadišao institucionalna ograničenja i postigao uspjeh u oba izborna segmenta.

Budući da je na ovim izborima vrijedilo pravilo da nacionalne manjine trebaju biti predstavljene sukladno svojem demografskom udjelu (prema popisu stanovništva 1991.), a redovnim putem nijedan srpski zastupnik iz redova neke stranke sa srpskim predznakom ili pak neke druge stranke nije izabran, naknadno je sa stranačkih lista SDP-a (8) i HNS-a (2) izabrano 10 zastupnika, a SNS-u su pripala 3 mandata jer je Ustavni sud ukinuo tropostotni izborni prag za stranke srpske nacionalne manjine (Zakošek, 2002: 37). Međutim, SDP, koji se trudio distancirati od dijela svojeg nekadašnjeg biračkog tijela,⁸² nije htio imati većinu (8 naspram 3) srpskih zastupnika u svojim redovima, tako da su pet zastupnika napustili stranku i postali neovisni zastupnici (Zakošek, 2002: 39).

Dobar uspjeh IDS-a i liste DA-IDS-RDS posebno je zanimljiv uzme li se u obzir da prema anketi provedenoj pred kolovoške izbore za Slobodnu Dalmaciju više od dvije trećine hrvatskih građana uopće nije poznavalo upravo ove tri regionalističke stranke (Bulat i Štrelov, 1995a: 299). Istraživanja javnog mnijenja ukazala su na izrazito negativnu percepciju javnosti o IDS-u i Dalmatinskoj akciji kao regionalističkim strankama (Šiber, 1994: 194). Ispitanici su IDS-u i Dalmatinskoj akciji pripisali nisku do srednju demokratsku orijentaciju (IDS 36 od 100, DA 46 od 100), nisku do srednju socijalnu orijentaciju (IDS 26 od 100, DA 40 od 100), visoku razinu moderniteta, odnosno slabu tradicionalnu orijentaciju (IDS 15 od 100, DA 30 od 100) te nisku razinu nacionalno-državotvorne orijentacije (IDS 37 od 100, DA 22 od 100) (Šiber, 1994: 197). Istraživanja izbornog ponašanja na parlamentarnim izborima 1992.

⁸² Dio biračke baze koja SDP-u više nije bila poželjna bili su pripadnici srpske nacionalne manjine koji su bili protiv osamostaljenja Hrvatske te su se u kontekstu razrješenja jugoslavenske krize 1989.-1991. zauzimali za federalno, pa i unitarističko rješenje, a ne za koncept labave konfederacije koji je zagovaralo vodstvo hrvatskih reformiranih komunista.

pokazala su da su birači koalicije DA-IDS-RDS, očekivano, pokazivali izrazito slabo vrednovanje jačanja države i jedinstva, ali i jako slabo vrednovanje duhovne obnove na temelju kršćanskih vrijednosti (Bulat i Štrelov, 1995: 330). Slabije rezultate za ove dvije kategorije, koje su zajedno mjerile sklonost tradicionalnim vrijednostima rane moderne, iskazivali su samo birači socijaldemokratskih i socijalističkih stranaka (SDP, SSH, SDU). S druge strane, kod mjerenja vrijednosti moderne, regionalistički birači pokazali su slabu zainteresiranost za ostvarenje pune demokracije i ljudskih prava (2,19 od mogućih 7 naspram 1,84 kod birača HSLS-a) dok su pak pokazali najveću potporu privatnom vlasništvu i tržišnom natjecanju od svih skupina birača (Bulat i Štrelov, 1995: 331). Naposljetku, u kontekstu vrijednosti postmoderne, regionalistički nastrojeni birači očekivano najviše vrednuju pitanje veće samostalnosti regija, ali i dosta visoko (na trećem mjestu od ukupno sedam grupacija birača, uključivši izborne apstinente koji su najviše vrednovali ovu kategoriju) vrednuju pitanje zaštite okoliša (Bulat i Štrelov, 1995: 332). Ova istraživanja potvrdila su položaj IDS-a i općenito regionalizma kao političke snage utemeljene na postmodernističkim vrijednostima.

Izborni prag od tri posto i primjena D'Hondtove metode preračunavanja glasova u mandate značajno su reducirali broj parlamentarnih stranaka – od sedamnaest kandidacijskih lista samo ih je sedam sudjelovalo u raspodjeli mandata, a dvije stranke, Hrvatska demokratska stranka i Hrvatska kršćanska demokratska stranka, izravno su bile pogođene tropostotnom klauzulom (Kasapović, 1993: 92). IDS je uspio prevladati prepreku tropostotnog izbornog praga izlaskom na izbore u izornoj koaliciji s druge dvije regionalističke stranke – Riječkom demokratskom strankom (RDS) i Dalmatinskom akcijom (DA). Prohibitivna klauzula upravo je malim strankama sprječavala ulazak u Sabor, dok je primjena D'Hondtove metode išla nauštrb srednjih stranaka, a najslabije liste, poput HSS-a i koalicije DA-IDS-RDS, od nje profitirale, jer im je bio potreban značajno manji broj glasova po saborskom mandatu (Kasapović, 1993: 94-95). Osim u slučaju Hrvatske narodne stranke (HNS), kod koje je postojala potpuna identičnost postotka danih valjanih glasova i osvojenih mandata (6,7), najveću podudarnost (odstupanje od +0,1 posto u korist osvojenih mandata) glasova i mandata imala je koalicija DA-IDS-RDS (Kasapović, 1993: 96). U većinskom segmentu izbora IDS je pak ostvario 2,4 posto više mandata (5 posto) nego li je osvojio glasova (2,6%) (Kasapović, 1993: 111). Upravo u dijelovima zemlje u kojima je SKH-SDP uvjerljivo pobijedio na prvim izborima, njegove birače preuzimaju regionalističke stranke – IDS u Istri, RDS u Rijeci te u puno manjoj mjeri – Dalmatinska akcija u Splitu (Jović, 1992: 182).

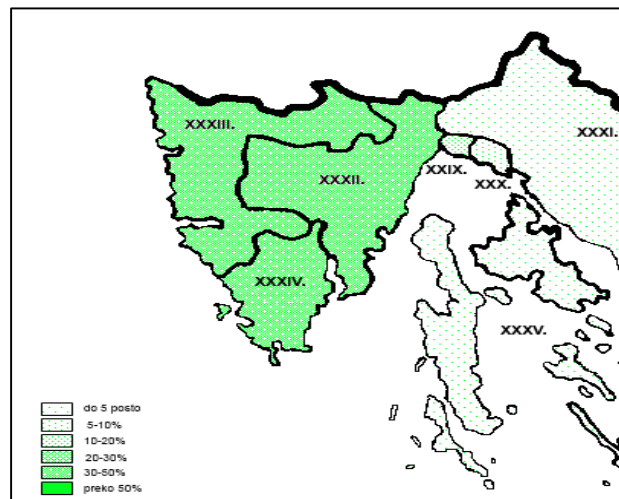
Na izborima 1992. pojavljuju se i proturegionalistička (i protuautonomaška) Istarska pučka stranka (IPS) koja je bila izdanak Hrvatske demokratske stranke (HDS) te Istarska liberalna stranka (ILS) koja također nastupa s liberalnom platformom (Jović, 1992: 185). Istarska nezavisna stranka tvrdila je da talijanska kultura nije ostavila nikakvog traga u Istri te da je jedini autentični istarski identitet onaj hrvatski (Ashbrook, 2006a: 641). IPS i Istarska nezavisna stranka (INS) predstavljale su protivljenje regionalizmu te su nasuprot njemu naglašavale povijesno hrvatstvo Istre (Ashbrook, 2011: 887). Ove stranke bile su na tragu HDZ-ove politike u Istri te ih je zapravo ta stranka neizravno i poticala. Međutim, sve te stranke s istarskim predznakom ne postižu gotovo nikakav zapaženi rezultat te ne uspijevaju ni na koji način ugroziti IDS kao glavnog nositelja istarskog regionalizma. Osim HDZ-a i malih istarskih stranaka koje su bile njegova produžena ruka, legitimnost ideje o istrijanskom identitetu eksplicitno su osporavali i Hrvatska stranka prava i Hrvatska kršćanska demokratska stranka (Ashbrook, 2006a: 641-642). Među pitanjima unutarnje politike, uz rješavanje srpskog pitanja i pitanje funkcioniranja parlamentarnog sustava (izborni sustav, odnos Predsjednika i Sabora), upravo se pitanje decentralizacije nametnulo kao važno pitanje izbora za Zastupnički dom 1992. (usp. Begić, 1993: 89). Tema regionalizma nametnula se kao važna tema izborne kampanje, gdje se većinom naglašavalo regionalne posebnosti kao nešto poželjno, dok se isticao snažan otklon od bilo kakve ideje o autonomaštvu, s time da je autonomaštvo kao opasnu tendenciju ponajviše isticao HDZ (Jović, 1992: 186).

Bitnu odrednicu IDS-ova programa na izborima 1992. činio je i prijedlog statuta Istarske županije koji će kasnije postati predmetom ustavnog spora koji je pokrenuo HDZ kako bi osporio najveći dio statuta koji se bavi autonomnim ovlastima županije i pitanjima operacionalizacije dvojezičnosti. Pitanje demilitarizacije na izrazito je politički osjetljiv način pokrenuto 1992., kad su ispred pazinske vojarne organizirani prosvjedi protiv odlaska unovačenih vojnika na ličko ratište, što je HDZ protumačio kao izraz manjka solidarnosti Istre s ratnim naporima ostatka zemlje, premda se zapravo radilo o širem iskazu građanskog nezadovoljstva gradskom vlašću, a ne o otporu mobilizaciji (Blagonić, 2009: 137). Inzistiranjem na demilitarizaciji Istre IDS je namjeravao zadobiti simpatije zapadnoeuropskih političara i prikazati svoju regiju i svoju politiku kao miroljubivu i autentično europsku, dok je reakcija HDZ-a i udruga prognanih i protjeranih iz ratom pogođenih krajeva bila izrazito oštra i kulminirala optužbama da je IDS stranka ratnih izdajica (Ashbrook, 2006a: 636).

HDZ je kritizirao i IDS-ovu tendenciju da povezivanje s europskim integracijama (uključenje u „Europu regija“) zasniva na regionalnim osnovama, bez nacionalne države. Na otpor vladajuće stranke također su naišli IDS-ovi zahtjevi za zadržavanjem većine financijskih

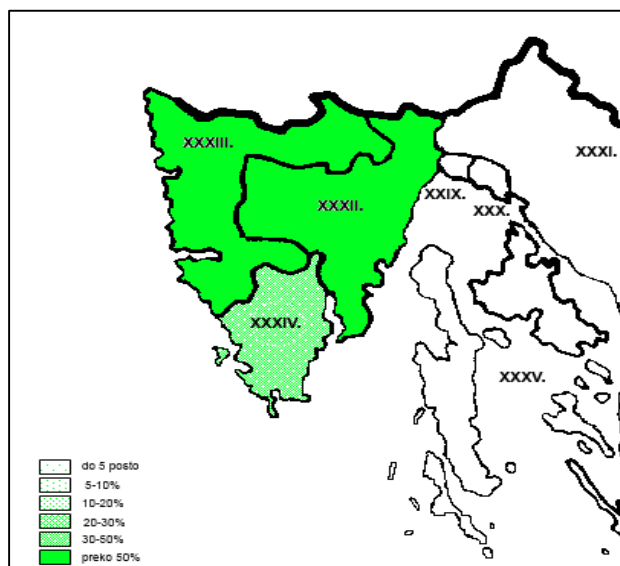
resursa u Istri (60 posto novca od transformirane društvene imovine bi ostalo u Istri, a 40 posto bi išlo za obnovu ratom pogođenih krajeva) kao i za demilitarizacijom i korištenjem vojnih objekata JNA-a za razvojne potrebe Istre (Jović, 1992: 186).

Zemljovid 1 pokazuje da je IDS bio daleko najuspješniji član koalicije IDS-RDS-DA te da je uspio u sve tri izborne jedinice koje su pokrivale istarski poluotok (Cres i Lošinj kao dio IDS-ove istarske regije bili su dio otočke XXXV. izborne jedinice, zajedno s Krkom i Rabom) postići relativnu većinu glasova. *Zemljovid 2* pak pokazuje da su kandidati IDS-a u dvije od tri jednomandatne izborne jedinice na istarskom poluotoku pobijedili s apsolutnom većinom, dok je kandidat u pulskoj izbornoj jedinici (Elio Martinčić) osvojio mandat s relativnom većinom. Prema tome, IDS je uspješno prebrodilo sve prepreke izbornog sustava i u oba segmenta polučio izrazito dobar rezultat.

Zemljovid 1. Uspjeh koalicije IDS-RDS-DA u razmjernom segmentu izbora 1992.

Izvor: izradio autor prema: Državno izborno povjerenstvo, 1992b.

Zemljovid 2. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora u većinskom segmentu izbora 1992.

Izvor: izradio autor prema: Državno izborno povjerenstvo, 1992a.

Na izborima 1992. sve su stranke osim HDZ-a (+52,7) i IDS-a (+3,4) u većinskom segmentu glasovanja bile značajno podpredstavljene, odnosno bile su oštećene značajnim disproporcijskim učincima (Zakošek, 2002: 38). IDS se kao regionalistička stranka pokazao kao iznimka jer se cijela izborna strategija stranke temeljila na stvaranju snažne regionalne izborne utvrde, dok druge oporbene stranke, koje nisu imale snažna regionalistička uporišta, nisu mogle parirati dominaciji HDZ-a (usp. Zakošek, 2002: 38).

Premda predsjednički izbori nisu u fokusu ovog istraživanja, s obzirom da regionalističke stranke po svojoj naravi ne pretendiraju na položaj predsjednika Republike, potrebno je osvrnuti se na predsjedničke izbore 1992. kako bi se oslikao raskorak između Istre i ostatka Hrvatske, odnosno sukob IDS-a i HDZ-a. Franjo Tuđman je na ovim izborima, održanima istodobno s izborima za Zastupnički dom, glavnog protukandidata Dražena Budišu (HSLŠ) pobijedio već u prvom krugu s 56,7 naspram 21,9 posto. Za kandidata HDZ-a glasovalo je čak 13 posto više birača nego za listu HDZ-a u razmjernom segmentu izbora za Zastupnički dom, što svjedoči o popularnosti i dominantnoj ulozi Tuđmana u hrvatskoj politici prve polovice 1990-ih godina (Kasapović, 1993: 100). No kao što pokazuje *tablica 4*, upravo je u Istri dobio najmanji broj glasova, dok je najbolje rezultate u tom dijelu zemlje ostvario Dražen Budiša. Ovaj odnos ilustrira sljedeća tablica, koja pokazuje kako je mahom u istim općinama u kojima je Tuđman ostvario najlošiji rezultat Budiša postigao najbolji rezultat. Ironično, baš će Budiša biti onaj političar koji će za vrijeme Račanove vlade najsnažnije napadati IDS zbog dvojezičnosti i želje za regionalizacijom. Upravo zbog protivljenja šefa HSLŠ-a

regionalizaciji, zakon o lokalnoj i regionalnoj samoupravi koristi izraz „područna samouprava“, dok je naziv „regionalna“ stavljen u zagrade.

Tablica 7. Predsjednički izbori 1992.: usporedba uspjeha Tuđmana i Budiše u Istri

Franjo Tuđman općine s najmanjim postotkom glasova	Dražen Budiša općine s najvećim postotkom glasova
Buje (16,8)	Labin (52,5)
Buzet (17,3)	Buzet (47,3)
Labin (17,7)	Poreč (45,4)
Pula (19,8)	Buje (44,0)
Rovinj (22,1)	Rovinj (42,6)

Izvor: Državno izborno povjerenstvo, 1992c.

Sama najava uvođenja nove podjele zemlje na županije izazvala je niz lokalnih otpora i prijevora oko toga koji bi grad zavrijedio biti županijskim središtem te koji kraj ni u kojem slučaju ne bi trebao biti dijelom neke od predloženih županija (usp. Žuljić, 2001: 15). Sukob oko županijskog sustava razvio se oko pitanja ekonomske i povijesne utemeljenosti sustava predloženog početkom 1992. godine, no HDZ koristi izbornu pobjedu u kolovozu 1992. godine kako bi uveo županijski sustav pred kraj te iste godine (Kasapović, 1993: 78). Podjela na županije bila je plod niza političkih kompromisa, a zauzvrat je bila protivna stvarnim regionalnim i ekonomskim cjelinama te je razmrvila zemlju u slabe upravne jedinice (Žuljić, 2001: 16). Premda je uveden županijski sustav imao za cilj ojačavanje centra nauštrb periferije, objediniti sve regije i napose prevladati činjenicu da je velik dio državnog teritorija bio izvan kontrole službene vlasti, IDS se prilagodio županijskom sustavu. Upravo mu je županijski sustav omogućio izgradnju stranačke baze koja će rezultirati snažnom teritorijalno-simboličkom prisutnošću stranke na cijelom istarskom poluotoku. Tek će se s vremenom podjela Istre na Istarsku županiju i Primorsko-goransku županiju negativno odraziti na IDS-ov pokušaj teritorijalno-političkog „pokrivanja“ cijele povijesne regije Istre (odnosno onoga što je stranka smatrala povijesnom Istrom), odnosno provođenje potpune *de facto* teritorijalnosti. Nakon završetka Drugog svjetskog rata, no prije okončanja Tršćanske krize, Istra se nalazila u okviru oblasti Rijeka, a bila je podijeljena na kotareve Poreč, Rovinj, Pula, Buzet, Pazin, Labin i Rijeka, s time da su pod riječki kotar spadali svi oni dijelovi Istre koji se danas nalaze u Primorsko-goranskoj županiji (usp. Žuljić, 2001: 6). Upravnom reformom 1955. istarski kotarevi su okrupnjeni u jedinstveni kotar Pula koji obuhvaća cijelu današnju Istarsku županiju, koji je isprva razdvojen od kotara Rijeka, da bi mu 1967. godine bio ponovno

pripojen (Žuljić, 2001: 8-10). Međutim, ustavnim zakonom 1967. i novim Ustavom 1974. kotarevi su ukinuti, a općine se udružuju u zajednice općina (Žuljić, 2001: 11), pa tako Istra postaje dijelom riječke zajednice općina. Postojanje ovakvih upravnih rješenja svjedoči o tome da sadašnja županijska granica nije potpuno recentna inovacija, premda treba također istaknuti da je HDZ smišljeno odvojio liburnijski dio Istre od ostatka istarskog poluotoka kako bi umanjio izbornu snagu IDS-a.

Održavanje prvih izbora za Županijski dom Sabora, koji su izvorno trebali biti održani istodobno s izborima za Zastupnički dom, odgođeno je za pet mjeseci (održani su 7. veljače 1993.) zbog prolongirane uspostave županijskog sustava područne samouprave (Kasapović, 1993: 96). Politički sukobi oko županijskog sustava reflektirali su bitno drugačije shvaćanje značaja i položaja područne samouprave kod vladajućeg HDZ-a (pobornici centralizacije kao jamca snažne državnosti i opstojnosti u ratnim uvjetima) i oporbenih stranaka (pobornici decentralizacije kao jamca bolje artikulacije specifičnih regionalnih interesa, ravnomjernijeg gospodarskog razvoja i jačanja demokracije). Ovaj je sukob također bio odraz velikih regionalnih razlika u našoj zemlji. Do današnjeg dana ne postoji konsenzus političkih stranaka ni konsenzus znanstvene i stručne javnosti o najučinkovitijem sustavu područne i mjesne samouprave.⁸³ Županijski dom je imao 69 članova, po 3 iz svake županije (i Grada Zagreba), uz još 5 zastupnika koje je prema Ustavu imao pravo imenovati predsjednik Republike. Ni Ustavom niti izbornim zakonom nije bilo pobliže određeno kojim bi se kriterijima Predsjednik pri imenovanju ovih zastupnika trebao voditi, a također je bilo predviđeno i da bivši predsjednici postaju doživotnim zastupnicima u Županijskom domu (Zakošek, 2002: 21-22). Ovom odredbom Županijski dom je koncipiran više poput senata u koji se imenuju doživotni odličnici, a manje je imao obilježja regionalnog predstavničkog tijela. Izborni zakon iz 1992. predviđao je izbor relativnom većinom u jednomandatnim izbornim jedinicama, dok se oporba zauzimala za izbor apsolutnom većinom ili razmjerne izbore u svakoj županiji (Kasapović, 1993: 97). Međutim, vladajući HDZ je manje od dva tjedna prije raspisivanja izbora promijenio izborna pravila i uveo razmjerne izbore kako bi kontrirao planovima oporbenih stranaka da izađu u jedinstvenom bloku na izbore (Kasapović, 1993: 97). Stvaranje Županijskog doma bilo je u snažnoj suprotnosti s činjenicom da je Hrvatska Ustavom iz 1990. uspostavljena kao unitarna i centralizirana zemlja, podijeljena na županije kao upravne jedinice, a ne istinski iskaz regionalnih specifičnosti i autonomnog procesa odlučivanja

⁸³ O raspravama o teritorijalnom preustroju i prijedlozima prenošenja ovlasti s nacionalnu na regionalnu i lokalnu razinu vidjeti: Kregar i dr., 2011; Cvitan, 2010; Barbić, 2010. i Lauc, 2007. Za prikaz razvoja teritorijalnog ustroj Hrvatske od kraja Drugog svjetskog rata do kraja 20. stoljeća vidjeti: Žuljić, 2001.

(Kasapović, 1997: 97). Razmjerni izbori u malim, tromandatnim izbornim jedinicama zapravo su izbore za Županijski dom učinile sličnije većinskim nego razmjernim izborima, jer je u mnogim županijama postojao snažan nerazmjer između broja dobivenih glasova i broja osvojenih mandata, a prirodni prag je iznosio čak 18 posto (Kasapović, 1997: 100), što je tri puta više od propisanog izbornog praga od 5 posto. Problem načina izbora zastupnika u Županijski dom ležao je i u činjenici da je broj birača bio izrazito različit od županije do županije, što je uzrokovalo različitu težinu mandata osvojenog primjerice u Ličko-senjskoj županiji od onog izaborenog u Splitsko-dalmatinskoj županiji (usp. Deren-Antoljak, 1993: 85).

Nakon iznenadne pobjede u istarskim izbornim jedinicama na izborima za Zastupnički dom 1992. godine i oštre Tuđmanove reakcije na uspjeh istarskih regionalista, Dino Debeljuh, jedan od tadašnjih vođa stranke, službeno je IDS definirao kao oporbenu stranku (Ashbrook, 2006a: 630). Prvi izbori za Županijski dom Sabora potvrdili su da je IDS uspio svoju regionalističku agendu nametnuti istarskim biračima kao privlačnu, poželjnu i potrebnu (Milas i Rimac, 1993: 783). Javnost je na zazivanje istarske autonomije odgovorila negodovanjem zbog negativnog iskustva sa srpskim općinama koje su 1990.-1991. godine proglasile autonomne srpske oblasti koje su naposljetku postale pobunjenički entitet „Republika Srpska Krajina“ (usp. Milas i Rimac, 1993: 783). Istraživanje javnog mnijenja u siječnju 1993. godine pokazala su da sve hrvatske regije dijele slične probleme, poput ratom izazvanog pada životnog standarda i nezaposlenosti, tako da nije moguće u toj dimenziji pronaći istarsku specifičnost (Milas i Rimac, 1993: 792). Odgovori ispitanika ukazuju da nezadovoljstvo centralizacijom i zapostavljenošću vlastite regije u jednakoj, pa i većoj mjeri postoji u Dalmaciji i Slavoniji nego u Istri, što znači da se specifikum Istre sastoji u sposobnosti jedne regionalističke stranke (IDS) da mobilizira te biračke sentimente, a ne u zasebnoj problematici koja bi pogađala samo istarsko stanovništvo (Milas i Rimac, 1993: 792).

Nakon što su na izborima 1992. godine nastupili u koaliciji nazvanoj Asocijacija regionalnih stranaka (ARS), IDS-u, RDS-u i Dalmatinskoj akciji priključuju se i Slavonsko-baranjska hrvatska stranka i Lista za Slavoniju i Baranju, uz Kršćanske demokrate Međimurja kao pridružene članove. Nova koalicija, nazvana Asocijacija regionalnih stranaka Hrvatske, u svojem je proglasu, *Opatijskim punktacijama*, predložila regionalizaciju Hrvatske kao način jačanja i povezivanja zemlje, čime je stvoren kontraargument nacionalno usmjerenim strankama, koje su regionaliste redovito optuživale za podrivanje nacije i države i općenito subverzivnu političku aktivnost (Šantić, 2006: 20). Činjenica da je ARS Hrvatske predložio podjelu Hrvatske po austrijskom uzoru (Šantić, 2006: 24) uklapa se u IDS-ovu preferenciju za

austrijski model samouprave i općenito alpsko-jadransko regionalno povezivanje. Ubrzo nakon osnivanja Asocijacije regionalnih stranaka Hrvatske, Jakovčić i Istarski demokratski sabor zapustili su tu udrugu regionalističkih stranaka i nastavili se baviti prvenstveno istarskim pitanjima i odnosom sa središnjom vlasti, odnosno s vladajućom Hrvatskom demokratskom zajednicom. Suradnja regionalističkih stranaka bila je slaba i zbog neizravnog sukoba IDS-a i RDS-a zbog pitanja liburnijske Istre, odnosno već prije spomenutih gradova i općina za koje je IDS smatrao da bi trebale biti u sastavu Istarske, a ne Primorsko-goranske županije.

Poslije IDS-ova uspjeha na izborima 1992. godine HDZ je pokušao razbiti regionalističko biračko tijelo podjelom Istre na Istarsku županiju i Primorsko-goransku županiju što je naišlo na veliko nezadovoljstvo i zapravo dodatno potaknulo biračku potporu Jakovčićevoj stranci (Ashbrook, 2006a: 643). Od svih županija, vladajući je HDZ najgore rezultate na izborima za prvi Županijski dom postigao upravo u Istri – samo 16,35 posto, što je ipak bilo izvjesno poboljšanje u odnosu na rezultate izbora za Zastupnički dom 1992. godine (usp. Deren-Antoljak, 1993: 91).

Tablica 8. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na izborima za Županijski dom 1993.

Županija	Broj glasova	Postotak glasova	Broj osvojenih mandata
Istarska	76.273	66,42	3/3
Primorsko-goranska	22.801	13,51	0/3

Izvor: Državno izborno povjerenstvo, 1993a

U Primorsko-goranskoj županiji IDS je na prve izbore za zastupnike u Županijskom domu izašao sa zajedničkom listom s Riječkim demokratskim savezom (od tih izbora poznat pod kraticom RiDS, a ne RDS), no s te liste nije izabran niti jedan kandidat. Nositelj liste bio je član IDS-a (kasnije RiDS-a, pa HSLS-a) Bernardo Di Lenardo-Zamlić. U Istarskoj županiji IDS je premoćno pobijedio s dvotrećinskom većinom te je sukladno tome osvojio sva tri mandata u toj županiji. Druge regionalističke liste koje su se također natjecale u Istarskoj županiji nisu zabilježile bitnije rezultate. Istarska liberalna stranka dobila je 2.296 (2 %) glasova, a zajednička lista Istarske pučke stranke, Istarske nezavisne stranke i Kršćanske narodne stranke zadobila je povjerenje 1.690 (1,47 %) glasova. Od 63 izabrana zastupnika Županijskog doma, IDS-ova 3 mandata činila su 4,76 posto, čime je stranka dospjela na četvrto mjesto po snazi (iza pobjedničkog HDZ-a, glavne oporbene stranke HSLS-a i HSS-a, a ispred SDP-a i HNS-a). Uz 37 izabranih zastupnika, HDZ je u biti dobio još pet zastupnika,

budući da su zastupnici koje imenovao predsjednik Tuđman svi redom bili članovi stranke ili bliski simpatizeri (Kasapović, 1993: 99). Time je HDZ u ovom saborskom domu postigao ukupni rezultat od 60 posto mandata, no pokazao se neuspješnim u suzbijanju IDS-a. Naime, vladajuća je stranka upravo u Istarskoj županiji vodila intenzivnu kampanju kako bi spriječila nastavak uspješnih izbornih rezultata Istarskog demokratskog sabora koji su počeli na izborima za Zastupnički dom u kolovozu 1992. godine.

Na izborima za Županijsku skupštinu Istarske županije (*tablica 9*), IDS je, osim u jednoj,⁸⁴ imao kandidate u svim jednomandatnim izbornim jedinicama te je u svima premoćno pobijedio s dvotrećinskom, a u nekim izbornim jedinicama i s tročetvrtinskom većinom. Druga lista s istarskim predznakom (IPS-KNS-INS-HKDS-HSP) imala je kandidate u samo dvije izborne jedinice te su oni nisu istaknuli značajnijim rezultatima. IDS je na izborima za istarsku skupštinu ukupno osvojio 35 mandata (gotovo 90 posto), što je stranci omogućilo stvaranje podloge za dugoročnu dominaciju Istrom i ovladavanje njenim političkim institucijama.

Tablica 9. Izbori za Županijsku skupštinu Istarske županije 1993.

Stranka/koalicija	Izravni mandati	Listovni mandati	Ukupno	%
IDS	19	16	35	87,5
HDZ	0	3	3	7,5
HSLŠ	0	1	1	2,5
HSNZ	1	0	1	2,5

Izvor: izračun autora prema: Državno izborno povjerenstvo, 1993b

IDS je na izbore za Županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije (*tablica 10*) izašao sa zajedničkom listom s RiDS-om. Ova je lista po rezultatima bila treća po snazi, osvojivši 33.239 glasova, tj. 19,25 posto. S ove liste izabrana su tri kandidata RiDS-a te jedan kandidat IDS-a. Sukladno kombiniranom izbornom sustavu, osim 20 članova županijske skupštine biranih sa županijskih lista, 20 članova je birano i u jednomandatnim izbornim jedinicama. IDS i RiDS su se u ovom segmentu samostalno natjecali na izborima. Premda je RiDS pokrio znatno veći broj jednomandatnih izbornih jedinica u Primorsko-goranskoj županiji, ni jedan

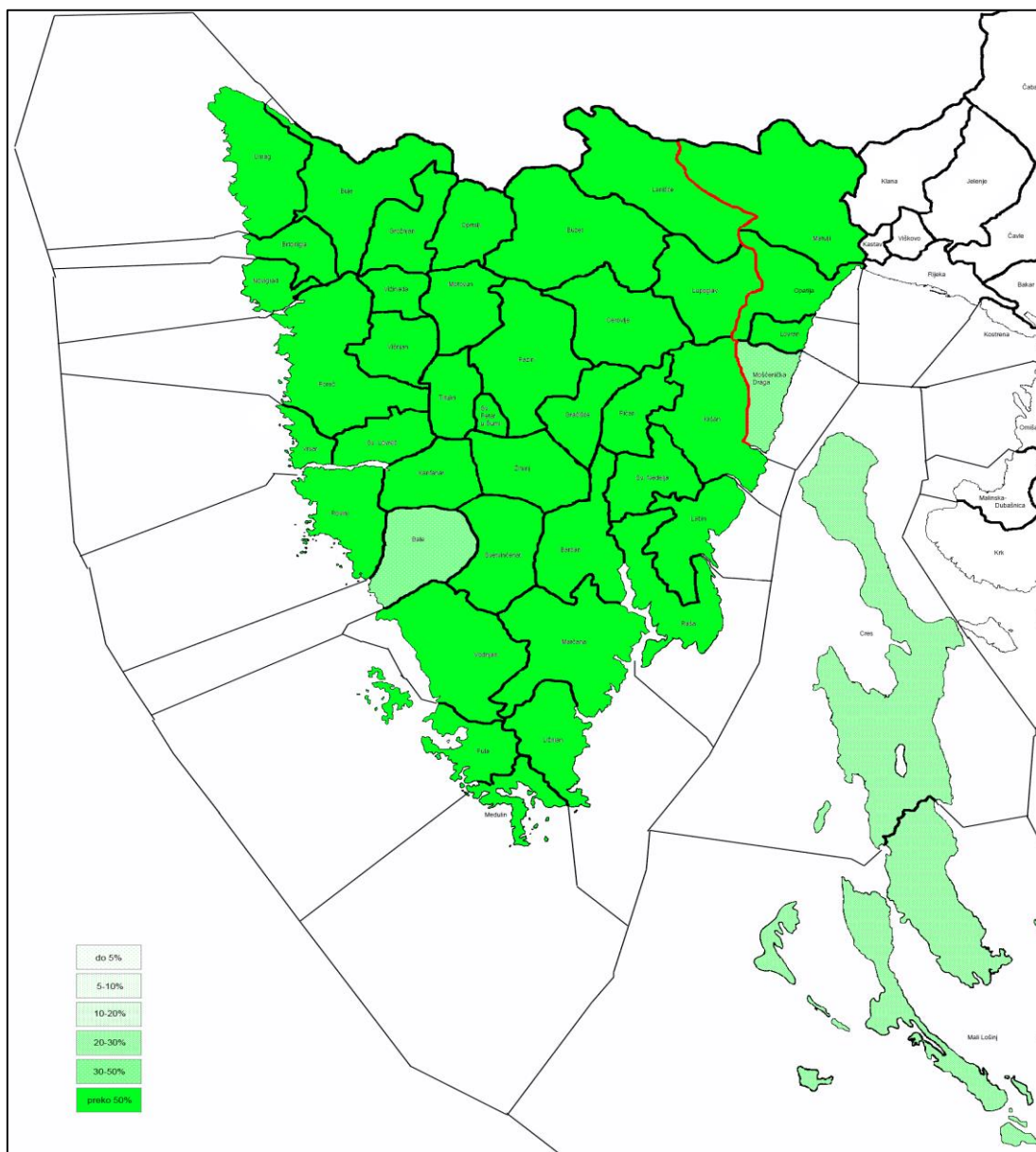
⁸⁴ U XV. izornoj jedinici zbog proceduralnih razloga IDS-ova kandidatura nije prihvaćena pa su tako glasovi koji bi inače išli IDS-u otišli Josipu Antonu Rupniku iz Hrvatske stranke naravnog zakona, stranke koja je zagovarala pristup politici utemeljen na alternativnim životnim stilovima i inspiriran zapadnjačkim tumačenjem indijske filozofije.

njihov kandidat nije izabran, dok su oba IDS-ova kandidata osvojila mandate. Pobjede Radivoja Marmilića (Matulji) i Ivice Šćurića (Opatija) poklapaju se upravo s onim dijelom ove županije (Liburnija) koji IDS smatra dijelom Istre te stoga prirodnim prostorom svojeg djelovanja i izbornog natjecanja. IDS-u je ukupno pripalo 3 od 40 mjesta u županijskoj skupštini, odnosno 7,5 posto.

Tablica 10. Izbori za Županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije 1993.

Stranka/koalicija	Izravni mandati	Listovni mandati	Ukupno	%
HDZ	1	8	9	22,5
HSLŠ-HNS-SDP	17	7	24	60,0
RIDS-IDS	2	4	6	15,0
HSP	0	1	1	2,5

Izvor: izračun autora prema: Državno izborno povjerenstvo, 1993b

Zemljovid 3. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na lokalnim izborima 1993.

Izvor: izradio autor prema: Državno izborno povjerenstvo, 1993b.

Zemljovid 3 pokazuju da je IDS na izborima za gradska i općinska vijeća uspio ne samo „pokriti“ mandatima cijelu istarsku regiju, već i u gotovo svim jedinicama lokalne samouprave (osim u općinama Cres, Mali Lošinj, Bale i Mošćenička Draga) postići apsolutnu većinu mandata.⁸⁵ Ovakva premoćna pobjeda omogućila je IDS-u razvoj moćne stranačke organizacije koja će postaviti temelje za dugoročnu dominaciju na istarskom poluotoku. Izborna dominacija IDS-a na lokalnim izborima 1993. i 1997. godine bila je toliko velika da

⁸⁵ Postotci na ovom, kao i na drugim zemljovidima koji pokazuju rezultate izbora za gradska i općinska vijeća, temelje se na broju osvojenih mandata, a ne na broju dobivenih glasova.

se u nekim općinama nisu uspjele ni konstituirati druge političke stranke odnosno liste te su se IDS-ovi kandidati natjecali na izborima gotovo bez konkurencije, kao što vidljivo iz *tablice 11*.

Tablica 11. Nekompetitivni lokalni izbori u istarskim općinama 1993.-1997.

Općina	1993.	1997.
Grožnjan	+ ⁸⁶	
Oprtalj	+ ⁸⁷	+ ⁸⁸
Piće	+	
Sveta Nedelja	+	
Vižinada		+

Izvor: izračun autora prema: Državno izborno povjerenstvo, 1993b, 1997b.

Premda će se naposljetku pokazati da se IDS dobro prilagodio županijskom sustavu i usprkos podjeli Istre na dvije županije ostvario dugotrajnu izbornu premoć na najvećem dijelu Istre, netom po uspostavi županijskih granica IDS ih je na terenu pokušao osporiti. Netom nakon apsolutne pobjede na lokalnim izborima u veljači 1993., zastupnici u istarskoj županijskoj skupštini sastavili su pismo namjere u kojemu su zatražili pripajanje Cresa, Lošinja, Matulja, Lovrana, Mošćeničke Drage i Opatije Istarskoj županiji, a potom je IDS-ov gradonačelnik Opatije (1993.-2001.) Axel Luttenberger pokrenuo inicijativu za raspisivanje referenduma koji bi taj grad bio priključen Istri (Šantić, 2006: 13). No HNS-ov primorsko-goranski župan Josip Roje i svi zastupnici u Županijskoj skupštini osim IDS-ovih suprotstavili su se pokušaju promjene županijskih granica, čime je ideja stvaranja uvećane Istarske županije (i time provedba *de jure* teritorijalnosti) ugušena u samim začetcima.⁸⁹ U svojem pokušaju da Opatiju pripoji Istri IDS se našao potpuno usamljen, jer mu potporu nije pružio čak niti Riječki demokratski savez (RiDS). Također, HDZ je iskoristio sukob Istarske i

⁸⁶ IDS je jedini imao općinsku listu, no u većinskom segmentu izbora kandidirao se i pobijedio jedan neovisni kandidat.

⁸⁷ IDS je jedini imao općinsku listu, no u većinskom segmentu izbora kandidirao se i pobijedio jedan neovisni kandidat.

⁸⁸ U većinskom segmentu je HDZ imao dva kandidata.

⁸⁹ Godine 1996. održani su savjetodavni referendumi u nizu općina i gradova kojima su potvrđene predložene promjene granica Ličko-senjske, Zadarsko-kninske (od 1997. Zadarska), Sisačko-moslavačke, Zagrebačke, Požeško-slavonske i Osječko-baranjske županije, no ne i Istarske i Primorsko-goranske županije, budući da Županijska skupština Primorsko-goranske županije nije htjela prihvatiti prijedlog o promjeni granica. Vidjeti više u: Državno izborno povjerenstvo, 1996.

Primorsko-goranske županije oko razgraničenja kako bi oslabio oporbene stranke – ne toliko IDS, već prije svega HSLŠ kao najjaču opozicijsku stranku u zemlji i sastavnicu koalicije HSLŠ-SDP-HNS u Primorsko-goranskoj županiji (Šantić, 2006: 15). Uz Istarsku, ova županija je bila jedina u kojoj HDZ na izborima 1993. nije uspio osvojiti županijsku vlast te je stoga dobila posebno mjesto u izbornim i poslijeizbornim strategijama vladajuće Hrvatske demokratske zajednice.

Mnoge frakcijske borbe u IDS-u bile su izazvane izvana, djelovanjem HDZ-a, koji se trudio oslabiti dominantnu poziciju istarskih regionalista (Ashbrook, 2008: 88-89). Početkom 1994. izbija sukob između Jakovčića i Delbianca s jedne i braće Martinčić (Elio i Darko) i Ivana Heraka s druge strane. Jakovčić i Delbianco optužili su Martinčiće i Heraka za suradnju s HDZ-om mimo znanja i pristanka stranačkog vodstva, što je rezultiralo njihovim izbacivanjem iz stranke (Ashbrook, 2008: 89). Herak i Elio Martinčić naposljetku se doista priključuju HDZ-u. Na izborima za Zastupnički dom 1995. godine Martinčić postaje saborski zastupnik HDZ-a, a Ivan Herak zastupnik HSLŠ-a, no zatim prelazi u HDZ i postaje ministar turizma (1999.-2000.) u vladi Zlatka Mateše. U novom pokušaju da suzbije IDS, Tuđman u travnju 1994. osniva Vijeće za Istru kao posebno savjetodavno tijelo. No to je tijelo u praksi bilo popunjeno gotovo isključivo HDZ-ovcima, uz odsutnost IDS-ovaca, koji su ovakvu paralelnu instituciju doživjeli kao pokušaj stvaranja neizabranog aktera veta koji će provoditi Predsjednikovu volju mimo Županijske skupštine. Jakovčić i Debeljuh uspjeli su retorički vješto iskoristiti ovaj Tuđmanov potez, javno ustvrdivši da osnivanje ovakvog vijeća samo dodatno potvrđuje posebnost Istre, jer slična vijeća nisu osnovana za druge krajeve zemlje, gdje bi zbog teške ekonomske situacije bila zasigurno potrebna (Šantić, 2013: 45). Odmah nakon osnivanja Vijeća za Istru, Županijska skupština donosi županijski Statut, koji će postati dugogodišnji kamen spoticanja ne samo s HDZ-ovim vladama, već i s vladom Ivice Račana. Ministarstvo uprave na čelu s Davorinom Mlakarom šalje Statut na procjenu ustavnosti, što rezultira brisanjem polovice njegovih točaka, prije svega onih odredaba koje su imale za cilj izjednačiti ne samo uporabu hrvatskog i talijanskog jezika na razini županije, već i izjednačiti prava talijanske manjine s hrvatskom većinom i pravno definirati „istarski plurietni“ kao vrednotu koju Županija treba čuvati. U suzbijanje IDS-ove politike dvojezičnosti aktivno je bilo uključeno Ministarstvo uprave koje je redovito skidalo ploče s talijanskim natpisima na županijskoj zgradi u Pazinu, smatrajući ih neustavnima (Šantić, 2006: 56). Statut Istarske županije također je definirao Zajednicu Talijana kao jedinog predstavnika talijanske nacionalne manjine u županiji, čime je IDS dugoročno osigurao potporu istarskih Talijana

stranci.⁹⁰ Ono što ovaj statut čini specifičnim i drugačijim od statuta drugih županija je i činjenica da on sadrži izvorišne osnove koje uvelike podsjećaju na izvorišne osnove Ustava Republike Hrvatske. Naime, na početku teksta Statuta navode se povijesne temelji posebnosti istarske pokrajine u različitim povijesnim razdobljima i u okviru različitih državnih formacija, što je usporedivo s ustavnim izvorišnim osnovama koje se referiraju na povijesna ishodišta hrvatske državnosti. Na ovaj način IDS je u županijski statut ugradio svoje ideje o Istri kao samosvojnoj političkoj jedinici.

Iste godine Istra ulazi u Skupštinu europskih regija (*Assembly of European Regions*, AER), čime su postavljeni temelji za dugoročno pozicioniranje IDS-a i Jakovčića osobno kao predvodnika procesa europskih integracija u segmentu regionalnog razvoja i prekogranične suradnje na Jadranu. Na Jakovčićeve ideje o euroregiji u alpsko-jadranskom prostoru nadovezali su se planovi tršćanskog poduzetnika i predsjednika regije Furlanija-Julijska krajina (2003.-2008.) Riccarda Illyja, koji je u regiji koja bi sezala od Koruške do Kvarnera vidio mogućnost stvaranja ekonomskog prostora u kojemu bi Trst igrao glavnu ulogu.⁹¹ Nakon dugogodišnjih napora, prije svega Jakovčića i Illyja, 2006. godine osnovana je Jadranska euroregija, kojoj je upravo Jakovčić postao prvi predsjednik. Ova euroregija okuplja sve regije, županije i općine koje imaju dodir s Jadranskim morem u Italiji, Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Albaniji.⁹² Vodstvo IDS-a naglašavalo je da bi integracija Istre u (Zapadnu) Europu trebala biti ostvarena putem stvaranja alpsko-jadranske regije i participacijom Istre u Skupštini europskih regija (*Assembly of European Regions*, AER) (Ashbrook, 2006a: 625). Povezivanje istarske regije s Trstom i širim prostorom sjevernog Jadrana na tragu je činjenice da se velika većina istarskog stanovništva izbjeglog nakon Drugog svjetskog rata nastanila upravo u tršćanskoj regiji (usp. D'Alessio, 2012: 295). IDS je Istru, kao prvu regiju izvan Europske unije koja se ikada kandidirala za to mjesto, 1994. pokušao nominirati i za članstvo u Odboru regija Europske unije (*Committee of the Regions*, CoR). Nakon što je HDZ-ova većina u Saboru odbila dati suglasnost, odbijenica je došla i iz Bruxellesa zbog demokratskih deficita u Hrvatskoj (Ashbrook, 2008: 143). Istarski

⁹⁰ Statut Istarske županije, <http://www.istra-istria.hr/index.php?id=121>

⁹¹ Illy je prije dolaska na čelo regije bio tršćanski gradonačelnik (1993.-2001.). Premda nestranački kandidat, i na gradskoj i na regionalnoj razini djelovao je uz izbornu i poslijeizbornu podršku koalicije lijevog centra Maslina (*Ulivo*) Romana Prodića i Massima D'Aleme.

⁹² Vidjeti više na stranici euroregije: <http://www.adriaticionianeuroregion.eu/>.

demokratski sabor će svoje predstavnike u Odboru regija dobiti tek po ulasku Hrvatske u punopravno članstvo u Europskoj uniji.⁹³

Otvaranje sukoba oko Piranskog zaljeva (Savudrijske vane), odnosno pomorskog razgraničenja sa Slovenijom u svibnju 1994. po prvi put je na istu stranu dovela HDZ i IDS. Naime, obje su se stranke usprotivile davanju Savudrije u dugogodišnji najam kao obliku rješavanja graničnog spora, no IDS se našao u krizi vjerodostojnosti, jer je nepopuštanje prema slovenskim zamislima bilo u suprotnosti s idejama o Istri kao transgraničnoj regiji (Šantić, 2006: 35-36). S druge strane, sukob IDS-a i HDZ-a vodio se i na području planiranja gospodarskog razvoja. Upravo zbog IDS-ove dominacije županijom, HDZ-ova vlast na nacionalnoj razini nije htjela dati podršku izgradnji autocestovne mreže u Istri (Istarski ipylon), a potpuno je odbacila i ideju o probijanju željezničkog tunela kroz Učku (Ashbrook, 2008. 111-112).

Godine 1995. u Puli IDS usvaja i četiri dokumenta koji su zajedno nazvani Rovinjske deklaracije. U prvom se dokumentu, *Deklaraciji o demokratizaciji Republike Hrvatske*, stranka opredijelila za prelazak iz polupredsjedničkog u parlamentarni sustav, jačanje tržišnog gospodarstva, snažniju zaštitu ljudskih prava i veće vrednovanje naslijeđa antifašizma (usp. Milardović, 1997: 240-241). U *Deklaraciji o regionalnom ustrojstvu Republike Hrvatske* IDS se zauzeo za podjelu Hrvatske na šest do osam regija s visokim stupnjem fiskalne autonomije te ustvrdio da će regionalizacija zemlje doprinijeti jačanju demokracije i gospodarskom napretku (usp. Milardović, 1997: 241). Naposljetku, u *Deklaraciji o Euroregiji Istri* stranka je Istru definirala kao transgraničnu regiju koja obuhvaća područje Istarske županije, grad Opatiju, općine Cres, Mali Lošinj, Matulje, Lovran i Mošćeničku Dragu (Primorsko-goranska županija), kao i općine Piran, Kopar i Izola (Slovenija) i općinu Milje (Muggia u Italiji), koja bi posjedovala vlastite političke institucije, a u *Deklaraciji o Autonomnoj županiji Istarskoj* hrvatske općine i gradovi koji čine euroregiju Istru definirani su kao autonomna regija koja je sastavni dio nedjeljive Republike Hrvatske, no istodobno posjeduje široke porezne ovlasti koje se očituju u zadržavanju dvije trećine prihoda u regiji, uz jednu trećinu poreznih prihoda koji se prosljeđuju na državnu razinu (usp. Milardović, 1997: 242-243). Ove deklaracije dodatno su pojačale sukob IDS-a i HDZ-a, odnosno dale nove povode za optuživanje IDS-a za autonomništvo i separatizam. *Deklaracija o Autonomnoj županiji Istarskoj* ponovno je elaborirana kao *Deklaracija o Istri* na I. svjetskom kongresu Istrijana, održanom 13. do 16.

⁹³ O stalnim (8) i rotirajućim (9) članovima (ukupno devetero članova) Odbora regija iz Hrvatske vidjeti: <http://memberspage.cor.europa.eu/Result.aspx?country=HR>.

travnja 1995. u Puli. Ova deklaracija je istaknula pravo Istrijana na samoodređenje i pozvala sve tri države (Hrvatsku, Italiju i Sloveniju) da omoguće konstituiranje autonomne istarske regije (usp. Milardović, 1997: 111-113). Istarski HDZ oštro je reagirao na ovu deklaraciju te joj se suprotstavio prosvjednom deklaracijom koja je stavila naglasak na dobrosusjedske odnose Hrvata, Talijana i Slovenaca, potrebu suradnje oko što bržeg ulaska Hrvatske i Slovenije u Europsku uniju i nadilaženje traumatične prošlosti (Drugi svjetski rat) (usp. Milardović, 1995a: 114-115). HDZ je osudio i sâm kongres, jer su se na njemu našli i predstavnici udruga *esula* koji su poznati po iredentističkim stavovima, a prosvjednom deklaracijom htio je sebe predstaviti kao aktera međudržavne suradnje naspram IDS-ovom konceptu regionalne autonomije i prekogranične regionalne suradnje. U tom je razdoblju (proljeće 1995.) došlo i do susreta predsjednika dviju najjačih regionalističkih stranaka u Europi – Ivana Jakovčića i Umberta Bossija (Sjeverna liga). U kratkom razgovoru Jakovčić je Bossija upoznao s nastojanjima oko regionalizacije Hrvatske i jasno istaknuo nemogućnost provedbe federalizacije u Hrvatskoj zbog negativne percepcije u javnosti (*Feral Tribune*, 29. svibnja 1995., prema Milardović, 1995b: 45). Sastanak s Bossijem bio je nešto što vođa IDS-a nije htio previše isticati u hrvatskim medijima, jer se suradnja s talijanskim strankama tijekom 1990-ih često dovodila u vezu s talijanaštvom i iredentizmom.

HDZ koristi svoju premoćnu poziciju kako bi pred svake izbore donosio promjene izbornog zakonodavstva koje će mu osigurati što bolje rezultate. Izorno zakonodavstvo je tijekom 1990-ih godina u velikoj mjeri pridonijelo dominaciji Hrvatske demokratske zajednice. Izborni zakon 1992. donesen je u travnju, četiri mjeseca prije održavanja parlamentarnih izbora (2. kolovoza), a ponovno je promijenjen u rujnu 1995., samo pet tjedana prije izlaska na birališta (29. listopada) (usp. Zakošek i Maršić, 2010: 801-802). Na izborima 1995. zadržan je rogovski izborni sustav, no povećan je broj mandata koji se biraju u proporcionalnom segmentu (sa 60 na 80), dok je broj mandata koji se biraju većinskim načelom smanjen sa 60 na 28 (Zakošek, 2002: 22). Uoči izbora 1995. uvedena je i posebna izborna jedinica za birače koji žive izvan države,⁹⁴ u kojoj se biralo ukupno 12 zastupničkih mandata. Ova izborna inovacija postala je trajan kamen spoticanja između HDZ-a i oporbenih stranaka, jer je opozicija smatrala kako je regularnost i transparentnost izbornog procesa na mnogobrojnim biračkim mjestima diljem svijeta, kao i na biralištima u Bosni i Hercegovini u

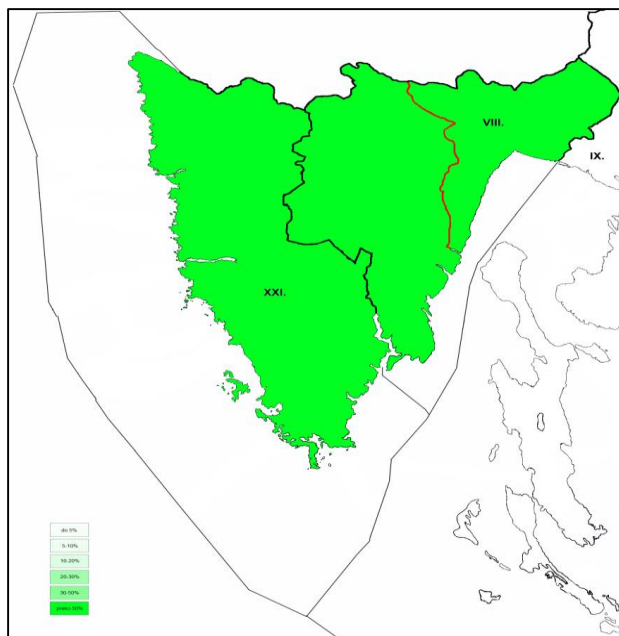
⁹⁴ Te birače se obično naziva dijasporom, premda ta skupina građana uključuje i autohtone hrvatske etničke manjine u susjednim zemljama, ali i iseljeničke zajednice u udaljenijim europskim i prekomorskim državama. Međutim, devet od deset birača izvan granica Hrvatske prebiva u susjednoj Bosni i Hercegovini, pa se ovu izbornu jedinicu može promatrati i kao pretežito bosanskohercegovačku izbornu jedinicu.

kojoj u jesen 1995. još nije u potpunosti bila dokinuta ratna vojna uprava (Kasapović, 1995: 272). Budući da je HDZ bio gotovo bez konkurencije među biračima izvan Hrvatske, ovime je stvorena dodatna prednost za vladajuću stranku (Zakošek i Maršić, 2010: 803). Također, ukinuta je razmjerna predstavljenost srpske etničke zajednice u Saboru (13 mandata) sa stranačkih lista te je postupak izbora 3 srpska mandata izjednačen onome koji se primjenjuje za izbor predstavnika drugih nacionalnih manjina (Zakošek, 2002: 23). Izbori za Zastupnički dom 1995., provedeni dva mjeseca nakon vojno-redarstvene akcije „Oluja“ kojom je veći dio teritorija pod vlašću srpskih pobunjenika vraćen pod kontrolu službene vlasti, potvrdili su dominaciju HDZ-a. SDP je pokazao jasne znakove stabilizacije izbornog potencijala i osvojio 10 mandata te je ostvario izbornu suradnju u većinskom segmentu s HSLS-om, HSS-om, HNS-om, HND-om i IDS-om.

Za razliku od prethodnih izbora, na kojima se natjecao zajedno s drugim regionalističkim strankama, na prijevremenim parlamentarnim izborima 1995. IDS se natjecao na zajedničkoj državnoj listi s Hrvatskom seljačkom strankom (HSS), Hrvatskom narodnom strankom (HNS), Hrvatskom kršćanskom demokratskom unijom (HKDU) te Slavonsko-baranjskom hrvatskom strankom (SBHS). Samo je potonja imala regionalističke karakteristike, dok su ostale tri bile nacionalne stranke. Ova koalicija također je zanimljiva zbog toga što je spojila dvije stranke s liberalnim predznakom (IDS i HNS) s dvjema strankama s agrarno-pučkim i demokršćanskim predznakom (HSS i HKDU). „Šarene“ izborne koalicije na parlamentarnim izborima jedno su od obilježja stranačkog natjecanja u devedesetim godinama, jer su se oporbene stranke mogle suprotstaviti dominaciji HDZ-a jedino sklapanjem paktova o izbornoj suradnji mimo uobičajenih svjetonazorskih dodirnih točaka. No upravo se na primjeru prve koalicijske vlade pod premijerom Ivicom Račanom pokazalo da takve široke koalicije nisu bile na stabilnim osnovama. Državna lista ovih stranaka ostvarila je dobar rezultat te je s 441.390 glasova (18,7 posto) završila na drugom mjestu, ispred HSLS-a (279.245, 11,6 posto), pojedinačno najsnažnije oporbene stranku tijekom 1990-ih godina. Koalicija za izbore 1995., nazvana „Novi Sabor '95“, bila je prva istinski uspješna oporbena koalicija 1990-ih godina. S državne liste HSS-IDS-HNS-HKDU-SBHS izabrano je 16 zastupnika, od toga dva IDS-ovca – Luciano Delbianco i Dino Debeljuh. Samo godinu dana poslije Luciano Delbianco će s dijelom pulskog IDS-a prouzročiti raskol u stranci te stvoriti novu istarsku regionalističku stranku koja će imati naglašeno lijevu (naspram IDS-ove liberalne) orijentaciju – Istarski demokratski forum (IDF). Ova koalicija je ukupno osvojila 18 mandata u Zastupničkom domu i pokazala da je jedino zajednički nastup na izborima šansa za oporbenu osporavanje dominacije HDZ-a. Usprkos podizanju izbornog praga za pojedinačne

stranke (s 3 na 5 posto) i uvođenju posebnih prohibitivnih klauzula za koalicije (8 posto za dvije stranke, 11 posto za tri i više stranaka), oporbene su stranke pokazale da se koaliranje isplati. Također, kao što je vidljivo iz *zemljovida 4*, IDS je uspio u većinskom segmentu osvojiti oba istarska mandata, makar je HDZ bio promijenio granice jednomandatnih izbornih okruga naspram prethodnih izbora 1992. godine te u VIII. izornoj jedinici pomiješao birače u središnjoj i istočnoj Istri s onima u Rijeci (SDP) i dijelovima Gorskog kotara (HDZ).

Bitan politički ishod izbora 1995. godine bio je kraj stranačkog sustava s dominantnom strankom (HDZ-om) koja je zahvaljujući dvotrećinskoj većini mogla samostalno mijenjati Ustav (Kasapović, 1995: 273). Ovo su bili posljednji izbori na kojima je postojao amalgam hrvatskog nacionalnog pokreta i HDZ-a te su bili posljednji izbori na kojima su ratna zbivanja bila bitan motivacijsko-mobilizacijski aspekt koji je utjecao na biračko ponašanje (Kasapović, 1995: 273). HDZ je najbolje rezultate postigao u onim krajevima koji su bili ponajviše pogođeni ratom (Banovina, Posavina, Podunavlje, Lika, Sjeverna Dalmacija, Dubrovačko primorje), a oporbene su stranke pobijedile u onim regijama koje nisu iskusile ratna razaranja (Istra, Kvarner, Međimurje) (Kasapović, 1995: 273). Iskustvo ratnog razaranja pokazat će se kao i na kasnijim izborima kao prilično siguran prediktor biračkih preferencija. Iznimke su od tog pravila Dubrovnik i Vukovar, u kojima je gradska vlast od lokalnih izbora 2009. u rukama stranaka lijevog centra (HNS, odnosno SDP)

Zemljovid 4. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora u većinskom segmentu izbora 1995.

Izvor: izradio autor prema: Državno izborno povjerenstvo, 1995

4. 6. Od raskola 1996. do izlaska iz vlade Ivica Račana

Luciano Delbianco je još 1991. ušao sa skupinom SDP-ovaca u IDS, no to je objavljeno tek uoči lokalnih izbora 1993. On se 1996. godine sukobio s vrhom stranke zbog kadrovske politike u gradu Puli koja je imala za cilj micanje starih (komunističkih) kadrova iz gradske uprave (Ashbrook, 2008: 89). Delbianco sa skupinom istomišljenika napušta stranku u nadi da će i u drugim dijelovima Istre pridobiti pristaše. Nova je stranka, za razliku od IDS-a, imala lijevi politički predznak, odnosno predstavljala se kao nositelj istarske socijaldemokracije. Ovaj raskol ukazao je da ni IDS nije izbjegao fragmentaciju kakvu su tijekom dva desetljeća višestranačja doživjele sve glavne parlamentarne stranke u Hrvatskoj. Gotovo polovica parlamentarnih stranaka sudjelovala u parlamentarnoj fragmentaciji, odnosno neizbornoj parlamentarizaciji (Ilišin, 2001: 49). No u slučaju IDS-a nisu nastajale nove stranke odvajanjem pojedinih saborskih zastupnika, već su unutarstranačke borbe na lokalnoj i županijskoj razini imale za posljedicu izbacivanja iz stranke pojedinaca koji su istodobno bili i saborski zastupnici u danom trenutku.

Na drugim predsjedničkim izborima 1997. godine, na kojima je Franjo Tuđman u prvom krugu s 61,41 posto glasova pobijedio Zdravka Tomca (SDP) i Vladu Gotovca (HSLŠ), IDS je dao službenu potporu liberalnom kandidatu. Gotovcu su potporu dali i Istarski demokratski forum i Dalmatinska akcija, a upravo je taj kandidat pobijedio u svim gradovima i u svim općinama u Istarskoj županiji (osim općina Lanišće, Karojba i Sveti Petar u Šumi, u kojima je pobijedio Tuđman). Nakon predsjedničkih izbora u lipnju 1997., u kolovozu iste godine na poticaj IDS-a formira se Porečka skupina, u koju osim IDS-a ulaze HSLŠ, HSS i HNS. Iz ovih zametaka suradnje izrodile se su na kraju dvije komplementarne koalicije koje su pobijedile na izborima 3. siječnja 2000. godine. Prvu su koaliciju činili SDP i HSLŠ, a drugu izvorni članovi Porečke skupine: IDS, HSS, HNS i Liberalna stranka (LS), kao stranka nastala raskolom HSLŠ-a 1998. nakon razlaza Gotovca i Budiše.

Fokusirani intervjui provedeni 1998.-1999. na uzorku od 100 stanovnika Istre potvrdili su pretpostavku da su stalni glasači IDS-a u većoj mjeri od ostalih ispitanika mlade životne dobi te da su višetničnog podrijetla (Ashbrook, 2005: 472). Prema istom istraživanju gotovo dvije trećine Talijana (61,11 posto) i preko polovice deklariranih Istrijana (55,06 posto) imali su pozitivno mišljenje o IDS-u (Ashbrook, 2005: 473). Također, istraživanje je pokazalo da se istrijanski identitet uvelike temelji na diferenciranju od zamišljenog Drugog, od Balkana, kojeg u Istri personificiraju Hrvati iz Hercegovine (Ashbrook, 2005: 477-478). Diskurs o razlikovanju urbanih, kulturnih i europskih Istrijana naspram ruralnih, nekulturnih i

neuropskih Balkanaca pojačao se dolaskom većeg broja bošnjačkih i hrvatskih izbjeglica i prognanika u Istru, za koje su IDS-ovi simpatizeri smatrali da su namjerno dovedeni kako bi ojačali HDZ u Istri i oslabili regionalističku političku opciju (Ashbrook, 2005: 479). Doista, veći priljev „balkanskih“ izbjeglica u IDS-u je stvorio strah od širenja HDZ-ovih birača u Istri te tako u *Programskoj deklaraciji*, donesenoj u rano vrijeme rata (7. srpnja 1991.) možemo pročitati kako se IDS-ova imigracijska politika temelji na „davanju prednosti osobama koje su podrijetlom iz Istre i s istarskih otoka“, dok drugih imigranti trebaju pokazati „spremnost na poštivanje običaja i kulture istarskog prostora“ i „uspješnu integraciju u istarski socijalni ambijent“ (usp. Milardović, 1997: 239). Prema tome, stranka je kontrolu migracija smatrala istovjetnom kontroli biračkog tijela, odnosno suzbijanju širenja birača suparničke stranke. S druge strane, stvaranje novih općina (Kaštelir-Labinci i Karojba) 1996. godine, uoči izbora 1997., bilo je zajednički *gerrymandering* IDS-a i HDZ-a, jer su u tim općinama okrupnjeni HDZ-ovi birači iz Poreča i Motovuna, što je omogućilo značajno bolji rezultat vladajuće stranke na izborima (Ashbrook, 2006b: 15-16).

Tablica 12. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na izborima za Županijski dom 1997.

Županija	Broj glasova	Postotak glasova	Osvojeni mandati
Istarska	54.077	44,16	2/3
Primorsko-goranska	10.806	5,88	0/3

Izvor: Državno izborno povjerenstvo, 1997a

Na drugim, a ujedno i posljednjim izborima za Županijski dom (*tablica 12*), Istarski demokratski sabor se natjecao kako u Istarskoj, tako i u Primorsko-goranskoj županiji. U Primorsko-goranskoj županiji istarski regionalisti su na izbore izašli samostalno, za razliku od Primorsko-goranskog saveza (PGS),⁹⁵ koji je koalirao sa socijaldemokratima i narodnjacima. To je rezultiralo izrazitim padom glasova i poražavajućim rezultatom u toj županiji. S druge strane, u matičnoj, Istarskoj županiji, IDS se na ovim izborima morao natjecati i sa svojim bivšim članovima okupljenima u Delbiancovom Istarskom demokratskom forumu, koji je dobio 14.202 (11,6 posto) glasova, zbog čega je Istarski demokratski sabor dobio manje od pedeset posto te nije uspio osvojiti sva tri istarska mandata, već je jedan pripao

⁹⁵ Primorsko-goranski savez, stranka nasljednica Riječkog demokratskog saveza, svoj je regionalistički okvir s riječkog područja proširila na cijelo područje Primorsko-goranske županije te si time dugoročno osigurala širu izbornu bazu.

drugoplasiranoj Hrvatskoj demokratskoj zajednici. Druge dvije regionalističke liste, Istarska nezavisna stranka i Istarska stranka, dobile su zanemariv broj glasova (INS 2,02 posto i IS 1,71 posto). Koalicija HSLS-a i HSS-a zabilježila je značajan pad glasova, dok je koalicija SDP-a i HNS-a ostvarila preko 12 posto više glasova nego na izborima 1993. godine. Ovaj uspjeh koalicija socijaldemokrata i narodnjaka može zahvaliti prije svega dosljednom oporbenom držanju prema HDZ-u, za razliku od drugih opozicijskih stranaka (poput Hrvatskog socijalno-liberalnog saveza) koji su se suradnjom s vladajućom Hrvatskom demokratskom zajednicom kompromitirali pred biračima željnima jasne alternative postojećoj vlasti (usp. Zakošek, 2002: 53).

Tablica 13. Izbori za Županijsku skupštinu Istarske županije 1997.

Stranka/koalicija	Izravni mandati	Listovni mandati	Ukupno	%
IDS	10	16	26	65,0
HDZ	0	6	6	15,0
SDP	0	2	2	5,0
IDF	0	4	4	10,0
HSLS	0	2	2	5,0

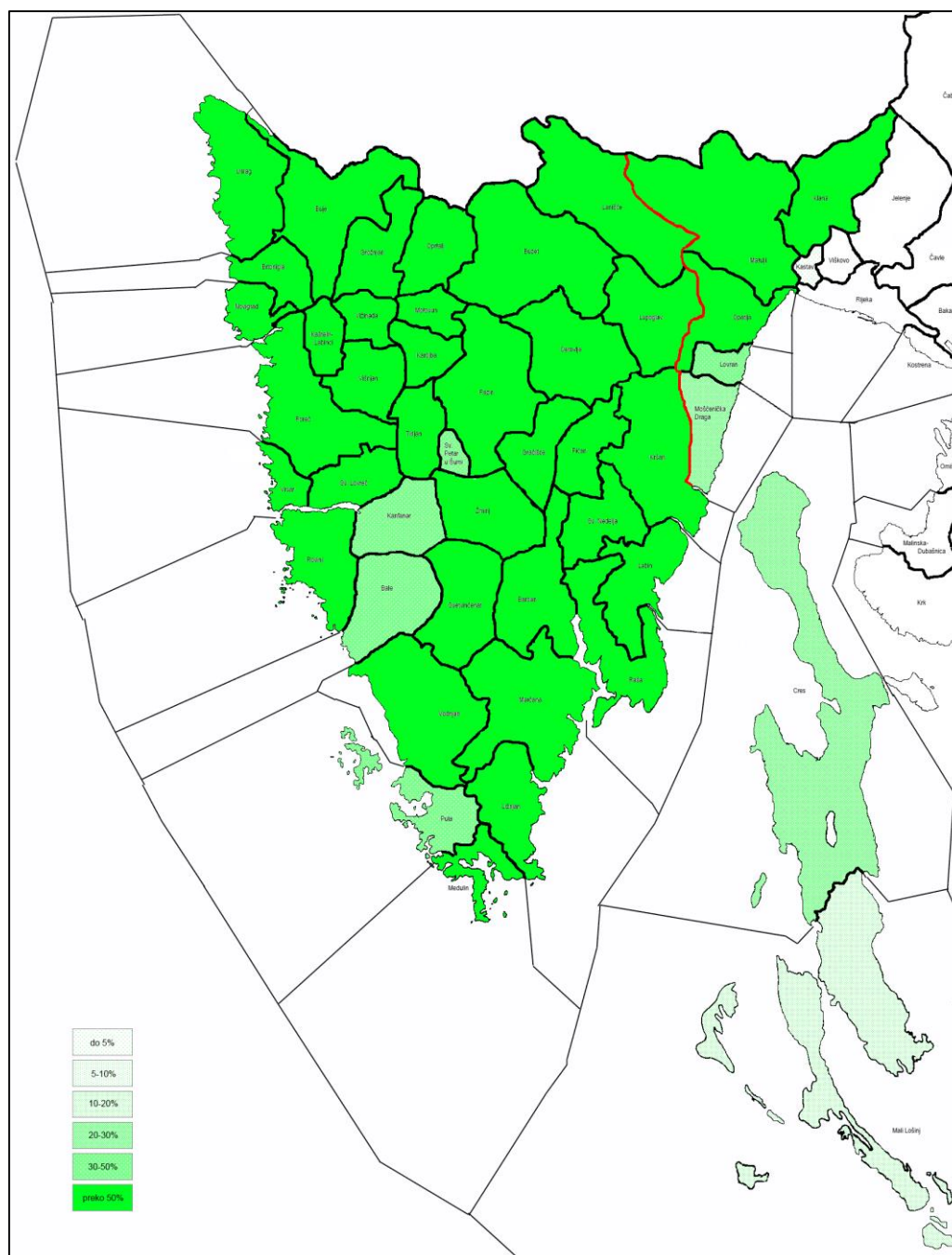
Izvor: izračun autora prema: Državno izborno povjerenstvo, 1997c

Usprkos tome što je odlazak Luciana Delbianca, jedne od ključnih osoba u stranci (župan od 1992. do 1996., smijenjen u Županijskoj skupštini nakon raskola), privremeno uzdrmao stabilnost Istarskog demokratskog sabora, izbori za županijsku skupštinu (*tablica 13*) potvrdili su izrazitu dominaciju Jakovčićeve stranke. Istarski demokratski sabor osvaja nešto malo manje od dvije trećine mandata, dok Istarskom demokratskom forumu pripada deset mjesta županijskih vijećnika, što znači da su tri četvrtine birača dali svoj glas regionalistima, a to ponovno svjedoči o snazi i ukorijenjenosti regionalističke političke opcije i svijesti o regionalnom identitetu na području istarskog poluotoka. Dominacija Istarskog demokratskog sabora potvrđena je također i u činjenici da stranka osvojila svih deset izravnih mandata, što svjedoči da su IDS-ovi političari puno prepoznatljiviji među građanima nego kandidati drugih stranaka koje se natječu u Istri.

Tablica 14. Izbori za Županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije 1997.

Stranka/koalicija	Izravni mandati	Listovni mandati	Ukupno	%
HDZ-HKDU-HSP	4	11	15	37,5
HSLŠ-HSS	0	6	6	15,0
SDP-PGS-HNS	5	13	18	45,0
IDS	1	0	1	2,5

Izvor: izračun autora prema: Državno izborno povjerenstvo, 1997c

Zemljovid 5. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na lokalnim izborima 1997.

Izvor: izradio autor prema: Državno izborno povjerenstvo, 1997b

Kao i kod izbora za Županijski dom, na izbore za Županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije (*tablica 14*), IDS je izašao samostalno, dok je PGS koalirao sa SDP-om i HNS-om. Za razliku od izbora za predstavnike Primorsko-goranske županije u Županijskom domu, na ovim izborima svoje kandidata istakao je i IDF. Za IDS-ovu županijsku listu glasovalo je 8.871 birača, dok je IDF dobio 2.327 glasova te su obje liste ostale bez mandata u ovom segmentu glasovanja. IDS je i u većinskom segmentu natjecanja izašao samostalno na izbore, no samo u dvije izborne jedinice – Matuljima i Opatiji – te je osvojio jedan mandat u Opatiji. S druge strane, IDF je imao kandidata u samo jednoj izbornoj jedinici te nije dobio nijedan mandat. PGS je osigurao dva mandata na zajedničkoj koalicijskoj listi sa SDP-om i HNS-om.

Premda IDS zadržava dominaciju i na izborima 1997. godine, pada broj općina u kojima ima natpolovičnu većinu i raste broj HDZ-ovih birača, što se može djelomično objasniti izbjeglicama i prognanicima kao novim biračima u Istri koji su bili vjerno biračko tijelo vladajuće stranke (Ashbrook, 2006b: 16), a čiji dolazak u istarske gradove i općine IDS nije mogao zaustaviti. Na *zemljovidu 5* možemo vidjeti da se IDS na ovim izborima vrlo uspješno proširio i izvan matične regije, osvojivši općinsku vlast u Klani. Lokalni izbori 1997. vrhunac su teritorijalnog širenja IDS-ove vlasti i prisutnosti na terenu, dok će nakon njih uslijediti sažimanje prostora na kojemu je IDS dominantan i na kojemu može uspješno provoditi *de facto* teritorijalizaciju. Lokalne izbore 1997. također je obilježio porast biračke apatije (Ashbrook, 2008: 85). Pojavom Delbiancovog IDF-a dolazi do cijepanja regionalističkih glasova, tako da IDS uspijeva dobiti samo relativnu većinu u pulscome Gradskom vijeću (Ashbrook, 2008: 86).

Novi izborni zakon i prelazak na razmjerni izborni sustav na parlamentarnim izborima 3. siječnja 2000. godine bili su posljedica kompromisa HDZ-a i oporbenih stranaka. Napuštanje segmentiranog izbornog modela i stvaranje deset četrnaestomandatnih izbornih jedinica s izbornim pragom od pet posto značilo je kraj jednog razdoblja i stvorilo pretpostavke za oblikovanje novog stranačkog sustava u kojemu nijedna stranka neće imati tako dominantan položaj kao HDZ tijekom 1990-ih godina. Reformom izbornog zakonodavstva cijela se istarska regije našla zajedno s gradom Rijekom u VIII. izbornoj jedinici. Dakle, s jedne je strane IDS mogao biti zadovoljan zbog okrupnjavanja svih svojih birača u istoj izbornoj jedinici za parlamentarne izbore, no s druge strane, ti su birači sada bili izmiješani s biračima SDP-a u Rijeci, što je ukupno umanjivalo IDS-ove šanse i potaknulo istarske regionaliste na snažniju izbornu suradnju sa strankama lijevog centra na izborima za Hrvatski sabor. Na izborima 3. siječnja 2000. IDS je bio dijelom većeg dijela Porečke skupine (čtvorka IDS-

HSS-HNS-LS) te osvaja četiri saborska mandata, čime postaje četvrta po snazi članica vladine većine, iza SDP-a, HSLS-a i HSS-a. Na predsjedničkim izborima IDS-ovi birači, usprkos prethodnoj potpori HSLS-ovim predsjedničkim kandidatima, ne daju povjerenje Draženu Budiši već Stjepanu Mesiću (HNS), čija stranka, za razliku od HSLS-a, nije iskazivala otpor IDS-ovim idejama o regionalizaciji.⁹⁶ Nakon ovih prvih općih izbora u Hrvatskoj koje HDZ nije dobio, IDS prvi put participira u državnoj izvršnoj vlasti. Poslije 2000. godine raste kritičko raspoloženje građana prema strankama i njihovoj ulozi u demokratskom političkom sustavu, što se odražava na porast neovisnih lista i kandidata (Čular, 2005: 123). Posebno raste broj neovisnih kandidata na lokalnim i područnim izborima. Ovo je bio izazov i za IDS, no stranka ga uspješno prevladava, premda zbog pojave neovisnih lista gubi dominantnu ulogu u općinama u središnjoj i sjeveroistočnoj Istri. Nakon kritičnih izbora 2000. godine u Hrvatskoj se razvija stranački sustav temeljen na umjerenom pluralizmu, s time da je izborno natjecanje postalo još više atomizirano (ova tendencija se nastavila i na svim kasnijim izborima), no restriktivni mehanizmi izbornog sustava (prije svega izborna klauzula od 5 posto) spriječili su preveliku fragmentaciju u parlamentu, tako da efektivni broj stranaka nakon izbora nije prelazio 5 (dodatnim frakcioniranjem ovaj se broj povećavao nakon izbora) (Kasapović, 2005: 181-183). Za razliku od IDS-a, koji bi zasigurno bio ušao u Sabor i bez koalicije s HSS-om, LS-om, HNS-om i ASH (uz IDS, jedino je HSS još uspio osvojiti mandat u VIII. izornoj jedinici), druge regionalističke stranke (Primorsko-goranski savez i Slavonsko-baranjska hrvatska stranka) na izborima 2000. ušle su u Sabor zahvaljujući predizornoj koaliciji sa SDP-om i HSLS-om (usp. Kasapović, 2005: 185-186). Prva koalicijska vlada 2000. godine brzo je i jednostavno formirana zahvaljujući postojanju predizbornih koalicijskih aranžmana i dogovora, no bila je izrazito nestabilna i razjedinjena. Unutarnji konflikti bili su posljedica činjenice da je u toj koalicijskoj vladi bio zastupljen veći broj stranaka no što je potrebno za minimalnu pobjedničku koaliciju. To je povećavalo pregovaračke troškove i prenaprezalo ionako heterogenu svjetonazorsku strukturu (Kasapović, 2005: 191). Nedugo nakon dolaska na vlast vlade Ivice Račana, počinje val stečajeva banaka i poduzeća. Pred bankrotom se našla i pulska Istarska banka, koja je bila usko povezana s IDS-om. Jakovčić ulazi u sukob s ministrom Crkvencem te prijeti proglašenjem autonomne regije i napuštanjem koalicije u slučaju da vlada odbije sanirati banku. Pokazalo se da je zahtjev za autonomijom bio više sredstvo političkog pritiska i ucjene, a manje iskaz stvarne želje za temeljitom reorganizacijom sustava regionalne

⁹⁶ Vidjeti više u: Državno izorno povjerenstvo, 2000.

samouprave (Šantić, 2006: 60). IDS i predsjednik stranke Jakovčić kao prvi ministar europskih integracija (ovime je vlada Ivica Račana posebno vrednovala činjenicu da je IDS prvi inicirao pitanje članstva u EU) napuštaju vladu već u ljeto 2001. zbog sukoba sa SDP-om oko statuta autonomne istarske regije, no istarski regionalisti izlaskom iz vlade ne trpe veće političke štete. Ostaju i dalje dijelom vladine većine u Saboru. Uz to naglašavaju pred svojim članstvom i biračkim tijelom u Istri da im je na prvom mjestu regionalni interes, a da je sudjelovanje u nacionalnoj izvršnoj vlasti tek poluga za ostvarivanje regionalističkih ciljeva, a ne cilj sam po sebi. S druge pak strane, unutarkoalicijska previranja i trvenja za posljedicu su imala cjepkanje parlamentarne frakcije HSLS-a i nastanak nove stranke Libra, što je dugoročno značilo opadanje izborne snage i realnog utjecaja HSLS-a.

Prvu koalicijsku vladu obilježili su mnogi unutarnji sukobi i razmimoilaženja. Zbog pitanja statuta Istarske županije IDS i Ivan Jakovčić kao ministar europskih integracija povlače se u svibnju 2001. iz vlade Ivica Račana, no i dalje podupiru vladinu većinu u Saboru (usp. Zakošek i Maršić, 2010: 795). IDS i SDP razišli su se oko pitanja statuta Istarske regije, premda je mjesec dana ranije donesen novi *Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi* (usp. Zakošek i Maršić, 2010: 825). Novi zakon prenio je nove ovlasti na županije i gradove, no nije im osigurao potrebna financijska sredstva. Upravo se inzistiranje na fiskalnoj decentralizaciji kao okosnici cijelog procesa decentralizacija i regionalizacije zemlje pokazalo kao temeljni zahtjev i programska značajka IDS-a, bilo kao oporbene stranke, bilo kao članice vladine većine.

Iste godine IDS, PGS i SBHS usvajaju *Motovunsku deklaraciju o polazištima za ustavno određenje prava na lokalnu i regionalnu samoupravu*, što se ubrzo pokazalo kao još jedna neuspjela inicijativa za decentralizaciju Hrvatske, s obzirom na to da su u međuvremenu i stranke vladajuće koalicije prigrlile ideju o decentralizaciji, a počeo ju je prihvaćati čak i HDZ, čime je to pitanje s jedne strane prestalo biti ekskluzivna tema regionalističkih stranaka, s druge pak strane je ono postalo manje kontroverzno i samim time i manje politički značajno. Jedini konkretan ishod koji je ova deklaracija imala je sporazumijevanje IDS-a i PGS-a oko statusa liburnijskih gradova i općina, odnosno dogovor da odluku o konačnom pripadanju tog područja jednoj od dviju županija treba prepustiti građanima na referendumu i političkim predstavnicima na lokalnoj razini (Šantić, 2006: 64).

Ustavnim promjenama od 28. ožujka 2001. godine koalicija lijevog centra, između ostalog, ukida i Županijski dom kao dio institucionalnog okvira koji je uvelike išao u korist HDZ-u (usp. Stjepanović, 2012: 191). Iako time IDS gubi jednu instituciju u kojoj je mogao zastupati

svoje interese, ne protivi se toj promjeni, jer je stranka uvijek zastupala ideju o Domu regija, a ne o Županijskom domu.

Postupni pad broja glasova za IDS nakon Tuđmanove smrti može se objasniti činjenicom da su mnogi birači zaključili da istrijanstvo više nije ugroženo te se stoga ne moraju mobilizirati oko IDS-a oko stožerne stranke istrijanske ideje (Ashbrook, 2011: 886). Također, nakon Zagrebačkog *summita* 2000., a posebice s dolaskom na vlast Ive Sanadera, europske integracije postaju politički *mainstream* u tolikoj mjeri da se istrijansko europejstvo više nije moglo biračima nuditi kao autohtona i specifična vrijednost. S druge strane, upravo na temelju zajedničkih ciljeva na putu integracije Hrvatske u Europsku uniju, IDS i Ivan Jakovčić su s vladama Ive Sanadera pronašle osnove za suradnju koja je bila puno čvršća nego je to bio slučaj dok je IDS bio u vladi Ivice Račana, odnosno bio dijelom vladine većine. Premda je IDS izgradio dobar dio svoje političke snage i identiteta na oponiranju HDZ-u tijekom dominacije te stranke 1990-ih godina, zanimljivo je da je ideološka isključivost birača Istarskog demokratskog sabora prema Hrvatskoj demokratskoj zajednici bila je izraženija 2003., kad je koalicijska vlada predvođena socijaldemokratima izgubila izbore, negoli 2000. (Šiber, 2005: 28), kad je na prekretničkim izborima okončana dotadašnja premoćna uloga Hrvatske demokratske zajednice unutar stranačkog sustava.

4. 7. Od lokalnih izbora 2001. do 2010.

Premda je brzo napustio vladu predvođenu SDP-om, Jakovčić je nedugo nakon IDS-ovog izlaska iz izvršne vlasti osmislio ideju koalicije lijevog centra okupljene oko SDP-a, HNS-a, LS-a i regionalističkih stranaka (Šantić, 2006: 81). Paralelno s ovim približavanjem IDS-a i SDP-a, nastavio se i rast istarskog SDP-a, tako da je IDS, koji više nije mogao samostalno osiguravati većinu u mnogim općinama i gradovima, morao u SDP-u prepoznati strateškog partnera. Međutim, ovaj odnos pokazat će se izrazito nestabilnim i nepredvidljivim, budući da je na nacionalnoj razini IDS bio mlađi partner, dok je to u Istri bio SDP. Također, mnogi istaknuti SDP-ovci, između ostalog Slavko Linić i Mato Arlović, dugo su vremena, baš poput HDZ-a, optuživali IDS za autonomaštvo (Šantić, 2006: 82), čime je ova strateška koalicija od samih početaka stavljena na kušnju. Uoči lokalnih izbora 2001. ponovno se aktivira pitanje ustavnosti dijela predloženog statuta Istarske županije. Na pritisak HSLŠ-a i HSS-a, Račanova vlada i ministar uprave Stjepan Ivanišević, baš poput HDZ-a 1994., tvrde da odredbe o dvojezičnosti i čuvanju istrijanskog identiteta podrivaju državnost i ustavnost te pravno-politički sukob oko Statuta dovode to točke u kojoj Jakovčić u ljeto 2001. napušta mjesto

ministra europskih integracija te time Istarski demokratski sabor izlazi iz prve vlade lijevoga centra. Otvaranje ureda Istarske županije u Zagrebu i Bruxellesu opet je doživljeno kao separatizam, premda je riječ o praksi poprilično uobičajenoj u Europskoj uniji.

Tablica 15. Izbori za Županijsku skupštinu Istarske županije 2001.

Stranka/koalicija	Mandati	%
IDS	28	68,3
SDP	7	17,1
HDZ-HKDU-HSP-HPS-HČSP	4	9,8
HNS	2	4,9

Izvor: izračun autora prema: Državno izborno povjerenstvo, 2001

Istarski demokratski sabor je na lokalnim izborima 2001. pokazao da i u promijenjenim okolnostima (razmjerni izborni sustav za izbor županijskih, gradskih i općinskih vijećnika, izostanak Tuđmana kako negativno intoniranog mobilizacijskog faktora za regionalističke birače) može premoćno pobijediti. Naime, na izborima za istarsku Županijsku skupštinu (*tablica 15*), Istarski demokratski sabor brojem mandata premašuje dvije trećine, dok Delbiancov Istarski demokratski forum ne osvaja nijedan mandat.

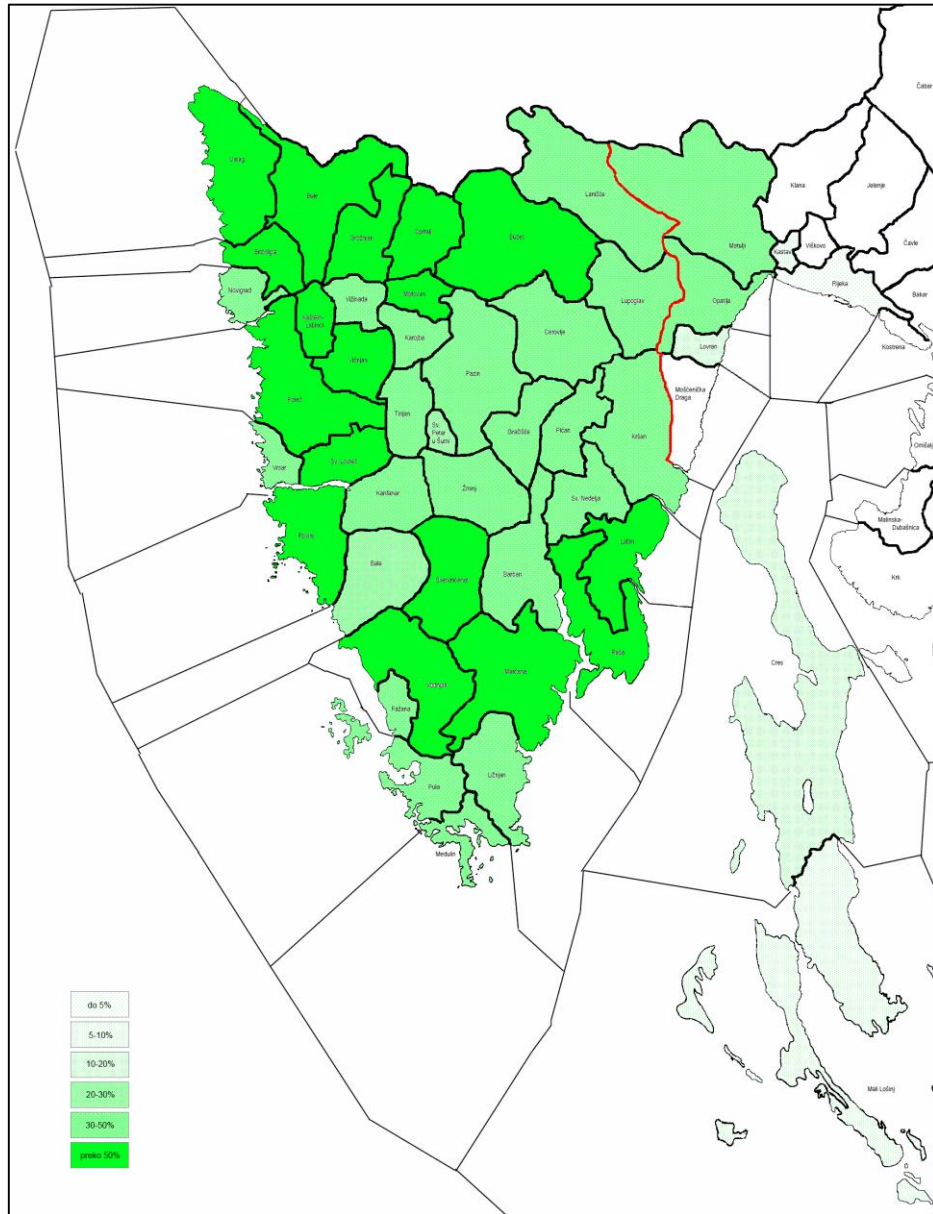
Tablica 16. Izbori za Županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije 2001.

Stranka/koalicija	Mandati	%
SDP-HSS-HSLS-HSU	16	39,0
HDZ-HD-HDKU	10	24,4
PGS-IDS	8	19,5
HNS	4	9,8
Neovisna županijska lista Vladimira Bebića	3	7,3

Izvor: izračun autora prema: Državno izborno povjerenstvo, 2001

Na izborima za primorsko-goransku skupštinu, Istarski demokratski sabor se odlučuje za regionalističku koaliciju s Primorsko-goranskim savezom, strankom s kojom ima odnos koji je na mahove konkurentski, a na mahove partnerski. Lista dobiva osam županijskih mandata, s time da Istarskom demokratskom saboru pripadaju dva (*tablica 16*). Usporedi li se ovaj rezultat s rezultatima s prethodnih izbora za županijske skupštine, postaje jasno da u bilo kojoj koalicijskoj konstelaciji ili pak samostalnom nastupu, Istarski demokratski sabor može maksimalno osvojiti dva do tri mandata u Županijskoj skupštini Primorsko-goranske županije

s obzirom na koncentriranost IDS-ovih birača na zapadnom dijelu županije. Dakle, bez obzira na promjenu izbornog modela, biračka potpora istarskim regionalistima u ovoj županiji ostala je konstantna.

Zemljovid 6. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na lokalnim izborima 2001.

Izvor: izradio autor prema: Državno izborno povjerenstvo, 2001.

Rezultati izbora za gradska i općinska vijeća (*zemljovid 6*) pokazuju da je IDS zadržao dominaciju u Istarskoj županiji, no nastavio se značaj pad popularnosti u onim dijelovima Primorsko-goranske županije koju stranka smatra dijelom istarske regije. Značajno se smanjio broj općina u kojima je IDS osvojio natpolovičnu većinu mandata, a po prvi puta se dogodila

da u nekoj općini u kojoj se kandidira ne osvaja mandate. U Mošćeničkoj Dragi, u kojoj je 1990-ih godina bio na vlasti, IDS na ovim izborima ne osvaja nijedan vijećnički mandat. Također, u općini Klana, koja ne spada u istarsku regiju, no u kojoj je u prethodnom mandatu bila na vlasti, stranka potpuno iščezava i ne participira na izborima, budući da se članovi stranke na terenu priklanjaju PGS-u. Općenito, nestabilnost članstva IDS-a u Primorsko-goranskoj županiji usko je bila povezana s prelaskom članova u Primorsko-goranski savez kao regionalističku stranku koja je zastupala riječko-kvarnersku regiju, a ne istarsku, koju ovi članovi nisu osjećali kao matičnu, već su u Istarskom demokratskom saboru inicijalno prepoznali regionalističku snagu sposobnu za kontriranje vladajućoj Hrvatskoj demokratskoj zajednici tijekom 1990-ih godina.

Okupljanje regionalističkih stranka nastavljeno je 2002. sastankom IDS-a, PGS-a, SBHS-a i Dalmatinske akcije u Severinu na Kupi i usvajanjem *Goranske deklaracije*,⁹⁷ koja je dala prijedlog podjele Hrvatske na pet regija: Istru, Riječku regiju, Slavoniju, Dalmaciju i Središnju Hrvatsku (Šantić, 2006: 94, 98). Ubrzo nakon toga Dalmatinska se akcija ugasila, a SBHS je marginaliziran, tako da su jedini nositelji regionalističke ideje ostali IDS i PGS. S druge strane, novi *Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi* iz travnja 2001. godine nije donio značajne pomake u smjeru prijenosa ovlasti s nacionalne na podnacionalnu razinu. Ipak, jasnije je definirao modalitete suradnje pojedinih županija s regijama u drugim državama, čime je otvorena mogućnost prekogranične suradnje o kojoj je IDS govorio još ranih 1990-ih godina.

Na parlamentarnim izborima 2003. godine stranka odnosi pobjedu u VIII. izbornoj jedinici u koaliciji sa SDP-om (osam od četrnaest mandata). Obje stranke osvajaju po četiri mandata. Gubitak izvršne vlasti na nacionalnoj razini snažno se negativno odrazio na SDP, ali ne i na IDS, koji se ranim odlaskom iz Račanove vlade distancirao od kolektivne odgovornosti za uspjeh, odnosno neuspjeh koalicije lijevog centra. Novi premijer Ivo Sanader reformira HDZ, što se izravno odražava i na odnos prema Istri. S obzirom na naglasak njegove osobne politike i politike njegove vlade na članstvu u europskim i atlantskim integracijama, otvara se područje neformalne suradnje s IDS-om, posebice s predsjednikom stranke Jakovčićem. Plod te dobre komunikacije je realizacija projekta istarskog sveučilišta, odnosno Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, kao i postavljanje temelja za ostvarenje projekata *Brijuni rivijera* i izgradnje nove bolnice u Puli. Unatoč velikom zaokretu HDZ-ove politike prema nacionalnim

⁹⁷ Vidjeti tekst deklaracije na: <http://www.pgs.hr/txtovi/goranskadekl.pdf>

manjinama⁹⁸ i pitanju regionalnog razvoja, Sanaderove vlade (2003.-2007., 2008.-2009.), kao ni vlada Jadranke Kosor (2009.-2011.) nisu u većoj mjeri dale istinski poticaj decentralizaciji zemlje, a kamoli možebitnoj regionalizaciji, kakvu je zastupao i dalje zastupa Istarski demokratski sabor.

Na izborima za istarsku Županijsku skupštinu 2005. godine (*tablica 17*) dolazi do značajne fragmentacije biračkog tijela, što u konačnici rezultira situacijom u kojoj po prvi put IDS nema natpolovičnu većinu mandata. Delbiancov Istarski demokratski forum pak osvaja četiri vijećnička mjesta. No bez obzira za pad popularnosti, IDS koaliranjem sa SDP-om (pet mandata) dolazi do potrebnog broja (jedan) mandata za skupštinsku većinu.

Tablica 17. Izbori za Županijsku skupštinu Istarske županije 2005.

Stranka/koalicija	Mandati	%
IDS	20	48,8
HDZ	5	12,2
SDP	5	12,2
HSU	4	9,8
IDF	4	9,8
HNS-Zeleni-LS-HSLS-HSS	3	7,3

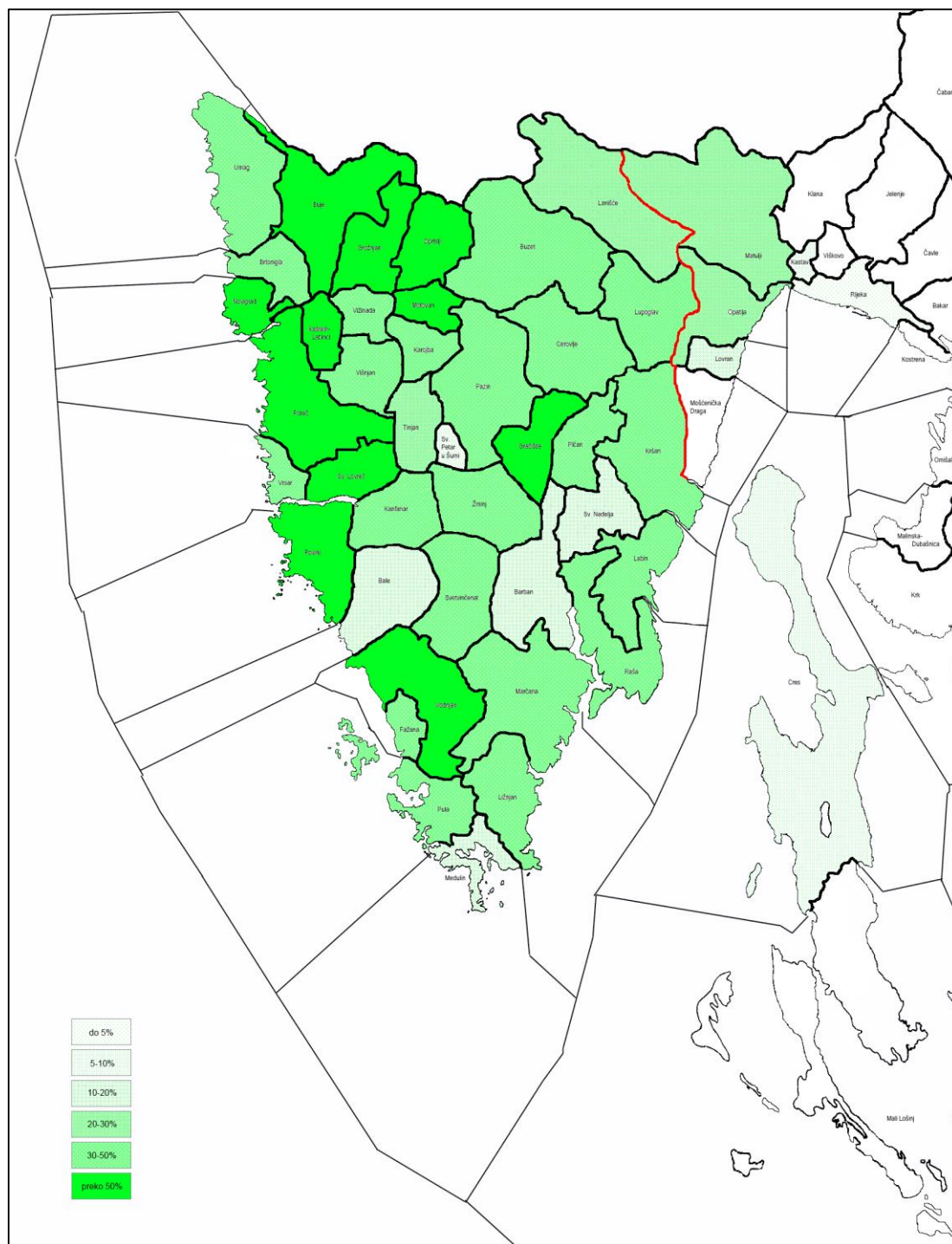
Izvor: izračun autora prema: Državno izborno povjerenstvo, 2005

Tablica 18. Izbori za Županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije 2005.

Stranka/koalicija	Mandati	%
SDP-HNS-IDS-HSS-HSU-ARS-SDA	22	53,7
HDZ-HD-HKDU-DC	9	21,9
PGS-HSLS-Zeleni	5	12,2
HSP	3	7,3
Vladimir Bebić – Treći hrvatski blok	2	4,9

Izvor: izračun autora prema: Državno izborno povjerenstvo, 2005

⁹⁸ Osim poznatog pozdrava „Hristos se rodi“ kojim je napravio iskorak prema srpskoj zajednici, Sanader je u svojem prvom posjetu Istri pružio ruku suradnje talijanskoj zajednici održavši kratak govor na njihovom jeziku, čime je simbolički prestala HDZ-ova borba za „očuvanje Istre od talijanaša“.

Zemljovid 7. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na lokalnim izborima 2005.

Izvor: izradio autor prema: Državno izborno povjerenstvo, 2005

Za razliku od Istarske županije, gdje SDP postaje mlađi partner Istarskom demokratskom saboru, u Primorsko-goranskoj županiji (*tablica 18*) IDS se priključuje velikoj koaliciji lijevog centra predvođenoj Socijaldemokratskom partijom. No s obzirom na velik broj stranaka i raspored kandidata na koalicijskoj listi, od 22 mandata koje koalicija osvaja, IDS-u

pripadaju dva mandata, jednako broj kao i u prethodnoj koaliciji s Primorsko-goranskim savezom.

Izbori za gradska i općinska vijeća 2005. (*zemljovid 7*) donose dodatni pad mandata IDS-a u obje županije, a dodatno se smanjuje broj općina i gradovima u kojima stranka osvaja natpolovični broj mandata. Natpolovičnu većinu zadržava u pravilu na zapadu i sjeverozapadu Istre, dok potpora slabi u središnjoj i sjeveroistočnoj Istri. Dolazi do daljeg jačanja neovisnih općinskih lista, posebice u Balama i Svetoj Nedelji. Istarski demokratski sabor ponovno ne uspijeva osvojiti nijedan mandat u Mošćeničkoj Dragi, a zamjetan je i pad glasova i u drugim općinama i gradovima u Liburniji. Na Lošinju oživljava IDS-ova podružnica, no ne uspijeva osvojiti nijedno vijećničko mjesto. Ovi izbori dali su naslutiti da će se IDS dugoročno morati koncentrirati isključivo na područje Istarske županije, dok će predstavljanje regionalističkih interesa u Primorsko-goranskoj županiji morati prepustiti drugim političkim akterima, prije svega Primorsko-goranskom savezu i neovisnim listama. S druge pak strane, vještim sudjelovanjem u širokoj koaliciji lijevog centra, predvođenom SDP-om, za riječko gradsko vijeće, IDS osvaja dva vijećnička mandata, a IDS-ovoj Dorotei Pešić Bukovac pripada mjesto predsjednice Gradskog vijeća. Zahvaljujući stabilnosti ove gradske koalicije, Pešić Bukovac na tom će mjestu ostati i nakon lokalnih izbora 2009. i 2013. godine.

Na parlamentarnim izborima 2007. godine, na kojima ponovno pobjeđuje Sanaderova Hrvatska demokratska zajednica, usprkos predizbornim analizama i anketama koje su sugerirale pobjedu Socijaldemokratske partije, IDS sudjeluje samostalno. Samostalnim nastupom na izborima Istarski demokratski sabor ostvaruje lošiji rezultat nego na prethodnim izborima, no zadržava 3 mandata potrebna za formiranje saborskog kluba, tako da zadržava konstantu predstavljenosti i vidljivosti u Hrvatskom saboru. Nastavlja se relativno uspješna suradnja Istarske županije i HDZ-ove vlasti, iako upravo u Istri započinju sastanci koji će pred parlamentarne izbore 2011. godine rezultirati stvaranjem Kukuriku koalicije. Naime, nakon što je 1995. inicirao Porečku skupinu, Istarski demokratski sabor je također bio važan pokretač Kastavske skupine i sastanaka u restoranu Kukurin na temelju kojeg je stvorena pobjednička koalicija SDP-HNS-IDS-HSU.

Na županijskim, gradskim i općinskim izborima 2009. godine po prvi put se uvodi izravni izbor župana, gradonačelnika i načelnika općina, što utječe na porast broja nestranačkih načelnika. Imućni poduzetnik Plinio Cuccurin i udruga Ladonja, nastala spajanjem niza neovisnih općinskih i gradskih lista koje godinama predstavljaju snažnu opoziciju vladajućoj istarskoj stranci, pojavljuju se kao novi izazivači dominaciji Istarskog demokratskog sabora u Istri te postaju druga po veličini snaga u Istarskoj županiji.

Tablica 19. Izbori za Županijsku skupštinu Istarske županije 2009.

Stranka/koalicija	Mandati	%
IDS-HNS	21	51,2
Neovisna županijska lista Plinija Cuccurina	8	19,5
HDZ-HSS	5	12,2
SDP-Zeleni	4	9,8
HSU-HSLS	3	7,3

Izvor: izračun autora prema: Državno izborno povjerenstvo, 2009

Tablica 20. Izbori za Županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije 2009.

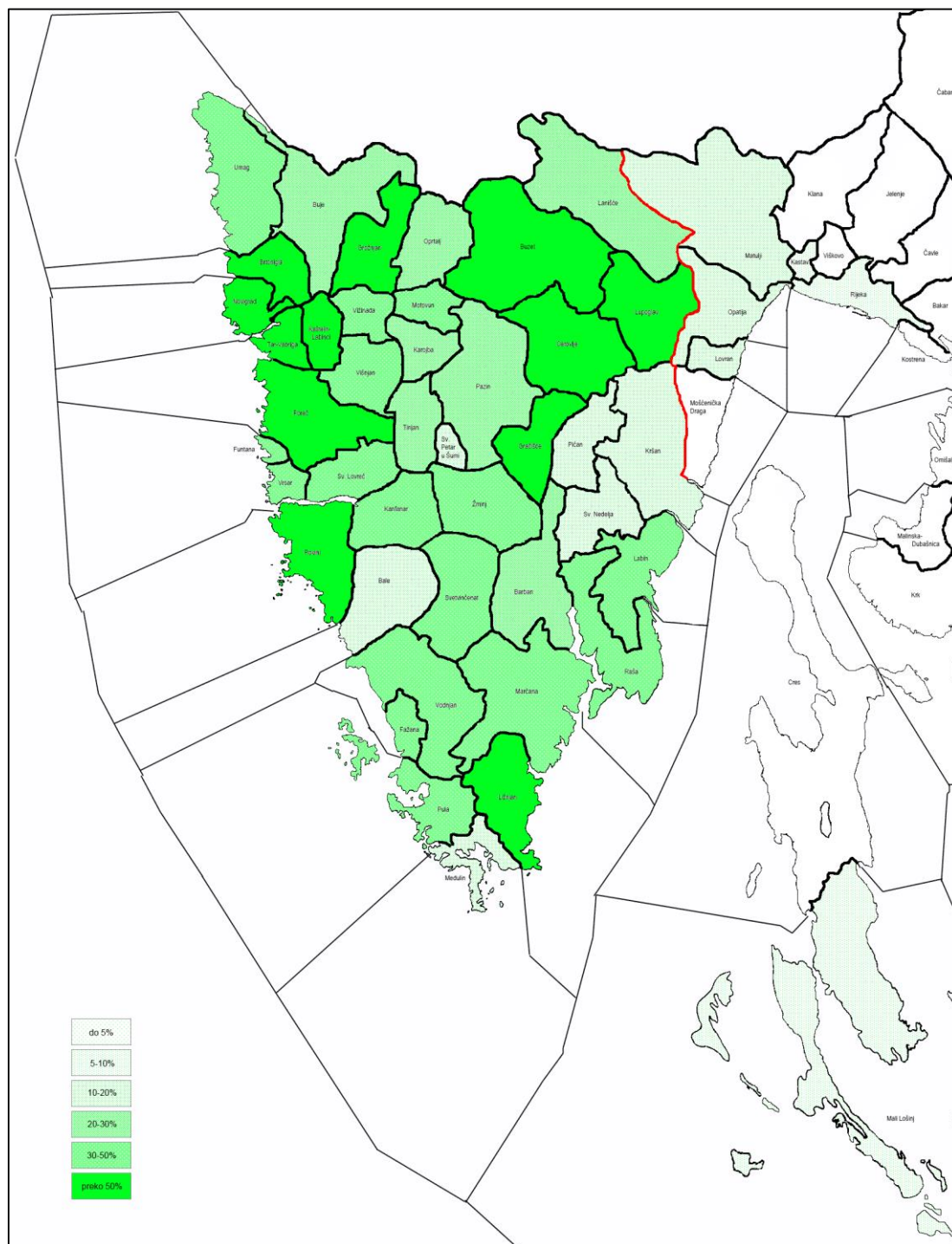
Stranka/koalicija	Mandati	%
SDP-HNS-HSU-IDS-HSLS-ARS-SDA-ZS	23	56,1
HDZ-HSS-HSP-HKDU	11	26,8
PGS	4	9,8
AM-Lista RI	3	7,3

Izvor: izračun autora prema: Državno izborno povjerenstvo, 2009

Istarski demokratski sabor po prvi put mora ući u predizbornu koaliciju (s Hrvatskom narodnom strankom) te time ostvaruje jedva dostatnu natpolovičnu većinu u županijskoj skupštini (*tablica 19*), a poslije izbora nastavlja koaliciju s istarskim SDP-om. U Primorsko-goranskoj županiji nastavlja se slabljenje stranke, no zahvaljujući suradnji sa SDP-om stranka osvaja jedan mandat u županijskoj skupštini (*tablica 20*).

Neuspjeh Ladonje leži u činjenici da nisu uspjeli birače privući novim sadržajima, budući da su, po vlastitom priznanju, uvelike kopirali IDS-ove programske odrednice, što je Jakovčićeva stranka ubrzo prepoznala i okrenula protiv njih (*Glas Istre*, 6. lipnja 2009.). Cuccurin i Ladonja koristili su korupcijske afere protiv IDS-ovih čelnika, no otvaranje pitanja transparentnosti poslovanja potaknulo je i negativnu kampanju s IDS-ove strane kojoj Cuccurin medijski nije mogao parirati. Na gradskoj i općinskoj razini IDS ponovno jača u Istarskoj županiji i povećava broj jedinica lokalne samouprave u kojima postiže natpolovičnu mandatnu većinu. Međutim, u Primorsko-goranskoj županiji u potpunosti prestaje biti relevantna politička snaga. U Mošćeničkoj Dragi niti u koaliciji sa SDP-om i PGS-om ne stranka ne uspijeva izboriti mandat, a na Cresu se gasi podružnica tako da izostaje sudjelovanje na izborima. Ovi izbori, usprkos izazovu pojave Ladonje, potvrdili su Istarsku županiju kao regionalni teritorij koji IDS uspješno predstavlja, no srušili su sve koncepcije

„proširene Istre“, odnosno istarske regije koja bi uključivala i dijelove Primorsko-goranske županije.

Zemljovid 8. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na lokalnim izborima 2009.

Izvor: izradio autor prema: Državno izborno povjerenstvo, 2009

4. 8. Uspjeh u provedbi *de facto* teritorijalnosti

Promotrimo li dinamiku izbornih rezultata u razdoblju 1992.-2010. prikazanu na *zemljovidima 4 do 8*, možemo primijetiti da je s vremenom pala popularnost Istarskog demokratskog sabora u središnjim i istočnim i dijelovima Istre, dok je porasla podrška Hrvatskoj demokratskoj zajednici čime se potvrđuje rascjep selo/grad u Istri, odnosno rascjep između ruralne unutrašnjosti koji ima homogenu hrvatsku etničku strukturu i urbanih obalnih područja u kojima je etnička struktura izmiješana (Ashbrook, 2005: 481). Premda važnost lokalnih i regionalnih izbora prvenstveno ovisi o stupnju centralizacije, odnosno decentralizacije države (Kasapović, 2004: 61), za regionalističke stranke su oni u pravilu važniji od parlamentarnih izbora, a u slučaju Istarskog demokratskog sabora upravo se ova izborna razina pokazala presudnom za zadobivanje izborne premoći koja je otvorila put prema uspješnom ostvarenju *de facto* teritorijalnosti. Gotovo sve studije izborne geografije bave se i regionalnim aspektima izbornih rezultata (Cvrtila, 2001: 51), a ovo istraživanje uspjeha regionalističkih stranaka u ostvarenju *de facto* teritorijalnosti ukorijenjeno je upravo u izornoj geografiji.

Istarski demokratski sabor je prošao dug put od borbe protiv optužbi za autonomaštvo do osciliranja između suradnje s drugim regionalistima i inzistiranja na vlastitom putu prema decentralizaciji i regionalizaciji, no ono što je svakako postigao je dominacija u Istarskoj županiji i politički utjecaj koji nadmašuje veličinu stranke i regije koju stranka predstavlja (*Novi list*, 14. veljače 2011.). Istarski demokratski sabor u dva desetljeća uspješno se prilagođavao čestim promjenama izbornih modela kojima je vladajući HDZ pokušavao za sebe izboriti što bolji rezultat, a donekle i izravno oslabiti upravo Istarski demokratski sabor kao naj snažnijeg regionalističkog političkog aktera. Premda aktualni izborni model, usvojen 1999. godine, istarski poluotok smješta u istu izbornu jedinicu s gradom Rijekom čime se miješaju glasovi SDP-a i IDS-a, IDS i u ovom izbornom modelu uspijeva održati konstantu od 3-4 saborska mandata po izbornom ciklusu. Usprkos brojnim unutarstranačkim sukobima, raskolima i isključenjima iz stranke, IDS je u cijelom promatranom razdoblju uspio zadržati primat u Istarskoj županiji kao jedina relevantna regionalistička stranka. U Primorsko-goranskoj županiji nakon početnih velikih uspjeha tijekom 1990-ih godina, Istarski demokratski sabor slabi i polako se kreće prema potpunom gubitku značaja. To se očituje i u činjenici da u ovoj županiji stranka ne uspijeva održati stalnu organizacijsku pokrivenost, već bilježi diskontinuitet rada stranačkih podružnica, a samim time i izostanak izbornih rezultata. Ovo se prije svega odnosi na Cres i Lošinj koje stranka naziva „istarskim otocima“, premda

oni funkcionalno-ekonomski gravitiraju Rijeci, a ne Puli i tek se u povijesnom kontekstu mogu smatrati dijelom Istre. U Primorsko-goranskoj županiji niti Primorsko-goranski savez se ne može smatrati regionalističkim strankom koja se uspjela nametnuti kao ključni akter. Nakon parlamentarnih izbora 2000. i lokalnih izbora 2001. Socijaldemokratska partija Hrvatske postaje definitivno glavna stranka u ovoj županiji, dok Istarski demokratski sabor i Primorsko-goranski savez tek uz koaliranje sa socijaldemokratima mogu postizati značajnije rezultate. Primorsko-goranska županija na razini općina i gradova svakako je jedna od stranački najheterogenijih u cijeloj zemlji. Pa ipak, možemo ustvrditi kako je HDZ najuspješniji u sjeveroistočnim (Gorski Kotar) i istočnim (Vinodol) dijelovima županije, kao i na Krku i Rabu, dok SDP dominira u Rijeci i gradovima i općinama oko Rijeke (dijelovi bivše velike općine Rijeka). S druge strane, podružnice stranke na cijelom području Istarske županije pokazale su stabilnima i čvrstim osloncem za postizanje *de facto* teritorijalnosti. Upravo podjela onoga što IDS smatra istarskom regijom na dvije županije u začetku je stvorila stanovitu prepreku za uspješnu uspostavu *de facto* teritorijalnosti na cijelom području regije, no ona je svakako u punini postignuta na području Istarske županije. Odabir Socijaldemokratske partije kao glavnog koalicijskog partnera (no u nekim fazama i glavnog izbornog takmaca) IDS nije temeljio samo na pragmatičnom svrstavanju uz najsnažniju stranku lijevog centra (sve do izbora 2000. godine HSLS je bio glavna opozicijska stranka, a ne SDP), već i na svjetonazorskim sličnostima upravo u onim javnim politikama koje su IDS-u bile najvažnije. Naime, istraživanja povezanosti stranačkih preferencija i stavova o nizu ključnih političkih stavova koji detektiraju pozicioniranje na osi centar/periferija, birači Socijaldemokratske partije pokazivali su najveću spremnost za odricanje od dijela suverenosti u korist članstva u Europskoj uniji te su u najvećoj mjeri zastupali snažnu decentralizaciju (Zakošek, 1998: 39-40). No, SDP se tek od 2003. ustalio kao stabilan koalicijski partner Istarskom demokratskom saboru na nacionalnoj razini. Međutim, na županijskoj i lokalnoj razini, ovo partnerstvo poprima nekoliko obilježja koja su opetovano izvor sukoba. Dok je u Primorsko-goranskoj županiji Istarski demokratski sabor mlađi partner SDP-u, u Istarskoj je županiji obrnuto. Istarski regionalisti uspijevaju koristiti strateške koalicije sa socijaldemokratima kako bi održali svoju hegemoniju na području istarskog poluotoka i postigli većinu u onim gradovima i općinama u kojima više to sami nisu sposobni. No, u drugom desetljeću demokracije, a posebice posljednjih nekoliko godina, SDP se sve više trudi preoteti IDS-ovo biračko tijelo i prodrijeti na područje Istre, odnosno dovesti u pitanje do sada nedodirljivu *de facto* teritorijalnost što ju je Istarski demokratski sabor postigao. Posljednji lokalni izbori (svibanj 2013.), koji izlaze iz okvira ovog istraživanja, potvrdili su trend rasta

broja vijećnika SDP-a u Istarskoj županiji. To je posebice izraženo u gradu Puli u kojemu su socijaldemokrati još 1990-ih započeli svoj *comeback*. No, usprkos tome, Istarski demokratski sabor je i na tim izborima uspio potvrditi svoj status dominantne političke stranke u Istarskoj županiji i obraniti postignutu *de facto* teritorijalnost.

5. SJEVERNA LIGA

5. 1. Uvod

Za razliku od hrvatskog slučaja, gdje se Istarski demokratski sabor razvija u posve novom višestranačkom sustavu nakon propasti samoupravnog socijalizma, u Italiji početkom 1990-ih dolazi do urušavanja jednog višestranačkog sustava i nastanka novog te stoga možemo govoriti o posve novim uvjetima u kojima Sjeverna liga (*Lega Nord*, LN) stupa na scenu. Također, dominacija demokršćana i nemogućnost alternacije vlasti činili su talijansko višestranačje krajnje nekompetitivnim, što ga barem donekle čini sličim jednostranačkom sustavu u SR Hrvatskoj. Također, borbe frakcija (*correnti*) za prevlast unutar Demokršćanske stranke (*Democrazia Cristiana*, DC) i njihovo međusobno balansiranje moći uvjetno bi se moglo usporediti s nadmetanjima različitih struja unutar partijskog vodstva u socijalističkoj Hrvatskoj.⁹⁹ Uspon Sjeverne lige neraskidivo je povezan upravo s urušavanjem Prve republike u Italiji te se ovu stranku s pravom može smatrati jednim od ključnih aktera koji su utjecali na urušavanje dotadašnjeg stranačkog sustava i ispunili ispražnjeni stranački i ideološki prostor novim sadržajima.¹⁰⁰

5. 2. Razvoj stranačkog sustava u Italiji

Nesavršeni bipolarizam, odnosno polarizirani pluralizam (usp. Sartori, 1982), bez mogućnosti promjene izvršne vlasti, koji je u Italiji postojao od 1948. sve do početka devedesetih godina onemogućio je društvene i ekonomske reforme (blokirana demokracija) i stvorio pogodno tlo za mito, kljentelizam i korupciju. Dobar dio nezadovoljstva državom na sjeveru zemlje, koji je mobilizirala Sjeverna liga, upravo je posljedica višedesetljetnog neprekinutog sudjelovanja demokršćana u vlasti (Gallagher, 1992: 472). Koruptivno ponašanje opravdavalo se kao čin stabilizacije, odnosno smirivanja političkih napetosti kojima je Italija bila izložena u kontekstu Hladnoga rata i sukoba demokršćana, koje su podupirale Sjedinjene Države, i komunista, koji su dobivali donacije Sovjetskog Saveza. Zemljom isprva

⁹⁹ Za talijanske političke stranke u ovom poglavlju koristim hrvatske prijevode njihovih imena, osim u slučaju *Forze Italije* budući da je taj naziv prepoznatljiviji negoli prijevod Naprijed Italijo. Također, zbog čestog ponavljanja naziva „Sjeverna liga“ mjestimice koristim i skraćeni oblik Liga.

¹⁰⁰ Pojmovi Prve i Druge republike u talijanskom slučaju ne označavaju periodizaciju različitih ustavnih aranžmana (kao u francuskom slučaju), već se prije svega odnose na stranački sustav.

vladaju koalicije centra (demokršćani sa socijaldemokratima, liberalima i republikancima), a od 1973. godine koalicije lijevog centra (demokršćani sa socijalistima, socijaldemokratima, liberalima i republikancima) koje se 1983. transformiraju u peterostranački kartel (*pentapartito*) koji traje sve do izbora 1992. godine.¹⁰¹ Za vrijeme Prve republike izbori nisu bili borba za smjenu vlasti, već natjecanje stranaka koje su dolazile u obzir za participaciju u vlasti za bolji položaj unutar koalicijske vlade, jer su dvije stranke u startu bile isključene kao nepoželjni koalicijski partneri zbog svojeg protusustavskog karaktera.¹⁰² Radi se o drugoj po veličini stranci, Komunističkoj partiji Italije (*Partito Comunista Italiano*, PCI),¹⁰³ i neofašističkom Talijanskom socijalnom pokretu (*Movimento Sociale Italiano*, MSI). Osim borbe manjih stranaka za utjecaj unutar vlade, formiranje izvršne vlasti bilo je praćeno i snažnim frakcijskim borbama unutar Demokršćanske stranke, jer je uvijek bilo više od jedne osobe koja je pretendirala na mjesto predsjednika vlade, a mandatar bi postajao onaj koji je uspio osigurati podršku ne samo u stranci, već i među koalicijskim partnerima (Cotta i Verzichelli, 2007: 114). Premda su komunisti konstantno bili isključeni iz sudjelovanja u izvršnoj vlasti, u sustav su bili integrirani kroz donji dom parlamenta, s obzirom na to da je predsjednik Predstavničkog doma od 1976. do 1992. bio iz redova komunista (Cotta i Verzichelli, 2007: 151).

Korijeni propasti Prve republike i kraja dominacije Demokršćanske stranke sežu u rane osamdesete godine kada najveću stranku počinju sve više razdirati frakcijski sukobi, a istodobno opada povjerenje birača u nju. Korupcijski skandali u koje su bili upleteni demokršćanski političari potkopali su legitimnost stranke koja je desetljećima dominirala talijanskom politikom. Smanjen društveni utjecaj Katoličke crkve na kojemu se, uz obranu od širenja komunizma, temeljila hegemonija Demokršćanske stranke, nagovijestio je već 1974. referendum kojim je dopušten razvod braka (Gallagher, 1992: 473). Krajem Hladnoga rata stranka gubi snažnu potporu Amerikanaca koju je uživala za vrijeme bipolarnog sukoba kao jamac protiv širenja komunizma. U novonastalim okolnostima hegemonijska pozicija demokršćana više se nije mogla održati. Komunistička partija se 1991. transformira u Demokratsku stranku ljevice (*Partito democratico della sinistra*, PDS), no velik dio

¹⁰¹ Republikanci 1991. napuštaju *pentapartito* te on postaje *quatropartito* (četverostranačka koalicija).

¹⁰² Stranke koje su dolazile u obzir za formiranje vladine većine nazivane su „vladinim područjem“ (*area di governo*) (Verzichelli, 2007: 115).

¹⁰³ PCI je za cijelo vrijeme Hladnoga rata bio ne samo druga po veličini stranka u Italiji, već i najveća komunistička partija u Zapadnoj Europi, veća čak i od izrazito utjecajne KP Francuske (PCF).

tvrdolinijaša ne prihvaća ove promjene te osniva Stranku komunističke obnove (*Partito della rifondazione comunista*, PRC).

Tijekom osamdesetih godina kratkotrajne vlade sastojale su se od predstavnika pet stranaka (*pentapartito*) koje su činile stranački kartel koji je među sobom dijelio javne funkcije i sfere utjecaja u gospodarstvu koje je bilo uvelike obilježeno državnim intervencionizmom i ulogom države kao najvećeg poslodavca i naručitelja poslova. Uz Demokršćansku stranku i Talijansku socijalističku stranku (*Partito Socialista Italiano*, PSI), u peterostranačkom krugu našle su se i Talijanska republikanska stranka (*Partito Repubblicano Italiano*, PRI), Talijanska liberalna stranka (*Partito Liberale Italiano*, PLI) i Talijanska socijaldemokratska stranka (*Partito Socialista Democratico Italiano*, PSDI). No za razliku od prijašnje apsolutne dominacije demokršćana iz čijih je redova uvijek dolazio predsjednik vlade, ovo razdoblje obilježio je socijalistički premijer Bettino Craxi.¹⁰⁴ Ovih pet stranaka koloniziralo je javne resurse, a razmjeri partitokracije (*partitocrazia*) bili su toliki da je više od milijun radnih mjesta u javnom sektoru bilo pod izravnom stranačkom kontrolom (Clark, 1996: 410). Raspletanje korupcijskih mreža u koje su bili upleteni prvenstveno demokršćani i socijalisti, ali i članovi triju manjih članica kartela (takozvani laički centar), počelo je pravosudnom akcijom „Čiste ruke“ (*Mani pulite*) protiv lokalnih socijalističkih dužnosnika u Milanu (Mario Chiesa) u veljači 1992., a pretvorilo se u razotkrivanje cijelog uhodanog korupcijskog sustava (*Tangentopoli*) koje je rezultiralo objelodanjivanjem sprege stranaka, javnih poduzeća i organiziranog kriminala (mafije) i rezultiralo raspadom vladajućih stranaka i utemeljenjem novog stranačkog sustava na razvalinama starog sustava.¹⁰⁵ Naime, nove stranke koje nastaju na lijevom i desnom centru uvelike regrutiraju bivše članove propalih stranaka, tako da možemo govoriti o raspadu i transformaciji stranačkog sustava, ali i o kontinuitetu stranačkih kadrova.

Razmjerni izborni sustav Prve republike s višestrukim preferencijskim glasovima bio je posljedica kompromisa glavnih aktera u borbi protiv fašizma (pučani-demokršćani i komunisti) koji je postignut pri uspostavi poslijeratnog ustavnog poretka te je bio izraz želje za konsenzualnom demokracijom koja bi pomirila ideološki duboko podijeljeno društvo (D'Alimonte, 2005: 253). Rane naznake radikalne transformacije izbornog sustava 1993. godine moguće je uočiti na primjeru personaliziranih izbornih kampanja socijalista Bettina

¹⁰⁴ Prvi predsjednik vlade koji nije bio iz redova demokršćana bio je vođa republikanaca Giovanni Spadolini (1981.-1982.).

¹⁰⁵ Naziv „mafija“ ovdje se koristi u uopćenom smislu kao označitelj za sve talijanske institucije organiziranog kriminala, premda se tako zapravo naziva samo sicilijanska *Cosa nostra*.

Craxija osamdesetih godina i na sve većem padu povjerenja birača u stranke i rastu biračke apstinencije (Cotta i Verzichelli, 2007: 74-75). Nezadovoljstvo birača zbog korupcionaških skandala ranih devedesetih godina imalo je izravan utjecaj na izbornu reformu 1993. godine kojom je uveden kompenzacijski kombinirani izborni sustav. Prvi korak prema transformaciji izbornog, a posljedično i stranačkog sustava, bio je referendum 1991. godine kojim je ukinuto višestruko preferencijsko glasovanje koje se smatralo povezanim s klijentelističkim odnosima stranačkih središnjica i lokalnih političkih vođa (Cotta i Verzichelli, 2007: 75-76). Također je ukinuta mogućnost istodobnog kandidiranja za prvi i drugi dom parlamenta. Drugim referendumom je 1993. godine, pod pritiskom pokreta za većinski izborni sustav, ukinuto pravilo da kandidati za Senat moraju osvojiti 65 posto glasova kako bi pobijedili u jednomandatnim izbornim okruzima, čime je omogućeno da se prema postojećem zakonu tri četvrtine senatora bira sustavom jednostavne većine (Donovan, 1996: 144).

Izorno ponašanje prije 1992. karakterizirali su vrlo stabilni birački obrasci na svim izbornim razinama (europskoj, nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj) koji su se temeljili na trima vrstama glasovanja – identitetskom, programskom i klijentelističkom. Glasovanje temeljeno na jasnom stranačkom identitetu karakteriziralo je centar i sjeveroistok zemlje, najviše programski orijentiranih birača bilo je na industrijskom sjeverozapadu zemlje, dok su birači na jugu Italije ponajviše glasovali u zamjenu za konkretne političke ustupke, odnosno koncesije (Cotta i Verzichelli, 2007: 81). Nakon izbora 1992. godine drastično rastu ukupna i blokovska (odnos lijevog i desnog bloka) volatilitnost, a izbornim natjecanjem počinju dominirati kandidati za mjesto premijera, dok pojedinačni kandidati u jednomandatnim izbornim okruzima sve više koordiniraju svoje kampanje unutar predizborne koalicije, što dovodi do bipolarnog stranačkog natjecanja i koncentriranja biračkog ponašanja na dvije koalicije – lijevog i desnog centra (Cotta i Verzichelli, 2007: 82-85; Katz, 1996: 31-32). Ipak, kombinirani izborni sustav s kompenzacijskim elementima nije suzbio fragmentaciju stranačkog sustava već ju je dodatno povećao, jer su koalicijskim dogovorima i ucjenama kandidati manjih stranaka za sebe bili izborili nominacije u onim jednomandatnim izbornim okruzima koji čine biračke utvrde dotične koalicije te su stoga male stranke osvajale broj mandata koji nije odgovarao njihovoj realnoj izornoj snazi.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Sjeverna liga je na izborima 1994. zbog ovakvog dogovaranja s Berlusconiem osvojila mandate i u onim izbornim okruzima koji su utvrde desnog centra, no ne nužno i regionalističke utvrde te se stoga može ustvrditi kako ovakvi koalicijski aranžman pomažu mlađim koalicijskim partnerima da u konačnici budu parlamentarno nadpredstavljani. Sličan fenomen moguće je uočiti na hrvatskim parlamentarnim izborima 2011. na kojima je

Izborna geografija Prve republike razlikuje nekoliko kompaktnih teritorijalnih biračkih cjelina. Zemlja je bila podijeljena na dvije jasno odijeljene političke subkulture – „crvenu zonu“ u kojoj su redovito pobjeđivali komunisti i u kojima je Komunistička partija Italije bila glavni organizator aktivnosti civilnoga društva te „bijelu zonu“ u kojoj je najsnažniju podršku uživala Demokršćanska stranka, a u kojima je Katolička crkva imala presudan utjecaj na organizacije civilnog društva. Stranke ljevice (Talijanska socijalistička stranka, Komunistička partija Italije) dominirale su u „crvenom“ pojasu srednje Italije (Toskana, Emilia-Romagna, Umbrija, Marke). Demokršćanska opcija dominirala je u „bijelom“ pojasu Triveneta (Veneto, Trident-Južni Tirol i Furlanija-Julijska krajina), u istočnoj Lombardiji, uključivši Milano s okolicom, te jugozapad Pijemonta (provincija Cuneo), dok ostali dijelovi Pijemonta i Lombardije nisu bili ničije snažne stranačke utvrde zbog izraženog programskog glasovanja među tamošnjim biračima (Cotta i Verzichelli, 2007: 88), premda valja također istaknuti da su iznadprosječno puno glasova male stranke laičkog centra (republikanci, liberali i socijaldemokrati) dobivale u urbanim središtima Pijemonta, Furlanije-Julijske krajine i Emilije-Romagne, kao i socijalisti, pogotovu u industrijskim središtima Torinu, Milanu i Genovi. Jug Italije (takozvani *mezzogiorno*), kao što je spomenuto, karakteriziralo je glasovanje temeljeno na biračkoj potpori koju su stranke nagrađivale partikularnim političkim ustupcima, tako da u tom dijelu zemlje nije bilo snažnih stranačkih utvrda. Međutim, MSI je imao najsnažnija uporišta upravo na jugu, odnosno u regijama Kampaniji, Apuliji i Kalabriji, dok je jedino u Trstu imao uporište na sjeveru zemlje.¹⁰⁷ Među južnim biračima (uključivši Siciliju) na snažnu potporu mogli su računati i demokršćani.

Nakon propasti komunista, Craxi pokušava ponovno postati premijer uz potporu demokršćana, no korupcijski skandali koji se gomilaju naposljetku ga pritišću da za predsjednika vlade predloži svojeg pobočnika Giuliana Amata koji nije bio toliko kompromitiran (Di Scala, 1998: 327). Zanimljivo je da je val protukorupcijskih istraga i sudskih procesa koji su doveli do kraja Prve Republike započeo na sjeveru, a ne na jugu zemlje. Upravo je zbog uhodane mreže (isprva su se na udaru istražitelja našli socijalisti, no ubrzo se razotkrila i upletenost demokršćana i komunista, kao i članova manjih centrističkih stranaka) primanja mita za davanje poslova putem javne nabave i javnih radova Milano prozvan „gradom mita“. Ova činjenica u suprotnosti je s tvrdnjama čelnika Sjeverne lige da se

Hrvatska narodna stranka osvojila dvoznamenkast broj saborskih mandata zahvaljujući „darežljivosti“ SDP-a pri određivanju poretka kandidata na zajedničkim koalicijskim listama.

¹⁰⁷ Ovo je povijesno uvjetovano fašističkim naseljavanjem južnjaka u Trst poradi Mussolinijevog straha od Slavena.

sjever i jug Italije razlikuju po stupnju korumpiranosti, odnosno poštenog i legalnog poslovanja. Osim socijalističkog glavnog tajnika Bettina Craxija, *Tangentopoli* je uništio i reputaciju bivših premijera i glavnih tajnika demokršćana Arnalda Forlanija i Giulija Andreottija, kao i vođe republikanaca Giorgija La Malfa (Di Scala, 1998: 327).¹⁰⁸ Mnogi umiješani političari i direktori javnih poduzeća, poput naftne industrije ENI (slučaj „Enimont“), sudski pravorijek izbjegli su počinjenjem samoubojstva. U aferu „Enimont“ bio je umiješan i vođa Sjeverne lige Umberto Bossi. Kaznu od osam mjeseci zatvora uspio je nakon godina žalbi izbjeći plaćanjem novčane kazne (*La Repubblica*, 6. veljače 2003.). Urušavanje stranačkog sustava Prve republike bilo je dodatno pospješeno medijskim osuđivanjem osumnjičenih prije samih sudskih procesa. Naime, povjerljive su informacije iz pravosudnih organa pronalazile svoj put do medija koji su onda „linčovali“ političare, javne dužnosnike i direktore javnih tvrtki. Mafija na razotkrivanje svojih poslova s političarima i javnim poduzećima odgovara valom nasilja, odnosno podmetanjem eksploziva pod automobile od kojih stradava i ključni protumafijaški javni tužitelj Giovanni Falcone.

Referendumima u travnju 1993. dokinuta je mogućnost višestrukog (do četiri) preferencijskog glasa koji se smatralo podlogom klijentelizma i trgovine glasovima. Također je uveden i izravni izbor gradonačelnika, uz dodatne odredbe koje su jamčile da izvršna vlast na lokalnoj razini ima s većinom u gradskom vijeću. Referendum je inicirao demokršćanin Mario Segni, a posljedice izborne reforme, kao i sudski procesi protiv više od 3000 političara i poslovnih ljudi umiješanih u korupciju, ali i suradnju s mafijom, doveli su do sloma Demokršćanske stranke (Di Scala, 1998: 330). Premda se ubrzo pokazalo da upravo u većinskom dijelu glasovanja Liga ima dobre izgleda zbog snažne ukorijenjenosti u lokalnu zajednicu, isprva se Bossi, kao uostalom i Craxi, protivio napuštanju proporcionalnog izbornog sustava jer je bio uvjeren da će drugačiji model ići na štetu širenja Sjeverne lige (Pasquino, 2000: 85). Dakle, dokidanju višestrukog preferencijskog glasa, jednog od ključnih elemenata partitokratskog sustava, protivile su se ne samo stranke establišmenta (*pentapartito*), već i protusustavske stranke poput Sjeverne lige i Talijanskoga socijalnog pokreta (Pasquino, 2007: 80). Prema novom izbornom sustavu, koji je prihvaćen na brzinu i bez temeljite parlamentarne ili javne rasprave (Cotta i Verzichelli, 2007: 76), za Predstavnički dom (*Camera dei deputati*) birači imaju dva glasa. Tri četvrtine mandata/članova/predstavnika bira se u jednomandatnim izbornim okruzima (*collegio*), a

¹⁰⁸ Slično kao u komunističkim partijama u realsocijalističkim zemljama, u talijanskim je strankama ključna osoba glavni tajnik, a ne predsjednik stranke. Stoga se i predsjednici vlada u pravilu regrutiraju iz redova glavnih tajnika, a ne predsjednika stranaka.

jedna četvrtina listovnim razmjernim sustavom bez preferencijskog glasa u višemandatnim izbornim jedinicama (*circoscrizione*) koje se poklapaju s granicama regija, osim u slučaju velikih regija (Pijemont, Lombardija, Veneto, Lacij, Kampanija) koje su podijeljene u više izbornih jedinica (usp. Katz, 1996).¹⁰⁹ U raspodjeli sudjeluju liste koje su osvojile najmanje 4 posto glasova na nacionalnoj razini, a prije raspodjele mandata u malim višemandatnim izbornim jedinicama (prosječno šest mandata po jedinici), od broja glasova za svaku listu koja sudjeluje u raspodjeli mandata oduzima se broj glasova koji je postigao drugoplasirani kandidat u jednomandatnim izbornim jedinicama u kojima su pobijedili kandidati liste, uvećan za jedan. Na izborima za Senat birači su imali jedan glas, a raspodjela mandata u višemandatnim izbornim okruzima provodila se na regionalnoj razini, bez izbornog praga, budući da je prirodni izborni prag bio oko 10 posto (Gambetta i Warner, 2004: 239). Od glasova lista koje sudjeluju u raspodjeli mandata oduzima se ukupan broj glasova koje su dobili pobjednici s tih lista u jednomandatnim izbornim okruzima. Prvi postupak zove se „djelomični odbitak“ (*scorporo parziale*), a drugi „potpuni odbitak“ (*scorporo totale*). Ovdje se zapravo radi o djelomično kompenzacijskom sustavu koji koristi negativni transfer glasova iz većinskog u proporcionalni segment (Ferrara, 2006: 330; 2004: 393-394). Cijeli izborni model naziva se po svojem tvorcu, nekadašnjem političaru Demokršćanske stranke Sergiu Mattarelli, „Mattarellin zakon“ (*Legge Mattarella*) ili kolokvijalno *Mattarellum*. Ovaj izborni model, koji je usvojen u zadnjim danima Prve republike i vladavine demokršćana, žestoko su kritizirali ne samo predstavnici novih političkih stranaka koje su stupile na scenu nakon transformacije izbornog i stranačkog sustava, već i talijanska politološka zajednica. Giovanni Sartori (*Corriere della Sera*, 5. studenog 1995.) ustvrdio je kako *Mattarellum* u svojem većinskom dijelu ne proizvodi automatski dvostranačje koje je bilo intencija zakonodavca koji je želio postići stabilne parlamentarne većine, već podržava hibridni sustav u kojemu se u većinskom dijelu natječu labavi izborni savezi jer zbog visoke fragmentiranosti stranačkog sustava čak ni u jednomandatnim izbornim okruzima s izborom relativnom većinom nije zajamčen uspjeh pojedinačnim kandidatima. Ovi labavi izborni savezi proizvode nestabilne parlamentarne većine i nestabilne vlade koje rijetko dočekaju regularni kraj mandata. Kraj Prve republike doveo je i do kraja starog načina vođenja izbornih kampanja koje je karakterizirala niska personalizacija kampanje i poslijeizborno koalicijsko pregovaranje koje je određivalo sastav vlade i zauzimanje liderskih pozicija u izvršnoj vlasti (Cotta i Verzichelli,

¹⁰⁹ Osim Lombardije koja je podijeljena na tri izborne jedinice, sve ostale navedene regije podijeljene su u dvije izborne jedinice - ukupno 26 izbornih jedinica.

2007: 78). U novom izbornom sustavu trend povećanog stavljanja naglaska na vođenje kampanje putem televizije i isticanje ključnih izbornih kandidata pronašao je pogodno okruženje. Upravo ovakva situacija pogodovala je uspjehu medijskog i marketinškog velepoduzetnika Silvija Berlusconija, ali i omogućila uspon karizmatičnih političara s osebnim javnim nastupom poput Umberta Bossija.

Nakon što je kraj Hladnog rata doveo do transformacije i raskola u Komunističkoj partiji Italije, pravosudna akcija „Čiste ruke“ (*Mani pulite*) dovela je do raspuštanja Demokršćanske stranke i Talijanske socijalističke stranke, a do kraja 1994. ugašena je i Talijanska liberalna stranka, dok su Talijanska republikanska stranka i Talijanska socijaldemokratska stranka izgubile svaku političku težinu. Jedan od ključnih aktera korupcijskih skandala, Bettino Craxi, 1994. godine bježi u Tunis gdje mu je pružen politički azil. Sedamdeset i pet godina nakon osnivanja izvorne Talijanske pučke stranke (*Partito popolare italiano*, PPI), u siječnju 1994. Demokršćanska stranka se raspušta te se ponovno osniva pod imenom Talijanske pučke stranke (Sassoon, 1997: 244).

Prijelomni izbori 1992. godine, premda su se još održavali prema starom izbornom modelu (razmjerni izborni sustav s višestrukim preferencijskim glasom), doveli su do urušavanja izborne potpore za stranke koje su obilježile cijelo razdoblje nakon kraja Drugog svjetskog rata (demokršćani, socijalisti, komunisti). Prema tome, talijanske parlamentarne izbore 1992. možemo usporediti s hrvatskim parlamentarnim izborima 1990. godine koji su također održani prema starom izbornom modelu (dvokružni većinski sustav), no za posljedicu su imali radikalne političke promjene (kraj dominacije SK Hrvatske). S propašću stranačkog sustava Prve republike dolazi i do erozije masovnog stranačkog članstva (Morlino, 1996: 14-15).

5. 3. Sjevernotalijanski regionalizam

Kasno ujedinjenje Italije i velike kulturne i ekonomske razlike između sjevera i juga stvorili su pogodne pretpostavke za razvoj sjevernjačkih regionalističkih sentimentata.¹¹⁰ Posebice se ističe snažni povijesni regionalni identitet Venecije te će mletačka autonomistička strujanja sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća imati bitan utjecaj na razvoj Sjeverne lige. Također, regionalizam se nameće kao sadržaj koji će ispuniti politički vakuum koji je nastao raspadom Demokršćanske stranke koja je desetljećima odnosila izborne pobjede u najvećem dijelu sjevernih talijanskih regija.

¹¹⁰ O Italiji kao zakašnjeljoj i nedovršenoj naciji detaljnije vidjeti u: Graziano, 2010; Gilmour, 2011.

Prosvjetiteljske socijalne i ekonomske reforme, dokidanje feudalnih odnosa i modernizacija trgovine i proizvodnje u 18. stoljeću ponajviše su uzeli maha u Lombardiji, dok je u susjednom Pijemontu savojska dinastija odbijala modernizaciju i suzbijala prosvjetiteljske ideje (Di Scala, 1998: 6-8). Mleci i Genova počeli su gospodarski opadati nakon što je njihova pozicija kao trgovinskih pomorskih sila oslabjela zbog novih prekoceanskih prometnih pravaca. Lombardija je nastavila prosperirati i za vrijeme restauracije, no visoka porezna opterećenja proizvela su snažan protuhabsburški sentiment (Di Scala, 1998: 45). Lombardija, Veneto i druge sjeverne pokrajine puno su se lakše prilagodile pijemontskom ujedinjenju zbog socijalnih i gospodarskih sličnosti, dok je na jugu poluotoka postojalo sve izraženije ekonomsko zaostajanje.

Ujedinjenje Italije krenulo je baš iz Pijemonta, a ključnu ulogu u borbi protiv Francuza i njima naklonjenih talijanskih monarhija (dinastija Bourbona) imali su dragovoljci iz Lombardije koji su zajedno s Garibaldijem otpočeli ustanak na Siciliji 1860. godine. Stoga je povijesni paradoks da je suvremeni regionalizam doživio svoj uspjeh na sjeveru, a ne na jugu Italije. Pa ipak, upravo ekonomska snaga sjevernih regija može se shvatiti kao poticaj federalističko-regionalističkim političkim koncepcijama kakve zastupa Sjeverna liga, nasuprot južnim pokrajinama koje su ovisne o središnjoj državi te stoga ne treba čuditi da su stranačke utvrde Nacionalnog saveza, a prije kraha Prve republike Talijanskog socijalnog pokreta, bile na jugu zemlje. Nakon što se pijemontska liberalna politička elita poslije ujedinjenja Italije morala suočiti s „južnim pitanjem“ (*questione meridionale*), odnosno ekonomskim poteškoćama Juga, kao i s „rimskim pitanjem“ (*questione romana*), tj. pitanjem odnosa Vatikana i talijanske države u kontekstu Rima kao glavnog grada zemlje, Sjeverna liga na prijelazu iz Prve u Drugu republiku otvara „sjeverno pitanje“ (*questione settentrionale*), odnosno pitanje položaja bogatog industrijskog Sjevera naspram ostatka zemlje.

Ekonomske i društvene razlike sjevera i juga Italije sežu još u vrijeme prije ujedinjenja zemlje 1861. godine. Korijen tih razlika leži prije svega u različitoj poljoprivrednoj strukturi – dok je na jugu sredinom 19. stoljeća još bio proširen kasnofeudalni način obrađivanja zemlje, na sjeveru, posebice u Pijemontu i Lombardiji, počinje se razvijati agrarno društvo temeljeno na izvozu u druge europske zemlje. Drugi ključni element razlike između sjevera i juga činila je razina pismenosti. U Pijemontu i Lombardiji nedugo nakon ujedinjenja broj nepismenih bio je oko 40 posto te se do Prvoga svjetskog rata smanjio na manje od 20 posto, dok je u južnim pokrajinama Siciliji, Sardiniji i Kalabriji nepismenost bila veća od 80 posto, a 1911. godine je više od polovice stanovnika bilo nepismeno (Clark, 1996: 36). Razlike između sjevera i juga zemlje vidljive su i u rezultatu referenduma 1946. godine kojim je ukinuta monarhija. Naime,

dok su sjeverne pokrajine u visokom postotku glasovale za republiku, južni dijelovi zemlje su se opredijelili za zadržavanje monarhističkog uređenja. Tako je primjerice u Pijemontu 57 posto građana glasovalo za republiku, u Lombardiji 64,1 posto, a u Tridentu-Južnom Tirolu čak 85 posto, dok je na Siciliji 64,7 posto glasovalo za monarhiju, u Apuliji 67,3 posto, a u Kampaniji 76,5 posto (Corbetta i Piretti, 2009: 101).

Sve do 1970-ih godina Italija je bila vrlo centralizirana zemlja, modelirana prema francuskom uzoru. Prije 1970. regionalna razina vlast postojala je samo u perifernim pokrajinama koje su svoj status temeljile na povijesnom naslijeđu ili postojanju etnolingvističke manjinske skupine (Dolina Aosta, Sardinija, Sicilija, Trident-Južni Tirol i Furlanija-Juljska krajina). Godine 1970. stvara se petnaest novih regija s običnim (neautonomnim) statusom. Transformacija zemlje iz unitarne u regionaliziranu nije bila posljedica regionalističkog pritiska odozdo, već rezultat dogovora političkih elita, točnije lijevog krila Demokršćanske stranke, tehnokratskih kadrova u Talijanskoj socijalističkoj stranci i Komunističke partije Italije koja je u svojim stranačkim utverdama u regijama Emiliji-Romagni, Toskani, Umbriji i Markama htjela, uz lokalnu, dobiti i regionalnu vlast kako bi se dokazala kao politička snaga koja je spremna obnašati izvršnu vlast (Clark, 1996: 391). Regionalizacija zemlje koincidirala je s povijesnim kompromisom (*compromesso storico*), odnosno pokušajem sporazumijevanja dviju glavnih političkih snaga, demokršćana i komunista.¹¹¹ Istodobno, ovo razdoblje poklapa se s takozvanim „olovnim godinama“ (*Anni di piombo*) koje karakterizira teroristička aktivnost paravojsnih organizacija komunističkog - Crvene brigade (*Brigate rosse*) i Stalna borba (*Lotta continua*) i neofašističkog - Novi poredak (*Ordine nuovo*) i Nacionalna avangarda (*Avanguardia nazionale*), predznaka. Kulminacija političkog nasilja, ali i kraj povijesnog kompromisa, bila je otmica i likvidacija demokršćanskog lidera i bivšeg premijera (1963.-1968., 1974.-1976.) Alda Mora koju su 1978. godine izveli pripadnici Crvenih brigada. Unatoč početnoj sporoj operacionalizaciji novih ovlasti, do 1980. godine talijanske regije postale su ozbiljan financijski i politički akter

¹¹¹ Povijesni kompromis, odnosno sporazumijevanju o političkom približavanju komunista i demokršćana u svrhu nadvladavanja društvenih podjela u drugoj polovici sedamdesetih godina postigli su vođa komunista Enrico Berlinguer i Aldo Moro. Berlinguer 1976. okreće stranku u smjeru eurokomunizma, odnosno komunističke politike prilagođene zapadnoeuropskim uvjetima, neovisno o sovjetskom modelu. Moro je predstavljao lijevo krilo Demokršćanske stranke, dok desno krilo, prevođeno Andreottijem, nije odobravalo suradnju s komunistima. Paradoksalno, vrhunac suradnje postignut je upravo za vrijeme jednostranačkih Andreottijevih kabineta (1976.-1978. i 1978.-1979.) koji su uživali potporu zastupnika i senatora iz redova Komunističke partije Italije.

čija je potrošnja dosegla 18 posto talijanskog BDP-a te su postale ključne instancije za pružanje brojnih javnih usluga (prije svega zdravstvenih) kroz koje su pak stasale regionalne političke elite čiji su moć i utjecaj postali neovisni o središnjoj vlasti (Clark, 1996: 392). Regionalna vlast sastoji se od regionalne skupštine (*Consiglio regionale*) i regionalne izvršne vlasti (*Giunta regionale*) na čijem čelu je predsjednik, no čija uloga nije usporediva s onom predsjednika vlade, tj. to nije istaknuta politička funkcija koja bi se ugledom i utjecajem mogla mjeriti s onima na nacionalnoj razini (Cotta i Verzichelli, 2007: 183). Regionalni izbori u talijanskom političkom sustavu služe kao *mid-term elections* na kojima se testira odnos snaga pred parlamentarne izbore. S druge strane, izbori za općine (*comuni*) i provincije (*province*) ne smatraju se presudnima za odnos snaga na nacionalnoj razini te ih se stoga za razliku od parlamentarnih izbora koje se naziva političkima (*elezioni politiche*) naziva administrativnima (*elezioni amministrative*).¹¹²

Zakonskim reformama 1990. i 1993. godine raste značenje lokalne vlasti u velikim gradovima, koja postaje stabilnija zbog uvođenja odredbi o konstruktivnom glasovanju o povjerenju (Cotta i Verzichelli, 2007: 188).¹¹³ Tijekom devedesetih godina također je osnažena i bolje definirana regionalna razina vlasti. Dotadašnji proporcionalni sustav na regionalnim izborima dopunjen je odredbom o većinskom bonusu od 20 posto za pobjedničku koaliciju, čime je potaknuto bipolarno natjecanje i na regionalnoj razini, a nositelj koalicijske liste (ili jednostranačke liste) postaje ujedno i kandidat za predsjednika regije (Cotta i Verzichelli, 2007: 189). Izbornom reformom 1993. također je uveden i izravni izbor gradonačelnika i predsjednika provincija, s time da koalicija ili stranka koja podupire gradonačelnika dobiva većinski bonus kako bi se izbjegla blokada vlasti koja bi mogla nastati u slučaju kohabitacije. Ustavnim promjenama 2001. godine jasno su definirane ovlasti lokalne, regionalne i nacionalne razine vlasti te je Italija transformirana u kvazifederalnu državu. Proces federalizacije ne treba promatrati samo kao rezultat izborne snage i političkog utjecaja Sjeverne lige, već kao posljedicu šire promjene talijanskog političkog sustava koji je na ovaj način, barem djelomično, odgovorio na dva izazova. Prvi se tiče pada povjerenja građana u politički sustav nakon korupcijskih skandala ranih devedesetih godina, a drugi

¹¹² Zbog ovog razloga u analizi izbornog uspjeha Sjeverne lige promatram samo parlamentarne i regionalne izbore, za razliku od IDS-a gdje sam se bavio parlamentarnim kao manje važnima te županijskim i općinskim, odnosno gradskim kao za stranku presudnim izbornim razinama.

¹¹³ Instrument konstruktivnog glasovanja o povjerenju, izvorno nastao u Njemačkoj kako bi se spriječile nestabilne vlade kakve su obilježile razdoblje Weimarske Republike, obvezuje parlamentarnu većinu koja želi vladi izglasovati nepovjerenje da istodobno s glasovanjem predloži novog mandataru za sastavljanje vlade.

utjecaja procesa europskih integracija na jačanje podnacionalne razine vlasti. Ustavnu federalizaciju 2001. provodi vlada lijevog centra Giuliana Amata, dok nakon nje nova Berlusconijska vlada i Umberto Bossi kao ministar zadužen za institucionalne reforme (no bez portfelja) nastavljaju provoditi devoluciju koja ima više simbolički karakter (kako bi se zadovoljili interesi Sjeverne lige unutar vladine većine), nego što doista proširuje ovlasti koje su zajamčene ustavnom reformom prethodne vlade (Cotta i Verzichelli, 2007: 194). Projekt devolucije je na kraju propao kad su ustavne promjene odbijene na referendumu 2006. godine. Jedine dvije regije u kojima je većina glasovala za devoluciju bile su Lombardija i Veneto, utvrde Lige.

Politička elita tijekom regionalizacije sedamdesetih godina nije ograničila ovlasti regija zbog straha od separatizma (budući da ga prije pojave Sjeverne lige nije ni bilo, osim u Južnom Tirolu), već zbog toga što bi se presnažnom devolucijom oslabjeli uhodani klijentelistički mehanizmi čija bitna poluga su bile državne agencije za razvoj pojedinih krajeva (južne regije) koje su funkcionirale paralelno s regionalnim institucijama (Sassoon, 1997: 224). Tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća najučinkovitije u raspolaganju ograničenim financijskim sredstvima bile su „bije“ (demokršćanske) sjeverne (Lombardija, Veneto) i „crvene“ (komunističke) središnje regije (Toskana, Umbrija, Emilia-Romagna) u kojima je snažan socijalni kapital stvorio podlogu za snažan regionalni ekonomski razvoj (Sassoon, 1997: 225). Robert Putnam je u svojoj prijelomnoj studiji (1993) terenskim istraživanjem u Lombardiji dokazao usku povezanost između snažnog civilnog društva i demokracije, a ta korelacija se može protegnuti i na stupanj ekonomskog razvoja. Upravo su organizacije civilnog društva bile okosnica razvoja stranačke organizacije Sjeverne lige.

Do procvata male industrije na sjeveru Lombardije dolazi između 1970. i 1980. godine te upravo u vrijeme nastanka Lombardske lige počinje doseljavanje radnika s juga zemlje u potrazi za boljim poslom, dok životni standard krajnjeg sjevera Italije nadmašuje britanski i francuski prosjek (Tambini, 2001: 27). Ekonomski razvoj i usložnjavanje društvenih odnosa potiču pojačanu sekularizaciju u „bijelom“ pojasu na sjeveru i sjeveroistoku zemlje, dok istodobno globalizacija unosi nesigurnost i krizu identiteta (Diamanti, 1996a: 37). U ovakvim okolnostima Sjeverna liga se nameće kao rješenje za krizu identiteta sjevernih birača, ali istodobno i kao jamac očuvanja dostignuća ekonomskog procvata iz prijašnjih desetljeća. Na kraju osamdesetih sve su sjeverne regije imale bruto domaći proizvod značajno iznad prosjeka Italije, s time da je najbogatija bila Lombardija, a najsiromašnija „crvena“ Toskana (Gómez-Reino Cachafeiro, 2000: 89) koja se zapravo nalazi u srednjoj, a ne u sjevernoj Italiji.

Padanija nikada nije postojala kao povijesno-zemljopisna jedinica, no Sjeverna liga je pokušala konstruirati specifičan padanski povijesni i geografski narativ kako bi stvorila legitimacijsku podlogu za svoju teritorijalnu agendu (Giordano, 1999: 217). Nastojanja na konstrukciji teritorijalnog entiteta s vlastitom kulturom i poviješću uključuju potporu historiografskim etnografskim istraživačkim projektima koje provode udruge bliske stranci, kojima je cilj dokazati postojanje Padanije i specifičnog padanskog (keltsko-germanskog) identiteta. Protujužnjačka retorika i konstrukcija Juga kao arhetipskog Drugog koji je odgovoran za sve političke, društvene i gospodarske nedaće Sjevera i Italije općenito, temeljna je sastavnica političke platforme Sjeverne lige (Giordano, 1999: 217). Dvadesetih godina 20. stoljeća u svojim zapisima o ekonomskoj i socijalnoj situaciji marksistički talijanski teoretičar Antonio Gramsci, između ostaloga, piše i o proširenom mišljenju na sjeveru zemlje kako su južnjaci manje vrijedni i manje radišni i sposobni od sjevernjaka (Gilbert, 1995: 49). Upravo je ove predrasude i sentimente mobilizirao Umberto Bossi, zahtijevajući još ranih osamdesetih da se javni poslovi u Lombardiji stave ponajprije u ruke rođenih Lombardana, jer je njih smatrao sposobnijima od mnogobrojnih južnjaka koji su se u ovu najbogatiju talijansku regiju masovno doselili zbog boljih mogućnosti zaposlenja. Uspješna mobilizacija već postojećih stereotipa o Jugu jedan je od bitnih razloga za rast izborne potpore za stranku (Giordano, 1999: 217). No upravo je teritorijalna komponenta, koja je ključna za identitet stranke, ponešto nejasna. Naime, stranka se zove Sjeverna liga i tvrdi da predstavlja interese Sjevera kojeg naziva Padanija. Međutim, samo dio sjeverne Italije geografski se ubraja pod padsku nizinu na temelju koje bi se mogao stvoriti padanski identitet. Nadalje, stranka ne djeluje samo na sjeveru, već i u središnjem dijelu Italije (Toskana, Umbrija, Marke), koji također smatra dijelom Padanije. S druge pak strane, Ligina vizija federalne Italije uključuje tri jedinice – Sjever, Centar i Jug, dakle Padaniju koja bi bila podijeljena na dva dijela. Diskurs o etnokulturnoj različitosti dominirao je osamdesetih godina, prije osnivanja jedinstvene Lige (Giordano, 1999: 217), no i u tom pogledu Liga teško može stvoriti poveznicu između sjevera i centra Italije. Naime, dok sjeverni lokalni govori imaju zajednička galo-italska obilježja, južno od crte La Spezia (istočna Ligurija) – Rimini (istočna Romagna)¹¹⁴ govore se srednjotalijanski govori, između ostalog i toskanski na kojemu se temelji standardni talijanski jezik. Diskurs o Padaniji u sebi nosi zanimljivu dvojakost koju možemo primijetiti i kod Istarskog demokratskog sabora. Naime, pojam

¹¹⁴ Ova lingvistička (i kulturna) razdjelnica u Italiji slična je Benrathskoj liniji (*Benrather Linie*) koja dijeli područje niskonjemačkog (*Niederdeutsch, Plattdeutsch*) od područja visokonjemačkog (*Hochdeutsch*) govora u Njemačkoj.

„padanske zajednice“ istodobno se temelji na raznolikosti i suživotu različitih kulturnih naslijeđa na talijanskom Sjeveru, ali istodobno posjeduje i komunitarni identitet prema van, odnosno prema „izvanjskim prijetnjama“ (Rimu, Jugu, izvaneuropskim doseljenicima) (usp. Fremeaux i Albertazzi, 2002). Drugačije rečeno, ideolozi Padanije priznaju i prihvaćaju hibridni identitet ove zamišljene regionalne (u biti transregionalne) zajednice, no u isto vrijeme grade taj identitet na odbacivanju svih utjecaja koje smatraju stranima i osvajačkima te stoga nedobrodošlima.

5. 4. Nastanak Sjeverne lige

Prvu inicijativu za regionalističko političko djelovanje dao je Achille Tramarin koji sedamdesetih godina aktivno radio na mletačkoj kulturnoj i jezičnoj svijesti, a osamdesetih godina dao poticaj osnivanju Mletačke lige (Tarchi, 1998: 143). Osim Tramarina, ocem ideje o mletačkoj posebnosti i prvim suvremenim zagovarateljem federalizma smatra se Franca Rocchetti, pokretača Mletačke lige i kasnijeg zastupnika Sjeverne lige (Gallagher, 1992: 475). Bossi, dakle, nije bio prvi sjevernjački regionalist, no bio je svakako najuspješniji, tako da je zajedno sa svojim Lombardanima naposljetku uspio asimilirati sve ostale lige. Regionalističke lige, među kojima je prva bila mletačka (Veneto), osnovana kasnih sedamdesetih godina, isprva su se zauzimale za zaštitu lokalnih i regionalnih jezičnih i kulturnih posebnosti, no potkraj osamdesetih godina one zadobivaju populistički karakter te postaju glas sitnih poduzetnika i kvalificiranih radnika koji su svoje neprijatelje vidjeli u visokim porezima, imigrantima, stranačkim središnjicama u Rimu i državnoj birokraciji u kojoj su dominirali službenici iz južnih regija (Clark, 1996: 412). Umberto Bossi, nezavršeni student medicine, podrijetlom iz radničke ruralne obitelji u provinciji Varese (sjeverna Lombardija), ušao je u politiku pod dojmom susreta s Brunom Salvadorijem, vođom Unije Doline Aosta (*Union Valdôtaine*, UV), koji ga je upoznao s idejom federalno uređene Italije u okviru federalno uređene Europe (Europska unija kao federalna Europa i Europa regija) (Gilbert, 1995: 47).¹¹⁵ Premda je prvi regionalistički projekt, Unija za autonomiju

¹¹⁵ Začetnik federalističke misli u Italiji bio je pjesnik i politički filozof Carlo Cattaneo. Cattaneo je bio pripadnik tajne političke organizacije karbonara (*Carbonari*), no za razliku od Camillea Cavoura koji je zastupa unitarističko uređenje po uzoru na republikansku Francusku, Cattaneo je Italiju vidio kao federaciju različitih talijanskih pokrajina. Bitan utjecaj na Bossijev federalistički zaokret imao je i politički teoretičar Gianfranco Miglio koji je osmislio podjelu Italije na tri makroregije – Padaniju, Etruriju i Mediteraniju. Miglio je u dva mandata bio senator Lige, a 1995. osniva vlastitu stranku *Partito Federalista* koja ne uspijeva preoteti veći broj

sjeverozapadne Lombardije (*Unione Nord Ovest Lombardia per l'Autonomia*, UNOLPA) koji je osnovao u rodnom kraju, propao u dugovima (*Il Giorno*, 14. veljače 2011.), Bossi 1982. osniva Lombardsku autonomnu ligu (*Lega Autonoma Lombarda*)¹¹⁶ koja privlači razne ljubitelje lokalne i regionalne kulture i pjesništva, no odlikuje se strogom organizacijom sa snažnom ulogom vodstva i uskom jezgrom „provjerenih kadrova“, dok se istodobno lombardska ideja širi snažnim propagandnim radom, prvenstveno putem stranačkog glasila *Lombardia Autonoma* (Gilbert, 1995: 47). U drugoj polovici osamdesetih Lombardska liga širi se korak po korak, osvajajući mjesta u općinskim vijećima diljem regije, uz istodobno širenje u Liguriji i Pijemontu, ali i Dolini Aosta (Tarchi, 1998: 144). Lombardska liga bilježi prvi uspjeh na parlamentarnim izborima 1987. godine kada Umberto Bossi postaje prvi senator stranke, a Giuseppe Leoni prvi zastupnik u *Cameri*.¹¹⁷ Giuseppe Leoni bio je i prvi izabrani dužnosnik stranke uopće. Naime, prvi uspjeh Lombardske lige postigla je 1985. kada Leoni osvaja vijećnički mandat u općini Varese (Giordano, 2001a: 36). U razdoblju između parlamentarnih izbora 1987. i regionalnih izbora 1990. godine Lombardska liga izgrađuje svoju poziciju kao dominantan predstavnik sjevernjačkog regionalističkog sentimenta i počinje, s jedne strane, potiskivati, a s druge strane integrirati druge regionalističke grupacije (ostale *lige*) (Diamanti, 1996b). Brzi izborni uspjeh Sjeverne lige nema presedana u povijesti Italije – od potpuno marginalne stranke sredinom osamdesetih Lombardska liga, a kasnije Sjeverna liga, postaje najmoćnija stranka početkom devedesetih godina. Premda je od nastanka *Forze Italije* do danas Berlusconijeva stranka trajni partner (osim od 1996. do 2001.) Sjeverne lige, prvi partneri *legista* na lokalnoj razini ranih devedesetih bili su bivši komunisti (Stranka demokratske ljevice), budući da su jedina nacionalna politička snaga koja je kontinuirano pokazivala zanimanje i razumijevanje za pitanje osnaživanja regija, tj. decentralizacije (Schmidtke, 1993: 152).¹¹⁸ Ovdje se nije radilo o svjetonazorskoj bliskosti ili istinskoj koalicijskoj suradnji, već prije svega o Bossijevom taktičkom manevru kojim je pokušavao pridobiti saveznike za regionalističku ideju gdje god ih je mogao pronaći.

Jedinstvena Sjeverna liga nastaje kao amalgam nekoliko regionalističkih stranaka na sjeveru Italije. Stranka se osniva 1991. u mjesto Pieve Emanuele pokraj Milana, nakon što je

glasova od Sjeverne lige. Miglio se odvojio od Lige smatrajući da je Bossi kompromitirao federalističku ideju i interese stranke (zbog izborne koalicije s Berlusconiem 30 posto kandidata za direktne mandate na izborima 1994. povučeno je) zbog želje da uđe u izvršnu vlast (Agnew, 1995: 168).

¹¹⁶ Godine 1986. iz imena se gubi pridjev „autonoma“.

¹¹⁷ Kao prvi senator Lige, Bossi je dobio dijalektalni lombardski nadimak *il Senatùr*.

¹¹⁸ *Legisti*, odnosno *leghisti* je (doslovno „ligaši“) uobičajen naziv za članove i pristalice Sjeverne lige.

već 1987. godine nastala labava konfederacija više sjevernjačkih regionalnih ligâ (*Alleanza del Nord*) – pijemontske (*Piemont Autonomista*), lombardske (*Lega Lombarda*), mletačke (*Liga Vèneta*), emilijansko-romanjolske (Liga Emiliano-Romagnola), ligurske (*L'Unione Ligure*) i toskanske (*Alleanza Toscana*).¹¹⁹ Premda se obično smatra da je Bossi ujedinio već postojeće lige u različitim sjevernotalijanskim regijama u jednu Ligu, u jednom razgovoru sredinom devedesetih ustvrdio je kako su te druge lige nastale po njegovim uputama, odnosno da je on slao ljude po raznim dijelovima Sjevera kako bi organizirali male stranke koje će u dogledno vrijeme biti moguće ujediniti u jedinstvenu regionalističku političku snagu (Tambini, 1996: 167). Slijedeći sličnu logiku, Bossi je u istom intervjuu pomicanje u programskom fokusu Lige s dijalektalne kulture prema protuimigrantskom diskursu, federalizmu i naposljetku secesionizmu opravdao upravo dugoročnim, strateškim promišljanjima društva i države i pomnom pripremanju koraka k ostvarenju cilja – samoodređenju Sjevera. Transformacija saveza regionalističkih grupacija u jedinstvenu stranku nije tekla jednostavno te su se u Toskani, ali i u Pijemontu i Venetu pri nastanku Sjeverne lige odvojile skupine koje nisu bile spremne staviti se pod središnje vodstvo Umberta Bossija (Tambini, 2001: 52). Posebno sporno je bilo širenje sjevernjačkog projekta na Toskanu, budući da su mnogi *leghisti*, posebice oni iz izvorne Lombardske lige, smatrali da Sjever prestaje na obalama rijeke Pada ili pak u Bologni (pokrajina Emilija), a da Toskana pripada srednjoj Italiji koja nema kulturne poveznice sa sjevernim regijama (Tambini, 2001: 52). Premda se službeno radilo o ujedinjenju različitih stranaka, zapravo je osnivanje Sjeverne lige bilo širenje Bossijeve Lombardske lige na ostale lige i njihovo institucionalno preuzimanje (Tambini, 2001: 53). Lombardija je tako za sjevernjački regionalizam (i naposljetku padanski secesionizam) imala istu ulogu koju je za talijanski nacionalizam i ujedinjenje zemlje imao Pijemont (tj. Kraljevstvo Sardinije) sredinom 19. stoljeća.

Iako sjeverni gradovi imaju snažne lokalne identitete, regionalni identiteti nisu toliko bitni za samoidentifikaciju pojedinaca (Sassoon, 1997: 262), što je činilo inicijalnu prepreku za uspjeh regionalističkih političkih grupacija. Rana retorika Sjeverne lige kombinirala je kritiku južnjačkog „mafijaškog kapitalizma“, odnosno kulture ovisnosti o socijalnim transferima i regionalnoj fiskalnoj preraspodjeli, sa zastupanjem koncepta federalne Europe i interesa poreznih obveznika koji su smatrali da plaćaju velike poreze, a dobivaju malo zauzvrat. Bossi je poticao debatu o regionalnoj fiskalnoj preraspodjeli tezom o „legalnoj pljački“ koju Rim

¹¹⁹ *Cronistoria della Lega Nord: Dalle origini ad oggi*, <http://www.leganord.org/index.php/il-movimento/la-nostra-storia/la-storia-della-lega>

provodi s Lombardijom koja dobiva samo dvije trećine onoga što uplaćuje u državni proračun (Sassoon, 1997: 263). Svoj brzi uspon stranka može uvelike zahvaliti upravo karizmatičnom i često retorički kontroverznom Bossiju koji je vješto spajao kritiku korumpiranog establišmenta i neučinkovite centralizirane države s isticanjem posebnih interesa industrijskog sjevera i traženja izlaza iz društvene i političke krize u „federalnom liberalizmu“. Liga se pokušavala dodatno distancirati od etatističkog i postfašističkog Nacionalnog saveza ističući antifaašizam kao važnu komponentu moderne političke kulture Sjevera. Sjeverna liga ne samo da je pridonijela slomu Prve republike, već je do izbora 1996. godine uspjela potaknuti sve ostale stranke (osim Nacionalnog saveza) da barem načelno podupru ideju decentralizacije i devolucije (Sassoon, 1997: 264). Pojava regionalističkih liga nije izražavala samo zahtjev za većom autonomijom i očuvanjem kulturnih specifičnosti, već se radi o političkom izrazu nezadovoljstva neuspjehom modernizacijom zemlje i okoštavanjem države u klijentelističkim strukturama (Woods, 1992: 46). Sjevernjački regionalizam sa svojim populističkim i protusustavskim nastupom predstavlja odgovor na krizu legitimnosti talijanske države paralizirane partitokracijom.

Premda ograničene, autonomne ovlasti regija pomogle su usponu Sjeverne lige zbog sloma stranačkog sustava Prve republike (Sassoon, 1997: 229). Premda je Sjeverna liga stalno pokušavala statističkim podacima potkrijepiti svoju tezu da Sjever više izdvaja za državne izdatke nego Jug, analiza financijskih sredstava koja su s državne razine transferirana na općinsku razinu pokazuje da su među najslabijim primateljima državnih sredstava općine i regije južne (Kampanija, Basilicata, Lacij) i sjeverne (Ligurijska) i središnje (Emilia-Romagna, Toskana) Italije (Sassoon, 1997: 230). Korupcijski skandali tijekom 1992. godine omogućili su Ligi da postane najснаžnija stranka u većem dijelu Sjevera, a do kraja 1993. odnijet će relativnu pobjedu u svim dijelovima Lombardije, uključivši mjesto milanskog gradonačelnika (Sassoon, 1997: 262). No Marco Formentini ostat će i jedini Ligin gradonačelnik ovog centra Lombardije i sjeverne Italije. Naime, već na idućim izborima čelnništvo grada prijeći će u ruke *Forze Italije*, a Liga više neće imati vlastite kandidate, već će podupirati *Forzine*. Općenito, trend izbora za gradonačelnike pokazuje da Sjeverna liga ne privlači urbano stanovništvo – naglašeno slabije rezultate postiže u sjevernim industrijskim središtima Veneciji, Trstu, Milanu, Torinu, Bologni i Genovi, dok mnogo bolje prolazi u manjim gradovima. Formentini je tako do sada jedini član stranke koji je uspio postati gradonačelnikom u nekom od velikih gradova. Nakon Formentinijevog uspjeha dolazi do zastoja u rastu stranke. Naime, premda je javni nastup Bossija i drugih prvaka Lige, za koji je karakterističan osebujan jezični izričaj, poput „Afrika počinje kod Rima“ ili pak mačistički intoniran „Liga uvijek ima tvrdog“, u

prošlosti omogućavao stranci da baš takvim uličarskim (birtijaškim) jezikom privuče mlade ljude željne promjena i dokidanja partitokracije, pretjerano agresivnom retorikom otuđili su od sebe urbane birače srednje klase željne ekonomske modernizacije (Agnew, 1995: 160; Diamanti, 1996b: 121).

Liga kontinuirano postiže najbolje rezultate u periferijskim, u pravilu gorskim i planinskim krajevima koji se prostiru u luku od provincije Cuneo (Pijemont) preko sjevera Lombardije do zapadnog Veneta i sjeverne Furlanije (Pordenone, Udine) (Giordano, 2000: 457). Premda je to u suprotnosti sa samopercepcijom stranke, biračko tijelo i identitet Sjeverne lige i *Forze Italije* u sjevernim su provincijama usko povezani i često isprepleteni, s time da *Forza Italia* bolje prolazi u većim gradovima, posebice u gospodarskom središtu Milanu gdje globalizirana poslovna elita loše reagira na populističku retoriku Bossija i Maronija (Agnew, 2007: 33). Premda se potpora Ligi u milanskoj provinciji u razdoblju 1992.-1996. kretala oko relativno visokih 20 posto, u Milanu je snaga *leghista* u prosjeku bila 10 do 15 posto manja nego u drugim sjevernim provincijama kao što su Varese i Bergamo (Agnew, Shin i Bettoni, 2002: 269). Iako je do izbora 1996. Liga uspjela proširiti svoj utjecaj po cijeloj metropolitanskoj okolini Milana, u samom gradu njezin je utjecaj ostao skroman. Ni ekonomski niti identitetski elementi politike i retorike Sjeverne lige nisu uspjeli naići na plodno tlo u ovom velegradu u kojem sjedište ima krupna industrija nacionalnog i međunarodnog karaktera, a velik udjel u stanovništvu čine doseljenici s juga zemlje (Agnew, Shin i Bettoni, 2002: 275, 277). Sjeverna liga nije samo preuzela velik dio nekadašnjih birača (manjim dijelom i članova) Demokršćanske stranke na sjeveru i sjeveroistoku zemlje, već od demokršćana također nasljeđuje specifični lokalizam – političku kulturu temeljenu na lokalnoj zajednici, malom poduzetništvu i katolički inspiriranim udrugama civilnog društva te stoga u velikoj mjeri uspješno transformira izbornu geografiju sjevera zemlje, odnosno „bijelu zonu“ demokršćana zamjenjuje svojom „zelenom zonom“ (Diamanti, 1996a: 29, 33). Aktivisti stranke u pravilu su regrutirali nove podupiratelje u neformalnom kontekstu nogometnih stadiona, kuglana i video-igraonica gdje bi isprepletali mladenačku podkulturu s agitiranjem za regionalizam (Ruzza i Schmidtke, 1993: 11).

Rast Mletačke lige (*Liga Vèneta*) i Lombardske lige (*Lega Lombarda*) na prijelazu u devedesete godine izravno je utjecao na značajan pad biračke potpore Demokršćanskoj stranci u području Verone, Vicenze i Padove (zapadni Veneto), odnosno Bergama i Brescie (istočna Lombardija) (Sassoon, 1997: 243). Tipično glasačko tijelo Lige čine mlađi muškarci slabijeg obrazovanja. U pravilu je riječ o sitnim poduzetnicima, obrtnicima i radnicima u malim poduzećima koji su prije bili čvrsto biračko tijelo demokršćana (Sassoon, 1997: 264). Iako

Sjeverna liga, kao i većina drugih regionalističkih stranaka, ima obilježje ekonomski determinirane protestne stranke, njezini birači nisu nužno ekonomski gubitnici – dapače, neke od glavnih stranačkih utvrda nalaze se u krajevima (sjeverna Lombardija) u kojima je nezaposlenost izrazito niska, a osobna potrošnja i uštedevina relativno visoke, što implicira materijalno blagostanje (Sassoon, 1997: 265). Naglasak Lige na pojmovima obitelji, lokalne zajednice i zajedništva dobro je odjeknuo upravo u industrijskim okruzima krajnjeg sjevera zemlje gdje niz malih obiteljskih proizvodnih pogona ovisi o uspješnoj kooperaciji pri plasmanu proizvoda na vanjsko tržište te potrebuje fleksibilne i jednostavne porezne i radne propise kako bi bili uspješni (usp. Wild, 1997). Nakon što se rapidno širila do izbora 1992. godine, Liga u kasnijem razdoblju porast biračke potpore u pravilu bilježi u onim provincijama u kojima su se već u inicijalnoj fazi (razdoblje pojedinačnih liga tijekom 1980-ih godina) oblikovale regionalističke izborne utvrde (Agnew, 1995: 161). Ovo svjedoči da Sjeverna liga nije uspjela ovladati cijelim područjem koje želi predstavljati, tj. onim što stranka naziva Padanijom. Naime, premda je u razdoblju 1992.-1994. Liga postala najsnažnija stranka na krajnjem sjeveru (alpski i predalpski prostor) i druga po snazi stranka u padanskoj nizini (iza demokršćana i socijalista), nakon izbora 1994. sjever Italije prestaje biti samo „zelena zona“ već i uvelike i „plava zona“, odnosno područje koncentrirane izborne potpore novoj stranci *Forza Italia*. Berlusconijska stranka posebice je preotela glasove Lige u urbanim sredinama, tako da je nakon uspona *Forze Italije* Sjeverna liga ostala dominantnom političkom snagom samo na sjeveru Lombardije i ruralnom Venetu (Agnew, 1995: 161). *Forza Italia* ubrzo postaje jedina stranka koja je snažno prisutna u cijeloj zemlji, upravo kao što je to prije 1992. bio slučaj s Demokršćanskom strankom. Premda regije srednje Italije (Toskana, Umbrija i Emilia-Romagna) imaju sličan socioekonomski sastav (mala i srednja industrija u kojoj postoji konkurencija unutar malih specijaliziranih proizvodnih niša, bez oslanjanja na državne subvencije) kao i sjever Lombardije,¹²⁰ u ovom dijelu zemlje Liga nije uspjela učiniti veći izborni proboj te su tamošnji birači ostali vjerni strankama lijevog predznaka (Agnew, 1995: 164). Doista, srednja Italija, koja pripada „crvenoj“ zoni u izornoj geografiji zemlje, pokazuje najdugotrajnije obrasce izbornog ponašanja. Emilia-Romagna je kontinuirano (izuzev vremena fašističke diktature) „crvena“ regija – još od izbora 1900. godine (usp. Corbetta i Piretti, 2009: 67). S druge strane, pažljiva usporedba ekonomskih

¹²⁰ „Zelene“ regije na sjeveru i „crvene“ u središnjem dijelu zemlje zbog svojeg se zajedničkog socioekonomskog profila (malo i srednje poduzetništvo, specijalizirana industrija) zajedno nazivaju „treća Italija“ (*Terza Italia*), nasuprot poljoprivrednom jugu zemlje i sjeverozapadnom trokutu Torino-Milano-Genova u kojemu dominira teška industrija.

pokazatelja za „zelene“ industrijske provincije na sjeveru Lombardije i „crvene“ industrijske provincije u srednjoj Italiji pokazuje da su „zelene“ provincije tijekom osamdesetih i ranih devedesetih imale veće stope rasta i veće prihode u industriji i manje državne transfere nego „crvene provincije“ (Diamanti, 1993: 39, prema Agnew, 1995: 165).

Premda se njezin intenzitet s vremenom mijenjao i prilagođavao dnevnopolitičkim okolnostima i odnosima s koalicijskim partnerima (Berlusconijem), protujužnjačka retorika bila je i ostala sastavni dio javnih nastupa stranke i njenih čelnika. U sjevernjačkom diskursu pogrdni naziv za jušnjake je *terroni* (zemljaci), dok se pak stanovnike sjevera Italije na jugu posprdno zove *polentoni* (žderači žganaca). Kod te retorike ne radi se samo o naglašavanju gospodarskih i socijalnih razlika. Liga sraz Sjevera i Juga želi postaviti na višu, moralnu razinu i promiče teze o različitim vrijednosnim sustavima na jednom i drugom kraju Apeninskog poluotoka. Bitan element protujužnjačke retorike čini tvrdnja da je službena talijanska kultura zapravo južnjačka kultura, dok su tradicije i identitet Sjevera potpuno zapostavljeni i zatomičeni te da je Liga ta koja će ih ponovno oživjeti i zaštititi. Sjeverna liga sjever Italije shvaća kao dio alpske Europe, a ne kao dio Mediterana. Stranački čelnici, osobito Bossi i Mario Borghezio, ne vide samo jušnjake, već i useljenike iz zemalja koje nisu članice EU (*extracomunitari*), prvenstveno iz Afrike, kao prijetnju za sigurnost i kulturni i društveni integritet lokalnih zajednica na sjeveru zemlje. Dok se jušnjacima pripisuju lijenost i kriminalno ponašanje, u viziji Sjeverne lige Sjever odlikuju marljivost, štedljivost i poštivanje zakona koje stranka naziva „lombardskim neokalvinizmom“ (Giordano, 2000: 451). Ksenofobni, obrambeni stav prema imigraciji, koji je od ranih dana vidljiv u djelovanju Lige, usko je povezan sa sličnim sentimentima u susjednim švicarskim kantonima (Gilbert, 1995: 48).¹²¹ Bossi često ističe Rousseauovu tezu o mogućnosti istinske demokracije samo u malim političkim zajednicama, a prvi stranački manifest temelji se na želji da se prevladaju ideološke razlike među Lombardanima i prepozna zajednički interes u otporu rimskom centralizmu i borbi za lombardsku autonomiju u kontekstu šire autonomije cijelog sjevera zemlje (Gilbert, 1995: 48).¹²² Ono što je zajedničko svim regionalističkim političkim projektima koji nastaju u dijelovima države koji su financijski snažniji od ostatka zemlje jest diskurs o visokim porezima i malom povratu novca u matičnu regiju, kao i konstatacija da

¹²¹ Za usporedbu Lombardske lige i Tesinske lige i njihovog regionalističkog populizma vidjeti Albertazzi, 2007, 2009. Kanton Tesin (Ticino) je prije 16. stoljeća bio dijelom Lombardije, a i današnji tesinski govor usko je povezan s lombardskim.

¹²² Ne treba zaboraviti da je Rousseauovo shvaćanje države i demokracije duboko obilježeno osobnim iskustvom života u švicarskoj političkoj kulturi i gradu-državi Ženevi.

matična regija snosi teret neodgovornog poslovanja i nagomilanih dugova središnje države i manje razvijenih regija. No Bossijev sjevernjački sentiment protiv rastrošne države i transfera novca sa sjevera na jug zemlje nije bio samo protestni populizam, već se radilo o opipljivim ekonomskim pokazateljima, primjerice činjenici da je od kraja Drugog svjetskog rata do 1991. u Jug uložena jedna trilijun lira, no to nije smanjilo razlike u razini ekonomske razvijenosti, ali je rezultiralo financijski teško održivom situacijom u kojoj je razina produktivnosti bila 55-57 posto one na Sjeveru, dok je razina potrošnje iznosila 68-70 posto naspram sjevera zemlje (Gilbert, 1995: 50).

Dok je kulturno-regionalistički diskurs Lige ranih devedesetih pao na posebno plodno tlo u mletačkim provincijama koje su jezično homogene i imaju mali broj useljenika, u Lombardiji, matičnoj pokrajini Bossija i Lombardske lige, Sjeverna liga se našla pred puno težim zadatkom spajanja lokalnih identiteta u jedinstveni regionalni identitet (Agnew, 1995: 160). Za razliku od padanskog regionalizma, venetski regionalizam doista ima povijesno utemeljenje u državnom naslijeđu Mletačke Republike, no Sjeverna liga je tek djelomično mogla inkorporirati mletačko naslijeđe u svoju naraciju budući da je samo Mletačka liga kao isprva samostalna stranka, a onda regionalna podružnica Sjeverne lige, mogla polagati pravo na taj identitet. Bossi je identitet Lombardske lige izgradio na povijesnoj referenciji na srednjovjekovnu Lombardsku ligu koja je bila labav savez sjevernotalijanskih (lombardskih i mletačkih) gradova koji su se u ratovima za investituru borili na strani pape (gvelfi) protiv cara Svetog Rimskog Carstva (gibelini). Mitski gvelfski vitez Alberto da Guissano, koji je 1176. pobijedio u bitci kod Legnana vojsku cara Fridrika Barbarosse, postao je simbolom lombardskog i općenito sjevernotalijanskog otpora izvanjskim presezanjima te se stoga prema Bossijevom osobnom crtežu našao na grbu Lombardske lige, a poslije i na stranačkom simbolu Sjeverne lige. U pokušaju da uspostavi poveznicu između suvremene stranke i povijesnih lombardskih gvelfa, Bossi od 1989. godine u mjestu Pontida (pokraj Bergama), po uzoru na izvornu prisegu iz Pontide (zakletva borbe protiv njemačkog cara), organizira masovni stranački miting (Gilbert, 1995: 51). „Hodočašća“ stranačkih pristaša u Pontidu Ligi daju mističnu i transhistorijsku auru koja je jasno razlikuje od ostalih političkih aktera. Srednjovjekovna ikonografija vidljiva je i u činjenici da su Bossi i pristaše naspram službenih zastava sjevernotalijanskih regija počeli promicati svoje viđenje povijesnih stjegova, a velik simbolički značaj imaju i ratna kola Lombardske lige (*Carroccio*),¹²³ čiji je naziv postao

¹²³ Srednjovjekovne vojne postrojbe lombardskih i toskanskih gradova kao objekt ponosa i motivacije na bojište bi dovlačile drveno postolje na kotačima na kojemu bi bili istaknuti ratna zastava, križ i zvon.

općeprihvaćeni medijski nadimak za stranku – prvo Lombardsku, a onda i za Sjevernu ligu. Također, na temelju drevnog geometrijskog simbola zvanog „cvijet života“ koji se može naći u različitim povijesnim razdobljima i kulturnim kontekstima od Islanda do Japana, aktivisti Lige konstruiraju šesterokrako alpsko sunce (*Sole delle Alpi*) kao znak koji ujedinjava šest različitih padanskih identiteta – galo-italski, mletački, tirolski, furlansko-ladinski i okcitansko-arpitanski (Oneto, 1995: 5).¹²⁴ Ideju o keltskom (neromanskom) podrijetlu žitelja Lombardije stranka razvija zbog pripadnosti lombardskog govora galo-italskoj jezičnoj skupini, no naglašavanje keltskog podrijetla prije svega je u funkciji etnogenetskog odvajanja Sjevera od romansko-grčkog juga Italije.¹²⁵ Uz keltski identitet, Liga naglašava i germanski (langobardski) identitet. U općinama u kojima je na vlasti (posebice u provincijama Varese, Como, Lecco, Sondrio, Bergamo i Brescia), Sjeverna liga se trudi na što više mjesta označiti toponime na lokalnom jezičnom izričaju pored službenog književnog talijanskog nazivlja. Sukladno ovoj praksi, Liga svoje gradonačelnike običava nazivati lombardskim izrazom *borgomastro* umjesto standardnog talijanskog *sindaco*. Padanska mitologija o keltskom podrijetlu prostire se i na Ligino shvaćanje vjerskog identiteta. Naime, stranački ideolozi tvrde da postoji padansko katoličanstvo koje je prožeto keltskim vrijednostima. Istodobno s pozivanjem na pretkršćansku panteističku baštinu, Sjeverna liga nakon napada 11. rujna pojačava svoj protumuslimanski diskurs i redefinira se kao stranka koja štiti kršćanski Zapad/Sjever (usp. Albertazzi, 2006: 32). Iako je od sredine devedesetih godina Liga zadobila jači prokatolički profil (u smislu obrane tradicionalnih europskih kršćanskih vrijednosti naspram izvaneuropskih useljenika), podupiratelji stranke u pravilu pokazuju prilično visoku razinu sekulariziranosti (Tambini, 2001: 84-85).

Padanstvo se formira kao krovni identitet koji okuplja sjevernotalijanske regionalne identitete, no Padanija ima obilježje nepovijesne regije, odnosno nije moguće pratiti specifični padanski teritorijalni identitet u prošlosti. Pojam Padanije isprva se samo odnosi na geografiju, dakle on je samo prostor doline rijeke Pad, a nije teritorij iz kojeg izvire sjevernotalijanski, odnosno padanski identitet. Padanski identitet se razvija u opreci s Drugim (s Rimom, jugom, useljenicima). Bitnu ulogu u formiranju identiteta ima jezična posebnost

¹²⁴ Galo-italski identitet odnosi se na govornike galo-italskih govora u Pijemontu, Liguriji, Lombardiji i Emiliji-Romagnu, tirolski se odnosi na njemačku govornu zajednicu u Južnom Tirolu, furlansko-ladinski identitet obuhvaća Furlaniju i ladinsku zajednicu u Tridentu-Južnom Tirolu, okcitansko-arpitanski identitet podrazumijeva Dolinu Aosta i najzapadnije dijelove Pijemonta.

¹²⁵ O ideji keltskog podrijetla Padanaca i njegovom rasnom tumačenju među stranačkim ideolozima Lige vidjeti: Hague, Giordano i Sebesta, 2005.

sjevernotalijanskih narječja, prvenstveno galo-italskih govora Lombardije, Pijemonta, Ligurije i Emilije-Romagne.

Važan aspekt Liginog diskursa o prostoru čini pokušaj homogeniziranja teritorijalnog identiteta, odnosno konstruiranja jedinstvenog Juga kao prostora mafije, korupcije i neobuzdane državne potrošnje i jedinstvenog Sjevera kao prostora marljivog privređivanja i poštenog i racionalnog upravljanja. U razvoju teritorijalnog diskursa Sjeverne lige potrebno je razlikovati nekoliko faza. U prvoj fazi tijekom osamdesetih godina pojedinačne (prije svega lombardske i mletačke) lige naglašavaju lokalne i regionalne kulturne specifičnosti kako bi mobilizirale birače. Ranih devedesetih godina jedinstvena Liga okreće se federalističkom diskursu, da bi 1996.-1997. počela zastupati secesionistička stajališta, odnosno naglašavati Padaniju kao jedinstven političko-zemljopisni pojam (Giordano, 2001b: 29).

Sjeverna liga, odnosno njezina prethodnica Lombardska liga, stranačke utvrde je stvorila u sjevernim perifernim, no imućnim krajevima lombardske regije (provincije Varese, Como i Bergamo), u kojima je stvorila novu, „zelenu“ (padansku) političku subkulturu koja je zamijenila „bijelu“ (katoličku) subkulturu s propašću hegemonije Demokršćanske stranke.¹²⁶ No, geografski razmještaj stranačkih uporišta Lige nije moguće objasniti samo ekonomskim faktorima, jer vidimo da slična područja u srednjoj Italiji (Emilia-Romagna) bilježe tek skromne izborne rezultate *leghista* (Giordano, 1999: 221), što upućuje na to da korijen uspjeha stranke leži i u uspješnoj identitetskoj, a ne samo interesnoj mobilizaciji. Kao i u istarskom slučaju, padanski regionalizam razvija se u iznadprosječno razvijenim i bogatim dijelovima zemlje. Naime, Varese, Bossijev rodni kraj, jedna je od najbogatijih pokrajina u čitavoj Italiji (Giordano, 1999: 222). Liginu preuzimanje demokršćanskih stranačkih utvrda ponajbolje se očituje u činjenici da je od 15 provincija u kojima je Demokršćanska stranka postigla najbolji rezultat na izborima 1948. u njih 12 najbolji rezultat postigla Sjeverna liga na izborima 1996. godine (Giordano, 2001a: 32). Bitan uzrok kontinuiranog uspjeha stranke leži u brzom rastu članstva i stranačkih ogranaka. Primjerice, u samo godinu dana (1990.-1991.) stranka je udvostručila broj ogranaka (s 52 na 102) u Lombardiji, dok je do ranog proljeća 1993. Liga imala podružnice u svim provincijama sjeverne Italije, kao i u Toskani (Giordano, 2001a: 33). Uz stranačke ogranke koji su čvrsto vezani uz teritorij (uz lokalitet), Liga osniva i niz popratnih društvenih i kulturnih institucija i udruga, kao i široku mrežu podupiratelja koja služi ukorjenjivanju stranke i njenih ideja u društvenu zbilju lokalnih zajednica (Giordano,

¹²⁶ Za raspravu o životnom ciklusu političkih stranaka, propasti stranaka i njihovom supstitucijom drugim strankama vidjeti: Mack, 2010.

2001a: 33). Drugim riječima, Bossi i suradnici, osim stranke, izgrađuju i institucionalnu podlogu za idejno ovladavanje civilnim društvom na sjeveru zemlje, odnosno promicanje ideje o sjevernoj posebnosti i padanskom identitetu u opreci prema Jugu i Rimu. Stranka je posebno uspješno izgradila podmladak koji funkcionira ne samo kao stranačka mladež i potporna organizacija, već i kao široka društvena mreža u koju pojedince povezuje ne samo ideološka bliskost već i prijateljski odnosi (Giordano, 2001a: 34). Također, Liga stvara vlastiti sindikat *Sindicato Padana* (Sin.Pa.) koji zahvaljujući pripajanju manjih sindikata postaje četvrti po veličini u cijeloj zemlji, kao i udruhu poslodavaca *Padani Imprenditori Uniti* (PIU) (Giordano, 2001a: 34). Rast izbornog uspjeha stranke usko je povezan sa širenjem stranačkih podružnica. U rano vrijeme širenja Lige, Bossi je poticao osnivanje ogranaka „ispod svakog lombardskog gradskog zvonika“, pogotovo zato što je Sjeverna liga isprva teško dobivala primjeren prostor na radiju i televiziji te je blizak kontakt s biračima mogla ostvariti jedino stalnom i gustom prisutnošću na terenu. Snažan uspjeh Lige na sjeveru Lombardije povezan je s tradicijom kampanilizma koja povezuje krajnji sjever Italije s političkom kulturom u Švicarskoj (Giordano, 2001a: 35). Prodiranje stranačkih organizacija u razne sfere društva i osnivanje brojnih popratnih stranačkih ili stranci bliskih strukovnih, vjerskih i športskih udruga čini Ligu sličniju Komunističkoj partiji Italije negoli Demokrišćanskoj stranci (Diamanti, 2009: 81). Uspon stranke podudara se s krizom lokalne sjevernotalijanske industrije početkom devedesetih godina.

Članovi Lige podijeljeni su hijerarhijski u četiri skupine – podupiratelje bez prava glasa, aktiviste s pravom glasa samo na razini stranačkih podružnica, redovne članove s pravom glasa na nacionalnoj razini i osnivače, koji imaju doživotno pravo sudjelovanja u radu stranačkog kongresa na nacionalnoj razini (Tarchi, 1998: 151).¹²⁷ Ovakvom krutom (i nedemokratskom) internom organizacijom Bossi i drugi osnivači za sebe su osigurali trajan status moći u stranci te onemogućili pojavu disonantnih tonova iznutra. Na ovaj način, česte odluke o promjeni ideološkog i konkretnog političkog pravca Lige donose se na najvišoj razini te ona provode na nižim razinama. Činjenicu da je Sjeverna liga piramidalno ustrojena stranka u kojoj malen broj ljudi o svemu odlučuje ponajbolje je izrazio Davide Boni (predsjednik lombardske regionalne skupštine, 2010.-2012.), ustvrdivši da je u organizacijskom smislu Sjeverna liga „lenjinistička stranka“ (Passarelli i Tuorto, 2012a :1). Premda Sjeverna liga stavlja naglasak na redovite masovne manifestacije prisutnosti svojih članova i aktivista, u biti se također radi o kadrovskoj stranci

¹²⁷ Za usporedbu stranačkih organizacija u Italiji vidjeti: Ignazi, Bardi i Massari, 2010.

Za razliku od Lombardije i Veneta, Liga svoju viziju sjevernotalijanskog, padanskog identiteta ne uspijeva učinkovito promicati u sjevernim autonomnim regijama. Dok u Furlaniji-Julijskoj krajini Liga također bilježi izborne uspjehe, u frankofonskoj Dolini Aosta i germanofonskom Južnom Tirolu, koji posjeduju vlastite snažno izražene etnoregionalne identitete i etnoregionalističke stranke koje ih promiču i zastupaju (Unija Doline Aosta i Južnotirolska pučka stranka), Sjeverna liga nije uspjela ostaviti gotovo nikakvog traga. Autonomne regije, posebice Trident-Južni Tirol, posjeduju visoku razinu lokalnih i regionalnih samoupravnih ovlasti i dobivaju značajna sredstva iz državnog proračuna, što retoriku Sjeverne lige o „poreznoj pljački“ Sjevera ne čini dovoljno atraktivnom u tom dijelu zemlje. Konkretno, nejasni federalistički koncepti koje stranka promiče dovode u pitanje buduće izdašne donacije koje Trident-Južni Tirol prima iz Rima, odnosno iz državnog proračuna (Giordano, 1999: 224). Isticanjem padanskog, a ne samo sjevernjačkog identiteta, stranka je svoje teritorijalne koncepte pokušala približiti i biračima u srednjoj Italiji, no bez velikog uspjeha, pogotovu kada se uzme u obzir da neki dijelovi regije Marke (provincija Macerata) primaju sredstva iz državnog fonda za razvoj Juga (Giordano, 1999: 225-226).

Kao što je i uobičajeno za suvremene regionalističke stranke, kod Sjeverne lige možemo zamijetiti postmodernistički pristup povijesti koji od spleta povijesnih motiva i kulturnih artefakata stvara sebi svojstven kolaž. Naime, premda se stranka temelji na sjevernjačkoj posebnosti i otporu ekonomskoj, političkoj i kulturnoj dominaciji glavnog rada Rima i juga zemlje, istodobno se poziva na srednjovjekovnu Lombardsku ligu i mitskog ratnika Alberta da Guissana koji su bili gvelfi, odnosno pobornici Rima i pape. U svojoj viziji padanstva Liga često ističe neromanski, odnosno keltski i germanski identitet žitelja sjevernih pokrajina, no zaboravlja da su se gvelfi borili upravo protiv njemačkog cara. Sličan primjer selektivnog i neosviještenog korištenja kulturnog naslijeđa vidljiv je i kod odabira stranačke himne. Službena stranačka pjesma (pored brojnih dijalektalnih pjesama) je *Va, pensiero*, u svjetskoj javnosti poznatija kao „Zbor sužnjeva“ iz opere *Nabucco* Giuseppea Verdija. Radi se o pjesmi u kojoj Hebreji u babilonskom sužanjstvu slave slobodu, što se uklapa u autorov opus, budući da se radi o jednom od najistaknutijih predstavnika talijanskog *Risorgimenta* i pokreta za nacionalno ujedinjenje. Usprkos kritikama mnogih nacionalnih kulturnih institucija, Liga na

stranačkim skupovima redovito ovu pjesmu propagira kao svoju, odnosno kao padansku himnu.¹²⁸

Liga nije klasična protestna stranka, već se radi o postmodernoj stranci temeljenoj na dobro smišljenom programu koji uključuje federalizam, ekonomski liberalizam i zaštitu lokalne i regionalne kulturne baštine. Sjevernu ligu odlikuju značajke koje ju svrstavaju u populističke pokrete, a ne etablirane stranke.¹²⁹ Naime, bitan element mobilizacije stranačkih pristaša i simpatizera (*leghisti*) predstavljaju masovni mitinzi poput godišnjeg skupa u Pontidi, javna vizualna identifikacija kroz nošenje zelenih košulja,¹³⁰ kravata i rubaca. Kada se razgrne površinski sloj, uviđa se da Sjeverna liga nije protusustavska stranka (premda je često takvom prikazuju i mediji i politički suparnici), već protuestablišmentska stranka koja kombinira regionalizam i liberalizam s populističkom retorikom. Populistička retorika često ima i elemente šovinizma (naspram južnjaka i afričkih doseljenika), zbog čega se stranku nerijetko svrstava među desnopopulističke stranke. Premda je takva karakterizacija Lige pretjerana i površna, moguće je primijetiti stanovitu sličnost u protuimigrantskoj, a istodobno ekonomski liberalnoj retorici Slobodarske stranke Austrije (*Freiheitliche Partei Österreichs*, FPÖ). Posebice je moguće povući paralele između kontroverznog, no izrazito karizmatičnog javnog imidža Umberta Bossija i dugogodišnjeg (1986.-2000.) čelnika Slobodarske stranke Jörga Haidera. Bitna je komponenta uspjeha Lige činjenica da nije riječ o klasičnoj stranci, već o populističkom pokretu koji konstantno mobilizira svoje pristaše kako bi održao opasno stanje (naspram medija i političkog establišmenta) i predstavio se kao politička snaga za obranu Sjevera (Giordano, 1999: 219). Populističke značajke stranke očituju se u isturenoj poziciji šefa stranke koji posreduje između „puka“, industrijalaca i političara, kao i u prijeziru

¹²⁸ „Zbor sužnjeva“ kao svoju pjesmu, distancirajući se pritom od Sjeverne lige, preuzela je 2010. tršćanska organizacija *esula* iz Istre i Dalmacije budući da ju smatra izrazom talijanstva još od vremena habsburške vlasti nad područjem Trsta i Julijske krajine (*Il Giornale del Friuli*, 16. lipnja 2010.).

¹²⁹ Za detaljnu raspravu o proširenosti populističke retorike u stranačkom sustavu Druge Republike, s posebnim naglaskom na Berlusconi i Bossija vidjeti: Tarchi, 2002, 2008.

¹³⁰ Kritičari Lige i njenog mitingaškog karaktera stranačke aktiviste i zaštitare na stranačkim skupovima često nazivaju zelenokošuljašima (*camicie verdi*), izravno aludirajući na fašističke crnokošuljaše (*camicie nere*). Ti zelenokošuljaši podsjećaju na vigilantske, paravojne (no nenaoružane) skupine poput Mađarske garde stranke *Jobbik*. S druge strane, stranka je u dijelovima Lombardije potaknula osnivanje odreda zvanih Padanska nacionalna garda (*Guardia Nazionale Padana*) s prepoznatljivim zelenim košuljama i jaknama. Usprkos imenu, u ovom slučaju se ne radi o stranačkoj miliciji, već o spoju civilne zaštite (poplave, potresi, dobrovoljno vatrogastvo) i gorske službe spašavanja. Na ovaj način Liga se trudi ukorijeniti padanski identitet u sferu civilnog društva.

prema predstavničkoj demokraciji, upotrebi uličnog govora i stalnih verbalnih napada na široki spektar političkih protivnika (Albertazzi, 2006: 22). Za razliku od drugih stranaka, Liga u svojim izbornim kampanjama redovito koristi mnoštvo povijesnih simbola i dosjetljivih slogana, a suzdržava se od isticanja fotografija kandidata, čime se naglašava jedinstvo stranke, ali i održava Bossijev neupitni status vođe padanskog pokreta (Giordano, 1999: 219).

Za razliku od Istarskog demokratskog sabora, koji je ovladavanjem županijskim institucijama u Istarskoj županiji došao u mogućnost promovirati istrijanstvo kroz institucije (primjerice kroz projekt Istarske enciklopedije i Istarske akademije znanosti i umjetnosti), Sjeverna liga stvara kroz organizacije civilnog društva bliske stranci kolektivni padanski identitet. S jedne strane, radi se o medijskim projektima koji su izravno povezani sa strankom, kao što su dnevni list *La Padania*, radijska postaja *Radio Padania Libera* i televizijski kanal *TelePadania*. S druge strane, Liga potiče sportske projekte poput biciklističke utrke *Giro di Padania* (pandan poznatoj utrci *Giro d'Italia*), osnivanje padanske nogometne reprezentacije koja se natječe na međunarodnim prvenstvima, ali i kontroverzno natjecanje ljepote *Miss Padania* na kojemu su stranački dužnosnici, među ostalima i sâm Bossi, uručivali nagrade djevojkama koje su najbolje trebale predstavljati „sjevernjački ideal ljepote“.¹³¹ Vrhunac institucionalne promidžbe padanstva predstavlja stvaranje paradržavnog zakonodavnog tijela 1997. godine, zvanog isprva Parlament Mantove, zatim Parlament Sjevera i napokon Parlament Padanije. Radi se o tijelu koje okuplja sve izabrane lokalne, provincijske, regionalne i nacionalne dužnosnike Lige. Stranački dužnosnici su se na izborima za ovu instituciju grupirali u parastranke, u biti frakcije unutar Lige, koje bi trebale simulirati cijeli spektar političkih gledišta koji postoji u političkom životu Padanije. Stranka je također osmislila padansku valutu, isprva nazvanu padanska lira (*lira padana*), a poslije padanska škuda (*scudo padano*) (Albertazzi, 2006: 29). Osim parlamenta u Mantovi, secesionistički zaokret Lige proizveo je i padansku vladu u sjeni (sastavljenu od bivših ministara Sjeverne lige i drugih istaknutih članova stranke) kao i padanski ustav (Sciortino, 1999: 327). Liga je nekoliko puta preuveličala broj sjevernotalijanskih građana koji su se odazvali na referendum za osamostaljenje Padanije i izbor zastupnika u padanski parlament – umjesto nekoliko milijuna ljudi, radilo se o gotovo sto tisuća članova i simpatizera (Cento Bull i Gilbert, 2001: 111). Usprkos razlici između stvarnih i navodnih brojeva, radi se o prilično masovnom

¹³¹ Jessica Brugali, pobjednica 2011. godine, otvoreno je izjavila da se djevojke koje nisu sjevernjačkog izgleda ne bi smjele natjecati za mjesto najljepše Padanke (*Il Giornale*, 6. lipnja 2011.). Brugali se kasnije, nakon što je napravila karijeru kao fotomodel, distancirala od svojih izjava i negirala bilo kakvu povezanost s Ligom, pa i sa samim natjecanjem.

spektaklu političke samoinscenacije. Kao što će razvoj događaja na prijelazu stoljeća pokazati, taktika padanskog secesionizma nije bila uspješna nego je štetila popularnosti stranke, no svakako je Bossiju i suradnicima priskrbila najveću moguću medijsku pozornost.

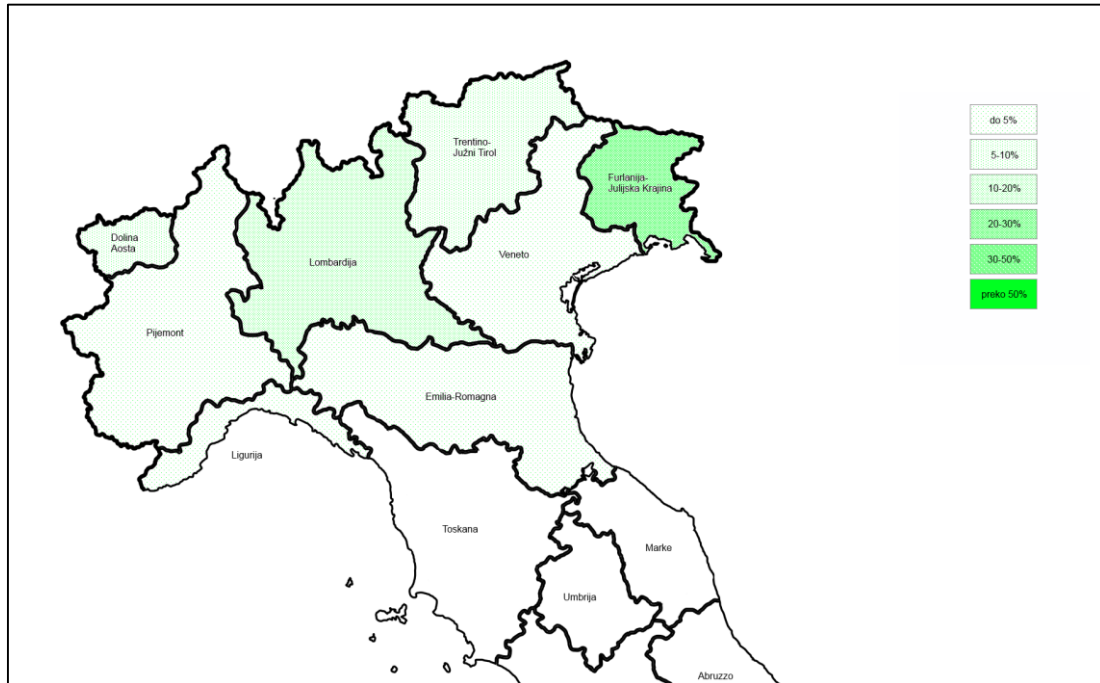
Stranka često lavira između regionalizma i secesionizma, no izuzmemo li retoričke oscilacije, radi se o kontinuiranom podupiranju ideje federalizma, odnosno federalizacije Italije u kontekstu federalizacije Europske unije. Nakon inicijalnog proeuropskog stava razvijaju se euroskepticizam i antiglobalizam,¹³² uz naglašen ksenofobni i antiimigrantski karakter, jer se službeni Bruxelles počinje doživljavati kao novi izvor centralizacije i unitarizma.¹³³ Od podupiratelja zajedničke europske valute, Liga za vrijeme participacije u drugoj Berlusconijevoj vladi (2001.-2005.) počinje doživljavati euro kao sredstvo ekonomskog nazadovanja Sjevera i ponovne eksploatacije od strane Rima i Juga (Albertazzi i McDonnell, 2005: 966). Ligin zaokret od prijašnjeg proeuropskog stajališta započinje 1998. godine kada Bossi počinje kritizirati monetarnu uniju kao mehanizam koji pogoduje krupnim poduzetnicima te je u suprotnosti s interesima male industrije na sjeveru Italije (Chari, Iltanen i Kritzinger, 2004: 429). Stranka snažnije razvija federalističko stajalište nakon potpisivanja Ugovora iz Maastrichta (1992.) i dinamiziranja tržišnog natjecanja na europskoj razini (Giordano, 2000: 465). Naime, stranka počinje tvrditi da jedino federalizirana Italija može adekvatno odgovoriti na nove gospodarske izazove koje donosi globalizacija. Prema izjavama stranke, prije 1990-ih novac koji se sa sjevera transferirao na jug zemlje vraćao se na sjever budući da su južnjaci kupovali „padanske proizvode“, dok danas kupuju jeftinu uvoznu robu (Giordano, 2000: 465). U skladu s novim federalističkim smjerom stranke, Bossi u prvoj polovici devedesetih pokušava stvoriti federalističku stranku na nacionalnoj razini te potiče osnivanje južnjačke lige, no bez uspjeha, kao što su bez zapaženog uspjeha ostali i pokušaji južnjačkih regionalista okupljenih u Ligi južne akcije (*Lega d’Azione Meridionale*) da imitiraju stil (i uspjeh) Sjeverne lige.

Osim u jedanaest regija u sjevernoj i srednjoj Italiji (Dolina Aosta, Pijemont, Ligurija, Lombardija, Veneto, Trident-Južni Tirol, Furlanija-Julijska krajina, Emilia-Romagna, Toskana, Umbrija i Marke), Liga osniva i dvije podružnice na područjima koja definitivno ne mogu biti svedena na zajednički sjevernjačko-padanski nazivnik – na Sardiniji i u Abruzzu. Dok na otoku Sardiniji djeluju duboko ukorijenjene etnoregionalističke grupacije koje

¹³² Za tumačenje pojave i uspona Sjeverne lige u kontekstu otpora globalizacijskim procesima vidjeti: Tossutti, 2001.

¹³³ U ksenofobnim i rasističkim izjavama, ali i u nasilnom ponašanju, ponajviše prednjači zastupnik u Europskom parlamentu Mario Borghezio, *legist* iz Torina.

zastupaju interese sardske etnolingvističke skupine, regija Abruzzo po svim socioekonomskim karakteristikama dio je Juga, upravo onog Juga protiv kojega se buni Sjeverna liga i protiv kojega mobilizira svoje birače.

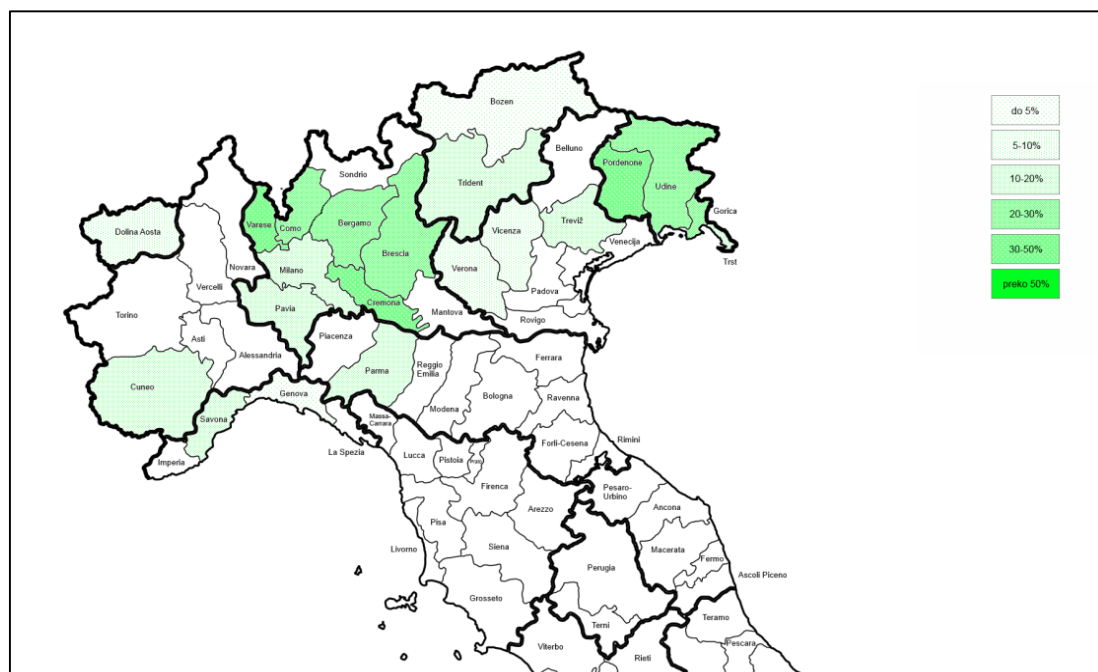
Zemljovid 9. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1990. po regijama¹³⁴

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1990.

Prvi izbori koji ulaze u razdoblje koje promatram u analizi uspostave *de facto* teritorijalnosti bili su regionalni izbori 1990. godine. Oni su činili uvertiru u parlamentarne izbore 1992. godine i bili su stanoviti nagovještaj sloma dotadašnjeg stranačkog sustava. Na *zemljovidu 9* možemo vidjeti kako stranka nije uspjela ostvariti nikakav uspjeh u „crvenom“ pojasu srednje Italije, već je ostala ograničena na istinski sjever, odnosno na osam regija sjeverno od crte La Spezia – Rimini. Najbolji rezultat Liga ne postiže u svojoj ishodišnoj regiji Lombardiji, već u Furlaniji-Juljskoj krajini (izbore održani 1993.) u kojoj čak osvaja i relativnu većinu mandata (vidjeti *tablicu 21*) te stoga prvi put uspijeva formirati izvršnu vlast.

¹³⁴ Rezultati za autonomne regije s posebnim statusom (Dolina Aosta, Trident-Južni Tirol, Furlanija-Juljska krajina) odnose se na 1993. godinu, jer se termini izbora u tim regijama ne podudaraju s izbornim ciklusima u drugim regijama. Sukladno tome, za regionalne izbore iz 1995. godine podatci za ove tri regije su iz 1998., za izbore 2000. iz 2003., za izbore 2005. iz 2008., a za izbore 2010. iz 2013. godine. Ovaj i svi drugi zemljovidi koji se odnose na Sjevernu ligu, operiraju s postotkom osvojenih mandata u nekom području, a ne s postotkom dobivenih glasova. Radi se o istom principu koji sam primijenio u prethodnom poglavlju o Istarskom demokratskom saboru.

Predsjednik regije postaje Pietro Fontanini, uz potporu skupštinske većine koju, uz Ligu, tvore još dvije stranke laičkog centra – republikanci i liberali. No nakon manje od godinu dana, Fontanini gubi skupštinsku većinu, koja postavlja novog predsjednika iz redova Stranke demokratske ljevice, koji se također nije dugo održao, jer Liga okuplja novu većinu, ovaj put s *Forzom Italijom*, republikancima i liberalima, a nova predsjednica postaje Alessandra Guerra, koju pak krajem 1995. nasljeđuje Sergio Cecotti koji s lijevim centrom (PPI, PDS, Zeleni) stvara novu skupštinsku većinu. Posljednje dvije godine od ukupno pet godina mandata (1996.-1998.) Talijanska pučka stranka tvori većinu lijevog centra bez Lige, a na čelo regije dolazi Giancarlo Cruder. Na ovom primjeru možemo vidjeti kako je regionalna izvršna vlast odražavala nestabilnost izvršne vlasti na nacionalnoj razini.

Zemljovid 10. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1990. po provincijama

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1990.

Zemljovid 10 pokazuje da je Sjeverna liga uspjela osvojiti mandate u gotovo svim dijelovima Lombardije i Furlanije-Julijske krajine (osim Trsta kao dugogodišnjeg uporišta što ljevice, što krajnje desnice), no podbacio je u Pijemontu, pa i u mletačkim provincijama. U „crvenoj“ Emiliji-Romagni Liga osvaja tek jedan mandat u Parmi, dok u svim ostalim provincijama uopće ne postiže zapažen rezultat. U Lombardiji Liga postaje druga po snazi stranka (iza demokršćana), no u Pijemontu i Liguriji tek četvrta, a u Venetu peta. Pa ipak, u svim se regijama (osim Doline Aosta i Tridenta-Južnog Tirola, u kojima dominiraju

etnoregionalističke stranke) Sjeverna liga nameće kao najsnažnija i jedina relevantna regionalistička politička opcija.

Tablica 21. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1990.

Regija	Postotak glasova	Udjel mandata u regionalnoj skupštini
Pijemont	5,1	3/60
Lombardija	18,9	15/80
Veneto	5,9	3/60
Ligurija	6,1	2/40
Emilia-Romagna	2,9	1/50
Toskana	0,8	0/50
Umbrija	0,2	0/50
Marke	0,3	0/50
Dolina Aosta	7,6	3/35
Trident-Južni Tirol	9,6	7/70
Furlanija-Juljska krajina	26,7	18/60

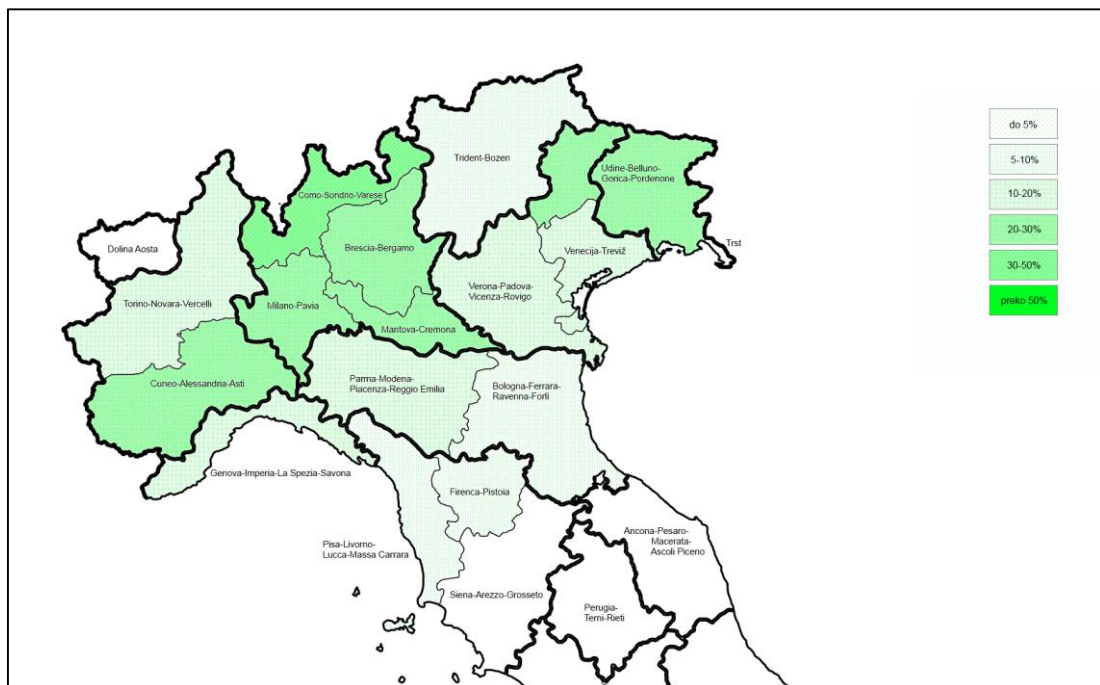
Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1990.

5. 5. Od prijelomnih izbora 1992. do secesionističkog zaokreta

Recesija koja je 1990. zahvatila Italiju dala je dodatni zamah tvrdnjama Sjeverne lige da je Rim nesposoban i neučinkovit, dok su birači na sjeveru zemlje počeli federalističku ideju sve više povezivati i s europskom idejom, odnosno u Ligi prepoznavati onu stranku koja će zajamčiti modernu proeuropsku politiku (Hine i Della Sala, 1992: 363). Dok su na sjeveru *legisti* profitirali od erodiranja povjerenja u Demokršćansku stranku (ali i u republikance, koji su se još u proljeće 1991. bili povukli iz vlade u nadi da će se uspjeti distancirati od establišmenta), na jugu zemlje bivši demokršćanski gradonačelnik Palermo Leoluca Orlando osniva novi pokret nazvan Mreža (*La Rete*) kao izraz razočaranja partitokracijom (Hine i Della Sala, 1992: 363). Na ovim izborima Sjeverna liga – na izborima 1987. tek skup labavo povezanih individualnih ligâ s Lombardskom ligom kao predvodnicom – s 0,7 skače na 8,7 posto na nacionalnoj razini, što je najveći porast izborne snage neke stranke nakon kraja Drugog svjetskog rata, a demokršćani prvi put u povijesti padaju ispod jedne trećine osvojenih glasova, s time da je upravo Liga ta koja je ponajviše profitirala od okončanja rutinskog glasovanja za demokršćane na sjeveru zemlje (Hine i Della Sala, 1992: 365; Bardi, 2007: 715).

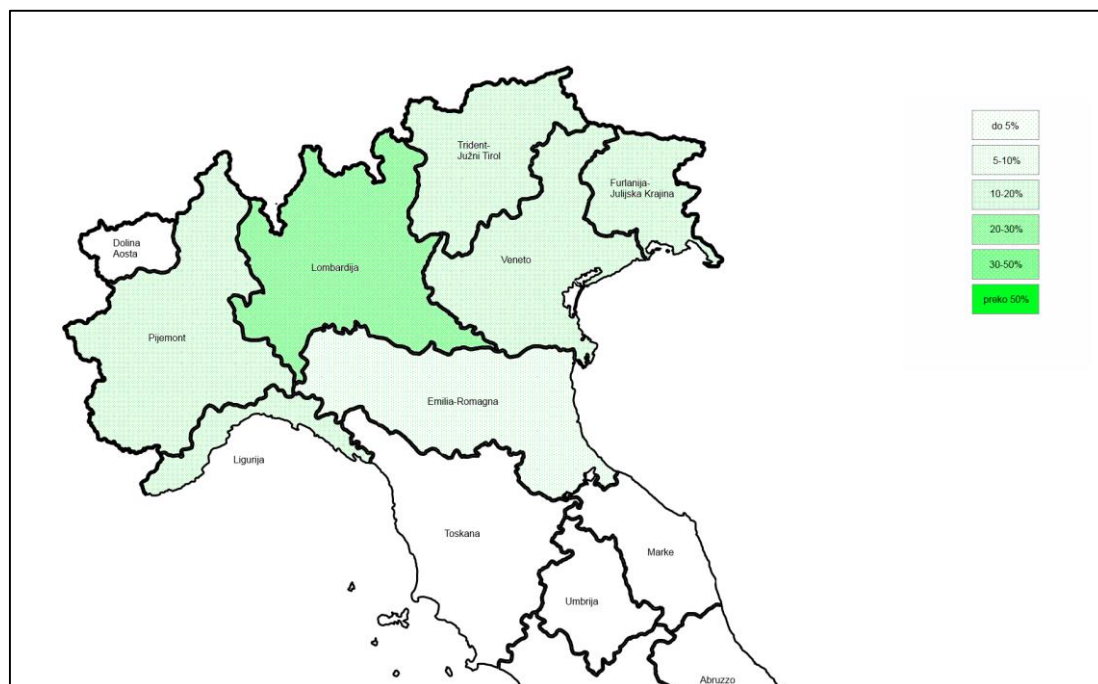
Izbori 1992. bili su zadnji koji su provedeni po starom izbornom modelu Prve republike. Radilo se o razmjernom sustavu utemeljenom na 31 višemandatnoj izbornoj jedinici (uz Dolinu Aosta kao jednomandatni izborni okrug) u kojima su se mandati obračunavali prema Imperialijevoj kvoti, dok su se za liste koje bi osvojile barem jedan mandat u izbornim

jedinicama i 300 tisuća glasova na nacionalnoj razini obračunavali i mandati na nacionalnoj razini prema Hareovoj kvoti (D'Alimonte, 2005: 254). Ovakav sustav, zajedno s mogućnošću višestrukog preferencijskog glasa, pogodovao je fragmentaciji stranačkog sustava, ali i klijentelističkim odnosima, u kojima su stranačke elite ucjenjivale kandidate mjestima na listama kako bi održavale poslušnost, dok bi pak kandidati za preferencijske glasove trgovali s biračima i interesnim skupinama (poput udruga organiziranog kriminala na jugu zemlje, odnosno mafije). Promjene koje će stranački sustav doživjeti nakon izbora 1992. godine mogle su se na stanovit način primijetiti već i na izborima 1987. godine, nakon kojih se intenziviraju borbe za prevlast unutar izvršne vlasti između demokršćana i socijalista (Donovan, 1988).

Zemljovid 11. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 1992.

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1992a

Zemljovid 12. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Senat 1992.

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1992b

Podatci prikazani na *zemljovidu 11* pokazuju kako se stranka učvrstila na cijelom području Lombardije, potvrdila svoj položaj u Venetu i Furlaniji, no postigla iskorak i u Pijemontu, posebice u južnom dijelu te regije, u izbornoj jedinici Cuneo-Alessandria-Asti. Rezultati izbora zastupnika u *Cameri* pokazuju da se Liga uspjela proširiti na gotovo cijelom sjeveru zemlje (u Dolini Aosta ne osvaja nijedan mandat), a počela je prodirati čak i u toskanske izborne jedinice u „crvenom“ pojasu srednje Italije. Rezultati izbora za Senat (*zemljovid 12*) ukazuju na to da je stranka doista uspješno „pokrila“ cijeli sjever Italije, no da „crvene“ regije Toskanu, Umbriju i Marke ne uspijeva integrirati u svoju viziju Republike Sjevera (*Repubblica del Nord*). Također, premda je Unija Doline Aosta bila Bossiju uzor u stvaranju Lombardske lige, upravo u Dolini Aosta od svih sjevernih regija Sjeverna liga postiže najslabije rezultate, budući da tamo postoji snažan lokalni etnolingvistički identitet koji nema potrebu „uklapanja“ u sjevernjačko-padansku identitetsku koncepciju.

Rezultati tih izbora (*tablica 2*) bili su labuđi pjev demokršćana i socijalista, a njihov relativno dobar rezultat iluzija koja će se raspliniti ubrzo nakon formiranja nove vlade. Nakon što su u prethodnom sazivu (1987.-1992.) dužnost predsjednika vlade obavljala čak četvorica demokršćana - Amintore Fanfari, 1987.; Giovanni Goria, 1987.-1988.; Ciriaco De Mita, 1988.-1989.; Giulio Andreotti, 1989.-1992. – koji će se naći usred sudskih procesa koji su raspetljavali korupcijsku mrežu, na čelo posljednje vlade u konstelaciji DC-PSI-PRI-PSDI

dolazi socijalist Giuliano Amato, koga, međutim, već nakon godinu dana zamjenjuje nestranački Carlo Azeglio Ciampi koji do izbora 1994. vodi veliku koaliciju u kojoj su se, osim stranaka nekadašnjeg *pentapartita*, našli i postkomunisti (Stranka demokratske ljevice) i Zeleni.¹³⁵

Tablica 22. Rezultati parlamentarnih izbora 1992.

Stranka	Broj zastupnika	Broj senatora
DC	206	107
PDS	107	64
PSI	92	49
LN	55	25
PRC	35	20
MSI	34	16
PRI	27	10
PLI	17	4
Ostali	57	20
Ukupno	630	315

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1992a, 1992b

Godine 1994. više od 6000 političara i poduzetnika bilo je umiješano u korupcijske skandale, što je omogućilo Sjevernoj ligi da se prometne u jednog od glavnih protagonista sloma Prve republike (Agnew, 1995: 158). Izbori 1994. predstavljaju, s postotkom volatilitnosti od 37,2 posto, vrhunac urušavanja starog i nastanka novog stranačkog sustava (Wellhofer, 2001: 163). Iako su pojedinačne regionalne lige ujedinjene u jednu Ligu 1991. godine, tek uoči izbora 1994. Bossi uspijeva doista iz nekoliko ligâ kreirati jedinstvenu stranačku organizaciju. Premda je Bossi prije izbora 1994. počeo ublažavati svoju protujužnjačku retoriku (budući da su mu za promjene na nacionalnoj razini bili potrebni i saveznici na jugu), a malo tko je ozbiljno shvaćao Ligin radikalne proglose, vojska je djelovanje stranke smatrala protuustavnim, što naposljetku dovodi do glasina o mogućem vojnom puču, a završava ostavkom načelnika glavnog stožera (Di Scala, 1998: 332, Gallagher, 1994: 105).

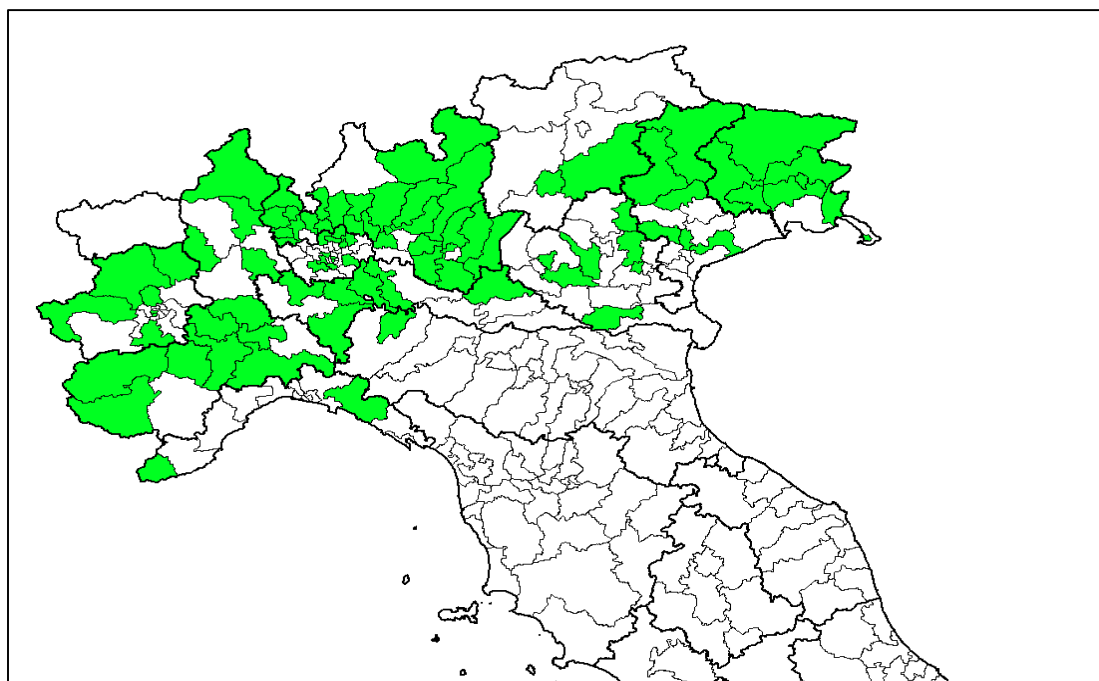
Silvio Berlusconi osniva stranku *Forza Italia* samo nekoliko mjeseci prije izbora, koristeći mrežu klubova navijača nogometnog kluba AC Milan, čiji je vlasnik, ali i svoja tri privatna televizijska kanala te odbacuje tradicionalnu stranačku organizaciju, temeljeći novu organizaciju na labavom povezivanju (*partito leggero*) koje u prvi plan stavlja sâmog predsjednika stranke i ključne izborne kandidate koji su medijski prezentabilni (Di Scala, 1998: 333, Kasapović, 2011: 384). Ulazak Berlusconija u politiku ključni je razlog zašto Bossijeva ideja o pretvaranju Sjeverne lige u hegemonističku snagu koja će iz temelja

¹³⁵ Ciampi je od 1999. do 2006. bio predsjednik države.

promijeniti institucionalnu arhitekturu talijanske države naposljetku nije uspjela (Cento Bull i Gilbert, 2001: 31). Naime, nakon propasti demokršćana, Liga se 1993. našla više-manje sama kao jedina relevantna opcija na stranačkoj sceni desno od centra, osim krajnje desnog Nacionalnog saveza koji je nastao promjenom imidža Talijanskog socijalnog pokreta. Bossi je omogućio Berlusconiju osvajanje vlasti 1994. budući da je procijenio da bi uz njegovu pomoć mogao početi provoditi federalistički projekt na nacionalnoj razini, no istodobno nije stekao samo glavnog koalicijskog partnera, već i glavnog suparnika, stranku koja će prostor za širenje svojeg biračkog tijela tražiti upravo među pristalicama *legista*. Ispitivanja javnog mnijenja u prvim mjesecima 1994. godine pokazuju da popularnost Lige počinje padati točno nakon sklapanja predizborne koalicije s Berlusconiem, dok počinje rasti rejting *Forze Italije*, čime Sjeverna liga gubi monopol na političko predstavljanje sjevera zemlje (Diamanti, 2009: 73). Osnivanje *Forze Italije* smanjilo je atraktivnost Sjeverne lige među biračima, no bez suradnje s Bossijem Berlusconi nije mogao ni pomišljati na izbornu pobjedu. Bossi je tu situaciju vješto iskoristio i nametnuo modalitete izborne suradnje u većinskom dijelu izbora, prema kojemu je Sjevernoj ligi pripalo 80 posto izravnih kandidatura u Lombardiji i 65-70 posto u drugim sjevernim regijama, što je naposljetku rezultiralo izborom čak 117 zastupnika i 61 senatora iz redova Lige (Tarchi, 1998: 145). Zahvaljujući takvom aranžmanu klubovi zastupnika, odnosno senatora Sjeverne lige postali su pojedinačno najbrojniji u cijelom parlamentu (*tablica 3*). S druge strane, da nije pristao na suradnju s Berlusconiem, Bossi bi riskirao prelazak velikog broja „zelenih“ birača k *Forzi Italiji*, budući da je Berlusconi biračima također nudio niže poreze i stvaranje povoljnog poslovnog okruženja (Donovan, 1994: 198). Većinski dio novog izbornog sustava poticao je stranke na koaliranje, što je oslabilo Ligu, jer je ona od samih početaka gradila svoju poziciju na samostalnom nastupanju i radikalnom razlikovanju od svih drugih političkih opcija (Diamanti, 1996b: 121).

Suradnja s novonastalom Berlusconijevom strankom stoga se svakako može promatrati kao dvosjekli mač i jedan ključnih faktora koji će odrediti ukupni uspjeh Sjeverne lige te u konačnici i njezin uspjeh u provođenju *de facto* teritorijalnosti u razdoblju od 1990. do 2010. godine. Naime, bez suradnje s Berlusconiem Bossi se ne bi mogao toliko nametnuti na nacionalnoj sceni te nikada ne bi mogao postati članom vlade. S druge strane, Berlusconi bez potpore Sjeverne lige ne bi mogao dobiti izbore, no svakako bi potisnuo Sjevernu ligu, odnosno preoteo dio njenih birača, kako u većinskom tako i u proporcionalnom dijelu izbora. Uz Berlusconija kao alternativnu ponudu na desnom centru, Bossi bi izgubio dio birača koji nisu bili toliko vjerni ideji o sjevernjačkoj posebnosti, već su prvenstveno davali svoj glas stranci koja im je obećavala manje upletanje središnje države u lokalnu i regionalnu

ekonomiju. Berlusconi pak bez stranačke infrastrukture Sjeverne lige na terenu nije mogao samostalno „zahvatiti“ dovoljan broj birača desno od centra. Pogled na *zemljovid 13* otkriva da je povoljan koalicijski aranžman u većinskom dijelu urodio plodom, budući da su Ligini kandidati bili u najvećem dijelu sjevernih izbornih okruga jedini kandidati desno od centra. Osim u već etabliranim uporištima poput sjeveroistoka Lombardije, istočnog Veneta i Furlanije, kandidati Sjeverne lige osvajaju mandate čak i u Torinu i Milanu. No, s druge strane, u „crvenoj“ Toskani i frankofonskoj Dolini Aosta ne ostavljaju nikakva traga, dok u Emiliji-Romagni pobjeđuju u samo jednom izbornom okrugu, u Piacenzi. Iako se i regije Umbrija i Marke nalaze među onim regijama sjeverne (i srednje) Italije koje Liga želi predstavljati, na ovim izborima Berlusconijsva sjeverna koalicija s Ligom, Pol slobodâ (*Polo delle Libertà*) nije se u njima kandidirala, već je u njima nastupio južnjački savez *Forze Italiane* i Nacionalnog saveza Pol dobre vladavine (*Polo del Buon Governo*).

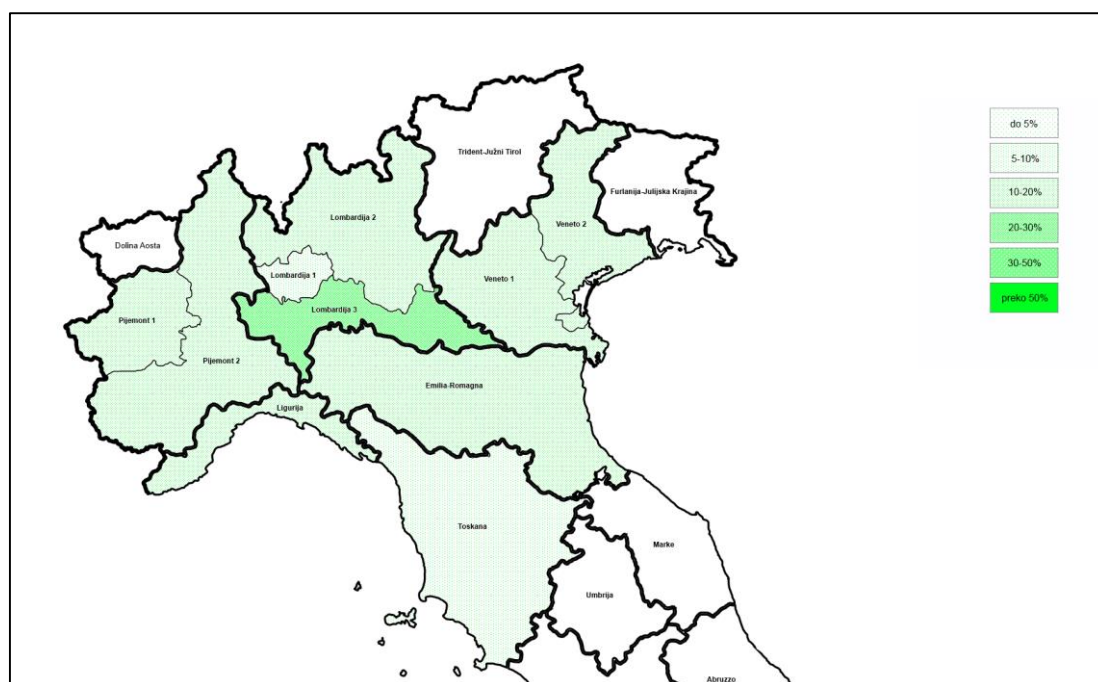

Zemljovid 13. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 1994. u većinskom dijelu

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1994a

U razmjernom dijelu (vidjeti *zemljovid 14*), također zbog dogovora s koalicijskim partnerom *Forzom Italianom*, Liga ne prolazi toliko dobro, ali i zbog primjene *scorpora* koji „kažnjava“ upravo koncentrirani uspjeh u većinskom dijelu natjecanja. Drugim riječima, s ozbirom da je Liga, primjerice u Furlaniji-Julijskoj krajini, imala kandidate u jednomandatnim

izbornim okruzima koji su pobijedili sa značajnim brojem glasova, odbitak tih glasova u tolikoj je mjeri umanjio rezultat u razmjernom dijelu da je stranka ostala bez mandata. Pa ipak, zahvaljujući koalicijskoj listi s *Forzom Italijom*, Sjeverna liga osvaja i mandate u Toskani i Emiliji-Romagni, regijama u kojima bi joj to samostalno bilo teško izvedivo. Izrazito dobar rezultat i efektivnu dominaciju na cijelom sjeveru zemlje stranka postiže na izborima za Senat (*zemljovid 7*). Naime, premda u Dolini Aosta ostaje bez mandata (ova autonomna regija ionako bira samo jednog senatora, odnosno senatoricu) te ne osvaja nijedno senatorsko mjesto u Toskani, Liga postiže relativnu pobjedu u Pijemontu, Liguriji, Tridentu-Južnom Tirolu, Venetu i Furlaniji-Julijskoj krajini, s time da u Lombardiji osvaja apsolutnu većinu senatorskih mandata. Bitno je također naglasiti kako je Sjeverna liga na izborima za oba doma iza sebe ostavila sve ostale konkurentne regionalističke stranke koje su nastale raskolima uoči i nakon fuzioniranja pojedinačnih ligâ u jedinstvenu Sjevernu ligu – Alpsku lombardsku ligu (*Lega Alpina Lombarda*) u Lombardiji, Ligu mletačke autonomije (*Lega Autonomia Veneta*) u Venetu i Liga za Pijemont (*Lega per il Piemonte*) u Pijemontu.

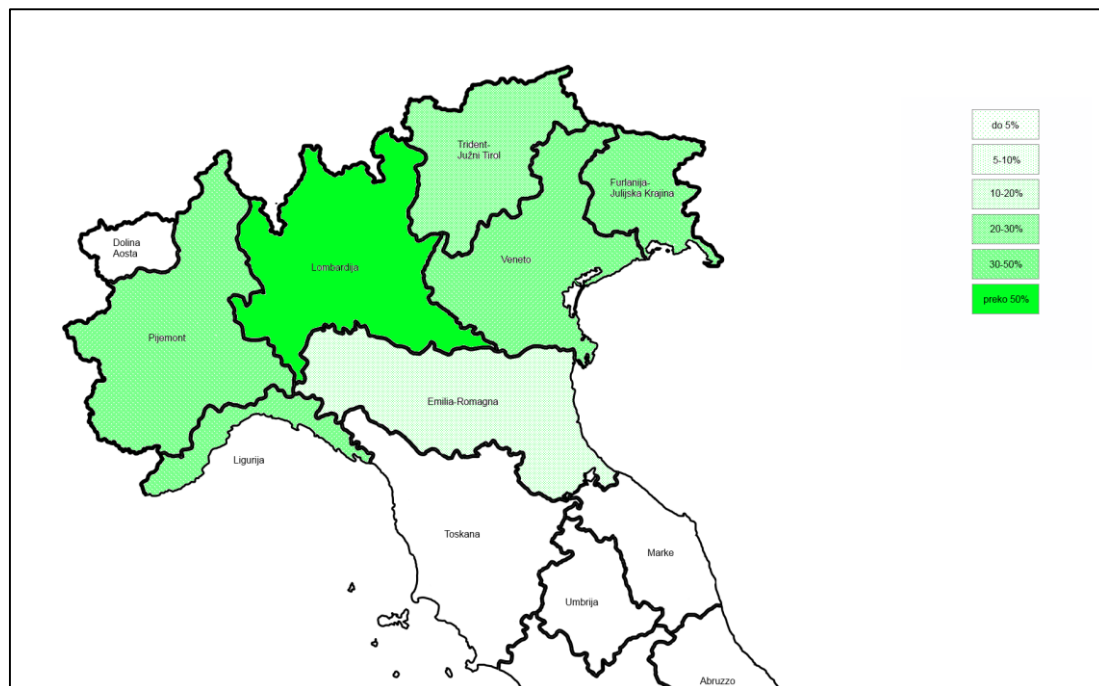

Zemljovid 14. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 1994. u razmjernom dijelu

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1994a

Nakon što su još samo nekoliko godina prije toga u medijima bili prikazivani kao čudaci, *legisti* u prvoj Berlusconijskoj vladi dobivaju pet od 25 mjesta (Tambini, 2001: xii). Bossijeva desna ruka i današnji (2013.) vođa stranke Roberto Maroni postaje potpredsjednik vlade i

ministar unutarnjih poslova, ministarstvo proračuna preuzima senator Giancarlo Pagliarini, a Vito Gnutti dolazi na čelo ministarstva industrije, trgovine i obrtništva. Ministri bez portfelja postaju Domenico Comino (europski poslovi) i Francesco Speroni (institucionalne reforme). Irene Pivetti pak postaje predsjednica Predstavničkog doma, no 1996. biva izbačena iz stranke zbog neslaganja s idejom o padanskoj secesiji te osniva novu stranku *Italia Federale*, koja ne polučuje izborni uspjeh. Općenito, Bossijev zaokret prema secesionizmu naspram dotadašnjeg federalizma potaknuo je odlazak većeg broja članova stranke. Već u prosincu 1994. Bossi zbog neslaganja oko predloženog proračuna izlazi iz koalicije s Berlusconiem te time ruši njegovu prvu vladu (Ieraci, 2008: 35). Međutim, demokršćanski predsjednik Oscar Luigi Scalfaro, na koga se sumnja da je potaknuo Bossija da istupi iz koalicije kako bi se pomoglo ljevici, ne raspisuje nove izbore, već omogućava tehničku vladu pod vodstvom bivšeg čelnika središnje banke Lamberta Dinija, uz parlamentarnu potporu Lige i stranaka ljevice (Di Scala, 1998: 334-335). Zbog prijepora o tome treba li ostati u vladi ili je napustiti, skupina zastupnika okupljena oko Roberta Maronija suprotstavila se Bossiju, što je zamalo prouzročilo raskol u stranci (Agnew, 1997: 113-114).

Zemljovid 15. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Senat 1994.

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1994b

Tablica 23. Rezultati parlamentarnih izbora 1994.

Stranka	Broj zastupnika	Broj senatora
LN	117	60
PDS	115	68
<i>Forza Italia</i>	113	36
AN	109	48
PRC	39	18
PPI	33	34
CCD ¹³⁶	27	12
Ostali	77	39
Ukupno	630	315

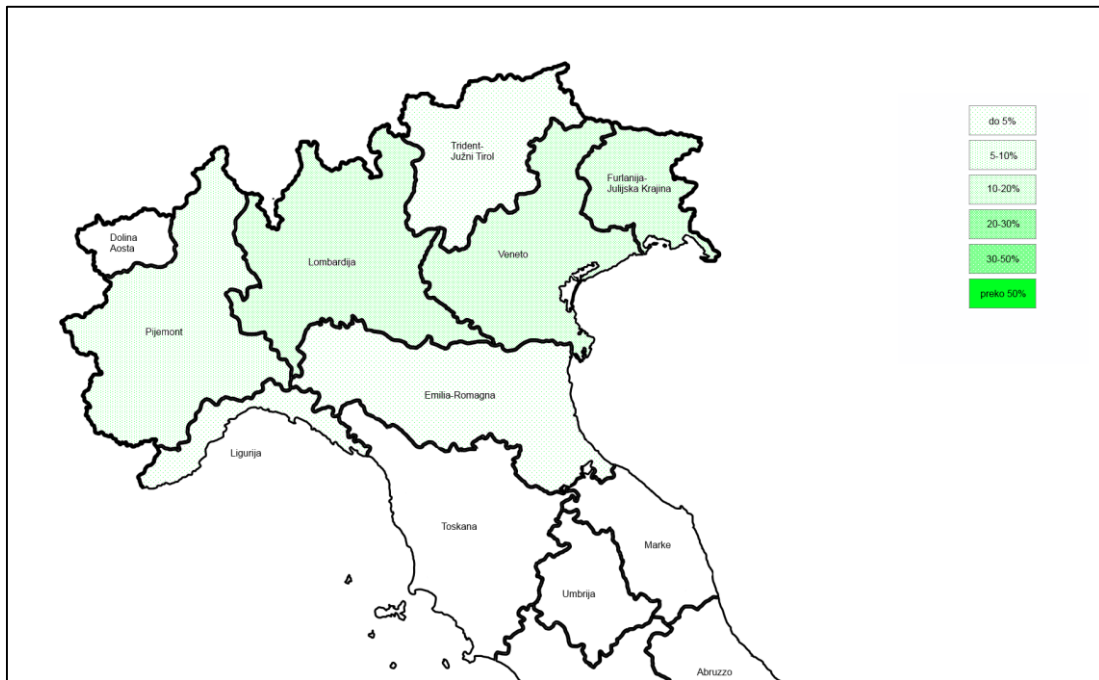
Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1994a, 1994b

Nakon koalicije s Berlusconiem na izborima 1994. počinje značajno opadati potpora stranci. Velik dio Liginih parlamentaraca stranku doživljava kao regionalno krilo *Forze Italije* te, budući da broj izabranih zastupnika Sjeverne lige nije odgovarao stvarnoj izbornoj snazi i potpori na terenu već je bio rezultat specifičnog izbornog dogovora s *Forzom Italijom*, nakon izlaska iz vladine koalicije Sjeverna liga gubi trećinu zastupnika u korist *Forze Italije* (Giordano, 2001b: 31).¹³⁷ Nakon rušenja Berlusconijske vlade, 22 zastupnika Sjeverne lige, zajedno s još nekoliko centrističkih zastupnika, osniva novi parlamentarni klub nazvan Federalisti i liberalni demokrati (*Federalisti e liberaldemocratici*) (Giannetti i Laver, 2001: 534). Premda ova skupina nije imala uspjeha te se raspada nakon izbora 1996. godine, označila je, uz već postojeće prebjege u redove *Forze Italije*, udarac stranci na nacionalnoj razini.

Regionalni izbori 1995. godine za Sjevernu ligu znače korak natrag u provođenju *de facto* teritorijalnosti. Iz *zemljovida 16* jasno se iščitava da ni u jednoj sjevernoj regiji stranka nije postigla dobar rezultat. Najviše mandata ponovno je osvojeno u Lombardiji i Furlaniji-Juljskoj krajini, u kojima Liga ostaje, odnosno postaje, druga stranka po snazi, s time da je pad glasova bio u Lombardiji bio znatno manji (vidjeti *tablicu 24*).

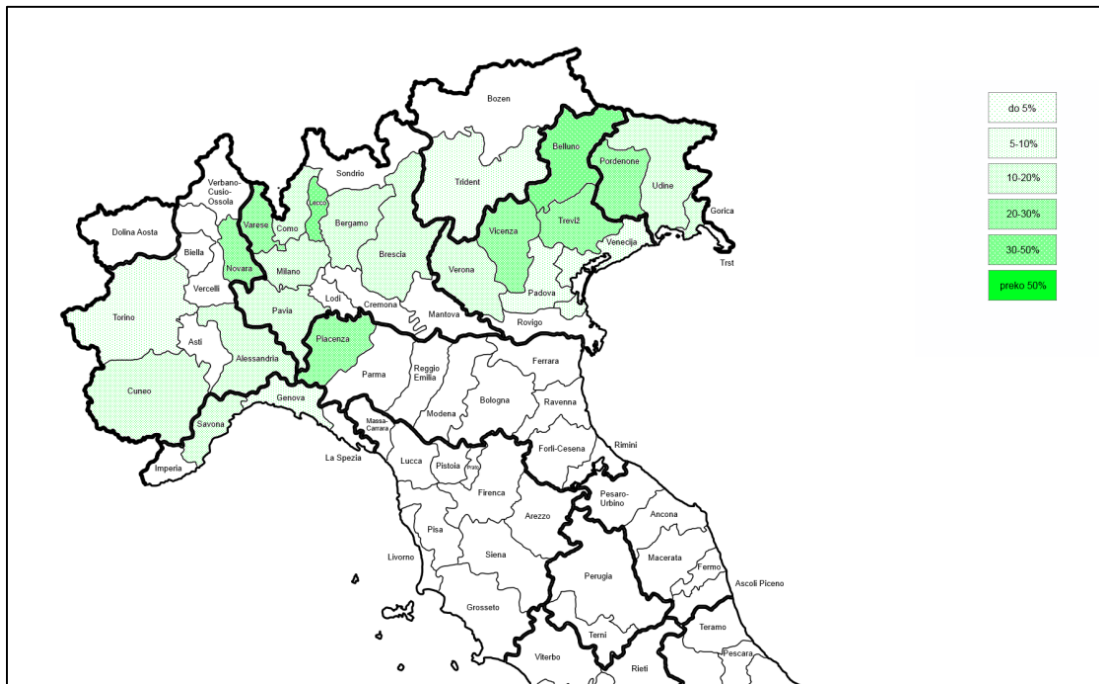
¹³⁶ Demokršćanski centar, jedna od brojnih stranaka nastala raspadom Demokršćanske stranke.

¹³⁷ O čestim prelascima parlamentaraca iz jedne u drugu stranku vidjeti: Heller i Mershon, 2005.

Zemljovid 16. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1995. po regijama

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1995

Zemljovid 17. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1995. po provincijama

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1995

Pregled uspjeha po provincijama (*zemljovid 17*) ukazuje na postojanost stranačkih utvrda na sjeveru Lombardije i u istočnom Venetu te Furlaniji, ali i na jače širenje na području

Pijemonta. Liga profitira od stvaranja novih provincija na sjeveroistoku te regije. Naime, iz provincije Vercelli izdvaja se provincija Biella, a iz provincije Novara provincija Verban-Cusio-Ossola. Usitnjavanjem teritorija provincija stvaraju se bolji preduvjeti za rad Lige u lokalnoj zajednici i ostvarivanje prednosti pred velikim nacionalnim strankama, prije svega pred glavnim partnerom i ujedno konkurentom *Forzom Italijom*. U Umbriji, u kojoj redovito postiže najslabije rezultate, stranka uopće nije postavila kandidate.

Tablica 24. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1995.

Regija	Postotak glasova	Udjel mandata u regionalnoj skupštini
Pijemont	9,9	5/60
Lombardija	17,6	12/90
Veneto	16,7	9/65
Ligurija	6,5	2/45
Emilia-Romagna	3,4	1/50
Toskana	0,7	0/50
Umbrija	-	-
Marke	0,5	0/40
Dolina Aosta	3,4	0/35
Trident-Južni Tirol	4,7	3/70
Furlanija-Julijska krajina	17,4	12/60

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1995.

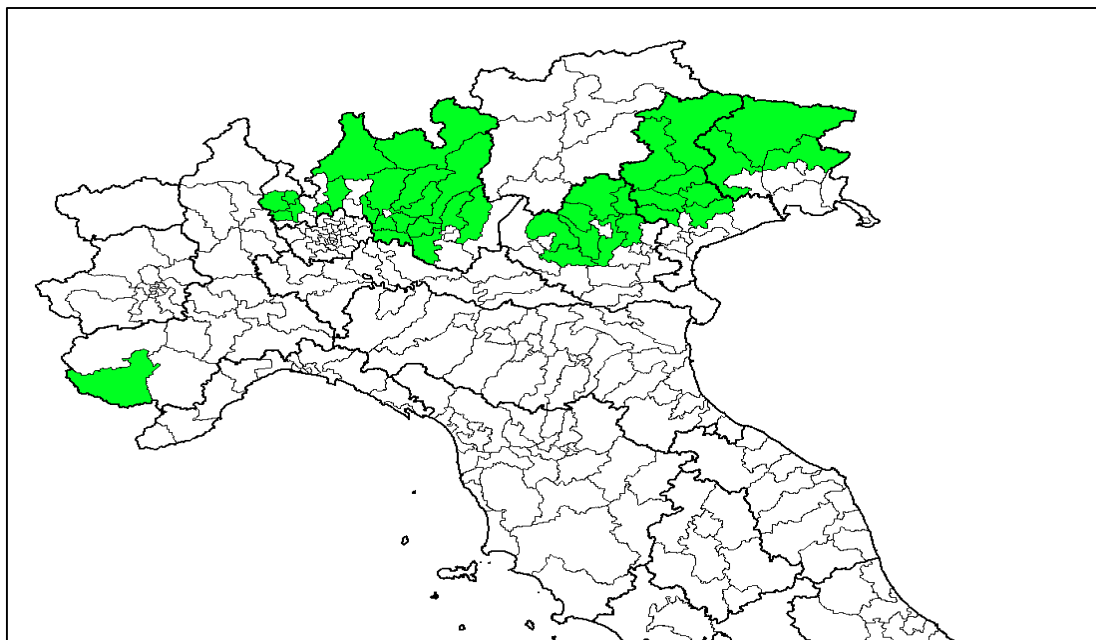
5. 6. Od samostalnog proboja do povratka Berlusconi

Paralelno s izborima 1996. Sjeverna liga pomiče naglasak s federalizma na otvoreni secesionizam, odnosno prijetnje stvaranjem neovisne Padanije (Giordano, 1999: 217). Takva radikalnija politika popraćena je i promjenom naziva stranke. Naime, premda se stranka i dalje u svakodnevnom govoru naziva jednostavno Sjeverna liga (*Lega Nord*), puno ime stranke je Sjeverna liga za neovisnost Padanije (*Lega Nord per l'indipendenza della Padania*).¹³⁸ U rujnu iste godine stranka pak priređuje velik slet na rijeci Padu, koji uključuje postrojavanje s padanskim zastavama uzduž rijeke, kao i obred prenošenja bočice s vodom od izvora u Kotijskim Alpama (Pijemont) do ušća, južno od Venecije (Tambini, 2001: xiv). Ova manifestacija pretvorila se u godišnju svetkovinu pod nazivom Festival padanskih naroda (*Festa dei popoli padani*), na kojemu stranka, s jedne strane, slavi etnografsku raznolikost pojedinih krajeva sjevera Italije, a s druge strane aktivno odbija talijanski nacionalni identitet i na temelju pripadnosti porječju Pada konstruira i reproducira alternativni padanski identitet. Padanske svetkovine prouzročile su reakcije nekadašnjih koalicijskih partnera *Forze Italije* i

¹³⁸ *Statuto Lega Nord per l'Indipendenza della Padania*, <http://www.leganord.org/index.php/il-movimento/lo-statuto-della-lega-nord>

Nacionalnog saveza koji su organizirali alternativna događanja koja su trebala naglasiti jedinstven karakter talijanske nacije i države (Destro, 1997: 362).

Na ovim izborima Liga postaje najsnažnija stranka u Lombardiji i Venetu, ali i širi svoj utjecaj na nove segmente biračkog tijela, poput nastavnika i manualnih radnika (Masseti i Toubeau, 2013: 364). Naglašeni separatistički diskurs Sjeverne lige, koji je sredinom 1990-ih godina podržavalo nešto više od polovice birača stranke, potaknuo je nakon izbora 1996. Prodijevu vladu da preuzme pozitivno gledište prema decentralizaciji, premda su se stranke članice koalicije Masline među sobom vrlo razlikovale u pogledima na prenošenje ovlasti na regije. Reforme u smjeru federalizma započele su takozvanim Bassaninijevim zakonima kojima su točno određene ekonomske ovlasti i dužnosti regijama, dok su za vrijeme vlada Massima D'Aleme (1998.-2000.) i Giuliana Amata (2000.-2001.) uvedeni izravni izbori za predsjednike regija i provedene ustavne reforme koje su dale veću simboličku važnost regionalnoj razini vlasti (Masseti i Toubeau, 2013: 367). Lijevi centar se ovim reformama nadao oduzeti Sjevernoj ligi monopol nad bitnom političkom temom. No nakon ponovnog dolaska na vlast Liga počinje kritizirati postignute reforme kao „mini-federalizam“ i najavljuje nastavak borbe za devoluciju (Bull i Pasquino, 2007: 684).

Zemljovid 18. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 1996. u većinskom dijelu

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1996a

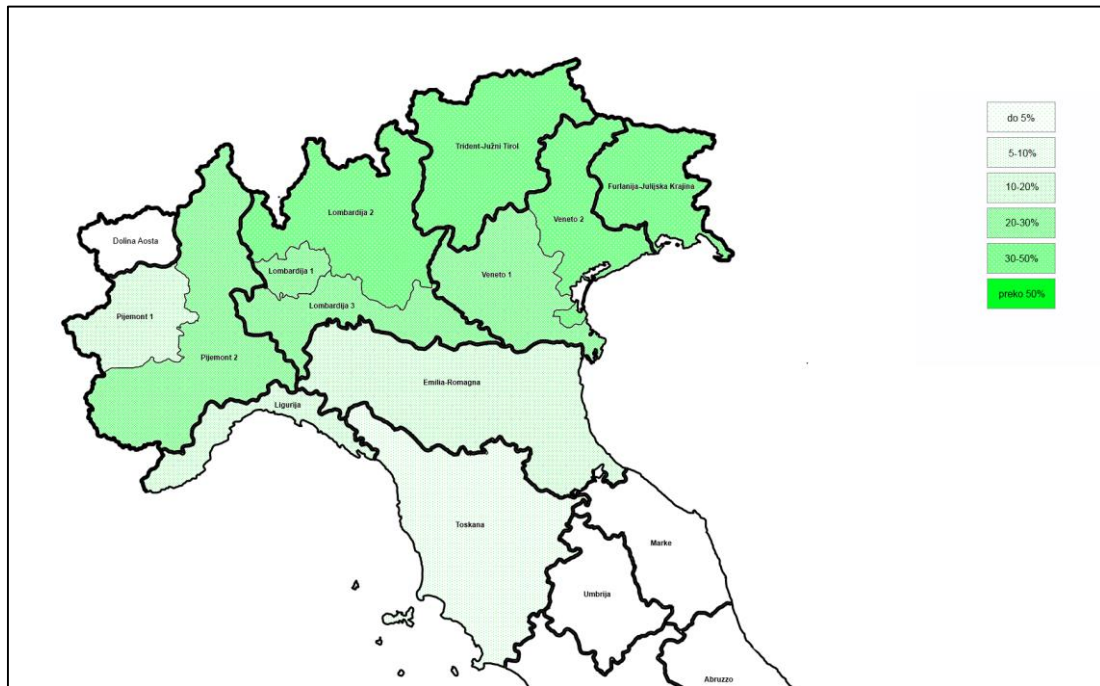
Izbori 1996. čine prijelomnu točku, jer na njima prvi put pobjeđuje koalicija čija je glavna sastavnica Demokratska stranka ljevice, glavna nasljednica nekadašnje KP Italije. Nasuprot Polu slobode (*Polo della libertà*) *Forze Italije*, Nacionalnog saveza i Unije demokratskog centra,¹³⁹ nastupila je nova šarolika koalicija (*l'Ulivo*) pod vodstvom Romana Prodijsa. Prodijsa je okupio Stranku demokratske ljevice, listu Narodnjaka za Prodijsa,¹⁴⁰ listu Lamberta Dinija (zajedno s preostacima socijalista), Zelene i Sardinijску stranku akcije (PSdAz), dok Stranka komunističke obnove nije bila dijelom koalicije, no imala je dogovor s Maslinom o izbjegavanju međusobnog natjecanja u određenim jednomandatnim okruzima (Bull i Newell, 1997: 234, Warner i Varese, 1996: 564). Premda je Prodi pobijedio na ovim izborima, ostaje činjenica da su velika heterogenost lijevog centra i relativna okrupnjenost desnog centra u posljednja su dva desetljeća uvelike pridonijeli češćim pobjedama Berlusconijevih koalicija desnog centra. Preslagivanje lijevo od centra svoj će konačni oblik dobiti tek 2007. s osnivanjem Demokratske stranke (*Partito democratico*, PD), dok će Narod slobode (*Popolo della libertà*, PdL) 2009. nastati spajanjem samostalno znatno većih stranaka (*Forze Italije* i Nacionalnog saveza) negoli su to bile brojne liste i stranke koje su se naposljetku fuzionirale u Demokratsku stranku. Konačna pobjeda Masline uvelike je rezultat cijepanja glasova desnog centra zbog samostalnog izlaska Lige na izbore. Liga je postigla svoj najbolji rezultat, no onemogućila je pobjedu Berlusconijeve koalicije u desetcima jednomandatnih izbornih jedinica (Bull i Newell, 1997: 236). Kao i na prethodnim parlamentarnim izborima, Sjeverna liga je najbolje rezultate postigla na sjeveroistoku zemlje, u regiji Veneto (Bull i Newell, 1997: 237). Za razliku od Berlusconijsa, koji se oslanjao na televizijsku prisutnost, Prodi je na ovim izborima vodio kampanju „od vrata do vrata“ (Warner i Varese, 1996: 564).

Analiza izbora u jednomandatnim izbornim okruzima (*zemljovid 18*) ukazuje na snažnu teritorijalnu koncentriranost *legista* na sjeveroistoku Lombardije (Brescia, Bergamo) te na sjeveru Veneta (Belluno, Treviž) i u Furlaniji (Pordenone, Udine), dok izvan ta dva areala stranka osvaja samo jedan mandat – u planinskoj provinciji Cuneo na jugu Pijemonta. U razmjernom dijelu (*zemljovid 19*) Liga se uspijeva nametnuti kao dominantna snaga na cijelom Sjeveru, osim Doline Aosta. Pa ipak, rezultati u Liguriji i Emiliji-Romagni značajno su slabiji nego u sjevernjačkoj jezgri u lombardsko-mletačkim provincijama. Stranka uspijeva osvojiti mandate i u Toskani, no u Umbriji i Markama ponovno ne ostvaruje nikakav uspjeh,

¹³⁹ Prešutnu potporu Polu slobode dala je i libertarijanska Pannellina lista (bivša Radikalna stranka).

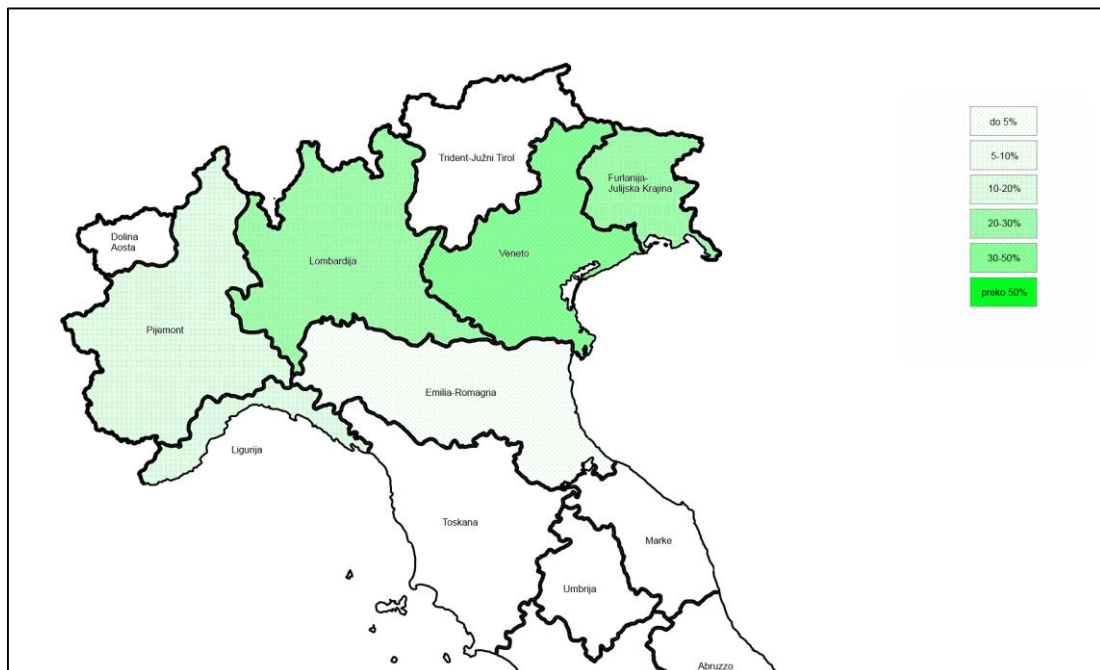
¹⁴⁰ Ova izborna koalicija uključivala je Talijansku pučku stranku, Južnotirolsku pučku stranku (SVP), Talijansku republikansku stranku, Demokratsku uniju i Listu za Prodijsa.

dok pak rezultati za Senat (*zemljovid 20*) potvrđuju snagu lombardskih, mletačkih i furlanskih ogranaka pred pijemontskim i ligurskim podružnicama Lige.

Zemljovid 19. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 1996. u razmjernom dijelu

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1996a

Zemljovid 20. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Senat 1996.

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1996b

Nakon izbora 1996. Berlusconi postaje jasno da mu je za pobjedu u ključnim jednomandatnim izbornim jedinicama na sjeveru zemlje potrebna uska suradnja s Ligo jer u protivnom zbog rasipanja glasova dobiva lijevi centar (Masseti i Toubeau, 2013: 369). Upravo zbog odnosa snaga u većinskom dijelu izbornog natjecanja Sjeverna liga uspijeva osnažiti svoju poziciju naspram koalicijskih partnera uoči izbora 2001. godine. Izborni preporod na prijevremenim izborima 1996. stranka može prvenstveno zahvaliti promijenjenom smjeru i konstrukciji padanističkog teritorijalnog diskursa (Giordano, 2001b: 31). Također, Sjeverna liga na tim izborima profitira upravo od činjenice da je Berlusconi ignorirao izborni potencijal *legista* te se nije brinuo za privlačenje specifičnog sjevernjačkog biračkog tijela (Donovan, 1996: 812). Na tim izborima stranka je postigla svoj najbolji rezultat, odnosno osvojila najveći postotak glasova, no pogled na zemljovide koji prikazuju rasprostranjenost potpore Ligi u razmjernom dijelu, odnosno osvojene izravne mandate u većinskom dijelu, ukazuje da je snažna potpora stranke ostala koncentrirana u dijelu onoga što Sjeverna liga smatra Padanijom. Naime, najbolji rezultati ponovno su ostvareni u sjevernoj i istočnoj Lombardiji, zapadnom Venetu i Furlaniji, dok srednja Italija ostaje „crvenom zonom“, odnosno utvrdom lijevog centra, bez naznaka da bi mogla postati „zelenim pojasom“. Drugim riječima, inzistiranje vrha stranke na Padaniji kao zamišljenoj zajednici stanovnika sjeverne Italije nije potvrđeno u izornoj geografiji stranke (Giordano, 2001b: 33) te prema tome možemo reći da ovi izbori, premda generalno izrazito uspješni za stranku, nisu postavili temelje za dugotrajno postizanje *de facto* teritorijalnosti u smislu izbornog markiranja područja koje stranka želi predstavljati te politički utjelovljivati i oblikovati. Sve provincije koje možemo smatrati stranačkim utvrdama Lige odlikuju slične socioekonomske karakteristike, poput pretežno suburbanog (manji gradovi i satelitski gradovi) i ruralnog karaktera sa snažnim naglaskom na industrijskom pogonima male i srednje veličine i niskom stopom nezaposlenosti. *Pedemontania* (podalpski prostor, Podalplje) je zapravo teritorij koji Liga uspješno predstavlja, a ne Padanija, čiji identitet u biti ne uživa visoku potporu građana (Diamanti, 1996, prema Giordano, 2001b: 33). Nakon ovih izbora počinje opadati potpora stranci, a unutarstranački sukobi dovode do toga da se dio članstva u pokrajini Veneto pod vodstvom Fabrizija Comencinija odcjepljuje i osniva novu, naglašeno venetističku (mletačku), regionalističku stranku Liga Mletačke Republike (*Liga Vèneta Republica*) (Giordano, 2001b: 36). Godinu dana poslije Bossi iz stranke izbacuje Domenico Comina, tajnika pijemontskog ogranka Lige, optuživši ga da se „prodao Berlusconi“ (Giordano, 2001b: 36). Comino zajedno s drugim bivšim (izbačenim) članovima stranke osniva stranku Autonomisti za Europu (*Autonomisti per l'Europa*), no bez značajnog izbornog uspjeha.

Premda je izborni rezultat Lige 1996. bio velik uspjeh, uz osvajanje mandata na gotovo cijelom području sjeverne i srednje Italije (tj. Padanije), pomniji pogled na rezultate otkriva da je najveći broj birača glasovao za Sjevernu ligu u onim provincijama u kojima su individualne lige bile uspješne još osamdesetih godina (Diamanti, 1997: 68-69), odnosno u provincijama Cuneo, Varese, Como, Lecco, Sondrio, Bergamo, Brescia, Belluno, Pordenone, Udine, Vicenza, Verona, Padova i Treviž.

Tablica 25. Rezultati parlamentarnih izbora 1996.

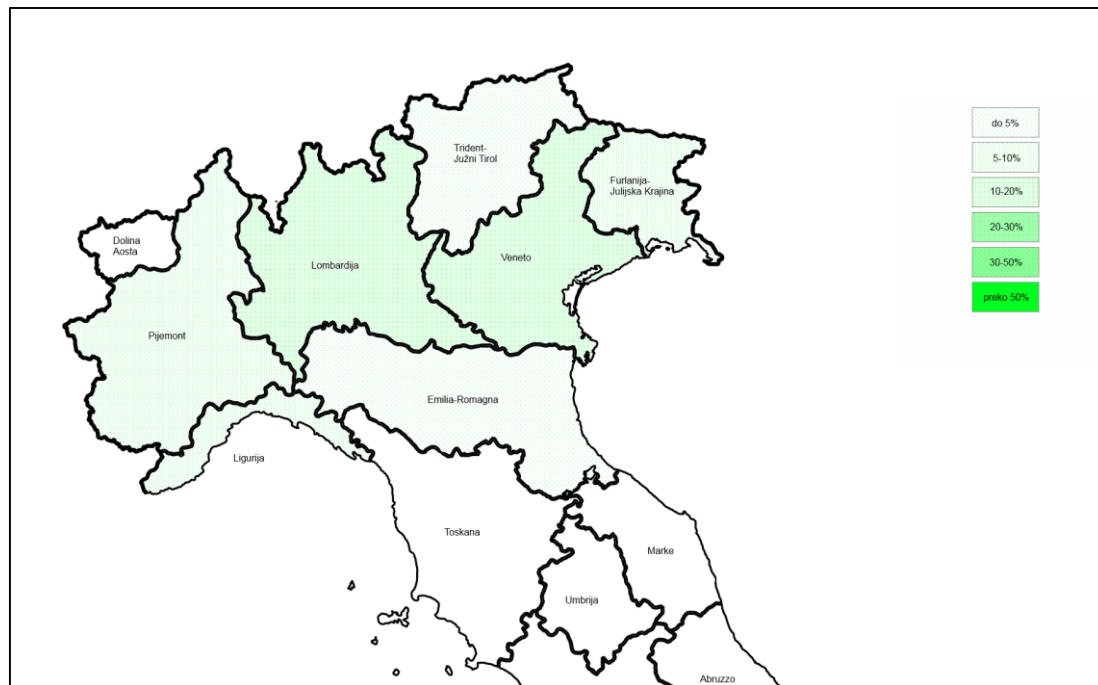
Stranka	Broj zastupnika	Broj senatora
PDS	172	100
<i>Forza Italia</i>	122	48
AN	92	43
Narodnjaci za Prodijsku (PPI, SVP, PRI, UD)	67	33
LN	59	27
PRC	35	11
CCD	30	15
Ostali	53	38
Ukupno	630	315

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 1996a, 1996b

Poslije pobjede koalicije lijevog centra Maslina (*l'Ulivo*), bivši lijevi demokršćanin Romano Prodi vodi vladu koja ovisi o nestabilnoj potpori bivših komunista (Stranka komunističke obnove), koji blokiraju teške socijalne i ekonomske reforme koje su bile nužne za ispunjavanje fiskalnih kriterija Ugovora iz Maastrichta.¹⁴¹ Kronična nestabilnost vlade potaknula je stvaranje dvodomnoga parlamentarnoga povjerenstva (*Bicamerale*) putem kojega se nadstranačkim konsenzusom trebalo iznaći novo institucionalno rješenje koje bi bilo pretočeno u ustavnu reformu (Di Scala, 1998: 337). Paralelno sa sudjelovanjem u tim reformskim raspravama, Bossi u ljeto 1996. proglašava državu Padaniju i neuspješno najavljuje milijunski marš diljem sjevera zemlje koji bi trebao podržati njegovu političku akciju (Di Scala, 1998: 337). Ustavna reforma propada upravo zbog opstrukcija koje su provodili reformirani komunisti (Stranka komunističke obnove) i *legisti*. Nakon što je Prodi 1998. izgubio glasovanje o povjerenju, vladu preuzima prvo D'Alema, a onda zbog internih opstrukcija Prodijevih pristaša novi predsjednik vlade postaje Giuliano Amato (Pasquino, 2001: 373). Prva vlada u kojoj su dominirali bivši komunisti bila je od početka do kraja opterećena ideološkom heterogenošću, frakcijskim borbama i međusobnim nadmetanjem unutar koalicije.

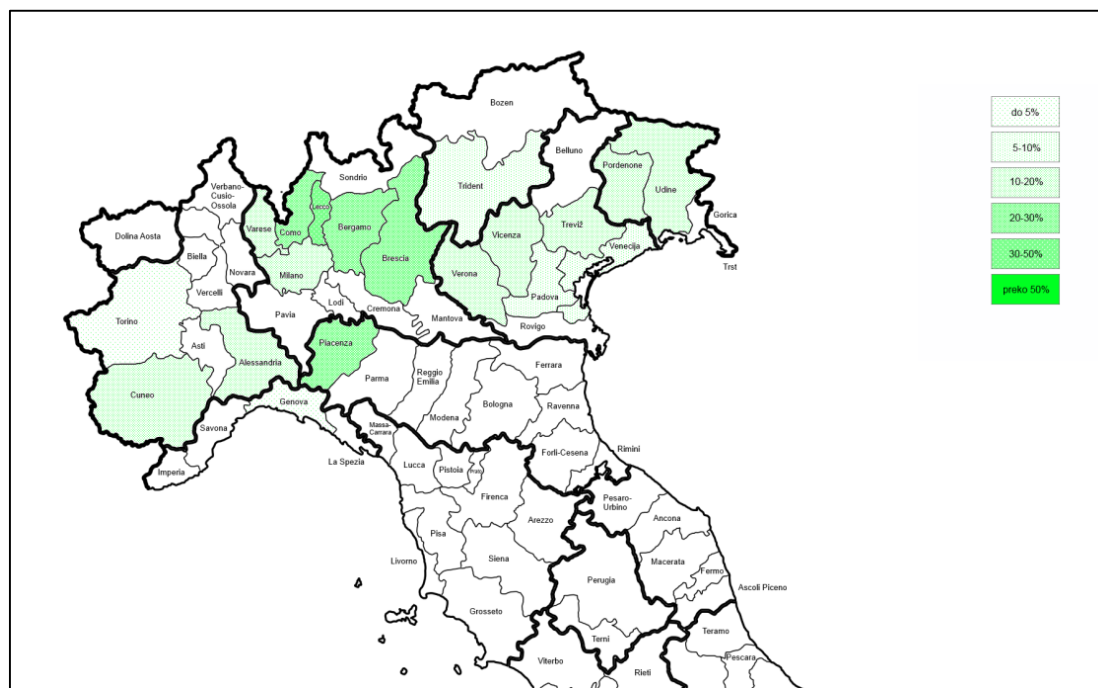
¹⁴¹ Radi se o ograničenjima proračunskog deficita kao preduvjetu za uvođenje zajedničke europske valute.

Uoči regionalnih izbora 2000. Sjeverna liga napušta separatistički smjer i okreće se ideji devolucije te sklapa novu koaliciju desnog centra okupljenu oko Berlusconija koja odnosi uvjerljivu pobjedu protiv koalicije lijevog centra predvođene Massimom D'Aleom (Albertazzi i McDonnell, 2005: 955). U koaliciji s *Forzom Italijom*, Nacionalnim savezom i Demokršćanskim centrom Liga kao mlađi partner osvaja vlast na gotovo cijelom sjeveru – u regijama Pijemontu, Lombardiji, Venetu i Liguriji. Pobjeda desnog centra izostaje u Furlaniji-Julijskoj krajini, gdje trščanski poduzetnik Riccardo Illy dolazi na čelo koalicije lijevog centra i uvjerljivo pobjeđuje. U svim regijama Liga gubi glasove i mandate, s time da u autonomnoj regiji Dolina Aosta uopće ne sudjeluje na izborima. Iz *zemljovida 21* jasno se raspoznaje činjenica da na ovim izborima Liga doživljava velik pad te tek u sjeni Berlusconijeve stranke osvaja mandate i participira u vlasti. Također, na ovim izborima Liga je ponovno propustila ostaviti ikakav trag u „crvenim“ regijama srednje Italije koje stranka smatra dijelom Padanije (vidjeti *tablicu 26*). Promotrimo li pak rezultate po provincijama (*zemljovid 22*), upada u oči da su jedino u sjeveroistočnoj Lombardiji *legisti* uspjeli zadržati snažnu prisutnost, dok u svim ostalim krajevima, osim Piacenze na sjeverozapadu Emilije, postigli znatno slabiji rezultat.

Zemljovid 21. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2000. po regijama

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2000

Zemljovid 22. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2000. po provincijama

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2000

Tablica 26. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2000.

Regija	Postotak glasova	Udjel mandata u regionalnoj skupštini
Pijemont	7,6	3/60
Lombardija	15,5	10/80
Veneto	12,0	7/60
Ligurija	4,3	2/40
Emilia-Romagna	3,3	1/50
Toskana	0,6	0/50
Umbrija	0,3	0/30
Marke	0,3	0/40
Dolina Aosta	-	-
Trident-Južni Tiroł	3,1	2/70
Furlanija-Julijska krajina	9,3	5/60

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2000

Kasnih devedesetih godina Sjevernu ligu potresaju frakcijske borbe, ali i osjećaj isključenosti, jer bez ulaska u koalicije čak i sudjelovanje u regionalnoj i lokalnoj vlasti postaje sve teže zbog intenzivnog razvoja stranačkog sustava prema bipolarizmu (Albertazzi, McDonnell i Newell, 2011: 475). Izlaz iz ovakve situacije bili su upravo izbori 2001. na kojima se Bossi odlučuje za ponovnu suradnju s Berlusconiem. Suradnja Sjeverne lige i *Forze Italije*¹⁴² na svim razinama vlasti (nacionalna, regionalna, provincijska, lokalna) od

¹⁴² Ujedinjavanjem *Forze Italije* i Finijevog Nacionalnog saveza 2009. nastaje Narod slobode (*Popolo della Libertà*, PdL).

2000. do 2011. godine uvelike je bila određena bliskim odnosom Bossija i Berlusconija čije su osobnosti zasjenjivale njihove stranke (Albertazzi, 2013: 1).

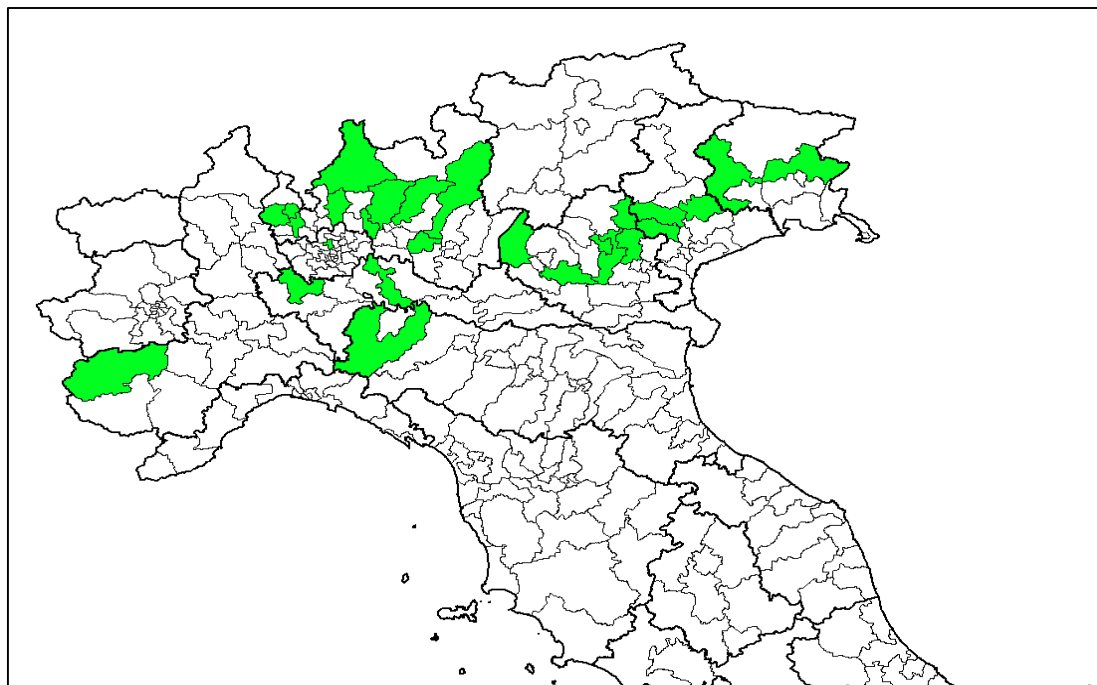
5. 7. Od parlamentarnih izbora 2001. do regionalnih izbora 2010.

Parlamentarni izbori 2001. označili su prekretnicu u povijesti stranke, jer je postotak osvojenih glasova na nacionalnoj razini pao s 10,1 na 3,9 posto (Giordano, 2003: 217). Premda je postigla izrazito loš rezultat, upravo je Liga, odnosno njeno koaliranje s Berlusconiem i Finijem, omogućilo pobjedu desnog centra (Giordano, 2003: 219). S druge pak strane, *Forza Italia* bila je jasan pobjednik izbora, a Liga jasan gubitnik, budući da u konačnoj raspodjeli mandata nije bila presudna za opstanak nove vlade desnog centra (Pasquino, 2001: 382-383). Kao što je već spomenuto, Sjeverna liga je tijekom devedesetih godina često mijenjala svoj ideološki i retorički fokus kako bi se prilagodila dinamici stranačkog natjecanja, a prije svega kako bi kontrirala činjenici da je njezin glavni koalicijski partner *Forza Italia* istodobno stranka koja pretendira predstavljati isto ili slično biračko tijelo te zapravo ubrzano „grabi“ glasove *legista*. Na izborima 2001. stranka se usredotočuje na pitanje položaja Italije u Europskoj uniji te povezuje to pitanje s temama imigracije i nastavka decentralizacije zemlje. Liga počinje na useljenike iz zemalja izvan Europske unije (*extracomunitari*) gledati kao na ključan sigurnosni i socijalni problem sjevera Italije. Upravo nova, naglašeno protuimigrantska politika dovela je do toga da u novoj Berlusconijevoj vladi dođe do suradnje dvaju nekada ljutih političkih protivnika – federalista Bossija i etatista i postfašista Gianfranca Finija, vođe Nacionalnog saveza. Plod ove suradnje bio je 2002. doneseni takozvani Bossi-Finijev zakon o imigraciji koji je imao za cilj otežati useljavanje iz zemalja izvan Europske unije. Određivao je velike novčane kazne za poduzeća koja zapošljavaju ilegalne imigrante, kao i šire mogućnosti vraćanja imigranata koji se ogriješe o zakon u zemlje podrijetla.¹⁴³ Također, ovaj zakon reguliranje imigracije usko vezuje uz dinamiku talijanskog tržišta rada (Giordano, 2004: 69). Osim toga, dolazi do velikog zaokreta stranke u politici prema Europskoj uniji. Liga je prije uvođenja eura bila veliki zagovaratelj europskih integracija i „Europe regija“, no od 2001. počinje kritizirati sve veću birokratizaciju Europske unije i gubitak suvereniteta nacionalnih država (Giordano, 2003: 222). Naime, ranih devedesetih stranka je koristila Zajedničku poljoprivrednu politiku (CAP) kako bi

¹⁴³ Premda je taj zakon u talijanskoj i europskoj javnosti smatran izrazom „tvrđog kursa“ prema imigraciji, u biti je on u konačnici popraćen širokom primjenom amnestije za gotovo 700 tisuća ilegalnih useljenika od čije je radne snage profitirala upravo industrija na Sjeveru (Albertazzi i McDonnell, 2005: 962).

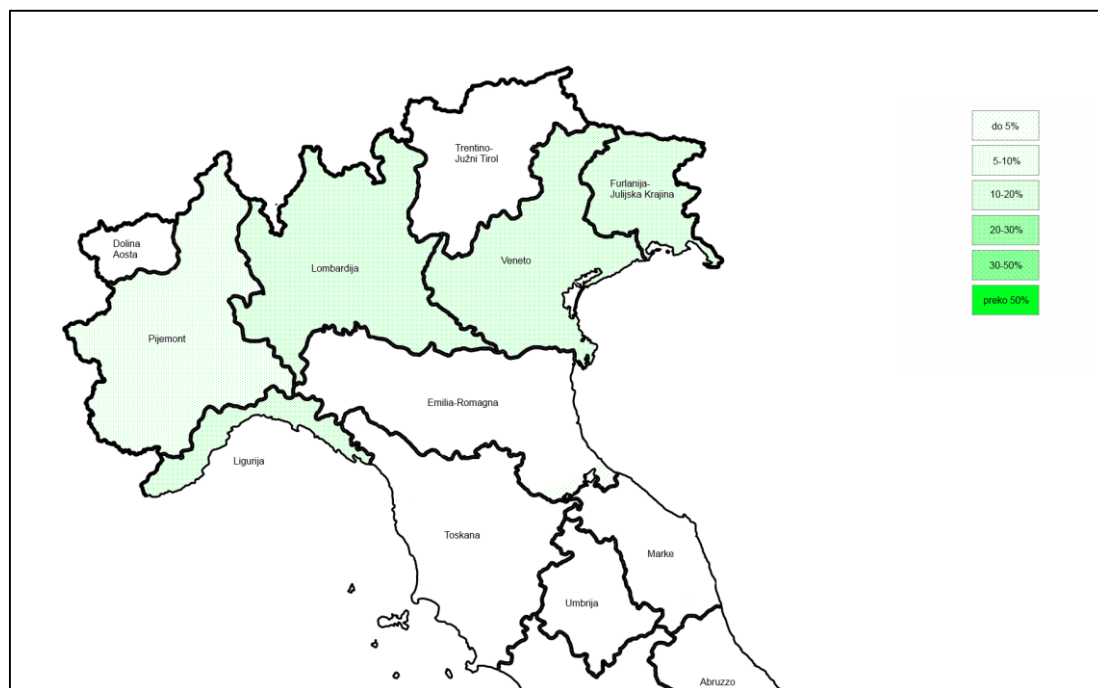
argumentirala protiv navodnog državnog favoriziranja agrarnog sektora na jugu zemlje (Giordano, 2004: 71). Na izborima 1996. Liga je svoje zauzimanje za neovisnu Padaniju pravdala strahom od neispunjavanja uvjeta za pristupanje eurozoni zbog prevelike zaduženosti na općetalijanskoj razini (Giordano, 2004: 72). Bossi nije samo prepoznao opći porast euroskepticizma u Italiji (premda je sjever zemlje općenito skloniji eurooptimizmu), već je i kritiku Bruxellesa počeo koristiti kako bi Liga zadržala svoj prepoznatljiv identitet unutar Berlusconijske koalicije desnog centra (Giordano, 2004: 75). Nakon što je radikalni secesionistički diskurs otežao participaciju u izvršnoj vlasti, a federalistički diskurs postao dijelom programa gotovo svih stranaka, Bossi počinje govoriti o devoluciji kao novom modelu uređenja odnosa između središnje države i regija (Giordano, 2003: 223). Liga je pod devolucijom, prije svega, podrazumijevala autonomne zakonodavne ovlasti regija u područjima zdravstva, obrazovanja i policije (Masseti i Toubeau, 2013: 368).

U većinskom dijelu izbora (*zemljovid 23*) Sjeverna liga osvaja mandate samo u već etabliranom luku koji se proteže od Kotijskih Alpa u Pijemontu preko gorskog dijela Lombardije (potez od provincije Varese do provincije Brescia) do mletačkog zaleđa (Treviž) i Furlanije. Jedini mandat izvan tog podalpskog areala stranka osvaja u provinciji Piacenza.

Zemljovid 23. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 2001. u većinskom dijelu

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2001a

Zemljovid 24. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Senat 2001.

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2001b

Iako i na izborima za Senat doživljava pad glasova, Liga iz svih ključnih regija Sjevera, osim autonomnih regija (Aosta, Južni Tirol), uspijeva u Rim poslati senatore (*zemljovid 24*). Međutim, u „crvenom pojasu“, uključivši Emiliju-Romagnu, nijedan kandidat za Senat ne uspijeva doći ni blizu pobjede.

Tablica 27. Rezultati parlamentarnih izbora 2001.

Stranka	Broj zastupnika	Broj senatora
<i>Forza Italia</i>	193	82
PDS	137	65
AN	99	45
Tratinčica	86	43
CCD	41	29
LN	30	17
Ostali	44	34
Ukupno	630	315

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2001a, 2001b

Na izborima 2001. broj glasova stranke osjetno pada u svim izbornim jedinicama osim u Dolini Aosta (Giordano, 2003: 224). Snažan pad glasova (gubitak od jedne trećine sve do polovice glasova) Liga doživljava upravo u svojim uporištima, u izbornoj jedinici Lombardija 1 (Varese, Como, Sondrio), kao i objema mletačkim jedinicama (Veneto 1 i 2) i u Furlaniji-Juljskoj krajini (Giordano, 2003: 224). U razmjernom dijelu glasovanja Sjeverna liga ne

osvaja nijedan mandat te stoga zemljovid za taj dio rezultata izbora nije ni prikazan. Jedan od glavnih uzroka pada popularnosti stranke je činjenica da poslovna zajednica prestaje u Ligi vidjeti jedinog zagovaratelja ekonomskih interesa Sjevera, već se sve više okreće Berlusconijevoj Kući slobode koja nudi liberalizaciju gospodarstva, a da istodobno ne dovodi u pitanje talijansku naciju i nudi alternativni identitetski koncept, kao što su to Bossi i Maroni činili s idejom Padanije (Giordano, 2003: 225). Također, način na koji Bossi vodi stranku izravno je potkopao monopol na predstavljanje regionalistički nastrojenih građana. Naime, bivši članovi Lige koje je vodstvo izbacilo osnivaju nove autonomističke pokrete, primjerice Ligu lombardskog saveza (*Lega Lombarda Alleanza*) i *Va Pensiero Padania*, koji ne ostvaruju velike izborne uspjehe, no razmrvljuju stalno biračko tijelo Sjeverne lige i smanjuju joj izborni uspjeh (Giordano, 2003: 226). Za razliku od izbora 1994. godine, na izborima 2001. Berlusconi uvelike kontrolira sastavljanje zajedničke koalicijske liste i koalicijskih kandidata u jednomandatnim izbornim okruzima te prednost dobivaju kandidati *Forze Italiane* i Nacionalnog saveza, a ne kandidati Lige, što uvelike pridonosi izrazito lošem rezultatu sjevernjaka na ovim izborima (Ieraci, 2008: 22-23).

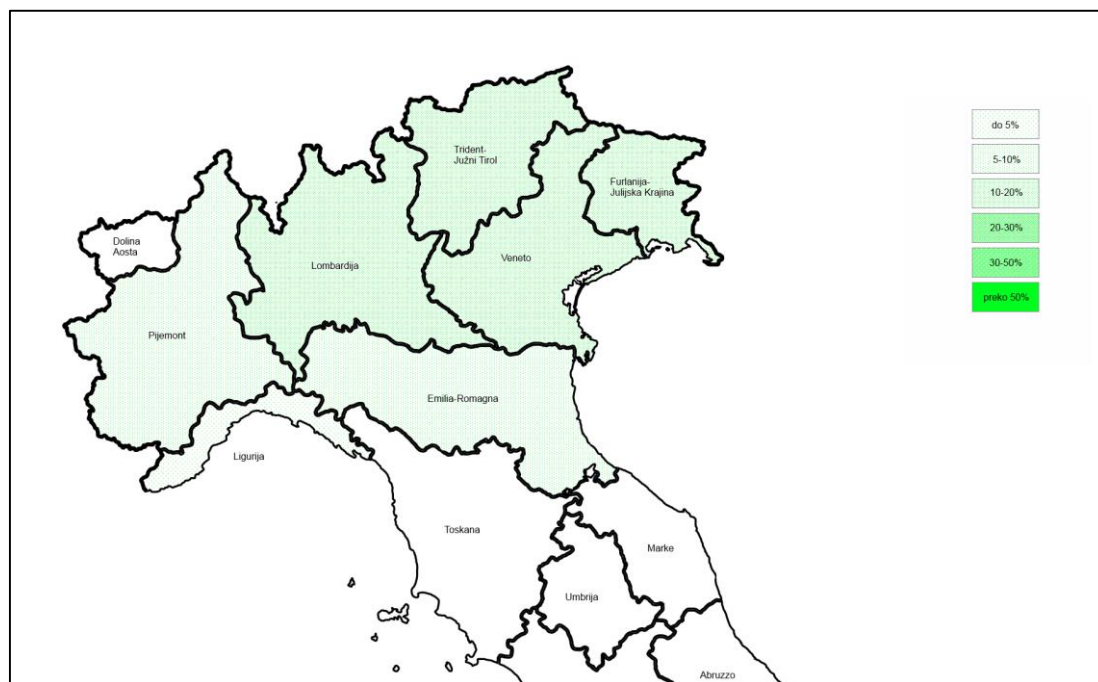
Tek izbore 2001. možemo smatrati pravim početkom Druge republike u Italiji, budući da su tijekom devedesetih godina nestale stranke i stranačke elite Prve republike, no novi institucionalni dizajn koji bi osigurao stabilnu, funkcionirajuću izvršnu vlast još nije bio oblikovan (Donovan, 2001: 193). Izbori 2001. bili su prvi na kojima je jedna izborna koalicija postigla jasnu većinu (Donovan, 2001: 199). Premda je Liga ostala ispod izbornog praga u listovnom dijelu, izravne mandate osvojila je s priličnom lakoćom zahvaljujući koalicijskom dogovoru s Berlusconijem, koji je Sjevernoj ligi prepustio kandidaturu u stranačkim utvrdama u Lombardiji. Izbori 2001. također su interesantni zbog činjenice da su oba glavna izborna bloka – Berlusconijeva Kuća slobode i Maslina pod vodstvom Francesca Rutellija s liste Tratinčice (*Margherita*)¹⁴⁴ pokušali izigrati sustav *scorporo*. Naime, desni centar je velik broj svojih kandidata u jednomandatnim izbornim okruzima vezao uz provizornu neovisnu listu *Abolizione Scorporo* (Ukidanje *scorporo*), dok je lijevi centar kreirao fiktivnu neovisnu listu *Paese Nuovo* (Nova zemlja).¹⁴⁵ Na ovaj način rezultati u većinskom dijelu nisu mogli utjecati na odbijanje broja glasova (*scorporo*) u proporcionalnom dijelu. Budući da je ova taktika bila toliko uspješna za desni centar, konačna raspodjela parlamentarnih mandata se prolongirala. Naime, kandidati lijevog centra sudskim su putem osporavali tako osvojene direktne mandate

¹⁴⁴ Nakon izbora Rutelli Tratinčicu transformira u stranku u kojoj, prije svega, okuplja nekadašnje lijevo krilo Demokršćanske stranke.

¹⁴⁵ Ovakve lažne izborne liste koje služe manipuliranju izbornim sustavom obično se nazivaju *decoy list*.

desnog centra, dok se pak *Forza Italia* našla u situaciji da (zbog inače u talijanskom sustavu uobičajenih višestrukih kandidatura) ima problem „popuniti“ mandate osvojene u listovnom dijelu (Donovan, 2001: 199). S druge strane, ova praksa nije išla toliko na štetu Sjeverne lige, budući da je u proporcionalnom dijelu ostala ispod izbornog praga od četiri posto (Fabbrini i Gilbert, 2001: 525).

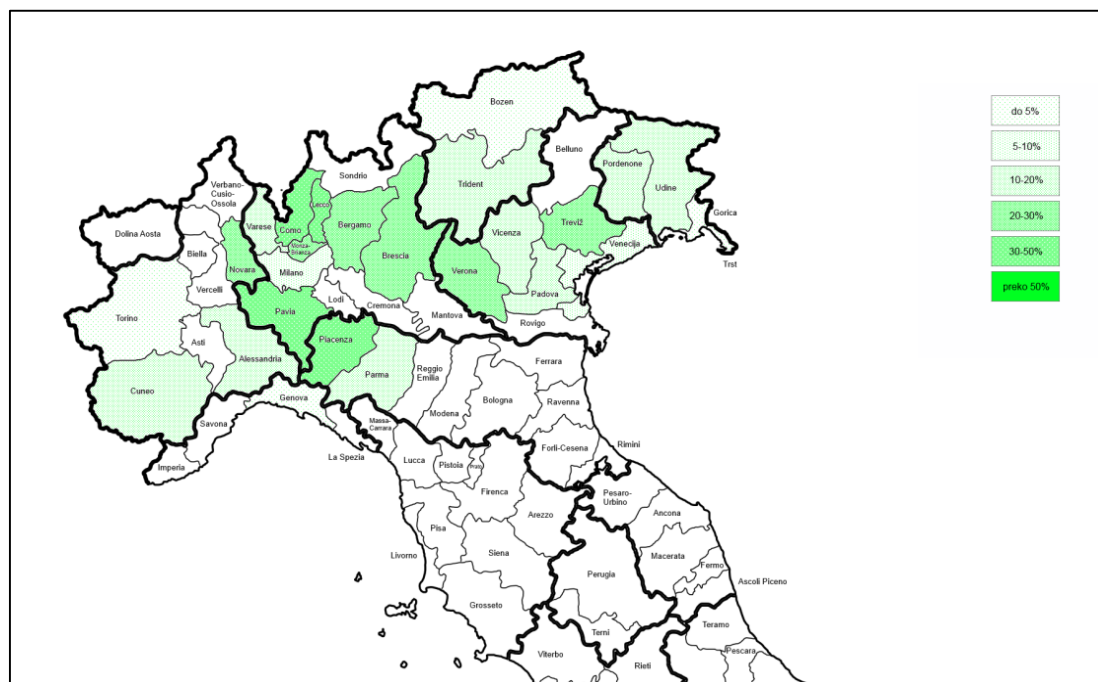
Usprkos slabom izbornom rezultatu, Sjeverna liga u novoj vladi dobiva čak tri ministarska mjesta – Roberto Castelli je ministar pravosuđa, Roberto Maroni preuzeo je resor zdravstva i rada, dok je Bossi postao ministar bez portfelja, zadužen za institucionalnu reformu i devoluciju. Nakon što je Bossi 2004. doživio moždani udar koji ga je na više od godinu dana udaljio iz javnog i političkog života, njegov nasljednik na mjestu ministra postaje Roberto Calderoni. Usprkos uspjehu Berlusconijevog drugog kabineta kao najdugovječnije talijanske vlade nakon Drugog svjetskog rata, Liga unutar vlade djeluje kako oporba, no za razliku od prve participacije u izvršnoj vlasti 1994. godine, ovoga puta se Bossi zbližava s lombardskim zemljakom Berlusconiem, a protiv južnjačkog Nacionalnog saveza i Unije demokratskog centra (Albertazzi i McDonnell, 2005: 953). Ovo se posebice očitovalo u stanovitoj političkoj trgovini: Berlusconi je prešućivao Bossijeve ekstremne javne istupe, dok su pak *legisti* branili Berlusconijeve upitne reforme pravosuđa i regulacije medija i hvalili ga kao „političara novog kova“ naspram predstavnika stare partitokracije među južnjačkim zastupnicima vladine većine (Albertazzi i McDonnell, 2005: 956). Radikalni separatistički diskurs kasnih devedesetih pokazao se naposljetku neuspješnim, budući da je Italija ipak uspjela zadovoljiti kriterije ulaska u eurozonu, sjever zemlje nije postao ekonomski izoliran te je samim time želja birača za „padanskim rješenjem“ splasnula, što se naposljetku odrazilo na slab rezultat na ovim izborima (Albertazzi i McDonnell, 2005: 955). Liga se devedesetih godina našla pred dvojnom – ostati na čvrstoj periferiji i odbijati participaciju u političkom sustavu koji žele radikalno transformirati ili se pak prilagoditi i prihvatiti svoju ulogu na nacionalnoj razini. Stranka se odlučuje za drugu varijantu, no istodobno je cijelo vrijeme participacije u izvršnoj vlasti bila „jednom nogom u opoziciji“ (Albertazzi i McDonnell, 2005: 959). Upravo na prijeponu između „pravovjernih“ aktivista na terenu i stranačkog establišmenta Bossi gradi svoju poziciju neupitnog vođe (nakon što je njegova uloga dovedena u pitanje sredinom devedesetih) koji jedini shvaća „istinske želje padanskog pučanstva“ (Albertazzi i McDonnell, 2005: 959).

Zemljovid 25. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2005. po regijama

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2005

Izbori 2005. bili su novi izazov za pretenziju Sjeverne lige na dominantno političko predstavljanje sjevera Italije. Na ovim regionalnim izborima koalicija lijevog centra prvi put uspijeva učiniti proboj u sjevernim regijama te preuzima vlast u Pijemontu i Liguriji, dok se Kuća slobode uspijeva zadržati samo u Lombardiji i Venetu (Di Virgilio, 2005: 481), odnosno u Furlaniji-Juljskoj krajini na izborima 2008. godine. Ovdje se prije svega radilo o padu izborne snage *Forze Italije*, dok je Sjeverna liga rasla na lombardskom i mletačkom području, ali i u Emiliji-Romagni (Di Virgilio, 2005: 485). Uspjeh Unije na regionalnim izborima 2005. svakako se može promatrati kao nagovještaj pobjede na parlamentarnim izborima 2006. godine. Upravo je koalicija lijevog centra biračima i predstavila ove izbore ne toliko kao odlučivanje o regionalnim pitanjima, već kao (još jedan) referendum o podršci Berlusconiju (Di Virgilio, 2006: 335). Premda je desni centar ukupno izgubio, Sjeverna liga je zapravo uspjela postići prilično dobar rezultat. Naime, pregled rezultata po provincijama (*zemljovid 26*) pokazuje da su se učvrstila uporišta u Lombardiji i Venetu, ali i da je postignuto širenje u Tridentu i Južnom Tirołu, kao i u nizinskim dijelovima Lombardije (Pavia) u kojima su do tada *legisti* bili slabo prisutni. U jednoj od dvije najjužnije regije koje stranka smatra dijelom Padanije – Umbriji – nije ni bilo kandidata Sjeverne lige. Stranka također nije sudjelovala na izborima za regionalna samoupravna tijela u Dolini Aosta.

Zemljovid 26. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2005. po provincijama

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2005

Tablica 28. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2005.

Regija	Postotak glasova	Udjel mandata u regionalnoj skupštini
Pijemont	8,5	4/63
Lombardija	15,8	15/80
Veneto	14,7	11/60
Ligurija	4,7	1/40
Emilia-Romagna	4,9	3/50
Toskana	1,3	0/65
Umbrija	-	-
Marke	0,9	0/40
Dolina Aosta	-	-
Trident-Južni Tirol	7,6	7/70
Furlanija-Juljska krajina	12,9	8/57

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2005

Uoči izbora 2006. godine uvodi se novi izborni model temeljen na razmjernom sustavu s velikim izbornim jedinicama i blokiranim izbornim listama. Za Predstavnički dom zemlja je podijeljena na 26 višemandatnih izbornih jedinica i jedan jednomandatni izborni okrug (Dolina Aosta). Državljeni koji žive izvan Italije biraju dodatnih 12 zastupnika, 2 iz Sjeverne i Srednje Amerike, 4 iz Južne Amerike, 5 iz Europe i 1 iz „ostatka svijeta“. Za razliku od hrvatskih izbora gdje je izbor zastupnika u izbornoj jedinici za državljane koji žive izvan zemlje obilježen potpunom dominacijom samo jedne stranke (HDZ), u talijanskom slučaju

postoji istinsko natjecanje za 12 mandata u donjem, odnosno 6 mandata u gornjem domu.¹⁴⁶ Uvođenje mandata za dijasporu bio je ustupak Berlusconija koalicijskom partneru Nacionalnom savezu. Na izborima za Senat 20 regija čini izborne jedinice, broj senatora ovisi o broju birača, s time da se u autonomnoj regiji Dolina Aosta bira samo jedan senator, dok Trident-Južni Tirol bira 6 senatora u 6 jednomandatnih izbornih okruga. Višestruki izborni pragovi potiču formiranje predizbornih koalicija, no u njima stranke zadržavaju vlastita obilježja i identitet (Cotta i Verzichelli, 2007: 91). Tako je nacionalni izborni prag za stranke koje se natječu izvan koalicije 4 posto, za one unutar koalicije 2 posto, za same koalicije 10 posto, a za stranke etnolingvističkih manjina 20 posto u izornoj jedinici u kojoj se natječu. Prema ovom zakonu, nazvanom „Calderonijev zakon“ (*legge Calderoni*) prema zastupniku Robertu Calderoniju iz redova Sjeverne lige, koalicija koja osvoji najveći broj glasova automatski stječe bonus u mandatima kako bi zadobila 55 posto mandata, što će joj osigurati stabilnu većinu u Predstavničkom domu.¹⁴⁷ Premda na izborima za Senat također postoji većinski bonus od 55 posto, on se dodjeljuje na razini svake od regija, a ne na nacionalnoj razini, tako da ne osigurava nužno jasnu većinu u Senatu. Ovo je problematično zato što je talijanski bikameralizam simetričan, tj. vlada ovisi o potpori obaju domova. Ideja dodjeljivanja većinskog bonusa bila je dio propale izborne reforme 1953.,¹⁴⁸ a korijeni takvog izbornog aranžmana sežu još u vrijeme Mussolinijevog preuzimanja vlasti.¹⁴⁹ Prije nego što je uopće primijenjen prvi put, ovaj zakon doživio je kritiku od samog svog tvorca Calderonija koji ga je javno nazvao „svinjarijom“ (*La Repubblica*, 15. ožujka 2006.). Sartori je pak kritizirao činjenicu da se prema ovom zakonu otvara prostor za stvaranja različitih većina u oba doma, što otežava sastavljanje vlade i njeno održavanje (*Corriere della Sera*, 1. studenog 2006.). Također, ubrzo se postavilo pitanje treba li većinski bonus dodjeljivati svim strankama pobjedničke koalicije ili samo najvećoj stranci u koaliciji te je pokrenuta referendumska inicijativa (na tragu referenduma o izbornom zakonodavstvu koje je Mario Segni bio

¹⁴⁶ Za analizu glasovanja hrvatskih državljana koji žive izvan zemlje u kontekstu sličnih odredbi u drugim članicama Europske unije vidjeti: Kasapović, 2012.

¹⁴⁷ Ovakav izborni sustav zbog većinskog bonusa ili premije koju dobiva koalicijska ili pojedinačna lista koja osvoji relativnu većinu glasova naziva se premijski izborni sustav (Kasapović, 2002: 8).

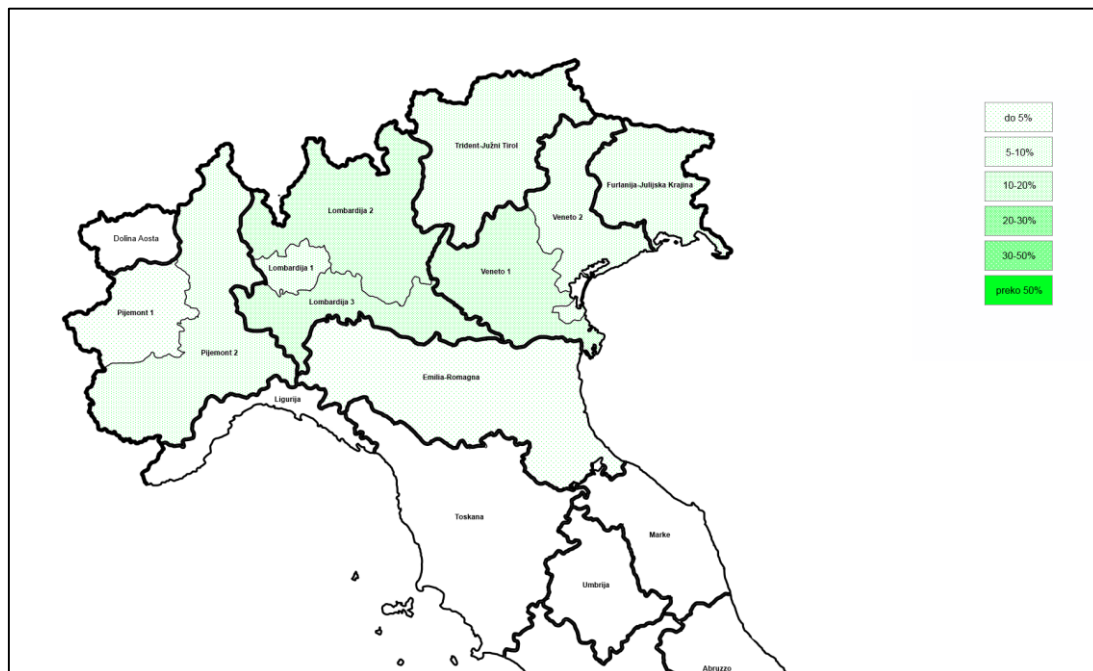
¹⁴⁸ Godine 1953. premijer Alcide de Gasperi pokušava izborni sustav učiniti više „većinskim“ prijedlogom o davanju većinskog bonusa onoj koaliciji/stranci koja bi osvojila broj mandata najbliži apsolutnoj većini (Cotta i Verzichelli, 2007: 72). Ovaj zakon posljedično je nazvan „prijevaram od zakona“ (*legge truffa*).

¹⁴⁹ Radi se o „Acerbovom zakonu“ (*legge Acerbo*), usvojenom 1923., godinu dana nakon marša na Rim, prema kojemu najveća stranka (minimalno 25 posto osvojenih glasova) automatski dobiva dvotrećinski mandatni bonus (Baldini, 2011: 649).

potaknuo ranih devedesetih) o tom pitanju. Sjeverna liga, želeći spriječiti ekskluzivno prebacivanje bonusnih mandata na *Forzu Italiju*, uspjela je manipulacijom parlamentarnom procedurom odgoditi raspisivanje referenduma koji je naposljetku 2009. godine doživio neuspjeh (Baldini, 2011: 656). Ovim osebnim izbornim modelom nije profitirao samo desni centar, već i lijevi centar. Naime, većinski bonus omogućio je manju ovisnost većih stranaka o malim koalicijskim partnerima kojima su ranije ustupali mnoga mjesta na kandidacijskim listama (Cotta i Verzichelli, 2007: 93-94). Usprkos velikom broju stranaka, novi zakon je dovršio transformaciju stranačkog sustava prema „potpunom bipolarizmu“, budući da su koalicija lijevog centra i koalicija desnog centra koncentraciju broja mandata u donjem domu povećali s 91,9 posto na izborima 1994. na 99,8 posto na izborima 2006. godine (Cotta i Verzichelli, 2007: 98). Fragmentiranost talijanskog stranačkog sustava i dalje se očituje u sukobima unutar dvaju stranačkih blokova te stoga možemo povući paralelu između talijanskog blokovskog bipolarizma i francuskog taborskog stranačkog sustava koje karakterizira snažno natjecanje ne samo između dva bloka, već i unutar njih, kao i sukobi među frakcijama dviju glavnih stranaka – Socijalističke stranke (*Parti socialiste*, PS) i Saveza za pučki pokret (*Union pour un mouvement populaire*, UMP). Bitan element povratka partitokracije mogućnost je istodobnog kandidiranja u više izbornih jedinica, koju je otvorio novi izborni zakon, budući da su tako čelni kandidati mogli putem osobne odluke u kojoj će izornoj jedinici aktivirati mandat utjecati na konačni raspored izabranih zastupnika i time disciplinirati neposlušne članove stranke (Pasquino, 2007: 88). Koalicija desnog centra glavnu motivaciju za promjenu izbornog zakonodavstva našla je u lošem rezultatu regionalnih izbora 2005. godine i lošim anketnim pokazateljima za nadolazeće parlamentarne izbore (Baldini i Pappalardo, 2009: 71).

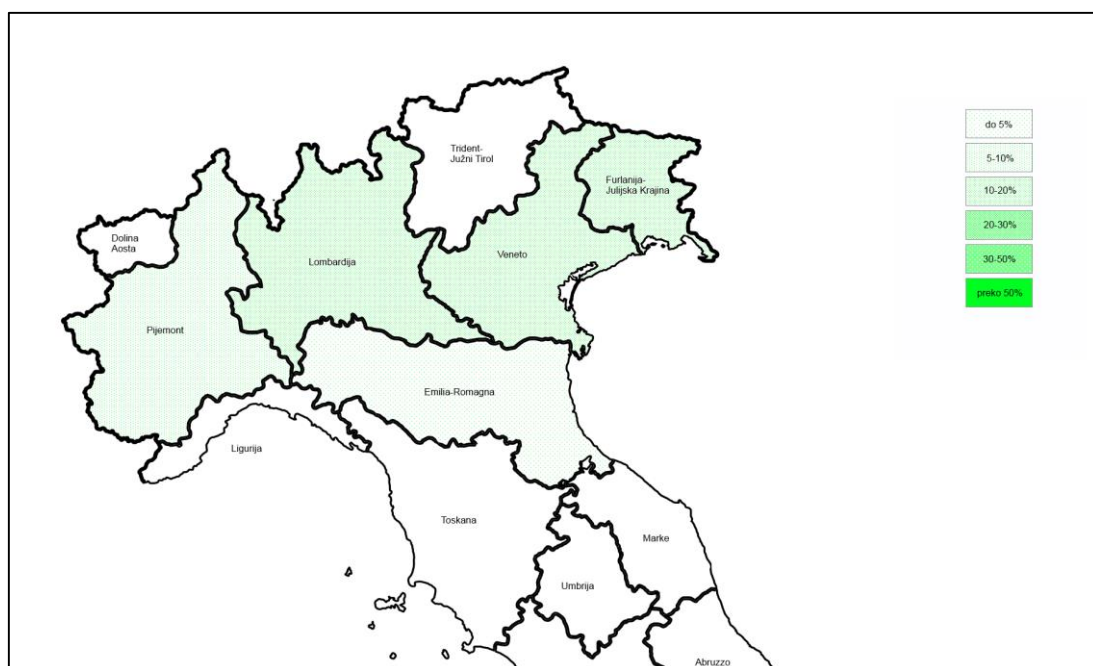
Izbori 2006. ponovno su potvrdili ukorijenjenu izbornu geografiju na sjeveru zemlje te je tako Liga potvrdila dominaciju u Lombardiji i Venetu, dok su uporišta *Forze Italije*, odnosno „plava zona“ bila u Liguriji, milanskoj provinciji i sjevernom i istočnom dijelu regije Pijemont (Diamanti, 2007: 739-740). Upravo na sjeveru Pijemonta (provincija Vercelli), ali i na krajnjem sjeveroistoku Lombardije (provincija Sondrio) možemo primijetiti snažno preklapanje „zelene“ i „plave“ stranačke zone. Na ovim izborima pojavila se i nova mletačka autonomistička stranka Projekt sjeveroistok (*Progetto NordEst*) pod vodstvom poduzetnika Giorgija Panta. Pantova stranka kritizirala je Ligin padanski diskurs i zauzela se za autonomnu mletačku makroregiju koja bi obuhvaćala regije Veneto i Furlaniju-Julijsku krajinu. Međutim, stranka ne osvaja nijedan mandat, a sâm Panto preminuo je krajem iste godine. Premda je rezultat na izborima za oba doma bio daleko od onoga što su čelnici Lige

očekivali, potvrđena je prisutnost *legista* na gotovo cijelom području Padanije (vidjeti *zemljovide 27 i 28*). No ponovno je izostao uspjeh u središnjoj Italiji i Aosti, ali i u Liguriji, industrijskoj regiji koja je i inače uporište ljevice te se slabo uklapa u padanski narativ.

Zemljovid 27. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 2006.

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2006a

Zemljovid 28. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Senat 2006.

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2006b

Tablica 29. Rezultati parlamentarnih izbora 2006.

Stranka	Broj zastupnika	Broj senatora
Maslina	220	108
<i>Forza Italia</i>	140	77
AN	71	41
PRC	41	27
UDC ¹⁵⁰	39	21
LN	26	13
Ostali	93	28
Ukupno	630	315

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2006a, 2006b

Premda je Berlusconijska vlada ušla u povijest kao prva talijanska vlada koja je uspjela „izdržati“ cijeli mandat uz istog premijera i tek neznatne promjene u sastavu kabineta, kontroverzni pravosudni zakoni krojeni prema Berlusconijskom liku, kao i vanjskopolitičke aporije vezane uz angažman u ratu u Iraku te neuspjeh u smanjivanju državne potrošnje koštali su koaliciju desnog centra ostanka na vlasti 2006. godine (Bellucci, 2008b: 185). Pa ipak, koalicija predvođena Prodijskom tek je za 24 tisuća glasova (0,1 posto) odnijela izbornu pobjedu. Okosnicu nove Prodijske koalicije lijevog centra Unije činila je postojeća koalicija Maslina u kojoj su se pak nalazili Stranka demokratske ljevice, Tratinčica i Talijanski demokratski socijalisti (*Socialisti Democratici Italiani*, SDI) (Bellucci, 2008b: 187).¹⁵¹ Izborna kampanja 2006. godine uvelike je bila obilježena snažnom ulogom medija, prije svega televizijskih, što je Berlusconijsku kao medijskom magnatu davalo značajnu prednost. Upravo je ukidanje jednomandatnih izbornih okruga i preferencijskog glasovanja pomaknulo pozornost građana s kandidata na stranke i njihove vođe i smanjilo važnost vođenja kampanje na terenu. Za Berlusconijsku i njegovu medijsko-marketinšku postmodernu političku tvorevinu *Forza Italia* koja je bila slabo ukorijenjena u lokalnoj zajednici, ovakav izborni zakon je trebao osigurati prednost. No, slično kao što se to dogodilo SKH-SDP-u na izborima 1990. godine, izborni zakon koji je trebao osigurati pobjedu Berlusconijsku, pomogao je Prodijsku. U ukupnom broju glasova koalicija desnog centra pobijedila je na izborima za Senat, no Prodijska Unija je zahvaljujući većinskom bonusu na razini regija izjednačila rezultat te konačnu prevagu postigla upravo mandatima osvojenima u dijaspori u kojoj su veliku biračku potporu bile očekivale stranke članice koalicije Kuća sloboda (Bellucci, 2008b: 189). Na prvim izborima na kojima se biraju i zastupnici i senatori iz dijaspore, Liga također ističe

¹⁵⁰ Unija demokratska i centra, stranka nastala spajanjem preostataka Demokratske stranke i dijela nekadašnjeg članstva stranaka laičkog centra.

¹⁵¹ SDI je devedesetih godina nastao od preostataka Talijanske socijalističke stranke.

svoju kandidaturu, no u ovom segmentu postiže samo 2,1 posto glasova i ne osvaja nijedan mandat. Odlazak u oporbu 2006., no uz istodoban izborni rast, pokazao je da Sjeverna liga opovrgava često spominjanu tezu da populističke stranke participacijom u izvršnoj vlasti gube prepoznatljiv identitet i stoga bivaju kažnjene na izborima (Albertazzi, McDonnell i Newell, 2011: 482-483).

Prodijeva vlada nakon dvije godine pada gubitkom većine u Senatu zbog glasovanja o nepovjerenju gdje podršku vladi uskraćuju pojedini zastupnici centrističkih stranaka, između ostalog i bivši premijer Lamberto Dini. U ovoj vladi našlo se čak 12 stranaka vrlo različitih svjetonazorskih profila, koje se nisu mogle usuglasiti o bitnim odlukama u vanjskoj politici (sudjelovanje talijanske vojske u mirovnim misijama), kao ni o mjerama štednje poradi suzbijanja deficita naslijeđenog od prethodne Berlusconijske vlade (Wilson, 2009: 216-217). Kao i na prethodnim izborima, Liga je sklopila predizbornu koaliciju sa sicilijanskim regionalističkim Pokretom za autonomiju (*Movimento per l'Autonomia*, MpA), koji je pak bio dijelom Berlusconijske koalicije u kojoj je bio Narod slobode, odnosno savez *Forze Italiane* i Nacionalnog saveza, kao okosnica stranke koja će biti osnovana nakon izbora. Dok je Narod slobode postigao tek malo povećanje mandata s obzirom na prethodne izbore, Liga je udvostručila svoje mandate u oba doma – u *Cameri* s 26 na 60, a u Senatu s 13 na 25.

Izbori 2008. nisu bili samo izrazito uvjerljiva Berlusconijska pobjeda (i bez većinskog bonusa razlika je bila više od 3 milijuna glasova), već i značajno smanjivanje fragmentacije stranačkog sustava, budući da je samo 9 stranaka postiglo parlamentarni status naspram njih 17 2006. godine (Bellucci, 2008b: 606). Radi se o dovršetku dugogodišnje transformacije stranačkog sustava prema bipolarizmu, s time da je ključan doprinos smanjenju fragmentacije dalo konačno ujedinjenje lijevo od centra, odnosno formiranje Demokratske stranke godinu dana prije ovih izbora. Kraj visoke fragmentiranosti stranačkog sustava na ovim izborima potaknuo je akademsku raspravu o usponu Treće republike, koju karakterizira nefragmentirani polarizirani bipolarizam (usp. Massetti, 2009).¹⁵² Bitan razlog za ove prijevremene izbore bila je izrazita ideološka heterogenost Prodijske Unije (*l'Unione*), koja je utjecala na stabilnost vlade. Također, jedinstvo vlade patilo je od sukoba Waltera Veltronija, prvog čelnika Demokratske stranke, i premijera Romana Prodijsa (Bellucci, 2008b: 610). Unutar koalicije desnog centra upravo je Sjeverna liga postigla najveći skok u broj glasova, povećavši ga s 4,6 na 8,3 posto (Bellucci, 2008b: 614). Odluka Demokratske stranke da uđe u predizbornu

¹⁵² Kao i u slučaju Prve i Druge republike, ovdje se ne radi o novom ustavnom poretku zemlje, već prije svega o novom stranačkom sustavu koji, zbog dominantne uloge stranaka u talijanskoj politici, daje nove značajke i cijelom političkom sustavu.

koaliciju jedino s Italijom vrijednosti (*Italia dei Valori*, IdV)¹⁵³ potaknula je krajnju ljevicu da formira vlastitu koaliciju Ljevica – Duga (*La Sinistra – l'Arcobaleno*) koja je izrazito loše prošla na izborima, što je rezultiralo situacijom u kojoj prvi put od kraja Drugog svjetskog rata stranke komunističkog predznaka nisu uspjele ući u parlament (Wilson, 2009: 215).

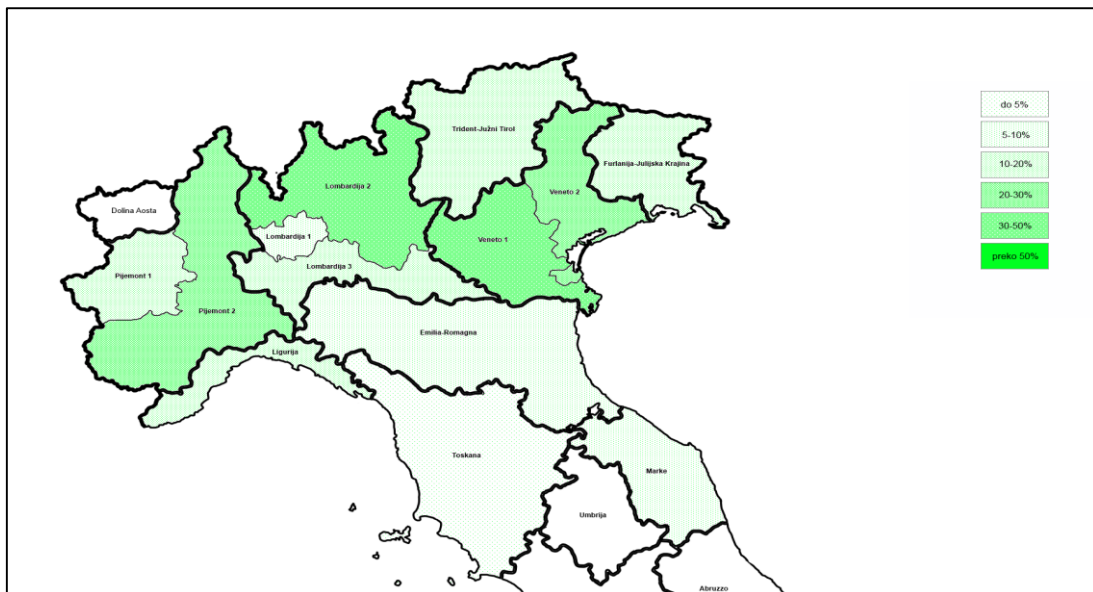
Za razliku od Berlusconija (ali i Veltronija) koji su vodili intenzivnu televizijsku kampanju, Sjeverna liga se oslonila na svoju ukorijenjenost na terenu i vođenje kampanje u bliskoj komunikaciji s biračima (*grassroots campaigning*), što je naposljetku urodilo plodom (Brunazzo i Gilbert, 2008: 424). Intenzivan rad na terenu u izravnoj je vezi s činjenicom da je uzor Sjevernoj ligi u organizacijskom smislu nekadašnja najsnažnija oporbena snaga s jakom prisutnošću u lokalnoj zajednici – Komunistička partija Italije (Brunazzo i Gilbert, 2008: 424). Uspjeh Berlusconijske koalicije na sjeveru zemlje izravna je posljedica velikog rasta Sjeverne lige, koja si je priskrbila milijun i pol novih glasača te proširila biračku bazu u teritorijalnom (u Tridentu i Emiliji), ali i u socioekonomskom smislu (prije svega među industrijskim radnicima) (Brunazzo i Gilbert, 2008: 427). Za razliku od 2001. kada je, doduše slabašna, parlamentarna većina desnog centra bila moguća i bez Sjeverne lige, nakon ovih izbora vlada je izravno ovisila o Ligi. Stranka je uspjela doživjeti izborni preporod (koji je uključio i širenje potpore na jug) zahvaljujući činjenici da su teme sigurnosti i useljavanja za vrijeme Prodijske vlade dobile na važnosti, a upravo se Sjeverna liga nametnula kao odgovor na ta pitanja (Pasquino, 2008: 353).

Na izborima 2008. Sjeverna liga prvi put postiže značajnije rezultate i u „crvenom pojasu“ srednje Italije te ukupno iz tih pokrajina šalje 10 zastupnika u parlament (Barbieri, 2012: 278). Međutim, hegemonija stranaka ljevice i lijevog centra i dalje je očuvana u urbanim sredinama srednje Italije, dok Liga najbolje rezultate postiže u malim planinskim naseljima na obroncima Apeninskog gorja (Barbieri, 2012: 283). Drugim riječima, radi se o onim dijelovima „crvenog pojasa“ koji svojim karakteristikama podsjećaju na „zeleni pojas“, odnosno sjevernu Lombardiju. Stanovništvo ovih planinskih područja osjećalo se zapostavljenim te je upravo u Ligi prepoznalo zastupnika periferije (Barbieri, 2012: 284). Liga između 2000. i 2010. privlači nove glasove u tradicionalno „crvenoj“ Emiliji-Romagni naglašavajući zaštitu radnog mjesta i lokalne poduzetničke kulture i lokalne zajednice, čime privlači glasače ljevice, dok isticanjem problema globalizacije i imigracije privlači nekadašnje birače Nacionalnog saveza (Passarelli i Tuorto, 2012b: 8). Dok je u „crvenoj“ srednjoj Italiji

¹⁵³ Radi se stranci koju je osnovao Alessandro Di Pietro, jedan od ključnih državnih tužitelja u protukorupcijskoj akciji *Mani pulite*.

Komunistička partija Italije izravno bila ukorijenjena u lokalnu zajednicu (takozvani „municipalni socijalizam“)¹⁵⁴ i supstituirala civilno društvo, na „bijelom“ sjeveroistoku zemlje (Veneto) Demokršćanska stranka je imala neposrednu vezu s biračima putem ključnog utjecaja Crkve u organizacijama civilnog društva koje su gajile protuetatistički lokalizam (Messina, 1998: 467).

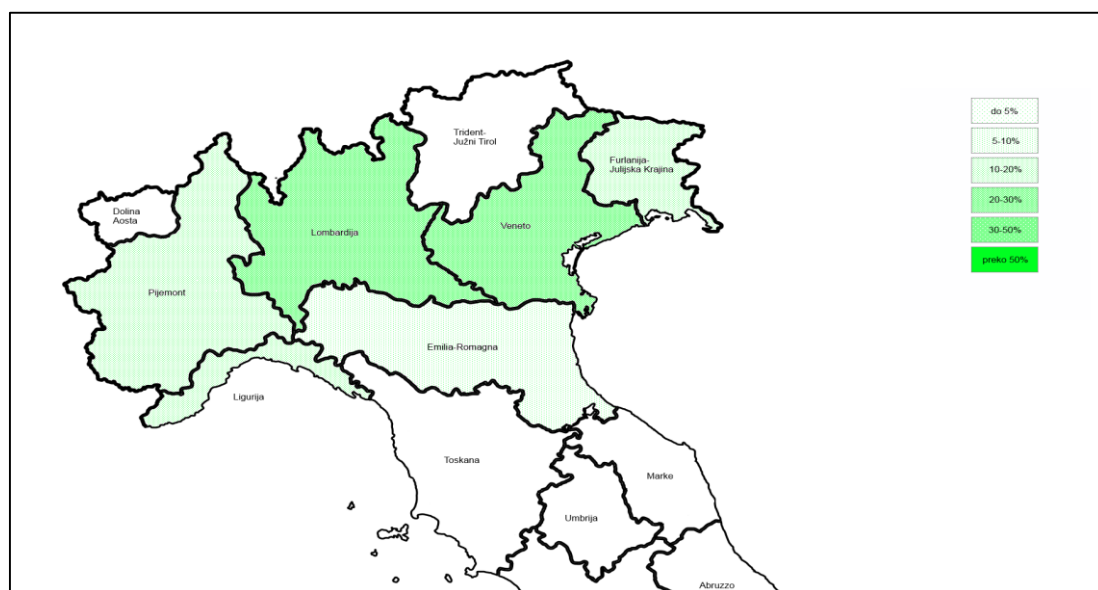
Na ovim izborima Sjeverna se liga (ponovno) etablirala kao treća politička snaga u državi (*tablica 30*). Rezultati izbora za donji dom (*zemljovid 29*) pokazuju da se stranka uspjela jače učvrstiti i u Pijemontu i Liguriji, ali i proširiti na krajnji jug Padanije, odnosno u pokrajinu Marke. Na izborima za Senat (*zemljovid 30*) Liga je „pokrila“ najveći dio „uže Padanije“, tj. Padanije bez regija u sjevernoj Italiji i dviju autonomnih regija na krajnjem sjeveru zemlje. Analiza ovih izbora ponovno potvrđuje da je Sjeverna liga, usprkos stalnom širenju članstva i lokalnih ogranaka, ostala najsnažnija i najzastupljenija upravo u svojem ishodištu u lombardskim i mletačkim industrijskim distriktima u perifernim predjelima koji leže između alpskih jezera i velikih gradova koji se prostiru u samoj nizini rijeke Pada.

Zemljovid 29. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Predstavnički dom 2008.

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2008a

¹⁵⁴ Zbog isključenosti iz vlasti na nacionalnoj razini, PCI je posvećivala veliku pažnju i znatne resurse vlasti na lokalnoj razini te se stoga kao etablirana „stranka lokalne samouprave“ uspijevala toliko ukorijeniti u „crvenim“ regijama srednje Italije da su one ostale „crvene“ i nakon raspada stranke (Diamanti, 2009: 57).

Zemljovid 30. Uspjeh Sjeverne lige na izborima za Senat 2008.

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2008b

Tablica 30. Rezultati parlamentarnih izbora 2008.

Stranka	Broj zastupnika	Broj senatora
PdL	276	146
PD	217	119
LN	60	26
UdC ¹⁵⁵	36	3
IdV	29	14
MpA	8	2
Ostali	4	5
Ukupno	630	315

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2008a, 2008b

Na izborima 2008. Liga preokreće trend u Lombardiji i Venetu te počinje preotimati birače Naroda slobode, što stvara puno bolju pregovaračku poziciju pri formiranju nove Berlusconijske vlade desnog centra (Albertazzi, 2013: 4). U Lombardiji i Venetu su Sjeverna liga i Narod slobode od 2000. do 2010. na svim nacionalnim i regionalnim izborima zajedno dobivali između 45 i 60 posto glasova, no sve do 2008. kada Liga počinje ponovni uspon, glasovi za *legiste* su bili ispod 20 posto (Albertazzi, 2013: 5). Sjeverna liga dobiva četiri mjesta u vladi – dva ministarska mjesta bez portfelja (Bossi kao ministar za institucionalne reforme i Calderoni kao ministar za pojednostavnjivanje propisa) i dva ministarstva – ministar unutarnjih poslova postao je Maroni, a ministar za poljoprivredu, hranu i šumarstvo mletački

¹⁵⁵ Unija centra je krajnji oblik transformacije demokršćanskih i centrističkih opcija okupljenih isprva u Demokršćanskom centru, a poslije u Uniji demokršćana i centra.

vođa Lige Luca Zaia. Usprkos tome što je sama vlada bila paralizirana stalnim Berlusconijskim problemima s pravosuđem, ministri Lige uspjeli su kroz parlament „progurati“ niz zakona i mjera koji se tiču nastavka devolucije prema regijama, kao i povećanja izdvajanja za javnu sigurnost i nadzor na imigracijom (Albertazzi, 2013: 6). Premda se radi o višestruko manjoj stranci po broju članova i biračkom tijelu, Sjeverna liga se unutar vlade uspijevala izboriti za svoje ideje naspram Naroda slobode koji ne posjeduje jasan stranački identitet niti ukorijenjenost na lokalnoj razini, već dominantno ovisi o osobnoj karizmi Silvija Berlusconijska. Za razliku od participacije u drugoj (2001.-2005.) i trećoj (2005.-2006.) Berlusconijskoj vladi, kada je stranka „preživljavala“, odnosno borila se za očuvanje jedinstva zbog otuđenja od radikalne biračke baze, nakon ovih izbora Liga doživljava ponovan uzlet, zaustavljeno je osipanje članstva, broj birača ponovno raste, a stranka je ponovno uspostavila monopol nad onim političkim temama koje smatra ključnima – institucionalnom reformom, javnom sigurnošću i imigracijom (Albertazzi i McDonnell, 2010: 1319). Također, nakon pada ukupnog broja članova tijekom druge polovice devedesetih, članstvo ponovno buja nakon izbora 2001., a vrhunac doseže 2008. s više od 155 tisuća registriranih *legista* (Albertazzi i McDonnell, 2010: 1321).¹⁵⁶ Iako su se ministri Sjeverne lige jako trudili svojoj „pravovjernoj“ biračkoj bazi dokazati da se i u Rimu bore za sjevernjačke interese, potencijalno protuustavni prijedlog stranačkog Padanskog parlamenta o fiskalnoj decentralizaciji prema kojoj bi sjeverne regije zadržavale 90 posto poreznih primanja, a zauzvrat bi preuzele na sebe dio javnog duga, propao je. No s druge strane, Liga je ipak uspjela postići vrlo široku fiskalnu autonomiju kao podlogu za budući razvoj punog federalizma (Albertazzi i McDonnell, 2010: 1325). Na polju kontrole kriminala i ilegalne imigracije Sjeverna liga se u ovoj vladi (ponovno) nametnula kao stranka reda i zakona te je uvela zatvorske kazne za nezakonite useljenike, kao i slobodan prostor za formiranje dragovoljačkih civilnih odreda za javni red (*ronde*) (Albertazzi i McDonnell, 2010: 1327). Potpora ovakvim vigilantskim skupinama stranci je iznova dala pečat desnog populizma. Međutim, kao i u slučaju Bossi-Finijskog zakona, i novi „sigurnosni paket“ iz 2009. godine bio je samo pokušaj dodvoravanja radikalnim članovima stranke, uzevši u obzir da je i nakon njega slijedila široka amnestija za 750 tisuća ilegalnih useljenika (Albertazzi i McDonnell, 2010: 1327). Politika fiskalnog federalizma naposljetku je doživjela neuspjeh pod teretom svjetske gospodarske krize i potrebe spašavanja državnog proračuna (Masseti i Toubeau, 2013: 375).

¹⁵⁶ Valja napomenuti da je Berlusconijski Narod slobode u istom periodu imao oko 1,5 milijuna članova.

Regionalni izbori od 1995. godine održavani su po mješovitom sustavu u kojemu je 20 posto mandata dobivala pobjednička lista s kandidatom za predsjednika regije, a preostalih 80 posto mandata se dijelilo se prema razmjernom načelu (Corbetta, 2012: 155-156).¹⁵⁷ Sukladno tome, pobjednička stranačka, odnosno koalicijska lista dobiva većinski bonus, slično kao što je to uvedeno i za parlamentarne izbore reformom 2005. godine. Izborni prag na regionalnim izborima postavljen je na samo 3 posto, no samo za stranke izvan koalicija, što je potaknulo formiranje širokih koalicija (Tronconi i Roux, 2009: 152). Prije reforme 1995. mandat regionalnih skupština znao je početi s regionalnom egzekutivom sastavljenom od jednog bloka stranaka, a završiti s regionalnom vladom drugog predznaka zbog čestog stranačkog „preslagivanja“ tijekom istog saziva skupštine. Kampanja uoči ovih izbora bila je obilježena izrazito prljavom stranačkom retorikom i razotkrivanjem mnoštva Berlusconijevih korupcijskih skandala, tako da su se sami izbori pretvorili ne toliko u odlučivanje o regionalnoj razini vlasti, već u referendum za i protiv Berlusconija, referendum iz kojega je on naposljetku izašao kao pobjednik. Ministar pravosuđa iz redova Naroda slobode, Angelino Alfano, potrudio se donošenjem *lex specialis* zaštititi šefa svoje stranke te je time spriječio Berlusconijev kazneni progon. Izbore 2010., osim velike medijske pozornosti posvećene Berlusconijevim problemima sa zakonom, obilježila je i najniža izborna izlaznost od Drugog svjetskog rata (63,5 posto) (Corbetta, 2012: 161). Koalicija desnog centra ukupno je uspjela osvojiti vlast u četiri regije (Pijemont, Lacij, Kampanija i Kalabrija), a zadržati vlast u matičnim regijama Sjeverne lige, Lombardiji i Venetu. Ključni doprinos uspjehu koalicije na sjeveru nije dao Narod slobode, koji je zapravo izgubio glasove, već upravo Sjeverna liga, čiji je ukupni postotak glasova skočio na 12,3 posto (Corbetta, 2010: 165). Liga je postala najsnažnija stranka u Venetu, smanjila je razliku između sebe i Naroda slobode u Lombardiji, dok je Roberto Cota u neizvjesnoj borbi s lijevim centrom, posebice u „crvenom“ industrijskom Torinu, uspio postati predsjednik pijemontske regije (Corbetta, 2012: 167). Valja također istaknuti i rast Lige u „crvenoj zoni“ Emilije-Romagne, gdje je postotak glasova skočio s 4,8 na 13,3 posto (Corbetta, 2012: 167). Za razliku od petine svih glasova desnog centra na parlamentarnim izborima 2008., za Ligu je na ovim izborima glasovala gotovo trećina svih birača koalicije desnog centra (Corbetta, 2012: 168).

Premda su u posljednjem desetljeću značajno porasle ovlasti regionalnih izvršnih vlasti, ovim su izborima, kao i svima prethodnim regionalnim izborima, dominirale nacionalne teme,

¹⁵⁷ Zakon o regionalnim izborima, čiji je tvorac Pinuccio Tatarella (AN), popularno se naziva *Tatarellum*, po uzoru na ranije spominjani *Mattarellum*.

prije svega Berlusconijski korupcijski skandali i pitanje osjetljivog odnosa medija, pravosuđa i politike u Italiji (Tronconi, 2010: 578-579). Uz to, Berlusconi je optuživao oporbu da koristi javnu upravu i pravosuđe protiv njega. Naime, zbog proceduralnih nepravilnosti kandidacijskoj listi Naroda slobode bilo je onemogućeno sudjelovanje na izborima u provinciji glavnog grada Rima (Tronconi, 2010: 579). Sjeverna liga je u svim regijama na izbore izašla u koaliciji s Narodom slobode, no pred izbore dolazi do koalicijskih prijepora oko toga koja će stranka u kojoj regiji imati kandidata za predsjednika regije. Ligi je naposljetku pripala kandidatura u Pijemontu (Roberto Cota) i Venetu (Luca Zaia) u kojima i pobjeđuje. Ukupno gledano, ovi su izbori bili izborni vrhunac Lige. Osim što je osvojila izvršnu vlast u dvije regije, Liga je i postigla značajan rezultat u „crvenoj“ Emiliji-Romagni, osvojivši 13,7 posto glasova (Tronconi, 2010: 582).

Sjeverna liga je jedina stranka koja je nakon ovih izbora mogla jednoznačno proglasiti pobjedu, no gotovo svi novi glasači koje je privukla, ne samo u svojim uporištima već i u velikim gradovima i Toskani, bivši su glasači Naroda slobode, a ne ljevice (Florida, 2010: 139). Liga na ovim izborima prvi put osvaja čelna mjesta u ključnim provincijama Sjevera – Pijemontu i Venetu. U Lombardiji će mjesto predsjednika regije Sjevernoj ligi prvi put pripasti tek nakon izbora 2013. godine (Roberto Maroni postaje predsjednik Lombardije). Izuzmemo li Dolinu Aosta (u ovoj regiji se stranka nije kandidirala na ovim izborima), na ovim izborima prvi put Sjeverna liga osvaja mandate u regionalnim skupštinama svih regija koje tvore Padaniju (*zemljovid 31*). Pregled rezultata po provincijama (*zemljovid 32*) otkriva da je Liga uspjela potpuno „padanizirati“ Lombardiju i Veneto, ali i najveći dio Pijemonta i sjeverozapad Emilije-Romagne. S druge pak strane, zahvaljujući pobjedi lijevog centra, nastavio se pad furlanskog ogranka Lige, premda je upravo u toj autonomnoj regiji stranka po prvi put bila došla na vlast (regionalni izbori 1990., u Furlaniji-Julijskoj krajini održani 1993. godine).

Tablica 31. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 2010.

Regija	Postotak glasova	Udjel mandata u regionalnoj skupštini
Pijemont	16,7	11/65
Lombardija	26,2	20/80
Veneto	35,2	19/60
Liguriya	10,2	3/40
Emilia-Romagna	13,7	4/50
Toskana	6,5	3/53
Umbrija	4,3	1/30
Marke	6,3	2/43
Dolina Aosta	-	-
Trident-Južni Tirol	4,4	3/70
Furlanija-Julijska krajina	8,3	3/49

Izvor: izradio autor prema: Ministero dell'Interno, 2005.

5. 8. Uspjeh u provedbi *de facto* teritorijalnosti

U izornoj geografiji Druge republike ističe se postojanost „crvenog“ pojasa u srednjoj Italiji i nastanak zelenog pojasa Sjeverne lige u istočnoj Lombardiji i zapadnom Venetu, dok *Forza Italia* uspijeva bez jasne teritorijalne identifikacije preuzeti dominaciju u velikom dijelu nekadašnjeg bijelog pojasa, kao i u „neutralnim“ područjima, odnosno predjelima bez jasne stranačke identifikacije i preferencije. Nacionalni savez je pak stvorio relativne stranačke utvrde na jugu zemlje, u Apuliji, Kampaniji i Kalabriji (Cotta i Verzichelli, 2007: 90-91). U povijesti izbornih rezultata Sjeverne lige možemo pak prepoznati tri jasna skoka – 1992. godine pod utjecajem afere *Tangentopoli* i urušavanja stranačkog sustava Prve republike; 1996. uslijed lansiranja separatističkog projekta neovisne Padanije i na regionalnim izborima 2010. godine pod utjecajem sve veće važnosti tema imigracije i globalizacije među biračima (Barbieri, 2012: 279-280).

Kada govorimo o ukupnom izbornom uspjehu Sjeverne lige na cijelom prostoru onoga što stranka smatra Padanijom, treba razlikovati tri različita teritorija. Prvi teritorij tvori Padanija u užem smislu (padska nizina, odnosno porječje rijeke Pad), dakle regije Pijemont, Liguriya, Lombardija i Veneto u kojima su osamdesetih godina djelovale samostalne lige koje su se naposljetku ujedinile u jedinstvenu stranku. Drugu skupinu tvore autonomne regije Dolina Aosta, Trident-Južni Tirol i Furlanija-Julijska krajina koje imaju poseban status i etnolingvistička obilježja te su se stoga, izuzev Furlanije-Julijske krajine, teže uklopile u novi, padanski teritorijalni identitet. Treći teritorij tvori „crveni pojas“ srednje Italije, odnosno regije Emilia-Romagna, Toskana, Umbrija i Marke. Unutar ovog trećeg teritorija treba pak razlikovati Emiliju-Romagnu kao regiju koja se izravno naslanja na stranačke utvrde u Lombardiji i Venetu i koja se geografski nalazi u padskoj nizini te lingvistički pripada sjeveru

Italije od preostale tri „crvene regije“ (Toskana, Umbrija i Marke) koje nemaju mnogo zajedničkog sa sjeverom zemlje.

Izuzmu li se veliki gradovi, posebice Milano, postoji veliko preklapanje teritorija sa snažnom biračkom potporom Sjevernoj ligi i *Forzi Italiji* (Shin i Agnew, 2008: 42). Posebice u provincijama Cuneo, Asti, Varese, Como, Sondrio, Verona i Vicenza dolazi do preklapanja „plave“ zone (*Forza Italia*) s Liginom „zelenom“ zonom (usp. Diamanti, 2009: 112). S druge strane, sjeveroistok Italije i regija Veneto sa snažnom tradicijom katoličke političke subkulture i dominacije Demokršćanske stranke pokazuju da je Sjeverna liga u razdoblju 1992. do 1996. uspjela uspješno zamijeniti demokršćane, no u kasnijem razdoblju gubi taj ekskluzivni status „zamjenske stranke“ za Demokršćansku stranku, već ga mora dijeliti s *Forzom Italijom* (Shin i Agnew, 2007: 299). Usporedba izbornih rezultata Demokršćanske stranke iz 1948. i Sjeverne lige iz 2008., promatrana prema provincijama s najvećim postotkom birača, pokazuje podudarnost od čak 77 posto (usp. Diamanti, 2009: 212), što zorno potvrđuje da su sjeverne „bijele“ provincije učinkovito postale „zelene“. Početno snažno Liginom „preklapanje“ nekadašnjih „bijelih zona“ u mletačkim provincijama povezano je s činjenicom da su mali i srednji poduzetnici u tim područjima od osamdesetih godina izloženi istodobno i sekularizaciji i globalizaciji, što ih je otuđilo od Demokršćanske stranke (koju su isprva doživljavali kao posrednika između lokalne zajednice i središnje države) i stvorilo im osjećaj političke nepredstavljenosti koju ispunjava isprva Liga, no u kasnijoj fazi preuzima *Forza Italia* zbog svoje medijske dominacije i „probavljivijeg“ identitetskog obrasca koji nije od njih zahtijevao da svoj mletački identitet ugrađuju u padanski identitet, već im je nudio marketinški primamljivo upakiran politički proizvod. Premda Liga nije naposljetku uspjela ovladati cijelim nekadašnjim demokršćanskim biračkim tijelom u Venetu, pozorna analiza dijagrama raspršenja nepobitno dokazuje teritorijalni karakter ove stranke, budući da su jasno vidljiva ona područja u kojima su grupirani birači s visokom potporom te ona područja gdje su akumulirani niski postotci glasova za Sjevernu ligu (Shin i Agnew, 2002: 232). Drugim riječima, uvjereni *legisti* su se jasno teritorijalno koncentrirali u određenim dijelovima regije, točnije u provincijama Belluno, Vicenza i Treviž. Usporedba uspjeha Lige na izborima 1996. i 2006. godine, promatranog prema provincijama u kojima je stranka osvojila najveći broj glasova, ukazuje na podudarnost od 87 posto (usp. Diamanti, 2009: 186). Drugim riječima, u gotovo svim provincijama u kojima je Liga bila jaka 1996. zadržala je dominaciju i desetljeće nakon toga.

Sjeverna liga je u posljednja dva desetljeća imala uspjeha u provođenju *de facto* teritorijalnosti, no ne na cijelom teritoriju koji smatra Padanijom, već tek na jednom manjem

dijelu. Radi se o već spomenutom podalpskom luku koji se proteže od provincije Cuneo u Pijemontu do Udina u Furlaniji-Julijskoj krajini. Usprkos dvjema krupnim promjenama izbornog sustava, Sjeverna se liga uspjela nametnuti i održati kao ključna politička snaga na sjeveru Italije. Bossi i suradnici uspjeli su vrlo brzo osnovati mnoštvo lokalnih podružnica u svim dijelovima Padanije. Međutim, organiziranje je išlo puno sporije i manje temeljito na krajnjem jugu Padanije, u srednjotalijanskim regijama Umbriji i Markama u kojima na mnogim izborima Liga nije uopće imala kandidate. Slično je u Dolini Aosta, u kojoj postoji izrazita dominacija Unije Doline Aosta, Upravne promjene, odnosno stvaranje novih provincija u Pijemontu (Biella, Verbano-Cusio-Ossola) i Lombardiji (Lecco, Monza-Brianza) te širenje ovlasti regija i njihovo veće značenje zbog izravnog izbora predsjednika regija dodatno su pomogli stranci u učvršćivanju svoje moći i ukorijenjenjivanju u lokalnoj zajednici. Usprkos odvajanjima nezadovoljnika iz stranke nakon nacionalnog proboja na izborima 1992. godine i secesionističkog zaokreta 1996. godine, nijedna druga regionalistička stranka nije uspjela značajno ugroziti dominaciju Sjeverne lige kao jedine regionalističke sjevernjačke političke stranke. S druge strane, padanski diskurs Sjeverne lige nije mogao uhvatiti korijena u Dolini Aosta i Tridentu-Južnom Tirolu zbog već etabliranih etnoregionalističkih stranaka (Unija Doline Aosta i Južnotirolska pučka stranka). Naposljetku, buran koalicijski odnos Sjeverne lige i *Forze Italije* (kasnije Naroda slobode), odnosno Bossija i Berlusconijske, pokazao se kao jedan od ključnih faktora koji su onemogućili potpuno uspješnu uspostavu *de facto* teritorijalnosti, no istodobno je pospješio perspektivu provođenja federalističkih reformi. Naime, pomogavši Berlusconijsku pri prvoj izbornoj pobjedi 1994., Bossi je „pripustio“ *Forzu Italiju* u padanski prostor i omogućio „prodiranje“ „plavog“ u „zeleni“ pojas. To je dugoročno značilo da Sjeverna liga ne može samostalno pretendirati na vlast na regionalnoj, pa ni na lokalnoj razini, već da se mora oslanjati na *Forzu Italiju* kao starijeg partnera. S druge strane, upravo zahvaljujući suradnji s Berlusconijskom, *legisti* su uspjeli ne samo biti članovima vladine većine, već i participirati u izvršnoj vlasti u ključnim ministarstvima, što je pripomoglo provođenju barem dijela federalističkih zamisli iz stranačkog programa. Na taj način Sjeverna liga uspjela je djelomično ostvariti svoju viziju federalizirane Italije, no u mnogo većoj mjeri je morala odustati od svoje ideje o Padaniji kao federalnoj jedinici unutar federalne talijanske republike.

6. USPOREDBA USPJEŠNOSTI U USPOSTAVI *DE FACTO* TERITORIJALNOSTI

6. 1. Uvod

U prethodna dva poglavlja podastrt je pregled povijesnog konteksta nastanka, uspona i izbornog uspjeha Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige kao dviju naj snažnijih regionalističkih stranaka u Europskoj uniji i u Europi uopće. Osim detaljnog opisa razvojnog puta najbitnije regionalističke stranke u Hrvatskoj i naj snažnije regionalističke stranke u Italiji, naglasak je stavljen na ispitivanje nekoliko čimbenika za koje je pretpostavljeno da utječu na veću, odnosno manju uspješnost regionalističkih stranaka u uspostavi *de facto* teritorijalnosti. Opis razvojnog puta obiju stranaka u prvi plan stavio je koncept i operacionalizaciju regionalnog identiteta s kojim barataju Istarski demokratski sabor i Sjeverna liga, dok se promatranjem utjecaja strukturnih (izborni sustav, stranački sustav, upravna podjela zemlje) i kontingentnih varijabli (organizacijska uspješnost stranke, odnos regionalističke stranke i glavnog koalicijskog partnera na nacionalnoj i regionalnoj razini te odnos regionalističke stranke i drugih regionalističkih stranaka u istoj regiji) pokušalo utvrditi faktore koji utječu na razlike u uspješnosti uspostave *de facto* teritorijalnosti. Prvi dio ovog poglavlja sadrži usporedbu operacionalizacije regionalnog identiteta u slučajevima Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige te se time stvara kontekstualni okvir za bolje razumijevanje razlike u uspješnosti regionalističkih stranaka u uspostavi *de facto* teritorijalnosti. Drugi dio poglavlja čini komparacija uspješnosti Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige u uspostavi *de facto* teritorijalnosti, dok treći ispituje razlike u uspješnosti u uspostavi *de facto* teritorijalnosti s obzirom na tri strukturne i tri kontingentne varijable kako bi se naposljetku odredio jedan ili više čimbenika koji presudno utječu na razlike u uspješnosti Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige.

6. 2. Regionalističke stranke i operacionalizacija regionalnog identiteta

Operacionalizacija regionalnog identiteta u ovom istraživanju nije *per se* postavljena kao čimbenik uspješnosti uspostave *de facto* teritorijalnosti, no u analizi promatranih regionalističkih stranaka pokazala se iznimno važnom, pače nezaobilaznom, pretpostavkom za razumijevanje različitih stranačkih strategija prilagodbe strukturnim i kontekstualnim

uvjetima u Hrvatskoj i Italiji, koje sudoprinijele različitim stupnjevima uspješnosti ostvarivanja *de facto* teritorijalnosti u slučajevima Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige.

Kao što je pokazano u potpoglavlju 4. 2., početna olakotna okolnost za operacionalizaciju istarskog regionalnog identiteta kroz retoriku i političku praksu Istarskog demokratskog sabora jest činjenica da je Istra kao teritorij (dakle prostor u koji je upisano političko i društveno značenje) u velikoj mjeri jasno definirana već dulji niz godina te da je istrijanstvo kao identitet zabilježeno još krajem devetnaestog stoljeća. Ovaj identitet nije etnički, već međuetnički i nadetnički, što ukazuje da se kod istrijanstva svakako radi o regionalizmu, a ne o etnoregionalizmu. Ovakav pogled na istrijanstvo može se jasno iščitati i iz javnih istupa sâmh čelnika stranke koji u njemu vide spoj (sintezu) slavenskog (hrvatskog i slovenskog) i romanskog (talijanskog, istrorumunjskog) identiteta koji se oblikuje u zajedničkom iskustvu življenja i zajedničkoj povezanosti s teritorijem, u opreci s vanjskim političkim silama koje su polagale ili polažu ekskluzivno pravo na istarski poluotok. Nasuprot istarskom regionalnom identitetu, padanski je identitet recentna inovacija te nema povijesnu potvrdu prije nego što ga je koncipirao Umberto Bossi. Premda su, kao što je spomenuto u potpoglavlju 5. 2., na sjeveru Italije i prije pojave Bossija i Sjeverne lige postojali povijesni regionalni identiteti, posebice onaj mletački, oni nisu posjedovali zajednički identitetski okvir. Iz tog razloga Sjeverna liga se našla pred zahtjevnim zadatkom pokušaja ujedinjavanja mnoštva pojedinačnih identiteta sjevernotalijanskih regija u jedinstveni padanski identitet, utemeljen na zajedničkom sjevernjačkom iskustvu i poistovjećivanjem s alpsko-padskim područjem. Prva bitna razlika između operacionalizacije regionalnog identiteta u slučaju ovih dviju stranaka, očituje se, dakle, u činjenici da istrijanstvo ima povijesne korijene, dok padanstvu takvo historijsko utemeljenje nedostaje. Nadalje, prostor na koji se odnosi istrijanski identitet, odnosno prostor u koji Istarski demokratski sabor upisuje političko i kulturno značenje te time konstruira regionalni teritorij s pripadajućim identitetom, značajno je manji od Padanije, koja obuhvaća trećinu talijanskog državnog teritorija i gotovo polovicu talijanskog stanovništva. Konstrukcija obaju regionalnih identiteta, istrijanskog i padanskog, počiva na svjesnoj hibridnosti, no ta hibridnost je puno kompleksnija i obuhvatnija u sjevernotalijanskom slučaju gdje padanstvo predstavlja transregionalni identitet koji obuhvaća različite sjevernjačke regionalne tradicije i identitete, dok u slučaju Istre istrijanski identitet obuhvaća znatno manje različitih tradicija i kulturnih elemenata, što njegovu operacionalizaciju čini politički i društveno jednostavnijom. U oba slučaja moguće je primijetiti kako je poticaj za procvat regionalnog identiteta dala i činjenica da je preuzima funkciju obrane (nedavno) stečenog

ekonomskog prosperiteta. U istarskom slučaju radi se o prosperitetu temeljenom na turizmu, koji ugrožava Domovinski rat i priljev prognanika i izbjeglica, dok je u padanskom slučaju riječ o prosperitetu temeljenom na specijaliziranim industrijskim pogonima u vlasništvu malih (obiteljskih) i srednjih poduzetnika. Također, u oba slučaja regionalni se identitet pojavljuje kao odgovor na korjenite društvene i političke promjene (kraj *pentapartita* u Italiji, kraj samoupravnog socijalizma u Hrvatskoj) koje redefiniiraju biračke preferencije. Službena ideologija Istarskog demokratskog sabora ističe multikulturalnost kao življenu stvarnost i politički ideal istarske regije, dok Sjeverna liga propagira kulturnu autentičnost talijanskog sjevera naspram juga zemlje, odnosno službenog talijanskog nacionalnog identiteta i središnje države koju personificira glavni grad Rim. Međutim, usprkos tome što na različit način grade kulturnu sliku o sebi i regiji koju žele predstavljati, za obje stranke i s njima povezan regionalni identitet presudna je uloga arhetipskog Drugog. Na temelju slike o Drugome (Balkan u istarskom slučaju, jug Italije u padanskom slučaju) gradi se slika o sebi kao kulturno i gospodarski naprednijem.

Tablica 32. Usporedba istrijskog i padanskog identiteta

Istarski demokratski sabor	Sjeverna liga
povijesni korijeni istrijanstva	padanstvo kao recentna inovacija
malen prostor kao temelj regionalnog identiteta	velik prostor kao temelj regionalnog identiteta
mala kulturna kompleksnost prostora	velika kulturna kompleksnost prostora
regionalizam kao obrana ekonomskog prosperiteta	regionalizam kao obrana ekonomskog prosperiteta
istrijanstvo kao novi identitetski okvir za birače koji se ne uspijevaju prepoznati u ekskluzivnoj hrvatskoj nacionalnoj matrici	padanstvo kao novi identitetski okvir za dezorijentirane bivše demokršćanske birače otuđene od središnje vlasti
regionalna multikulturalnost	sjevernjačka posebnost

Osim ovih značajki bitnih za operacionalizaciju regionalnih identiteta, sažetih u *tablici 32*, bitno je spomenuti još nekoliko. Naime, zbog recentnog (1970.-1980.) postizanja gospodarskog prosperiteta, ove dvije regije (Istra i Padanija) privlačne su doseljenicima. Istodobno je za kreiranje slike o sebi važno definiranje Drugoga i jasno odvajanje od njega. Istarski demokratski sabor ne bježi od naslijeđa povijesnih migracija (te prema tome prihvaća svoj hibridni kulturni identitet), dok Sjeverna liga sve migracije s juga na sjever tumači na negativan način, odnosno kao destabilizaciju lokalne i regionalne političke zajednice. Pa ipak,

baš kao što Sjeverna liga gradi svoj identitet na jasnom odvajanju Sjevera i Juga i na tezi da je sjever Italije kulturno bliži srednjoj i zapadnoj Europi te da baštini keltsku sjevernjačku, a ne rimsko-mediteransku kulturu, tako i Istarski demokratski sabor Istru i sebe definira kao Europu naspram Balkana te marginalizira one imigrante koje smatra nositeljima balkanske kulture koja je oprečna istrijanstvu. Prema tome, iako je Sjeverna liga doista naglašeno protuuseljenička i ksenofobna stranka, obje stranke svoj regionalni identitet barem djelomično vezuju i uz odbacivanje došljaka za koje smatraju da se ne „uklapaju“.

Zatim, treba istaći da je Urwinov (1982) argument o lingvističkoj razlici centra i periferije kao čimbeniku koji pospješuje razvoj i uspjeh regionalističkih političkih aktera samo djelomično potvrđen analizom slučajeva najistaknutijih regionalističkih stranaka u Europskoj uniji – Sjeverne lige i Istarskog demokratskog sabora. Naime, u istarskom slučaju jezična različitost (talijanski vs. hrvatski i čakavski vs. standardni hrvatski) omogućila je jasnu diferencijaciju i snažnije određivanje Istre kao zasebne regije. Dapače, inzistiranje na uvođenju dvojezičnosti na području cijele Istarske županije za Istarski demokratski sabor nije značilo samo naglašavanje vlastite potpore multikulturalnosti kao vrijednosti koja se promiče u suvremenoj, regionaliziranoj Europskoj uniji, već je značio i dodatno podcrtavanje razlike Istre od ostatka Hrvatske. U padanskom slučaju Sjeverna liga se našla pred problematičnom činjenicom da cijeli prostor sjeverne Italije ne pripada istom lingvističkom izričaju, već uključuje kako galo-italske govore, tako i od njih jasno odvojene frankoprovansalske i germanske (njemačke). U ranoj fazi (prije 1996. godine) Liga stavlja naglasak na dvojezične (lombardske i mletačke dijalektalne uz standardne talijanske) natpise, no želja za stvaranjem padanskog identiteta koji bi obuhvaćao sve pojedinačne regionalne i lokalne identitete na sjeveru Italije značila je potrebu djelomičnog odustajanja od isticanja lingvističkih razlika koje vrijede samo za dio Padanije. Pa ipak, granica između „zelene“ (i „plave“) zone na sjeveru Italije i „crvene“ zone u srednjoj Italiji u dobroj se mjeri poklapa s dijalektalnom granicom La Spezia-Rimini koja dijeli sjevernjačke galo-italske govore od firentinskih srednjotalijanskih idioma.

Zaključno se može reći da je Istarski demokratski sabor znatno uspješnije operacionalizirao regionalni identitet od Sjeverne lige, prije svega zbog činjenice da je prostor u koji se upisuje značenje i na temelju kojega se gradi teritorijalni identitet u istarskom slučaju zemljopisno manji i kulturno homogeniji od onog u sjevernoj Italiji, što je omogućilo lakšu promidžbu ideje o istrijanstvu, negoli ideje o padanstvu.

6. 3. Tri razine uspješnosti u provođenju *de facto* teritorijalnosti

Kao što je već ranije objašnjeno (potpoglavlje 2. 9.) uspjeh u provođenju *de facto* teritorijalnosti u ovom istraživanju promatra se na dvije, odnosno tri razine. Na prvoj razini promatra se mogućnost regionalističke stranke da u promatranom razdoblju neprekidno osvaja barem po jedan mandat u predstavničkim tijelima regija koje želi predstavljati, odnosno koje smatra dijelom područja na temelju kojega gradi svoj regionalni identitet. Na drugoj razini promatra se mogućnost regionalističke stranke da u razdoblju od 1990. do 2010. godine unutar regije koju želi predstavljati barem u jednom izbornom ciklusu participira u izvršnoj vlasti. Treća razina odnosi se na postizanje statusa predominantne stranke, odnosno sposobnost regionalističke stranke da u tri uzastopna izborna ciklusa osvoji apsolutnu većinu mandata. Odabir izbornih rezultata koji su uzeti u obzir u promatranju ove tri razine uspješnosti u skladu je s važnošću pojedinih izbornih razina za vrednovanje uspjeha Istarskog demokratskog sabora. Prema tome, kao što je već spomenuto u poglavlju 4, za istarski slučaj najvažniji su županijski izbori, odnosno gradski i općinski izbori u Istarskoj i Primorsko-goranskoj županiji, dok su za padanski slučaj najvažniji regionalni izbori u regijama Dolini Aosta, Pijemontu, Liguriji, Lombardiji, Venetu, Tridentu-Južnom Tirolu, Furlaniji-Julijskoj Krajini, Emiliji-Romagni, Toskani, Umbriji i Markama. Premda provincijski izbori ne čine politički važnu izbornu razinu u Italiji te stoga nisu zasebno razmatrani u ovom istraživanju, kartografski rezultati regionalnih izbora nadopunjeni su prikazom onih provincija u kojima je Sjeverna liga u svim promatranim izbornim ciklusima osvajala barem po jedan mandat. Također, u obzir su uzeti samo rezultati u onim samoupravnim jedinicama koje su stranke definirale kao dio svoje regije, dok su zanemareni rezultati izvan teritorija regije.

Tablica 33. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na županijskim izborima 1993.-2009.

Županija	1993.	1997.	2001.	2005.	2009.	Prosjek
Istarska	35 (87,5%)	26 (65%)	28 (68,3%)	20 (48,8%)	21 (51,2%)	26 (64,2%)
Primorsko-goranska	3 (7,5%)	1 (2,5%)	2 (4,9%)	2 (4,9%)	1 (2,5%)	1,8 (4,5%)

Izvor: izračun autora

Tablica 34. Uspjeh Istarskog demokratskog sabora na lokalnim izborima 1993.-2009.¹⁵⁹

Grad/općina	1993.	1997.	2001.	2005.	2009.	Prosjek
Bale	7 (43,8%)	7 (43,8%)	3 (27,3%)	2 (18,2%)	2 (18,2%)	4,2 (30,3%)
Barban	12 (75%)	8 (50%)	4 (36,4%)	2 (18,2%)	3 (27,3%)	5,8 (41,4%)
Brtonigla	15 (93,6%)	10 (62,5%)	7 (63,6%)	5 (45,5%)	7 (63,6%)	8,8 (65,8%)
Buje	21 (80,8%)	16 (61,5%)	8 (53,3%)	8 (53,3%)	4 (26,6%)	11,4 (55,1%)
Buzet	24 (92,3%)	17 (65,3%)	7 (53,8%)	6 (46,2%)	9 (69,2%)	12,6 (65,4%)
Cerovlje	13 (81,3%)	12 (75%)	5 (45,5%)	4 (36,4%)	6 (54,5%)	8 (58,5%)
Cres	4 (25%)	6 (30%)	3 (20%)	1 (6,6%)	-	2,8 (16,3%)
Fažana	*	*	5 (38,5%)	6 (46,2%)	5 (45,5%)	5,3 (43,4%)
Funtana	*	*	*	*	4 (36,4%)	4 (36,4%)
Gračičće	12 (85,7%)	10 (62,5%)	4 (36,4%)	8 (72,7%)	7 (63,6%)	8,2 (64,2%)
Grožnjan	15 (93,6%)	14 (87,5%)	9 (81,8%)	9 (81,8%)	9 (81,8%)	11,2 (85,3%)
Kanfanar	12 (75%)	7 (43,8%)	6 (46,2%)	5 (38,5%)	5 (38,5%)	7 (48,4%)
Karolja	*	8 (50%)	5 (45,5%)	4 (36,4%)	3 (27,3%)	5 (39,8%)
Kaštelir-Labinci	*	11 (68,8%)	6 (54,5%)	7 (63,6%)	7 (63,6%)	7,8 (50,1%)
Kršan	15 (93,6%)	11 (68,8%)	7 (53,8%)	6 (40%)	3 (20%)	8,4 (55,2%)
Labin	24 (92,3%)	16 (61,5%)	9 (60%)	7 (46,6%)	9 (47,4%)	13 (61,6%)
Lanišće	11 (68,8%)	8 (50%)	4 (36,4%)	3 (27,3%)	3 (27,3%)	5,8 (42%)
Ližnjan	14 (87,5%)	10 (62,5%)	4 (36,4%)	5 (45,5%)	6 (54,5%)	7,8 (57,3%)
Lovran	9 (56,3%)	9 (45%)	3 (23,1%)	2 (15,4%)	2 (15,4%)	5 (31%)
Lupoglav	12 (75%)	12 (75%)	5 (45,5%)	5 (45,5%)	6 (54,5%)	7,2 (59,1%)
Mali Lošinj	4 (25%)	3 (15%)	1 (7,7%)	0	1 (6,6%)	1,8 (10,9%)
Marčana	15 (93,6%)	11 (68,8%)	8 (61,5%)	7 (53,8%)	5 (45,5%)	9,2 (64,6%)
Matulji	10 (62,5%)	8 (50%)	6 (40%)	4 (26,6%)	2 (13,3%)	6 (38,5%)
Medulin	14 (87,5%)	10 (62,5%)	5 (30%)	3 (20%)	3 (20%)	7 (44%)
Mošćenička Draga	6 (37,5%)	4 (25%)	0	0	0	2 (12,5%)
Motovun	10 (62,5%)	10 (62,5%)	6 (54,5%)	9 (69,2%)	6 (46,2%)	8,2 (59%)
Novigrad	13 (81,3%)	18 (75%)	7 (46,6%)	12 (80%)	10 (66,6%)	12 (69,9%)
Opatija	20 (76,9%)	15 (60%)	8 (42,1%)	4 (21%)	2 (10,5%)	9,8 (42,1%)
Oprtalj	15 (93,6%)	20 (100%)	7 (63,6%)	6 (46,2%)	3 (27,3%)	10,2 (66,1%)
Pazin	19 (73,1%)	17 (65,3%)	6 (46,2%)	5 (38,5%)	3 (23,1%)	10 (49,2%)
Pižan	16 (100%)	8 (50%)	5 (45,5%)	4 (36,4%)	4 (36,4%)	7,4 (53,7%)
Poreč	23 (88,5%)	19 (73,1%)	11 (57,9%)	10 (52,6%)	13 (68,4%)	15,2 (68,1%)
Pula	23 (88,5%)	15 (46,9%)	10 (41,6%)	11 (42,3%)	8 (32%)	13,4 (50,3%)
Raša	15 (93,6%)	12 (75%)	6 (46,2%)	6 (46,2%)	6 (46,2%)	9 (61,4%)
Rovinj	23 (88,5%)	17 (65,3%)	10 (52,6%)	13 (68,4%)	15 (78,9%)	15,6 (70,7%)
Sveta Nedelja	16 (100%)	11 (68,8%)	6 (40%)	2 (13,3%)	3 (20%)	7,6 (46,4%)
Sveti Lovreč	15 (93,6%)	12 (75%)	8 (72,7%)	6 (54,5%)	4 (36,4%)	9 (66,4%)
Sveti Petar u Šumi	9 (56,3%)	5 (31,3%)	3 (27,3%)	1 (9,1%)	2 (18,2%)	4 (28,4%)
Svetvinčenat	13 (81,3%)	14 (87,5%)	7 (46,6%)	4 (30,8%)	6 (46,2%)	8,8 (58,6%)
Tar-Vabriga	*	*	*	*	6 (54,5%)	6 (54,5%)
Tinjan	14 (87,5%)	12 (75%)	5 (45,5%)	3 (27,3%)	2 (28,6%)	7,2 (52,8%)
Umag	15 (93,6%)	17 (70,8%)	11 (57,9%)	7 (36,8%)	7 (36,8%)	11,4 (59,2%)
Višnjan	14 (87,5%)	12 (75%)	6 (54,5%)	5 (45,5%)	5 (45,5%)	8,4 (61,6%)
Vižinada	14 (87,5%)	20 (100%)	5 (45,5%)	4 (36,4%)	5 (45,5%)	9,6 (63%)
Vodnjan	15 (93,6%)	10 (62,5%)	7 (53,8%)	7 (53,8%)	7 (53,8%)	9,2 (63,5%)
Vrsar	13 (81,3%)	9 (56,3%)	7 (46,6%)	7 (46,6%)	6 (46,2%)	8,4 (55,4%)
Žminj	14 (87,5%)	11 (68,8%)	7 (46,6%)	6 (40%)	5 (45,5%)	8,6 (57,7%)

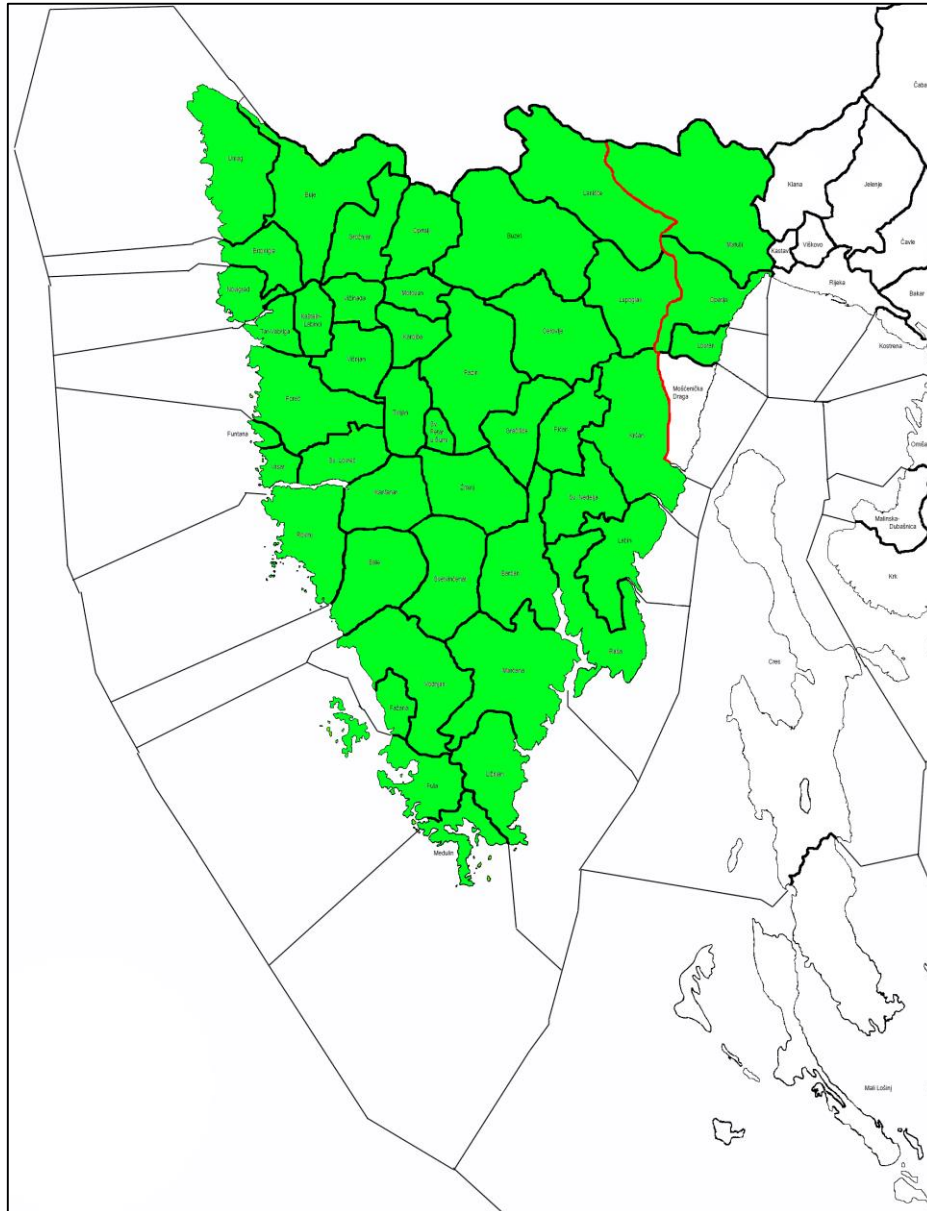
Izvor: izračun autora

¹⁵⁹ Zvezdicama su označeni nepostojeći rezultati budući da su pojedine općine osnovane nakon prvih lokalnih izbora 1993. godine.

Tablica 33 pokazuje kako na razini obiju županija koje tvore teritorij regije koju želi predstavljati, Istarski demokratski sabor u cijelom promatranom razdoblju uspijeva osvajati mandata. U obje županije lako je uočljiv silazni trend, odnosno kontinuirani pad mandata koji više izražen u Istarskoj negoli u Primorsko-goranskoj županiji. U Istarskoj županiji istarski regionalisti na svim županijskim izborima osvajaju izvršnu vlast te na svim izborima, osim onih održanih 2005. godine, osvajaju apsolutnu većinu mandata.

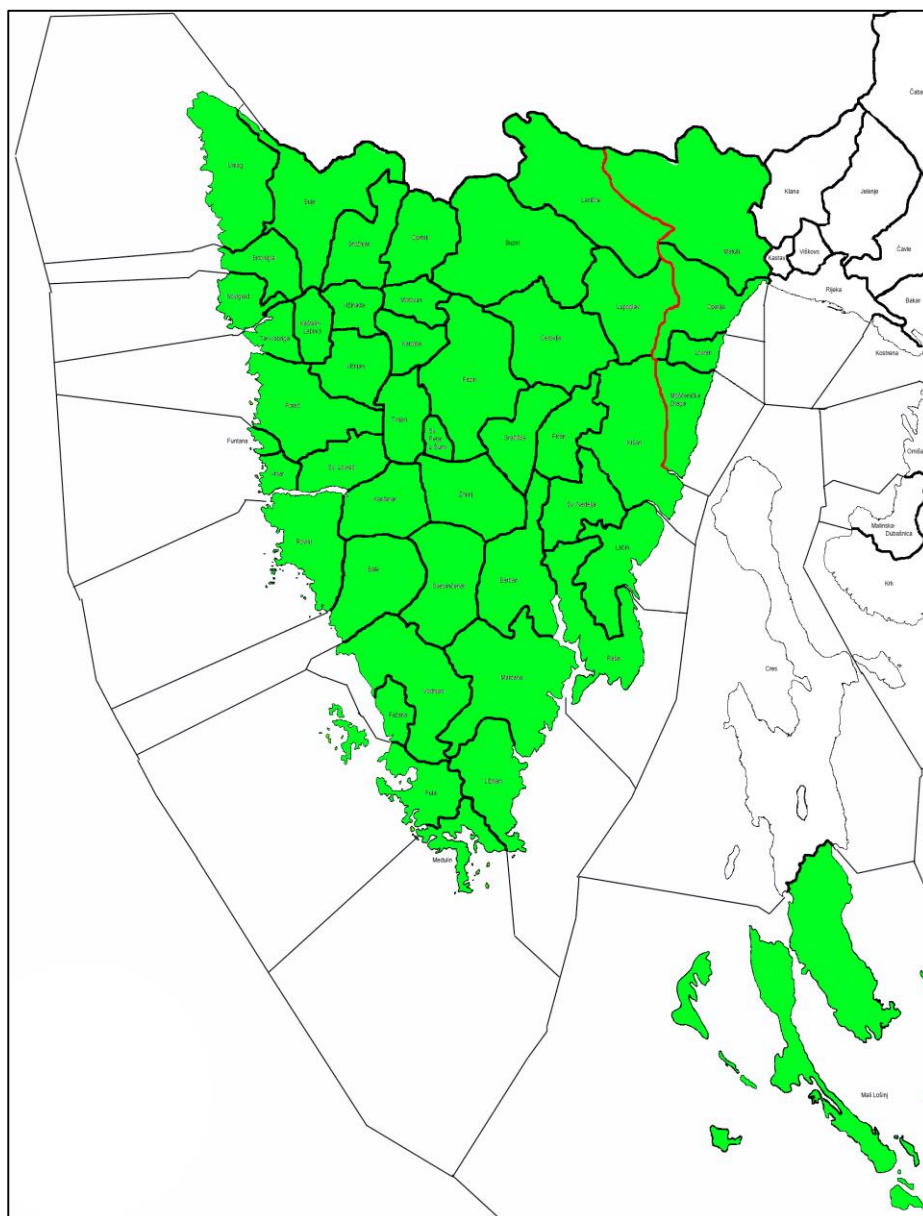
Prosječni udjel mandata u promatranom razdoblju značajno premašuje apsolutnu većinu mandata te je samo neznatno manji od dvotrećinske mandatne većine. Prema tome, moguće je ustvrditi da je na razini Istarske županije Istarski demokratski sabor bio uspješan u provođenju *de facto* teritorijalnosti na sve tri razine, dok je na razini Primorsko-goranskoj županiji bio uspješan samo na prvoj razini, a tek uvjetno i na drugoj, jer je uspio tek participirati u vladajućoj koaliciji predvođenom Socijaldemokratskom partijom Hrvatske, ali nije riječ o konkretnom obnašanju funkcija unutar županijske izvršne vlasti.

Tablica 34 pokazuje da je na lokalnim izborima 1993.-2009. Istarski demokratski sabor kontinuirano osvajao mandate u svim gradovima i općinama Istarske županije, dok u dva grada (Cres, Mali Lošinj) i jednoj općini (Mošćenička Draga) u Primorsko-goranskoj županiji nije uspio na svim izborima osvojiti barem po jedan mandat. Promotre li se prosjeci osvojenih udjela mandata za sve gradove i općine koje Istarski demokratski sabor smatra dijelom regije Istre, postaje izrazito zorno vidljiva dominacija na gotovo cijelom teritoriju. Raspon vrijednosti kreće se od 10,9 posto (Mali Lošinj) sve do 85,3 posto (Grožnjan), s time da sve tri mjere središnje tendencije premašuju 50 posto (aritmetička sredina – 51,8%, srednja vrijednost – 55,2% i najčešća vrijednost 61,6%), odnosno apsolutnu mandatnu većinu. U najvećem dijelu Istre u promatranom razdoblju istarski regionalisti samostalno obnašaju izvršnu vlast, uz sporadičnu suradnju s Hrvatskom narodnom strankom, Hrvatskim socijalno-liberalnim savezom i Hrvatskom seljačkom strankom i čestim koalicijama sa socijaldemokratima, posebice u Puli, Umagu i Oprtlju. Na Malom Lošinju se u početku (1993.) stranka uspijeva održati na vlasti uz pomoć Hrvatske narodne stranke i Hrvatskog socijalno-liberalnog saveza kao mlađih partnera, dok na Cresu ne uspijeva postići participaciju u izvršnoj vlasti. U Mošćeničkoj Dragi 1993. stranka kao mlađi partner neovisnoj općinskoj listi Antona (Tone) Rudana obnaša općinsku izvršnu vlast, no na idućim izborima (1997.) neovisna općinska lista samostalno osvaja apsolutnu većinu mandata te Istarski demokratski sabor prelazi u oporbu u kojoj će ostati i u kasnijem razdoblju.

Zemljovid 33. Gradovi/općine u kojima Istarski demokratski sabor kontinuirano osvaja mandate

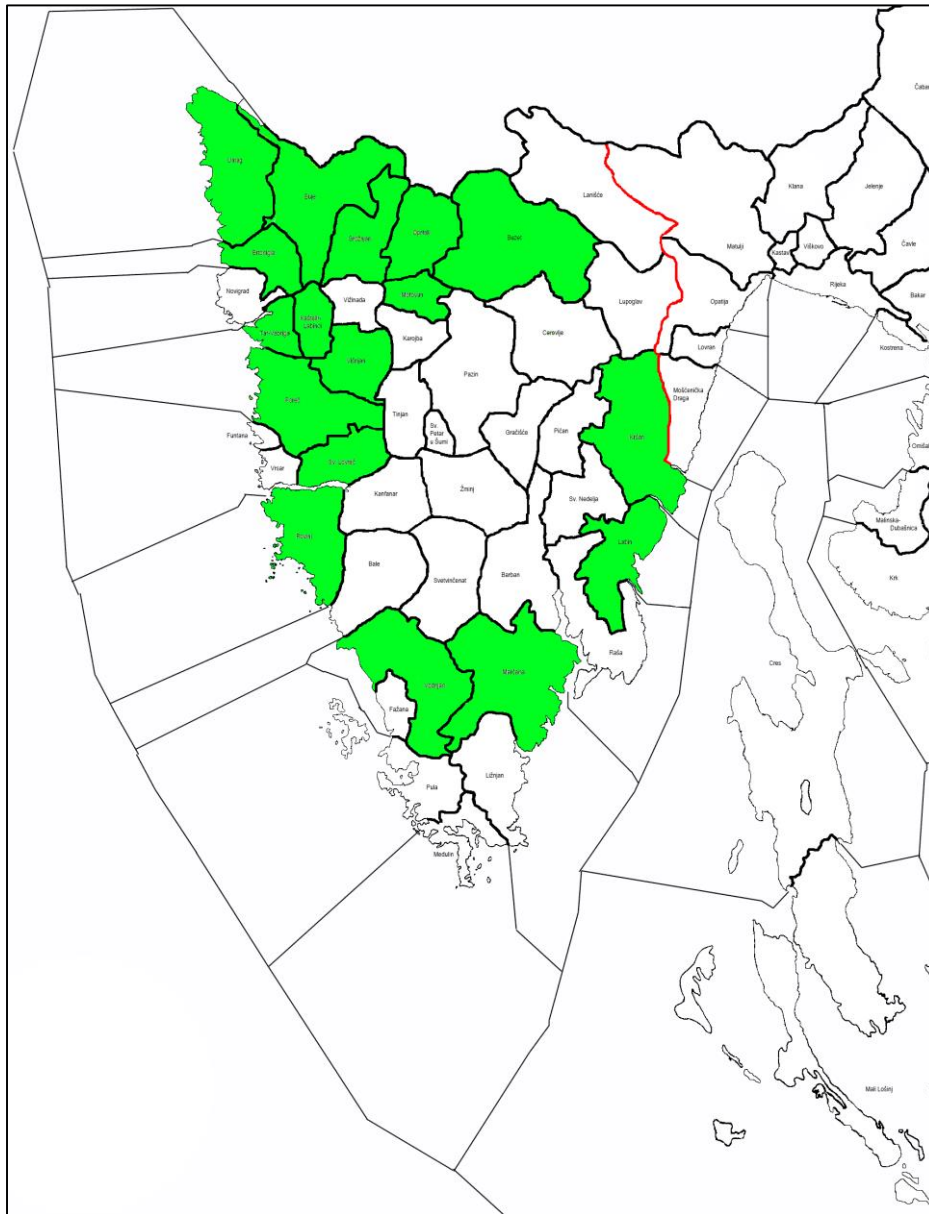
Dakle, Istarski demokratski sabor je prvu razinu *de facto* teritorijalnosti ostvario u svim gradovima i općinama koji čine istarsku regiju osim u Cresu, Malom Lošinj i Mošćeničkoj Dragi (44 od 47 gradova i općina, tj. 93,6 posto) (*zemljovid 33*). Na drugoj razini stranka u svim jedinicama lokalne samouprave, osim u gradu Cresu (46 od 47 gradova i općina, tj. 97,9 posto) (*zemljovid 34*), postiže participaciju u izvršnoj vlasti, s time da je na području Istarske županije u pravilu jedini ili glavni nositelj izvršne vlasti.

Zemljovid 34. Gradovi/općine u kojima Istarski demokratski sabor osvaja izvršnu vlast

Naposljetku, treća razina *de facto* teritorijalnosti, odnosno postizanje statusa predominantne stranke, u istarskom slučaju postignuta je u 17 od 47 gradova i općina koji čine istarsku regiju, odnosno u njih 36,2 posto. U sedam od devet gradova u Istarskoj županiji (77,8 posto), odnosno sedam od dvanaest (58,4 posto) gradova u cijeloj regiji Istri stranka je barem tri puta za redom osvajala natpolovičnu većinu mandata. Valja također napomenuti, kao što je i vidljivo iz *tablice 34*, da je broj općina i gradova u kojima je stranka u prosjeku postizala apsolutnu većinu mandata veći od broja općina i gradovima u kojima je stranka postigla status predominantne stranke, što svjedoči o kontinuiranom postizanju izrazito dobrih izbornih rezultata na gotovo cijelom prostoru istarske regije. Iz *zemljovida 35* moguće je

iščitati kako se gradovi i općine u kojima je Istarski demokratski sabor postigao status predominantne stranke nalaze prije svega na sjeverozapadu istarskog poluotoka i općenito u obalnom predjelu Istre. Također, radi se mahom o općinama i gradovima s iznadprosječnim udjelom kako talijanske manjine, tako onih građana koji se na popisu stanovništva izjašnjavaju u smislu regionalne pripadnosti, tj. Istrijana.

Zemljovid 35. Gradovi/općine u kojima je Istarski demokratski sabor predominantna stranka

Promotre li se prosjeci osvojenih udjela mandata za sve regije koje Sjeverna liga smatra dijelom Padanije (*tablica 35*), odmah se uočava razlika u uspjehu između sjeverne i srednje Italije. Raspon vrijednosti kreće se od 0,7 posto (Umbrija) do 17,7 posto (Lombardija),

srednja vrijednost iznosi 4,9 posto, a prosječna 7,04 posto, s time da najčešću vrijednost zbog veličine uzorka i načina raspršenosti nije moguće izračunati. U samo pet (Pijemont, Lombardija, Veneto, Trident-Južni Tirol i Furlanija-Julijska krajina) od jedanaest regija stranka je osvajala dvoznamenkasti postotak mandata, dok je prosječni dvoznamenkast rezultat u promatranom razdoblju imala u samo tri regije – Lombardiji, Venetu i Furlaniji-Julijskoj krajini. Nasuprot tome, u tri od četiri regije srednje Italije (Toskana, Umbrija, Marke), prosječni udjel mandata bio je ispod dva posto, a najčešći rezultat predstavljao je nula, odnosno potpuni izostanak osvojenih mandata. U pet od jedanaest regija (Pijemont, Ligurija, Lombardija, Veneto, Furlanija-Julijska krajina) stranka je u barem jednom sazivu regionalnog predstavničkog tijela ostvarila participaciju u izvršnoj vlasti, s time da je u Liguriji to bilo uvijek u svojstvu mlađeg partnera *Forzi Italiji* (tj. kasnije Narodu slobode), a u Lombardiji, ishodišnoj regiji padanskih regionalista, Sjeverna liga je postala stariji koalicijski partner i stranka iz čijih je redova izabran predsjednik regije (Roberto Maroni) tek 2013. godine, odnosno tri godine nakon promatranog razdoblja. Prvo čelno mjesto neke regije stranka je osvojila 1993. godine u Furlaniji-Julijskoj krajini, no taj početni uspjeh nije znala ponoviti. Na izborima 2010. godine Sjeverna liga po prvi put osvaja i mjesto predsjednika regije u Pijemontu i Venetu, s time da u Venetu postaje i pojedinačno najsnažnija stranka.

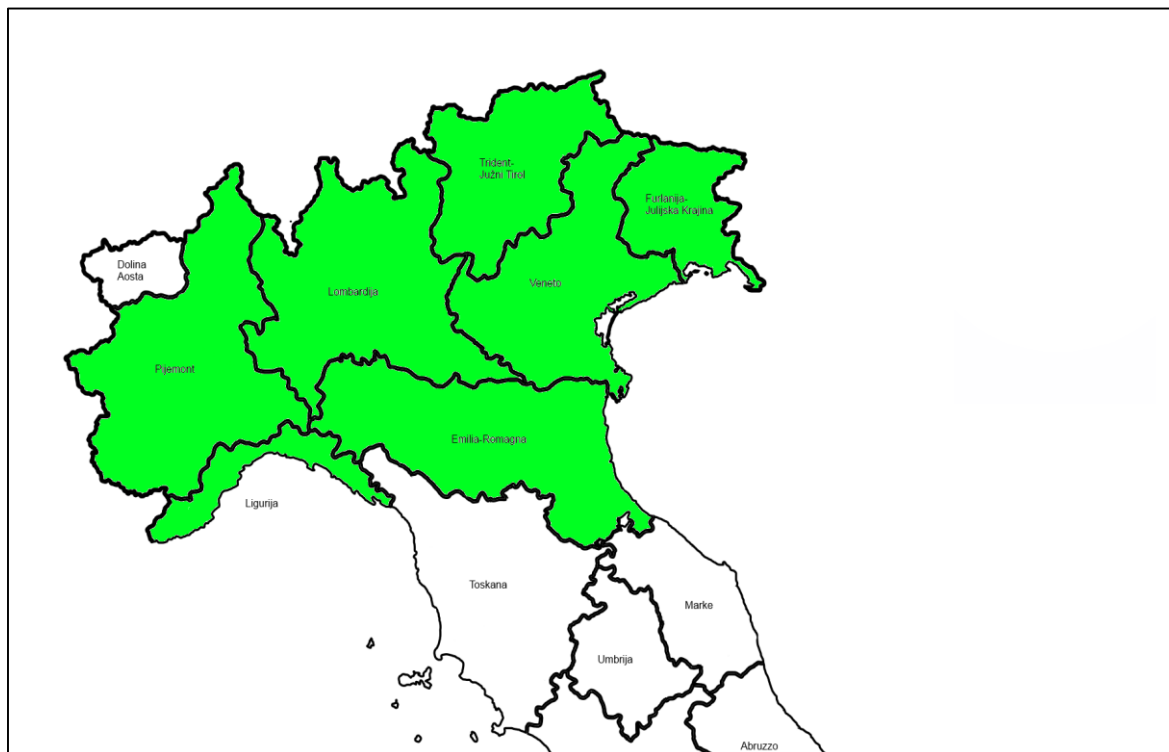
Tablica 35. Uspjeh Sjeverne lige na regionalnim izborima 1990.-2010.¹⁶⁰

Regija	1990.	1995.	2000.	2005.	2010.	Prosjek
Pijemont	3 (5%)	5 (8,3%)	3 (5%)	4 (6,3%)	11 (16,9%)	5,2 (8,3%)
Lombardija	15 (18,8%)	12 (13,3%)	10 (12,5%)	15 (18,7%)	20 (25%)	14,4 (17,7%)
Veneto	3 (5%)	9 (13,8%)	7 (11,6%)	11 (18,3%)	19 (31,6%)	9,8 (16,1%)
Ligurija	2 (5%)	2 (4,4%)	2 (5%)	1 (2,5%)	3 (7,5%)	2 (4,9%)
Emilia-Romagna	1 (2%)	1 (2%)	1 (2%)	3 (6%)	4 (8%)	2 (4%)
Toskana	0	0	0	0	3 (5,6%)	0,6 (1,1%)
Umbrija	0	-	0	-	1 (3,3%)	0,2 (0,7%)
Marke	0	0	0	0	2 (4,6%)	0,4 (0,9%)
Dolina Aosta	3 (8,6%)	0	-	-	-	0,6 (1,7%)
Trident-Južni Tirol	7 (10%)	3 (4,3%)	2 (2,8%)	7 (10%)	3 (4,3%)	4,4 (6,3%)
Furlanija-Julijska krajina	18 (30%)	12 (20%)	5 (8,3%)	8 (14%)	3 (6,1%)	9,2 (15,7%)

Izvor: izračun autora

¹⁶⁰ Crtnice označavaju izostale rezultate budući da na tim izborima stranka nije istaknula kandidaturu.

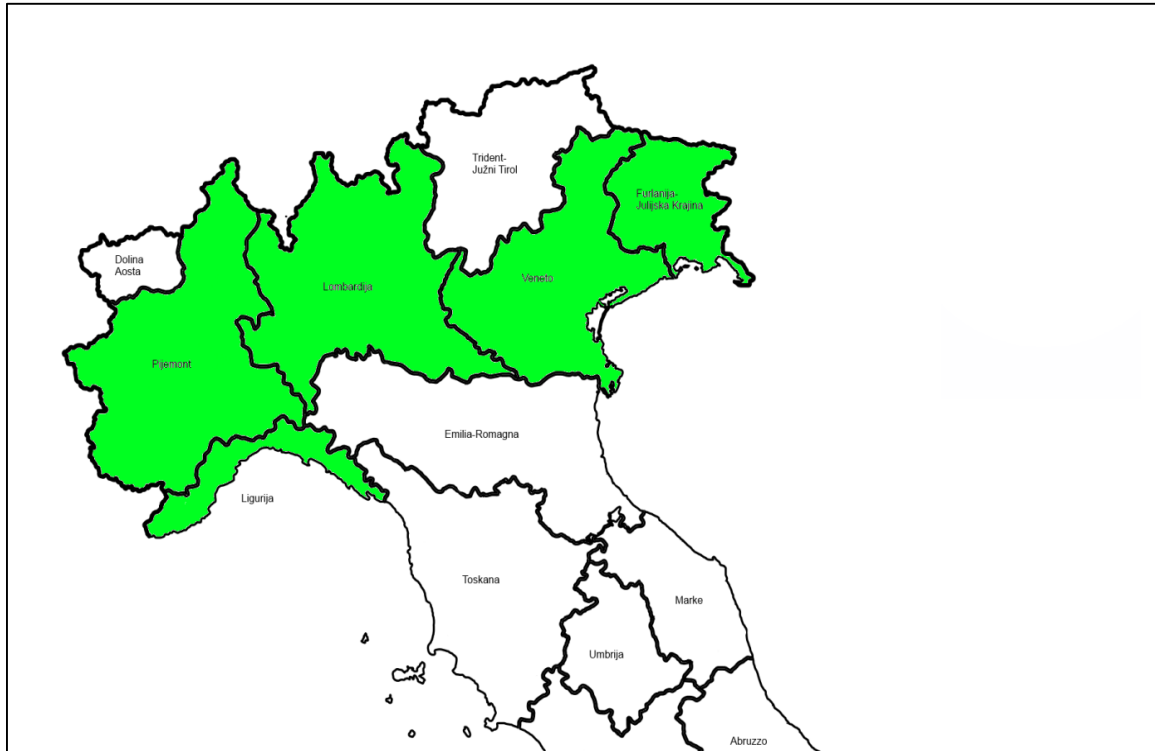
Sjeverna je liga u razdoblju od 1990. do 2010. godine u sedam od jedanaest (63,6 posto) sjevernotalijanskih regija kontinuirano osvajala mandate u regionalnim predstavničkim tijelima te time postigla prvu razinu *de facto* teritorijalnosti (*zemljovid 36*). Izuzme li se autonomna regija Trident-Južni Tirool, riječ je mahom o onim sjevernotalijanskim pokrajinama čiji lokalni jezični idiomi spadaju u galo-italsku skupinu talijanskih govora. Drugim riječima, doseg ostvarene prve razine *de facto* teritorijalnosti Sjeverne lige uvelike se poklapa s dijalektalnom granicom La Spezia – Rimini.

Zemljovid 36. Regije u kojima Sjeverna liga kontinuirano osvaja mandate

Zemljovid 37 prikazuje pak provincije u kojima je Sjeverna liga kontinuirano osvajala mandate, odnosno pojašnjava rezultate ostvarene na razini regionalnih predstavničkih tijela na nižoj razini kako bi se jasnije vidjela ona područja koja čine stranačke utvrde *legista*. Izuzmemo li Genovu, sve provincije u kojima je stranka kontinuirano osvajala mandate spadaju u već više puta (5. poglavlje) spomenuti podalpski luk koji se proteže od Kotijskih Alpa u Pijemontu, preko sjeverne Lombardije pa do Furlanije. Radi se o ukupno 15 od 64 provincije (23,4 posto) koje se nalaze unutar zamišljene padanske makroregije. Pokazalo se, dakle, da je *de facto* teritorijalnost na prvoj razini ostvarena isključivo u onim dijelovima sjeverne Italije koji od samih početaka stranke su snažna uporišta *legista* te dijele brojna

Julijskoj krajini i 31,6 posto 2010. godine u Venetu) dosegli nešto manje od jedne trećine ukupnih mandata. Prema tome, Sjeverna liga nije niti u jednoj od jedanaest regija sjeverne i srednje Italije uspjela postići treću razinu *de facto* teritorijalnosti, odnosno status predominantne stranke.

Zemljovid 38. Regije u kojima Sjeverna liga osvaja izvršnu vlast

6. 4. Čimbenici razlika u uspješnosti provođenja *de facto* teritorijalnosti

6. 4. 1. Regionalističke stranke i prilagodba izbornom sustavu

Izborni modeli jedan su od presudnih strukturnih čimbenika koji oblikuju obrasce izbornog natjecanja i stranačke sustave. Također, izborni modeli izravno mogu pogodovati odnosno odmagati jednoj ili više stranaka. Za uspjeh regionalističkih stranaka bitna je vješta prilagodba izbornom sustavu, pogotovu kada se izborni zakonodavstvo često mijenja. Svakoj regionalističkoj stranci bitno je da regija koju želi predstavljati bude, ako je to ikako moguće, okrupnjena u jednoj ili nekoliko izbornih jedinica kako bi se smanjilo propadanje regionalističkih glasova zbog učinaka izborne geografije. Također, za regionalističke stranke kojima je, poput Sjeverne lige, stalo do snažne predstavljenosti u nacionalnom parlamentu, bitno je da izborni model ne povlašćuje previše velike stranke i ne postavlja prevelike

prepreke (visok zakonski izborni prag i mali izborni okruzi) za osvajanje parlamentarnih mandata.

Istarski demokratski sabor u dva desetljeća uspješno se prilagođavao čestim promjenama izbornih modela kojima je vladajuća Hrvatska demokratska zajednica pokušavala za sebe izboriti što bolji rezultat, a donekle i izravno oslabiti upravo Istarski demokratski sabor kao naj snažnijeg regionalističkog političkog aktera. Segmentirani izborni model koji je primijenjen na parlamentarnim izborima 1992. i 1995. primjenjivan je i na županijskim, odnosno gradskim i lokalnim izborima 1993. i 1997. godine. Budući da je ranih 1990-ih, u vrijeme snažnog osipanja članstva bivšeg Saveza komunista Hrvatske, Istarski demokratski sabor jedini uspio organizacijski prodrijeti u svaki istarski grad i selo, u većinskom segmentu glasovanja u mnogim općinama istarski regionalisti bili su, uz ponekog nestranačkog kandidata, jedina politička opcija koja je istaknula kandidaturu te su tako pobjeđivali na „tihim izborima“ bez kompetitivnog okružja. Drugim riječima, Istarski demokratski sabor „ovladao“ je segmentiranim izbornim modelom u Istarskoj županiji na sličan način na koji je Hrvatska demokratska zajednica profitirala od istog izbornog modela na nacionalnoj razini. Stranka nije imala utjecaja na oblikovanje razmjernog izbornog modela već je tu promjenu prihvatila kao zadanu. Premda sadašnji razmjerni izborni model, donesen 1999. godine, istarski poluotok smješta u istu (VIII.) izbornu jedinicu s gradom Rijekom, čime se miješaju glasovi socijaldemokrata i istarskih regionalista, Istarski demokratski sabor i u ovom izbornom modelu uspijeva održati konstantu od tri do četiri saborska mandata po izbornom ciklusu. Stranka se dobro prilagodila razmjernom izbornom sustavu i na županijskoj, odnosno gradskoj i općinskoj razini. Pa ipak, razmjerni sustav omogućio je većem broju lista koje se natječu u Istarskoj županiji da prijeđu izborni prag, što je za posljedicu imalo opći trend smanjenja broja mandata koje osvaja Istarski demokratski sabor. U uvjetima razmjernog izbornog sustava istarski su regionalisti u liburnijskim gradovima i općinama u mnogo većoj mjeri bili prisiljeni na ulogu mlađeg partnera unutar širokih koalicija lijevog centra, što im osigurava vijećnička mjesta koja više nisu mogli samostalno osvojiti. Naposljetku, uvođenje izravnog izbora općinskih načelnika i gradonačelnika omogućilo je nizu lokalno poznatih pojedinaca, nositelja neovisnih lista, da dovedu u pitanje dominaciju Istarskog demokratskog sabora i osvoje izvršnu vlast. Ovo se uklapa u opći trend rasta broja nestranačkih općinskih načelnika i gradonačelnika u cijeloj zemlji nakon ove inovacije u izbornom zakonodavstvu.

Sjeverna liga je zahvaljujući svojim karizmatičnim i često kontroverznim čelnicima koji su prepoznatljiviji u lokalnoj zajednici profitirala od uvođenja kompenzacijskog kombiniranog sustava (*Mattarellum*), u kojemu su se tri četvrtine parlamentaraca birale u jednomandatnim

izbornim okruzima. Međutim, početkom 1990-ih godina kada je referendumskom inicijativom Marija Segnija ukinut dotadašnji razmjerni izborni sustav, Umberto Bossi je zajedno sa strankama *pentapartita* pokazivao snažno nezadovoljstvo i otpor mogućnosti napuštanja proporcionalnog izbornog sustava, smatrajući da će upravo pomak prema većinskom izbornom sustavu rezultirati smanjenjem mandata koje će Sjeverna liga moći osvojiti. Paralelno s promjenom izbornog sustava na nacionalnoj razini, uveden je i izravni izbor gradonačelnika i predsjednika provincija, što je Sjevernoj ligi omogućilo lakše ovladavanje lokalnom politikom u onim krajevima u kojima je imala koncentrirano biračko tijelo i prepoznatljive kandidate. To se, prije svega, odnosi na sjever (Varese, Como) i istok (Bergamo, Brescia) Lombardije i zapad Veneta (Verona, Padova, Vicenza). No uvođenje izravnog izbora predsjednika regija za vrijeme vlade lijevog centra (1996.-2001.), zajedno s premijским izbornim sustavom koji je jamčio stvaranje jasnih većina u regionalnim predstavničkim tijelima, prisililo je Sjevernu ligu na koaliranje. Samostalno, naime, nije mogla računati na osvajanje vlasti ni u jednoj sjevernotalijanskoj regiji. Kompenzacijski kombinirani izborni sustav potaknuo je stvaranje dvaju stranačkih blokova. Separatistički zaokret Sjeverne lige tijekom druge polovice 1990-ih godina značio je ostanak izvan obaju stranačkih blokova i put u izolaciju unutar stranačkog sustava. Prema tome, efekti izbornog sustava natjerali su padanske regionaliste da se na prijelazu u novo stoljeće vrata u žarište zbivanja obnovom koalicije s Berlusconijevom strankom, najprije na regionalnim izborima 2000., a onda i na parlamentarnim izborima 2001. godine. Premijski izborni sustav na nacionalnoj razini 2006. godine stvorio je Roberto Calderoni, ministar za pojednostavnjivanje propisa iz redova Sjeverne lige. Premda se padanskim regionalistima bila pružila rijetka prilika da jedna regionalistička stranka aktivno sudjeluje u kreiranju izbornog zakonodavstva, Calderoni se ubrzo odrekao svojeg djela, s obzirom da je ovaj izborni sustav prvenstveno koristio Berlusconiju, a ne toliko Sjevernoj ligi. Pa ipak, stranka se pokazala sposobnom postizati izborne uspjehe i unutar ovakvog izbornog modela.

Osim što je mogla samostalno kreirati aktualni izborni model (premijski izborni sustav), Sjeverna liga se u prilagodbi izbornom sustavu u Italiji razlikuje od Istarskog demokratskog sabora po tome što je pokazala sklonost izornoj ekstenzivnosti, odnosno raspršivanju svoje izborne aktivnosti i isticanja kandidature u što više regija, uključivši i one dijelove Italije koje ne smatra dijelom Padanije (primjerice Abruzzo i Sardinija). Ovakva kandidacijska praksa povezana je, s jedne strane, sa željom vrha stranke za što većim utjecajem na nacionalnu politiku (kako bi se odozgo mogao promicati federalizam), a s druge strane s predizbornim koalicijskim aranžmanima s Berlusconiem. Nasuprot tome, Istarski demokratski sabor

pokazao je sklonost izbornoj intenzivnosti, odnosno koncentriranju samo na one izborne jedinice koje se nalaze unutar onoga što stranka smatra istarskom regijom. Istarski regionalisti nakon kraja suradnje s drugim regionalistima 1995. godine prestaju s kandidaturama u izbornim jedinicama izvan matične regije te se strogo koncentriraju na održavanje i ojačavanje svojeg položaja u Istarskoj županiji i liburnijskom dijelu Primorsko-goranske županije. Na ruku Istarskom demokratskom saboru išla je i činjenica da granice izbornih jedinica iz 1992., 1995. i 1999. godine nisu u značajnoj mjeri izazvale fragmentiranje regionalističkog biračkog tijela na istarskom poluotoku. Istarski demokratski sabor sebe doživljava prvenstveno kao regionalističku stranku koja djeluje na regionalnoj razini, a tek posredno i kao regionalističku stranku koja je aktivna u nacionalnoj politici. Sjeverna liga pak sebe doživljava istodobno kao regionalističku stranku koja djeluje na sjeveru Italije, ali i kao federalističku stranku koja na što većem dijelu Italije pokušava zastupati federalističku agendu kao svoju viziju preobražaja čitave talijanske države.

Obje stranke su se dobro prilagodile višestrukim promjenama izbornog zakonodavstva na nacionalnoj i podnacionalnoj razini u Hrvatskoj i Italiji. Međutim, zbog različitog shvaćanja vlastite uloge u nacionalnoj politici stranke se razlikuju po stupnju izborne intenzivnosti, odnosno ekstenzivnosti, što rezultira različitim pretpostavkama za uspjeh u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti, kao što je sugerirano hipotezom (H_{P1}) o povezanosti prilagodbe izbornom sustavu i uspjeha u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti.

6. 4. 2. Regionalističke stranke i položaj u stranačkom sustavu

Regionalističke stranke u svojem pohodu na biračku naklonost i pokušaju ostvarivanja *de facto* teritorijalnosti na području koje smatraju svojom regijom djeluju unutar specifičnih okvira stranačkog sustava u kojemu djeluju. Narav stranačkog natjecanja uvelike određuje manevarski prostor regionalističkih stranaka, a njihov uspjeh ovisi o njihovom imidžu unutar stranačkog sustava, tj. uključenosti ili isključenosti iz stranačkog *mainstreama*. Istarski i padanski regionalisti u posljednja dva desetljeća uspjeli su opstati kao relevantne političke snage usprkos činjenici da se priroda hrvatskog i talijanskog stranačkog sustava značajno promijenila. Hrvatski stranački sustav prošao je put od inicijalnog dvostranačja, preko sustava s dominantnom strankom do umjereno polariziranog pluralizma, dok je talijanski stranački sustav u razdoblju 1992.-1994. doživio radikalnu promjenu, odnosno kraj središnje uloge

Demokršćanske stranke i peterostranačkog kartela te se počeo razvijati prema polariziranom bipolarizmu koji svoje jasne obrise dobiva 2006. godine.¹⁶¹

Istarski demokratski sabor nastaje 1990. godine u kontekstu (ponovne) uspostave višestranačja u Hrvatskoj, no isprva ostaje na margini stranačkog sustava. Marginalni status bio je povezan s dvama razlozima. Prvo, vodstvo stranke odlučilo je ne sudjelovati na izborima 1990. zbog nedovoljne organizacijske spremnosti. Drugo, izbori 1990. bili su stranački sraz oko jednoga dominantnog pitanja – budućeg statusa Hrvatske u Jugoslaviji ili izvan nje, a regionalistička pozicija činila je otklon od te dileme i stanovitu treću opciju, budući da je naglašavala regionalno, a ne nacionalno pitanje kao ključnu odrednicu političkog života. Prethodnica Sjeverne lige, Lombardska liga, postojala je još za vrijeme staroga peterostranačkog sustava 1980-ih godina, a upravo je Sjeverna liga bila jedan od aktera koji su pridonijeli rušenju Prve republike u Italiji. Međutim, premda je Sjeverna liga na prijelazu u 1990-e godine izronila kao snažna politička snaga koja je spremna preuzeti mjesto Demokršćanske stranke na sjeveru zemlje, radikalno, protusustavsko držanje i nastup podarili su joj imidž opasne stranke od koje druge stranke zaziru.

Istarski demokratski sabor od samih svojih početaka nije njegovao imidž radikalne, protusustavske stranke te je stalno pokušavao ublažavati svoju retoriku i objašnjavati i opravdavati svoje autonomističke i regionalističke programatske zamisli. Tijekom 1990-ih godina i dominacije Hrvatske demokratske zajednice, koja je pod predsjednikom Tuđmanom zagovarala čvrsto centralističko uređenje zemlje, stranka se oprezno kretala između zahtjeva za decentralizacijom, regionalizacijom i autonomijom kako se ne bi potpuno otuđila od ostatka stranačkog spektra. Upravo su jasna opreka i otpor službenoj politici centralizma pomogli stranci da se biračima nametne kao jasna alternativa stranci na vlasti i mobilizira istarske građane različitih političkih preferencija putem platforme zajedničke regionalističke (istrijske) agende. Premda su se ideje istarskih regionalista o regionalizaciji i autonomiji Istre tijekom 1990-ih u hrvatskoj javnosti, posebice u kontekstu Domovinskog rata, činile poprilično radikalnima, a Istarski demokratski sabor trpio optužbe ne samo vladajuće Hrvatske demokratske zajednice, već i glavne oporbene strane, Hrvatskog socijalno-liberalnog saveza, da je secesionistička, pa čak i iredentistička (talijanaška) stranka koja potkopava suverenost Hrvatske, nikada nije stekao status nepoželjne stranke koju se unaprijed isključuje iz koalicijskih pregovora. Pa ipak, potpuni ulazak Istarskog demokratskog sabora u stranački *mainstream* postignut je tek završetkom Domovinskog rata 1995. godine. Iste

¹⁶¹ O vrstama promjena stranačkog sustava vidjeti: Pennings i Lane, 1998.

godine, na prijevremenim parlamentarnim izborima istarski regionalisti ulaze u široku izbornu koaliciju (*Novi Sabor '95*) te time daju doprinos stvaranju oporbenog bloka koji će se nadmetati s vladajućom Hrvatskom demokratskom zajednicom. Važna uloga Istarskog demokratskog sabora u okrupnjavanju oporbe nastavila se i 1997. godine osnivanjem Porečke skupine s Hrvatskim socijalno-liberalnim savezom, Hrvatskom seljačkom strankom i Hrvatskom narodnom strankom. Prema tome, integriranje istarskih regionalista u stranački sustav bilo je praćeno i sve većom suradnjom s nacionalnim strankama, za razliku od isključive suradnje s regionalističkim strankama (Dalmatinska akcija, Primorsko-goranski savez) u ranim 1990-im godinama.

Nasuprot istarskim regionalistima, padanski regionalisti od samih početaka brižno gaje imidž radikalne stranke koja se jasno razlikuje od svih ostalih političkih stranaka. Protuimigrantska retorika omogućila je Sjevernoj ligi kratkoročno privlačenje dijela birača, no istodobno ju je svrstala među političke stranke koje se ne mogu doista obraćati čitavom biračkom tijelu, odnosno koje u startu ograničavaju vlastiti birački potencijal. Sukladno tome, Sjeverna liga se razvila u stranku koja se ne obraća svim stanovnicima sjevera Italije, već samo onima koji se uklapaju u ideju sjevernjačkog, padanističkog samosvjesnog građanstva koje počiva na malom i srednjem izvozno orijentiranom poduzetništvu koje useljenike s juga zemlje, a posebice one iz zemalja izvan Europske unije, doživljava kao prijatnu društvenoj i gospodarskoj stabilnosti. Također, secesionistički zaokret u drugoj polovici 1990-ih, koji je započeo proslavama padanske neovisnosti 1996. godine, značio je pomak prema rubu stranačkog ustavnog luka. U svojoj najradikalnijoj fazi, od 1996. do 2001. godine, Sjeverna liga otuđila se od velikog broja sjevernjačkih birača, ali i od drugih stranaka. Parlamentarni izbori 2001. i ponovna suradnja s Berlusconiem označili su stanovit povratak stranke u središte zbivanja i put prema *mainstreamu* stranačkog sustava nakon nekoliko godina provedenih „u divljini“. Kao što je vidljivo iz *tablice 36*, istarski i padanski slučaj razlikuju se ne samo prema položaju i imidžu stranke unutar stranačkog sustava, već i prema reakciji stranke na takav imidž. Naime, vodstvo Istarskog demokratskog sabora kontinuirano nastoji ublažavati imidž radikalne i opasne stranke. U zemlji čije je osamostaljenje pratio višegodišnji rat, optužbe za secesionizam mogu lako diskvalificirati neku političku stranku u javnosti te su se stoga istarski regionalisti stalno trudili svoju regionalističku agendu pokazati prihvatljivom i drugim strankama. Sjeverna liga je pak radikalni imidž kontinuirano koristila kako bi provocirala političke suparnike i naglašavala svoju posebnost i različitost od svih ostalih političkih stranaka. Budući da su upravo padanski regionalisti bili prva stranka koja je izronila nakon propasti starih stranaka *pentapartita*, Sjeverna liga se, bez obzira na negativni imidž

koji si je time priskrbila, nije libila zauzimati protusustavske stavove i otvoreno koketirati sa secesionizmom.

Tablica 36. Usporedba položaja u stranačkim sustavima

Istarski demokratski sabor	Sjeverna liga
imidž radikalne stranke jenjava 1995. godine	imidž radikalne stranke doseže vrhunac 1996.
stranka nastoji ublažavati svoj imidž	stranka nastoji šokirati i provocirati
stranka sebe doživljava kao modernizacijsku snagu	stranka sebe doživljava kao modernizacijsku snagu
stranka okuplja birače kroz oponiranje Hrvatskoj demokratskoj zajednici	stranka okuplja birače kroz oponiranje cijelom političkom sustavu
stranka surađuje sa svima koji mogu omogućiti ostvarenje regionalističke agende	stranka surađuje gotovo isključivo s Berlusconiem
nepouzdan koalicijski partner na državnoj razini	nepouzdan koalicijski partner na državnoj razini

Premda se razlikuju prema svojem položaju unutar stranačkog sustava i imidžu koji projiciraju u javnost, Istarski demokratski sabor i Sjeverna liga na jednak način doživljavaju sebe kao modernizacijske snage, odnosno stranke koje su prve prepoznale duh vremena i ponudile biračima nove političke sadržaje koji korespondiraju sa suvremenim društvenim izazovima. Naime, obje regionalističke stranke smatraju da su upravo one prve prepoznale važnost supsidijarnosti i decentralizacije unutar procesa europskih integracija (iako se Sjeverna liga kasnih 1990-ih preobrazila u euroskeptičnu stranku) te predstavljaju one snage koje promiču ekonomske slobode. Usprkos različitim članstvima u europskim stranačkim federacijama - istarski regionalisti su kontinuirano članovi Saveza liberala i demokrata za Europu (ALDE), dok su padanski regionalisti nakon početnog članstva u regionalističkom Europskom slobodnom savezu (EFA) izašli iz europskih stranačkih asocijacija - obje stranke su po svojem samorazumijevanju liberalne, odnosno čine spoj liberalizma i regionalizma.¹⁶²

Nakon izbora 1990., a posebice nakon izbora 1992. godine, stranački sustav u Hrvatskoj oblikuje se oko Hrvatske demokratske zajednice kao premoćnog aktera koji određuje dinamiku stranačkog natjecanja. Ova činjenica utjecala je na širenje regionalističke politike u Istri paralelno s oponiranjem stranci na vlasti. Istarski je demokratski sabor, dakle, mobilizirao istarske birače oko suprotstavljanja Hrvatskoj demokratskoj zajednici, a istodobno s time proširio svoj utjecaj i na one birače koji isprva nisu bili regionalistički

¹⁶² Sjeverna liga je od 2011. godine članica euroskeptičnog Pokreta za Europu sloboda i demokracije (MELD).

nastrojeni. Sjeverna liga je pak doživjela svoj uspon urušavanjem starog stranačkog sustava na prijelazu iz osamdesetih u devedesete godine prošlog stoljeća. Međutim, iako su padanski regionalisti uvelike naslijedili demokršćansku biračku bazu na sjeveru Italije (posebice u lombardskim i mletačkim provincijama), Sjeverna liga nije mobilizirala svoje birače samo na potkopavanju dominacije Demokršćanske stranke, već na oponiranju političkom establišmentu u glavnom gradu Rimu, peterostranačkom sustavu kojega su karakterizirali klijentelistički odnosi i korupcija te naposljetku na otporu cijelom političkom sustavu. Drugim riječima, padanski regionalizam u sebi ne nosi samo otpor jednoj političkoj opciji, već iskazuje želju za sveobuhvatnom reformom čitave talijanske države, pa i samog koncepta Italije kao takve.

Sukladno svojoj politici otvorenosti prema svim biračima koje je moguće smjestiti pod istrijanski „kišobran“, istarski regionalisti u dva desetljeća djelovanja pokazali su spremnost i sposobnost suradnje i koaliranja s gotovo svim strankama, osim stranaka pravaškog predznaka zbog njihovog etatističkog, proturegionalističkog stajališta. Suradnja sa svima koji mogu pripomoći u ostvarenju regionalističke agende posebno se očitovala nakon izbora 2003. i povratka na vlast Hrvatske demokratske zajednice u reformiranom, proeuropskom ruhu. Neformalna suradnja i dobri odnosi dviju stranaka, posebice čelnika stranaka Ivana Jakovčića i Ive Sanadera, pokazala je spremnost Istarskog demokratskog sabora da prihvati kooperaciju oko tema od zajedničkog interesa (proces pristupanja Hrvatske Europskoj uniji), koje su pak povezane s ostvarenjem regionalističke agende (europske integracije kao plodno tlo za realizaciju regionalističkih zamisli). Za razliku od istarskih regionalista, Sjeverna liga je svojim protuimigrantskim stavovima i ekskluzivističkim tumačenjem sjevernjačkog identiteta koji ne uključuje doseljenike s juga Italije suzila krug mogućih političkih partnera. Od ulaska Silvija Berlusconi u politiku, Sjeverna liga je gotovo isključivo surađivala s njegovom strankom, a tek posredno, u okviru koalicije desnog centra i temeljem zajedničkih protuuseljeničke politike, i s Nacionalnim savezom.

Obje stranke pokazale su se kao nepouzdana koalicijski partneri na nacionalnoj razini koji će svoje regionalističke interese uvijek pretpostaviti očuvanju kohezije izvršne vlasti i parlamentarne većine koja ju podupire. No, dok je Istarski demokratski sabor uvijek jasno pokazivao da mu je regionalna (županijska) razina vlasti bitnija (i za opstanak i uspjeh stranke presudna) od nacionalne, Sjeverna liga je participaciju u izvršnoj vlasti na nacionalnoj razini smatrala ključnim čimbenikom u ostvarenju regionalističke agende i uspjeha u preobrazbi talijanske države u smjeru federalizma. Iz ovakvog različitog shvaćanja vlastite uloge proizlazi i činjenica da su parlamentarni izbori za padanske regionaliste u najmanju ruku

jednako važni, ako ne i važniji od regionalnih, dok su za istarske regionaliste županijski, gradski i općinski izbori presudni, a parlamentarni tek od sekundarne važnosti. Istarski demokratski sabor je stranka koja nevoljko sudjeluju u državnoj vlasti i koja je stalno oscilirala između suradnje s drugim regionalističkim strankama i stvaranja širokog stranačkog bloka koji bi potaknuo reformu regionalne i lokalne samouprave i unilateralnog djelovanja. Participacija u nacionalnoj izvršnoj vlasti iz vizure stranke tek je „nužno zlo“ u ostvarenju istarskih interesa. Sjeverna liga pak sebe istodobno doživljava kao regionalističku (padanističku), ali i kao nacionalnu (federalističku) stranku te je stoga participacija u izvršnoj vlasti na nacionalnoj razini neraskidivo povezana s borbom za ostvarenje sjevernjačke regionalističke agende.

Komparacija pozicioniranja Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige unutar hrvatskoga i talijanskog političkog sustava pokazala je da su istrijski regionalisti uspjeli u obraćanju cijelom biračkom tijelu u regiji te omogućili suradnju s različitim političkim opcijama koje mogu pomoći u ostvarenju regionalističke agende, dok je Sjeverna liga svojim protusustavskim i protuuseljeničkim stavovima bitno suzila kako birački potencijal tako i koalicijski potencijal te zato nije uspjela postati sjevernjačkom *catch-all* strankom. Stoga je moguće zaključiti kako se predložena hipoteza (H_{P2}), koja tvrdi da ekstremistička stajališta umanjuju potencijal regionalističke stranke da bude prihvatljiva cijelom biračkom tijelu u regiji koju želi predstavljati, pokazala točnom. Zaključno valja naglasiti da je na veći uspjeh Istarskog demokratskog sabora od Sjeverne lige utjecala i činjenica da je hrvatski stranački sustav mnogo stabilniji od drugih postkomunističkih stranačkih sustava, dok je talijanski stranački sustav izrazito nestabilan u usporedbi s drugim starim članicama Europske unije.¹⁶³

6. 4. 3. Regionalističke stranke i upravna podjela zemlje

Upravna podjela zemlje utvrđuje okvir djelovanja regionalističkih stranaka i bitno određuje njihov manevarski prostor. Ako granice samoupravnih jedinica bitno odstupaju od zamišljenih granica regije koju regionalistička stranka želi zastupati, stranka će imati više problema u prostornom okrupnjivanju vlastitog biračkog tijela i sprječavanju „utapanja“ „svojih“ glasova u masi glasova za nacionalne stranke.

¹⁶³ O visokoj volatilnosti i slaboј stranačkoј identifikaciji u postkomunističkim članicama Europske unije vidjeti: Mair, 1997; Webb i White, 2007. Hrvatska se, prema Merkelu (2011: 402) 2005. godine (početak pregovora o članstvu u Europskoj uniji), nalazila na visokom četvrtom mjestu (iza Mađarske, Češke i Slovenije) po stupnju predstavničke konsolidacije u postkomunističkoј Europi.

Iako mu se isprva oštro protivio i premda nije uspio postići spajanje cijele istarske regije u jednu upravnu cjelinu, Istarski demokratski sabor je izrazito profitirao upravo od uvođenja županijskog sustava 1992. godine. Stranka je odmah nakon proglašenja granica županija počela osporavati podjelu Istre na Istarsku i Primorsko-goransku županiju, odnosno zahtijevati pripojenje Opatije, Matulja, Lovrana i Mošćeničke Drage, kao i Cresa i Malog Lošinja (koje istarski regionalisti smatraju istarskim otocima), no morala je ubrzo ustuknuti zbog izostanka potpore bilo koje druge stranke, uključivši regionalistički Primorsko-goranski savez. Pred županijske i lokalne izbore na sjeverozapadu istarskog poluotoka osnovane su dvije nove općine, Kaštelir-Labinci i Karojba. Stvaranjem novih, manjih samoupravnih jedinica, izdvajanjem pojedinih naselja iz općine Motovun (Karojba) i grada Poreča (Kaštelir-Labinci) izolirana su uporišta Hrvatske demokratske zajednice u ovom dijelu Istre, a istodobno je ukupno biračko tijelo rascjepkano, što je omogućilo osvajanje mandata u općinskim vijećima s manjim potrebnim brojem glasova. Usitnjavanje jedinica lokalne samouprave nastavilo se 2001. s osnivanjem općine Fažana od dijelova grada Vodnjana te 2006. godine osnivanjem općine Funtana (prije dio općine Vrsar) i općine Tar-Vabriga (prije dio grada Poreča). Kod ove dvije općine također se radilo o pokušaju izoliranja uporišta Hrvatske demokratske zajednice, posebice u Funtani, koja je status općine dobila putem referenduma na razini mjesne zajednice.

Jedna od prepreka uspjehu Sjeverne lige bila je svakako i činjenica da je Padanija, koju želi predstavljati, podijeljena na čak deset regija. Premda padanski regionalisti nisu izravno utjecali na osnivanje novih provincija u sjevernoj Italiji, cjeplanje samoupravnih jedinica na manje dijelove imalo je pozitivan učinak na širenje izbornog uspjeha stranke. Godine 1992. na sjeveru Lombardije nastala je nova provincija Lecco odvajanjem dijela općina od postojećih provincija Como i Bergamo. Na taj način je od dijelova dviju provincija u kojima je Sjeverna liga već postizala dobre izborne rezultate stvorena i treća „zelena“ provincija. Osnivanjem provincije Monza i Brianza 2004. godine (prvo provincijsko vijeće izabrano je 2009. godine) periferna naselja odvojena su od grada Milana, a time i od birača lijevog usmjerenja, čime su stvorene pretpostavke za jačanje Sjeverne lige čiji bi se glasači do tada „utopili“ u masi urbanih milanskih glasova. Budući da se snažna uporišta *legista* nalaze u podalpskim, ruralnim predjelima, cjeplanje provincija u regiji Pijemont također je stvorilo pogodne uvjete za učvršćivanje prisutnosti Sjeverne lige. Tako je na sjeveru pijemontske regije 1992. godine, odvajanjem od provincije Vercelli, stvorena provincija Biella, a od gornjeg dijela provincije Novara nastala je provincija Verbanò-Cusio-Ossola. Novoosnovane provincije omogućile su već broj samoupravnih jedinica u kojima su koncentrirani birača Sjeverne lige.

Istarski demokratski sabor počeo je djelovati prije uspostave županijskog sustava na koji nije mogao utjecati, no ubrzo mu se prilagodio i prihvatio ga kao prednost, a ne zapreku. Sjeverna liga je nastala u okviru već definiranog sustava regija i provincija. Nije ga uspjela promijeniti, no osnažila je regije putem zakonskih promjena u smjeru federalizacije koje su donijele Berlusconijske vlade. Obje su stranke, dakle, prihvatile zadani upravni okvir i dobro mu se prilagodile, no Istarski demokratski sabor je uspio više koristiti izvući iz županijskog sustava. Prema tome, hipoteza (H_{P3}) da će razlika u prilagodbi regionalističke stranke uvjetima koje stvara upravna podjela zemlje utjecati na razliku u uspjeh u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti pokazala se ispravnom.

6. 4. 4. Organizacijska uspješnost regionalističkih stranaka

Bez uspjeha u proširenju stranačkih organizacijskih oblika na cijelo područje regije koju žele predstavljati i prodiranja bilo u ključne institucije u regije, bilo u sferu djelovanja civilnog društva, regionalističke stranke, kao politički akteri koji temelje svoje samorazumijevanje i identitet na osjećaju pripadnosti određenom jasno definiranom prostoru, ne mogu očekivati uspjeh u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti.

Istarski demokratski sabor je propuštanjem sudjelovanja na prvim višestranačkim izborima 1990. stvorio pretpostavke za polaganu izgradnju stranačke infrastrukture i mreže podružnica. Dvogodišnji period rasta i razvoja bez participacije u izbornim procesima (osim prijevremenih lokalnih izbora u Labinu 1991.) omogućio je stranci učvršćivanje položaja i stvaranje prepoznatljivog identiteta. Tijekom prve tri godine (do prvih županijskih izbora 1993. godine) stranka je, zahvaljujući neformalnim društvenim mrežama izraslih iz Udruženja obrtnika, ali i činjenici da je nekadašnja jedina legalna stranka (Savez komunista Hrvatske) ubrzano gubila članove koji su u velikoj mjeri prelazili u druge stranke, pa tako i u redove istarskih regionalista, uspjela proširiti svoje članstvo i organizacijske jedinice na području cijele istarske regije. Započevši organiziranje unutar stare (jugoslavenske) općinske podjele, Istarski demokratski sabor je osnovao devet zajednica podružnica (Bujština, Poreština, Rovinjština, Puljština, Pazinština, Labinština, Bužeština, Liburnija i Rijeka) koje se uvelike poklapaju sa starim općinskim granicama, ali i povijesnim cjelinama na istarskom poluotoku. Zajednica podružnica Rijeka jedina je stranačka organizacija koja se nalazi izvan onog prostora za koji stranka smatra da predstavlja teritorij regije Istre.

Sjeverna liga u svojoj organizacijskoj strukturi odražava svoju pluralnu, kompozitnu narav, odnosno činjenicu da je nastala spajanjem nekoliko regionalističkih liga nastalih tijekom

1980-ih godina na sjeveru Italije. Strategija širenja padanističkih stranačkih podružnica uključivala je, s jedne strane, prodiranje u sferu civilnog društva (kulturno-umjetnička i športsko-rekreativna društva), a s druge strane insceniranje prisutnosti putem organiziranja mimohoda i mitinga. Broj organizacijskih jedinica stranke ne poklapa se potpuno s brojem sjevernotalijanskih regija. Naime, premda regija Padanija obuhvaća jedanaest sjevernotalijanskih pokrajina (regija), stranačka struktura Sjeverne lige sastoji se od četrnaest regionalnih podružnica (Dolina Aosta, Pijemont, Ligurija, Lombardija, Veneto, Trident, Južni Tirol, Furlanija, Trst, Emilia, Romagna, Toskana, Umbrija i Marke). Ovakva podjela podružnica pokazuje želju stranke da bude što autentičnija i da se približi regionalistički nastrojenim biračima tako da potvrđuje pojedine regionalne identitete osnivanjem zasebnih podružnica koje se ne poklapaju sa službenim administrativnim granicama regija. Također, Sjeverna liga je u želji da što više utječe i na nacionalnu politiku i mobilizira federalističke sentimente i onkraj padanskog identiteta počela osnivati podružnice i u onim dijelovima Italije koji se ne ubrajaju u Padaniju, primjerice na otoku Sardiniji ili u regiji Abruzzo (sjeverni dio južne Italije).

Usporedba organizacijskih profila dviju stranaka ukazuje da stranački ustroj u istarskom slučaju odražava činjenicu da su istarski regionalisti rano, 1993., tri godine nakon osnivanja stranke, došli na vlast na regionalnoj (županijskoj) razini te su stoga uspjeli ovladati regionalnim institucijama i podrediti ih stranačkim interesima, dok stranački ustroj u padanskom slučaju pokazuje snažne populističke elemente i protusustavsku narav padanskih regionalista koji se očituju u istodobnom postojanju uskog kruga svjetonazorski vrlo „provjerenih“ članova i mnogobrojnih aktivista koji su zaduženi za prodiranje u različite sfere društvenog života u lokalnoj zajednici. Kod Istarskog demokratskog sabora postoji isprepletenost gospodarskih, upravnih i političkih funkcija jer je stranka kolonizirala regionalne (županijske) institucije te zapravo postala na regionalnoj razini ekvivalent „državne stranke“. Sjeverna liga, koja u samorazumijevanju više ističe identitet pokreta nego političke stranke, ima čvrstu kadrovsku jezgru, a prisutnost u svim dijelovima Padanije u javnosti i medijima potencira i inscenira masovnim manifestacijama kojima je cilj predstaviti stranku kao nezaobilazan element društvene i političke stvarnosti sjeverne Italije i jedini autentični iskaz sjevernjačke kulture.

Istarski demokratski sabor je u razdoblju 1990.-2010. uspio organizacijski pokriti cijelu regiju koju želi predstavljati i održati kontinuiranu prisutnost u svim gradovima i općinama, osim u gradu Cresu, utvrdi Hrvatske narodne stranke, u kojemu 2009. godine uopće nije istaknuo kandidaturu za gradsko vijeće i gradonačelnika. Sjeverna liga, čija se organizacijska

struktura uvelike oslanja na prethodnu organizacijsku strukturu Lombardske lige i srodnih liga nastalih tijekom 1980-ih godina, u razdoblju 1990.-2010. uspjela je organizacijski pokriti cijeli prostor koji smatra dijelom Padanije, no nije uspjela održati kontinuiranu prisutnost u rubnim padanskim dijelovima, na kranjem sjeverozapadu i na jugu. Naime, na regionalnim izborima 2000., 2005. i 2010. godine nije uopće istaknula kandidaturu u autonomnoj regiji Dolina Aosta, a na regionalnim izborima 1995. i 2005. godine stranka nije participirala na izborima u srednjotalijanskoj regiji Umbriji.

Obje stranke su, usprkos nepostojanoj aktivnosti stranačkih podružnica u rubnim dijelovima regija koje žele predstavljati i unatoč različitim strategijama organizacijskog širenja, pokazale podjednak uspjeh u uspostavi organizacijske infrastrukture. Prema tome, hipoteza (H_{P4}) koja tvrdi da različite strategije organizacijskog širenja tijekom razvoja regionalističkih stranaka stvaraju povoljnije, odnosno nepovoljnije uvjete za ostvarivanje *de facto* teritorijalnosti nije izravno opovrgnuta, već se pokazalo da varijabla organizacijske uspješnosti nema značajan objasnidbeni potencijal u komparaciji različitog stupnja uspjeha provedbe *de facto* teritorijalnosti kod Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige.

6. 4. 5. Odnos prema glavnom koalicijskom partneru

Regionalističke stranke zbog svoje partikularističke naravi teško mogu postati velike stranke. Ako žele utjecati na nacionalnu politiku i na toj razini vlasti provoditi svoje regionalističke zamisli, moraju koalirati s nekom svjetonazorski srodnom, snažnom nacionalnom strankom. Međutim, za ovladavanje regijom ili regijama koje želi predstavljati, za regionalističku stranku je ključno postizanje vodećeg položaja među strankama koje se natječu u toj regiji ili regijama. Strateškim koaliranjem s velikom nacionalnom strankom regionalistička stranka može dobiti ili zadržati regionalnu vlast te tako stvoriti preduvjete za dugoročno ukorjenjivanje u regionalnim institucijama vlasti. Kod obje promatrane regionalističke stranke tijekom vremena iskristalizirao se jedan glavni koalicijski partner, kako na nacionalnoj tako i na regionalnoj razini.

Istarski demokratski sabor isprva, upravo kao i Sjeverna liga, nije bio sklon predizbornom koaliranju, a poslije izbora bi ulazio u koalicijske aranžmane s drugim političkim strankama i neovisnim listama jedino ako je to bilo nužno za dobivanje i očuvanje vlasti. Ova nevoljkost koaliranja dio je regionalističkog samorazumijevanja. Naime, regionalističke stranke pokušavaju se što više razlikovati od svih ostalih političkih opcija koje se biračima nude na izborima te stoga rano koaliranje nosi opasnost od gubitka prepoznatljivosti i autentičnosti.

Premda istarski regionalisti nisu uvijek i isključivo koalirali sa Socijaldemokratskom partijom Hrvatske, promatra li se čitavo razdoblje 1990.-2010., upravo ova stranka se nametnula kao glavni partner Istarskog demokratskog sabora, pogotovo na županijskoj i lokalnoj razini. Tijekom 1990-ih godina istarski regionalisti, zahvaljujući propasti Saveza komunista Hrvatske i sporom oporavku i usponu socijaldemokrata, suvereno vladaju u gotovo svim istarskim gradovima i općinama, uz periodičnu predizbornu i poslijeizbornu suradnju s Hrvatskom narodnom strankom, Hrvatskom seljačkom strankom i Hrvatskim socijalno-liberalnim savezom. Najdugovječniju suradnju sa socijaldemokratima istarski regionalisti imaju u sjevernoistarskoj općini Oprtalj, a posebice je zanimljiv odnos istovremene konkurencije i suradnje Istarskog demokratskog sabora i Socijaldemokratske partije Hrvatske u gradovima Umagu i Puli. Nakon raskola 1996. i osnivanja Istarskog demokratskog foruma suradnja sa socijaldemokratima postaje važan element održavanja Istarskog demokratskog sabora na vlasti u neformalnom glavnom gradu istarske regije Puli, dok u Umagu socijaldemokrati uklapanjem uspješne neovisne gradske liste Vilija Bassanesea uspijevaju preuzeti vlast od regionalista. Nakon kritičnih parlamentarnih izbora 2000. godine Istarski demokratski sabor prestaje biti jedina relevantna politička opcija lijevog centra na istarskom poluotoku, jer tada socijaldemokrati značajno jačaju. Ovakav razvoj za posljedicu je imao velik pad glasova za regionaliste u liburnijskom dijelu Istre (dio istarske regije koji se nalazi u Primorsko-goranskoj županiji) i socijaldemokratsko preuzimanje vodeće uloge u tim gradovima i općinama, dok Istarski demokratski sabor uspijeva zadržati vlast jedino uz pristanak na ulogu mlađeg partnera u koalicijama lijevog centra predvođenima Socijaldemokratskom partijom Hrvatske.

Uspjeh Silvija Berlusconija u talijanskoj politici izravno je povezan s njegovom ranom suradnjom s Umbertom Bossijem i Sjevernom ligom. Od regionalnih izbora 1990. pa do parlamentarnih izbora 1994. Sjeverna je liga izgrađivala svoj status sjevernjačke stranke koja je polako ali sigurno potiskivala Demokršćansku stranku koja se nalazila u procesu raspada. Stavljanjem na raspolaganje stranačke organizacijske infrastrukture Berlusconiju omogućila je njegov izbor za premijera, ali i onemogućila stvaranje ekskluzivne „zelene“ zone na cijelom području sjeverne Italije, već je inicirala stvaranje „plave“ zone koja se preklapa ili čak zamjenjuje „zelenu“ zonu. Istraživanja javnog mnijenja jasno su pokazala da je popularnost Berlusconija počela rasti nakon potpisivanja predizbornog sporazuma s Bossijem, dok je istodobno počeo rapidan pad popularnosti Sjeverne lige (Diamanti, 2009: 73). Ideološki „pravovjerni“ birači Sjeverne lige suradnju s Berlusconiem doživjeli su kao izdaju padanskih principa, što je rezultiralo odvajanjem nezadovoljnika i osnivanjem konkurentskih

padanističkih i federalističkih stranaka. Sjeverna liga je žrtvovala svoj ekskluzivan status u Padaniji, posebice u svojim ishodišnim regijama (Lombardija, Veneto), odnosno „pripustila“ Berlusconi i prihvatila status mlađeg koalicijskog partnera, a zauzvrat joj je omogućen snažan angažman u izvršnoj vlasti na nacionalnoj razini, odnosno provođenje federalizacije putem institucionalnih i zakonskih reformi. Status mlađeg koalicijskog partnera očitovao se u koalicijskim aranžmanima na regionalnim izborima na kojima bi *Forza Italia*, a kasnije Narod slobode, redovito nominirao zajedničkog kandidata za predsjednika regije iz svojih redova. Ovakva konstelacija omogućila je neprekinutu prisutnost Sjeverne lige u izvršnoj vlasti u Lombardiji i Venetu, no smanjila je mogućnost samostalnog oblikovanja politike u regiji i prilagodbe regionalnih institucija regionalističkoj agendi, što bi bilo moguće da je Sjeverna liga bila stariji koalicijski partner ili samostalni obnašatelj vlasti na regionalnoj razini.

Istarski demokratski sabor uspio je, usprkos kontinuiranom rastu glasova socijaldemokrata, spriječiti gubitak vlasti u gradovima putem istovremene suradnje i kontrole istarske organizacije Socijaldemokratske partije Hrvatske. Premda, računajući na biračko tijelo sličnih svjetonazorskih obilježja, Socijaldemokratska partija stalno pokušava srušiti dominaciju regionalista u Istri i privući glasove k sebi, u cijelom promatranom razdoblju istarski regionalisti zadržali su status starijeg koalicijskog partnera, dok su se socijaldemokrati morali zadovoljiti statusom mlađeg partnera. U Primorsko-goranskoj županiji pak istarski regionalisti ubrzo uviđaju da je opstanak stranačkih podružnica i osvajanje mandata usko povezano s uspješnom suradnjom s jačim strankama, prije svega sa socijaldemokratima.

Sjeverna liga je 1994. prihvatila status mlađeg partnera na nacionalnoj razini i istodobno omogućila Berlusconijevoj stranci širenje među biračima na sjeveru Italije. Čvrsto vezivanje uz Berlusconi padanskim regionalistima omogućilo je participaciju u izvršnoj vlasti na nacionalnoj razini i kreiranje zakona koji su omogućili djelomičnu federalizaciju zemlje, odnosno djelomično ostvarenje regionalističke agende Sjeverne lige. Zauzvrat je stranka pristala na gubitak statusa ekskluzivnog zastupnika sjevernjačkih birača. Ekskluzivnom suradnjom s Berlusconijevom strankom (osim koalicije sa Strankom demokratske ljevice na toskanskim regionalnim izborima 1995. godine), Sjeverna liga je dodatno učvrstila svoj imidž ideološki nefleksibilne stranke te je zbog toga morala snositi posljedice uspona i padova popularnosti koalicija predvođenih *Forzom Italijom* koji su bili povezani s osobnim rejtingom Berlusconi u javnosti. Za vrijeme secesionističke faze (1996.-2000.) Sjeverna liga ne koalira s *Forzom Italijom* te pri tome ostvaruje osjetno slabije izborne rezultate. Izborni oporavak padanskih regionalista na regionalnim izborima 2000. izravno je povezan s obnovljenom suradnjom s Berlusconiem.

Usporedba odnosa Istarskog demokratskog sabora sa Socijaldemokratskom partijom Hrvatske i odnosa Sjeverne lige s *Forzom Italijom*, odnosno Narodom slobode pokazala je da su istarski regionalisti uspjeli iskoristiti suradnju sa socijaldemokratima kako bi se održali na vlasti, a istodobno zadržali položaj neupitnog starijeg koalicijskog partnera u Istarskoj županiji koja obuhvaća najveći dio istarske regije, dok su u Primorsko-goranskoj županiji, koja obuhvaća tek manji dio istarske regije, spremno prepustili socijaldemokratima vodeću ulogu nakon što se povećala stranačka konkurencija lijevo od centra. Komparacija je također pokazala da je Sjeverna liga od 1994. i prvog ulaska u koaliciju s Berlusconiem pristala gubitak ekskluzivnog zastupnika sjevernjačkih birača te time u bitnoj mjeri samoj sebi onemogućila učvršćivanje „zelene“ zone u sjevernotalijanskim regijama. Postavši mlađim partnerom *Forzi Italiji* u matičnim regijama Lombardiji i Venetu, Sjeverna liga je propustila potvrditi svoj status najbitnije političke snage u tim regijama. Imajući ovo na umu, možemo ustvrditi da je hipoteza (H_{P5}), koja tvrdi da je uspjeh u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti povezan s naravi odnosa regionalističke stranke s glavnim koalicijskim partnerom, potvrđena.

6. 4. 6. Odnos prema drugim regionalističkim strankama

Osim odnosa s nacionalnom strankom koja je glavni koalicijski partner, za regionalističku stranku bitan je odnos s konkurentskim političkim strankama s regionalističkim predznakom koje pretendiraju na isto ili slično biračko tijelo. Ovdje se može raditi o regionalističkim strankama nastalima odvajanjem od matične regionalističke stranke ili pak o sukobu dviju regionalističkih stranaka koji je posljedica širenja područja djelovanja jedne regionalističke stranke izvan granica matične regije, odnosno na prostoru koji druga regionalistička stranka smatra svojim regionalnim teritorijem i matičnom regijom.

Slaba i izborna beznačajna konkurencija u ranoj fazi uspostave dominacije Istarskog demokratskog sabora u Istarskoj županiji pojavila se u obliku triju stranaka – Istarske nezavisne stranke, Istarske pučke stranke i Istarske liberalne stranke (kasnije Istarska stranka). Usprkos istarskom predznaku, ove stranke nisu bile istrijanske, tj. regionalistički orijentirane, nego su prije bile pokušaji Hrvatske demokratske stranke, Hrvatske demokratske zajednice i Hrvatske stranke prava da preko načelno regionalno obilježenih političkih aktera utječu na političku scenu u Istri i osporavaju dominantni položaj Istarskog demokratskog sabora kojeg su smatrali izdankom talijanskog iredentizma. Nasuprot ovim neuspješnim pokušajima, raskol koji se u stranci dogodio početkom druge polovice 1990-ih godina imao je mnogo snažniji utjecaj na poziciju stranke u matičnoj županiji. Naime, Luciano Delbianco 1996. godine

odvaja socijaldemokratsko pulsko krilo stranke i osniva Istarski demokratski forum (kasnije Istarski socijaldemokratski forum) koji svojom pojavom fragmentira regionalističke glasove u Istarskoj županiji. Sve do županijskih i lokalnih izbora 2009. godine, kada ne uspijeva osvojiti nijedan mandat u županijskoj skupštini, ova stranka čini relativno ozbiljnu prijetnju dominaciji Istarskog demokratskog sabora, posebice u gradu Puli. Početkom 1990-ih godina u liburnijskom dijelu Primorsko-goranske županije Istarski demokratski sabor i Primorsko-goranski savez (tada Riječki demokratski savez) bili su partneri koji su paralelno dobivali regionalističke glasove, bez međusobne konkurencije. Međutim, nakon 1995. godine i transformacije riječke u primorsko-goransku regionalističku stranku, koja pretendira na predstavljanje čitave županije, istarski regionalisti našli su se pred dvojnom – rasipati regionalističke glasove ili se prikloniti Primorsko-goranskom savezu kao jačem koalicijskom partneru. Nakon 2000. godine obje regionalističke stranke u Liburniji su se našle u sjeni socijaldemokrata. Na županijskim i lokalnim izborima 2009. godine dominaciji Istarskog demokratskog sabora suprotstavila se nova politička snaga Ladonja – isprva udruga, a zatim i stranka pod vodstvom poduzetnika Plinija Cuccurina koji je iz jezgre nastale unutar neovisne općinske liste Edija Pastrovicchija razvio političku snagu koja je uspjela postati druga po snazi u istarskoj županijskoj skupštini. Međutim, Ladonja nije uspjela proširiti svoju izbornu snagu izvan jugozapada istarskog poluotoka, a na sljedećim izborima 2013., koji ostaju izvan okvira ovog istraživanja, doživjela je potpun neuspjeh te nije osvojila nijedan mandat na županijskoj razini. Nakon toga neuspjeha Ladonja je donijela odluku da prestane djelovati.

Nakon što su pojedine lombardske, mletačke i pijemontske lige ujedinjene u jedinstvenu Sjevernu ligu, dolazi do prvih raskola, jer dio mletačkih autonomista nije htio prihvatiti zajednički padanski okvir. Iz tih raskola nastaje, između ostalih sitnih grupacija, Unija mletačkog naroda, koja se 1995. ponovno spojila sa Sjevernom ligom, odnosno njezinom mletačkom podružnicom, Mletačkom ligom. Također, 1998. novim raskolom u mletačkoj sekciji Sjeverne lige nastaje Liga Mletačke Republike. Osim ovih rascjepa, konkurentske regionalističke grupacije nastaju i odvajanjem dijela federalista od matične Sjeverne lige. Radilo se o skupini kojoj je cilj bila federalizaciju cijele Italije, ali je odbijala padanistički separatistički smjer kojim je stranka krenula 1996. godine. Nova stranka pod vodstvom predsjednice Predstavničkog doma Irene Pivetti, nazvana Federalna Italija, ne postiže izborni uspjeh i ne utječe na značajnu fragmentaciju sjevernjačkih regionalističkih glasova. Sjeverna liga, koja je i nastala po uzoru na Uniju Doline Aosta, u autonomnim regijama Dolina Aosta i Trident-Južni Tirol naišla je na već postojeće etnoregionalističke stranke (Unija Doline Aosta kao zastupnica frankoprovansalske zajednice i Južnotirolska pučka stranka kao zastupnica

austrijske/germanofonske južnotirolske zajednice) koje su posjedovale lokalnu stranačku infrastrukturu i tradiciju ukorijenjenu u regionalni društveni kontekst. Drugim riječima, koncept Padanije našao se u izravnom srazu s postojećim etnoregionalističkim identitetima te se pokazao nedostatno snažnim da ih obuhvati i asimilira te time omogući širenje utjecaja Sjeverne lige i u tim dijelovima sjevera Italije. Sjeverna liga uspješno je prebrodila brojne raskole, izazvane centralističkim ustrojem stranke i Bossijevim naglim ideološkim zaokretima te je uspjela potisnuti sve ostale regionalističke stranke na sjeveru Italije, no nije uspjela pridobiti značajniji broj glasova u onim regijama u kojima su već bile duboko ukorijenjene etnoregionalističke stranke.

Objе stranke uspjele su suzbiti konkurentske regionalističke stranke, osobito one koje su nastale raskolima unutar Istarskog demokratskog sabora i Sjeverne lige. Istarski regionalisti uspjeli su se nametnuti kao jedina relevantna regionalistička stranka u Istarskoj županiji, dok su u liburnijskom dijelu Primorsko-goranske županije prihvatili suradnju i dijeljenje mandata s Primorsko-goranskim savezom nakon što su uvidjeli da ih ne mogu „izgurati“ kao pretendente na predstavljanje regionalistički nastrojenih birača. Sjeverna liga uspjela je nametnuti se kao jedina relevantna regionalistička stranka u onim dijelovima sjeverne Italije u kojima nije bilo već ukorijenjenih etnoregionalističkih stranaka, no u Dolini Aosta i Tridentu-Južnom Tirolu nije uspjela ostvariti ni partnerski odnos koji bi joj omogućio pristup vlasti putem uloge mlađeg partnera, već je koncept Padanije naišao na konkurentski, etnoregionalistički koncept. Snažniji i dugotrajniji izborni uspjesi upravo u onim dijelovima regije u kojima nema relevantnih konkurentskih stranaka Istarskom demokratskom saboru i Sjevernoj ligi potvrđuju hipotezu (H_{P5}) koja uspjeh ostvarivanja *de facto* teritorijalnosti povezuje s naravi odnosa regionalističke stranke s drugim regionalističkim strankama koje djeluju u istoj regiji, odnosno pretendiraju na političko predstavljanje istog prostora koji smatraju svojom regijom i teritorijalnim temeljem svojeg stranačkog identiteta.

7. ZAKLJUČAK

Od šest pomoćnih teza koje tvore glavnu hipotezu o čimbenicima koji utječu na različitu uspješnosti u uspostavi *de facto* teritorijalnosti regionalističkih stranaka, pet ih je potvrđeno, dok se jedna (H_{P4}) pokazala kao nedovoljno značajna za objašnjenje. Drugim riječima, varijabla organizacijske uspješnosti nije značajno pridonijela objašnjenju razlike u uspješnosti provođenja *de facto* teritorijalnosti. U prethodnom poglavlju pokazalo se da su se obje stranke dobro prilagodile promjenama na razini stranačkog i izbornog sustava u Hrvatskoj i Italiji, odnosno da su uspjele zadržati snažnu prisutnost u regijama koje žele predstavljati unatoč izmijenjenim uvjetima u kojima su djelovale i natjecale se na izborima. Sukladnom tome, stranački sustav i izborni sustav ne mogu biti smatrani čimbenicima koji objašnjavaju razliku između uspješnosti u uspostavi *de facto* teritorijalnosti između istarskih i padanskih regionalista. Također, obje stranke su u promatranom razdoblju uspjele uspješno nadvladati izazove unutarstranačkih raskola i formiranja novih, otpadničkih regionalističkih stranaka, ali i očuvati svoj primat u regionalističkom predstavljanju naspram konkurentskih stranaka s regionalističkim predznakom koje su djelovale unutar iste regije ili regija. Prema tome, od šest čimbenika, odnosno varijabli, za koje je inicijalno pretpostavljeno da mogu ponuditi objašnjenje za razlike u uspješnosti u uspostavi *de facto* teritorijalnosti, dvije se nameću kao najrelevantnije – upravna podjela zemlje i odnos s glavnim koalicijskim partnerom, s time da potonji ima veću eksplanatornu snagu. Uz ova dva čimbenika, studije slučajeva ukazale su na to da je i operacionalizacija regionalnog identiteta nezaobilazan čimbenik koji može ponuditi adekvatno objašnjenje za razlike u uspješnosti u uspostavi *de facto* teritorijalnosti.

Općenito, uspjeh regionalističkih stranaka povezan je sa slabljenjem tradicionalnih društvenih rascjepa, slabljenjem nacionalne države zbog procesa globalizacije i potrebe birača za novim identitetskim odrednicama. Hrvatska i Italija zemlje su u kojima dolazi do kasnog ujedinjenja i stvaranja nacionalne države, što je stvorilo povoljne uvjete za razvoj regionalističkih stranaka. Kraj Hladnog rata i prestanak mobiliziranja stranačkog sustava oko suzbijanja komunista u Italiji ponovno je aktualizirao rascjep Sjever-Jug te omogućio uspon Sjeverne lige. U Hrvatskoj je pak identitetska kriza, koja je u perifernoj regiji Istri nastala u ratom i snažnom nacionalnom homogenizacijom popraćenim procesima raspada jugoslavenske federacije i izgradnje samostalne hrvatske države, dala pozitivan impuls za razvoj Istarskog demokratskog sabora.

Pred Sjevernom ligom je u procesu uspostave *de facto* teritorijalnosti bio mnogo teži zadatak nego pred Istarskim demokratskim saborom, jer je u sjevernotalijanskom, za razliku

od istarskog, slučaju bilo potrebno izgraditi padanski identitet i povezati ga s padanskim teritorijalnim okvirom, dok je istrijski regionalni identitet imao mnogo više povijesnih elemenata na koje se mogao pozivati, a teritorijalni okvir je u većoj mjeri već bio zadan uspostavom županijskog sustava regionalne samouprave u Hrvatskoj. Županijski ustroj podijelio je cijeli prostor koji je Istarski demokratski sabor zamislio i zacrtao kao teritorij istarske regije, no upravo je postojanje Županije istarske bilo jedan od presudnih faktora za uspješnu uspostavu *de facto* teritorijalnosti u najvećem dijelu regije Istre. Za razliku od Sjeverne lige koja nije posvema uspjela ovladati demokršćanskom „bijelom zonom“ zbog „pripuštanja“ Berlusconiu u taj prostor, Istarski demokratski sabor izrazito je uspješno iskoristio urušavanje Saveza komunista Hrvatske i nakon premoćne pobjede na županijskim i gradskim/općinskim izborima 1993. kolonizirao institucije regionalne i lokalne samouprave te tako stvorio pretpostavke za dugogodišnji ostanak na vlasti i uspostavu regionalne hegemonije.

Dio uspjeha u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti Istarski demokratski sabor može svakako zahvaliti zemljopisnoj veličini, odnosno činjenici da je istarska regija prostorno (i demografski) značajno manja od Padanije te je stoga njome bilo lakše ovladati. Razlika u geografskoj veličini odražava se i na simboličkoj razini kroz lakše transformiranje prostora u teritorij i nametanje dominantnog regionalnog identiteta kao krovnog i primarnog identiteta za velik dio pučanstva istarske regije. Sjeverna liga se identitetski, organizacijski i izborno prenapregnula, čime je od početka postavila sebi mnogo teži zadatak u ostvarivanju *de facto* teritorijalnosti.

Sjeverna liga prečesto je sebe vidjela kao misionara federalističke misli i političke prakse u cijeloj Italiji, dok je Istarski demokratski sabor vrlo rano odustao od pokušaja okupljanja srodnih regionalističkih političkih stranaka i konzistentno se koncentrirao samo na politički rad na domaćem terenu i učvršćivanje predominantnog položaja na istarskom poluotoku. Padanski regionalisti su zbog želje za federalizacijom Italije pristali na opetovanu suradnju s Berlusconiem koja ih je koštala regionalne vlasti u samoj jezgri teritorija koji žele predstavljati – u pijemontskoj, lombardskoj i mletačkoj regiji - te im je onemogućila da se trajno nametnu kao najsnažnija politička opcija na sjeveru Italije, ograničivši ih na njegov manji dio odnosno na podalpske provincije izvan velikih urbanih središta Torina, Milana i Venecije. Uvidjevši da ne može liburnijski dio Primorsko-goranske županije pripojiti Istarskoj županiji i time stvoriti jedinstven prostor regionalne samouprave koji bi korespondirao sa stranačkim zamislima o regiji Istri, Istarski demokratski sabor je prestao ulagati stranačke resurse i političku energiju u zadržavanje privida jedinstva Istre s obje strane županijske

granice već je ustrajao na održavanju i produbljivanju premoći u Istarskoj županiji kao svojoj matičnoj županiji. Nakon prestanka posvemašnje dominacije Hrvatske demokratske zajednice u nacionalnom stranačkom sustavu pluralizira se stranačka ponuda na lijevom centru u liburnijskim gradovima i općinama te istrijanski regionalizam postaje sve manje privlačan u tom dijelu Primorsko-goranske županije. Birači se okreću socijaldemokratima, Hrvatskoj narodnoj stranci i Primorsko-goranskom savezu kao regionalističkoj stranci kojoj Primorsko-goranska županija predstavlja matičnu županiju, odnosno regiju. Usprkos gubitku popularnosti u Primorsko-goranskoj županiji nakon 2000. godine, Istarski demokratski sabor uspio se na gotovo cijelom području istarskog poluotoka (osim općina Bale, Sveti Petar u Šumi i Mošćenička Draga) nametnuti kao prirodna stranka većine i samim time kao državna stranka na regionalnoj razini, odnosno „službena županijska stranka“. Stranka je uspjela odoljeti izazovima koji su dolazili iz vlastitih redova (raskol 1996.), ali i izazovima koje su pred nju stavljali koalicijski partneri (socijaldemokrati) koji su htjeli odnos na nacionalnoj razini (istarski regionalisti kao mlađi partner) preslikati na županijsku razinu. Treba spomenuti i to da je, za razliku od Sjeverne lige, stranke koja je cijelo vrijeme zadržala ili iznova obnavljala obilježja protusustavskog, populističkog pokreta, Istarski demokratski sabor brzo prošao put institucionalizacije svojeg položaja i skidanja stigme nepoćudne i opasne političke opcije, što mu je omogućilo lakše i učinkovitije uspostavljanje *de facto* teritorijalnosti. Usprkos vrlo sličnoj biračkoj jezgri - obrtnici i sitni poduzetnici u malim gradovima koji čuvaju lokalnu tradicijsku kulturu i zaziru od prevelikog upliva središnje države - Istarski demokratski sabor je uspio postati sveistarska stranka, a Sjeverna liga nije uspjela postati svepadanska stranka. Drugim riječima, u istarskom slučaju moguće je govoriti o regionalističkoj *catch-all* stranci, dok u sjevernotalijanskom slučaju možemo govoriti o vrlo ideologiziranoj regionalističkoj stranci koja nije uspjela postati prihvatljiva svim segmentima biračkog tijela na sjeveru Italije.

Istarski demokratski sabor je u posljednja dva desetljeća uspio izrazito velik broj istarskih birača u gotovo svim dijelovima zemljopisnog istarskog poluotoka uvjeriti da je on jedini autentični zastupnik specifičnih istarskih interesa te je kroz dugotrajan opstanak na čelu županijske i lokalne vlasti svojom stalnom i vidljivom prisutnošću definirao i učinio prepoznatljivom regiju Istru kao teritorij na kojemu temelji svoj identitet. Sjeverna liga u posljednja dva desetljeća uspjela je uvjeriti vrlo velik broj sjevernotalijanskih birača u podalpskom prostoru, koji se prostire od provincije Cuneo u Pijemontu do Udina u Furlaniji, da su upravo članovi Sjeverne lige najautentičniji, ali ne i jedini zastupnici specifičnih sjevernotalijanskih interesa. No uspjela je tek u manjem dijelu sjeverne Italije osvojiti i

zadržati vlast, a usprkos masovnim stranačkim manifestacijama i radu na jačanju vidljivosti stranke, nije uspjela nedvosmisleno nametnuti regiju Padaniju, iz koje izvodi svoj smisao djelovanja kao dominantan kulturni i politički referentni okvir na sjeveru Italije. Istarski demokratski sabor bio je uspješniji od Sjeverne lige jer je djelovao na manjem prostoru, operacionalizirao regionalni identitet koji je posjedovao elemente postojećega, povijesno naslijeđenog identiteta te je uspio suzbiti pretenzije glavnog koalicijskog partnera na preuzimanje uloge starijeg koalicijskog partnera i najsnažnije stranke unutar regije Istre. Uzme li se u obzir da se radi o dvije izbornu najuspješnije regionalističke stranke u Europskoj uniji te jedine dvije regionalističke stranke koje su sudjelovale u izvršnoj vlasti na nacionalnoj razini, nalaz o značajno većoj uspješnosti Istarskog demokratskog sabora u uspostavi *de facto* teritorijalnosti od Sjeverne lige vodi do zaključka da je upravo Istarski demokratski sabor do sada najuspješnija regionalistička politička stranka u zemljama članicama Europske unije.

LITERATURA

Agnew, J. A. (1994). The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory. *Review of International Political Economy*. 1 (1): 53-80.

Agnew, J. A. (1995). The Rhetoric of Regionalism: The Northern League in Italian Politics, 1983-94. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 20 (2): 156-172.

Agnew, J. A. (1997). The dramaturgy of horizons: geographical scale in the 'Reconstruction of Italy' by the new Italian political parties, 1992-95. *Political Geography*. 16 (2): 99-121.

Agnew, J. A. (2002). *Making Political Geography*. London: Arnold (Hodder Headline Group).

Agnew, J. A. (2003). *Geopolitics: Re-visioning World Politics*. 2. izd. London i New York: Routledge.

Agnew, J. A. (2007). Remaking Italy? Place Configurations and Italian Electoral Politics under the 'Second Republic'. *Modern Italy*. 12 (1): 17-38.

Agnew, J. A. (2009). *Globalization and Sovereignty*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.

Agnew, J. A. (2011). Space and Place. U: Agnew, J. A. i Livingstone, D. N. (ur.). *The SAGE Handbook of Geographical Knowledge*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi i Singapur: Sage.

Agnew, J. A. i Corbridge, S. (1995). *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. London i New York: Routledge .

Agnew, J. A.; Shin, M. i Bettoni, G. (2002). City Versus Metropolis: The Northern League in the Milan Metropolitan Area. *International Journal of Urban and Regional Research*. 26 (2): 266-283.

Alatout, S. (2006). Towards a bio-territorial conception of power: Territory, population, and environmental narratives in Palestine and Israel. *Political Geography*. 25 (6): 601-621.

Albertazzi, D. (2006). 'Back to our roots' or self-confessed manipulation? The uses of the past in the Lega Nord's positing of Padania. *National Identities*. 8 (1): 21-39.

Albertazzi, D. (2007). Addressing 'the People': A Comparative Study of the Lega Nord's and Lega dei Ticinesi's Political Rhetoric and Styles of Propaganda. *Modern Italy*. 12 (3): 327-347.

Albertazzi, D. (2009). Reconciling 'Voice' and 'Exit': Swiss and Italian Populists in Power. *Politics*. 29 (1): 1-10.

Albertazzi, D. (2013). Amici fragili: the alliance between the Lega Nord and the Popolo della Libertà as seen by their representatives and members. *Modern Italy*. 18 (1): 1-18.

- Albertazzi, D. i McDonnell, D. (2005). The Lega Nord in the second Berlusconi government: In a league of its own. *West European Politics*. 28 (5): 952-972.
- Albertazzi, D. i McDonnell, D. (2010). The Lega Nord Back in Government. *West European Politics*. 33 (6): 1318-1340.
- Albertazzi, D.; McDonnell, D. i Newell, J. L. (2011). Di lotta e di governo: The Lega Nord and Rifondazione Comunista in office. *Party Politics*. 17 (4): 471-487.
- Allen, J. (2003). Power. U: Agnew, J. A.; Mitchell, K. i Ó Tuathail, G. (ur.). *A Companion to Political Geography*. Malden, MA i Oxford: Blackwell.
- Amin, A. (2004). Regions unbound: Towards a new politics of place. *Geografiska Annaler*. 86 B (1): 33-44.
- Anderson, B. R. O'G. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. 2. izdanje. London: Verso.
- Anderson, M. (1996). *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World*. Cambridge: Polity Press.
- Anderson, M. R. (2010). *Community Identity and Political Behavior*. New York: Palgrave Macmillan.
- Antonsich, M. (2009). On territory, the nation-state and the crisis of the hyphen. *Progress in Human Geography*. 33 (6): 789-806.
- Antonsich, M. i Holland, E. C. (2012). Territorial attachment in the age of globalization: The case of Western Europe. *European Urban and Regional Studies*. 1-16. iPrint.
- Aristotel (1988). *Politika*. Zagreb: Globus, Sveučilišna naklada Liber.
- Ashbrook, J. (2005). Self-perceptions, denials, and expressions: Istrianity in a nationalizing Croatia, 1990-1997. *Nationalities Papers*. 33 (4): 459-487.
- Ashbrook, J. (2006a). Locking Horns in the Istrian Political Arena: Politicized Identity, the Istrian Democratic Assembly, and the Croatian Democratic Alliance. *East European Politics and Societies*. 20 (4): 622-658.
- Ashbrook, J. (2006b). Using Geographic Information Systems (GIS) as an analytical tool in the analysis of politics in Eastern Europe: Istria in the 1990s. *Journal of the Association for History and Computing*. 9 (2): 1-22. <http://hdl.handle.net/2027/spo.3310410.0009.201> (pristupljeno 5. srpnja 2013.).
- Ashbrook, J. (2008). *Buying and Selling the Istrian Goat: Istrian Regionalism, Croatian Nationalism and EU Enlargement*. Bruxelles: Peter Lang.
- Ashbrook, J. (2011). Politicization of identity in a European borderland: Istria, Croatia, and authenticity, 1990-2003. *Nationalities Papers*. 39 (6): 871-897.

- Banovac, B. (1997). Modernizacijski procesi i oblici teritorijalne pripadnosti. *Društvena istraživanja*. 6 (1): 23-48.
- Banovac, B. (1998). *Društvena pripadnost, identitet, teritorij: sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Banovac, B. (2004). (Re)konstrukcija socijalnog prostora periferije: prilog istraživanju kolektivnih identiteta u hrvatskoj periferiji. *Revija za sociologiju*. 35 (3-4): 95-112.
- Banovac, B.; Blažević, R. i Boneta, Ž. (2004). Modernizacija (i/ili europeizacija) hrvatske periferije – primjeri Istre, Like i Gorskog Kotara. *Revija za sociologiju*. 35 (3-4): 113-141.
- Baldini, G. (2011). The Different Trajectories of Italian Electoral Reforms. *West European Politics*. 34 (3): 644-663.
- Baldini, G. i Pappalardo, A. (2009). *Elections, Electoral Systems and Volatile Voters*. Basingstoke, Hampshire i New York: Palgrave Macmillan.
- Barbić, J. (ur.) (2010). *Nova hrvatska lokalna i regionalna samouprava*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Barbieri, G. (2012). The Northern League in the 'Red Belt' of Italy. *Bulletin of Italian Politics*. 4 (2): 277-294.
- Bardi, L. (2004). Party Responses to Electoral Dealignment in Italy. U: Mair, P.; Müller, W. C. i Plasser, F. (ur.). *Political Parties and Electoral Change: Party Responses to Electoral Markets*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Bardi, L. (2007). Electoral Change and its Impact on the Party System in Italy. *West European Politics*. 30 (4): 711-732.
- Bassin, M. (2003). Politics from Nature: Environment, Ideology, and the Determinist Tradition. U: Agnew, J. A.; Mitchell, K. i Ó Tuathail, G. (ur.). *A Companion to Political Geography*. Malden, MA i Oxford: Blackwell.
- Begić, A. (1993). Promotivni prioriteti izbora 1992. *Politička misao*. 30 (3): 84-98.
- Bellucci, P. (2008a). The parliamentary election in Italy, April 2006. *Electoral Studies*. 27 (1): 151-190.
- Bellucci, P. (2008b). Why Berlusconi's Landslide Return? A Comment on the 2008 Italian General Election. *Politische Vierteljahresschrift*. 49 (4): 605-617.
- Bertoša, M. (2006). U znaku plurala: višebrojni i višeslojni identiteti istarski (Kroki ranoga novovjekovlja: XVI.-XVIII. stoljeća). U: Manin, M.; Dobrovšak, Lj.; Črpić, G. i Blagoni, R. (ur.). *Identitet Istre: ishodišta i perspektive*. Zagreb: Institut „Ivo Pilar“, Hrvatski institut za povijest, Centar za promicanje socijalnog nauka crkve HBK, Filozofski fakultet u Puli.
- Bevir, M. i Rhodes, R. A. W. (2005). Interpretativna teorija. U: Marsh, D. i Stoker, G. (ur.). *Teorije i metode političke znanosti*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Beyme, K. von (2002). *Transformacija političkih stranaka: od narodnih do profesionaliziranih biračkih stranaka*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Blacksell, M. (2006). *Political Geography*. Milton Park, Oxfordshire i New York: Routledge.

Blagoni, R. (2006). Istra u zrcalu povijesnih smjerenja: identitet i strategije tumačenja odnosa čovjeka, jezika i svijeta. U: Manin, M.; Dobrovšak, Lj.; Črpić, G. i Blagoni, R. (ur.). *Identitet Istre: ishodišta i perspektive*. Zagreb: Institut „Ivo Pilar“, Hrvatski institut za povijest, Centar za promicanje socijalnog nauka crkve HBK, Filozofski fakultet u Puli.

Blagonić, S. (1999). Umnažanje granica: istarski slučaj. U: Heršak, E. (ur.). *Etničnost i povijest*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

Blagonić, S. (2006). „Ne budimo ovce, glasajmo za kozu“: aktualizirana povijest i simboli u procesu objektiviranja identiteta. U: Manin, M.; Dobrovšak, Lj.; Črpić, G. i Blagoni, R. (ur.). *Identitet Istre: ishodišta i perspektive*. Zagreb: Institut „Ivo Pilar“, Hrvatski institut za povijest, Centar za promicanje socijalnog nauka crkve HBK, Filozofski fakultet u Puli.

Blagonić, S. (2009): „Mi se dižemo jer ne možemo dopustiti da su veći Istrijani od nas“: ritualne izvedbe u simboličkim natjecanjima za (re)semantizaciju jedne pjesme. *Narodna umjetnost*. 46 (2): 129-145.

Blagonić, S. (2011). Istrijani vs. Istrani: dihotomizacija nominalnih i virtualnih identiteta u procesu političke mobilizacije periferije. *Problemi sjevernog Jadrana*. 11 (1): 111-137.

Blanuša, N. (2006). Euroskepticizam: razine istraživanja i oblici iskazivanja. *Anali Hrvatskog politološkog društva*. 3 (1): 325-346.

Boneta, Ž. (2004). Politički identiteti periferija. *Revija za sociologiju*. 35 (3-4): 143-158.

Boneta, Ž. i Banovac, B. (2007). Religioznost i nacionalizam na hrvatskoj periferiji – veliki scenariji za male zajednice. *Migracijske i etničke teme*. 23 (3): 163-184.

Brancati, D. (2007). The Origins and Strengths of Regional Parties. *British Journal of Political Science*. 38 (1): 135-159.

Brotton, J. (1997). *Trading Territories: Mapping the Early Modern World*. London: Reaktion Books.

Brunazzo, M. i Gilbert, M. (2008). The right sweeps the board. *Journal of Modern Italian Studies*. 13 (3): 422-430.

Bulat, N. i Štrelov, D. (1995a). Dimenzije političkog prostora i izborni učinci. U: Vrcan, S.; Lalić, D., Pokrovac, Z.; Bulat, N. i Štrelov, D. *Pohod na glasače: izbori u Hrvatskoj 1990.-1993*. Split: Puls.

Bulat, N. i Štrelov, D. (1995b). Neke determinante izbornog ponašanja građana na izborima 1992. godine. U: Vrcan, S.; Lalić, D., Pokrovac, Z.; Bulat, N. i Štrelov, D. *Pohod na glasače: izbori u Hrvatskoj 1990.-1993*. Split: Puls.

- Bull, M. J. i Newell, J. L. (1997). The Landmark 1996 elections in Italy. *Representation*. 34 (3-4): 233-239.
- Bull, M. J. i Pasquino, G. (2007). A long quest in vain: Institutional reforms in Italy. *West European Politics*. 30 (4): 670-691.
- Burnham, P.; Gilland, K.; Grant, W. i Layton-Henry, Z. (2006). *Metode istraživanja politike*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Cento Bull, A. i Gilbert, M. (2001). *The Lega Nord and the Northern Question in Italian Politics*. Basingstoke, Hampshire i New York: Palgrave Macmillan.
- Chari, R. S.; Iltanen, S. i Kritzinger, S. (2004). Examining and Explaining the Northern League's 'U-Turn' from Europe. *Government and Opposition*. 39 (3): 423-450.
- Clark, M. (1996). *Modern Italy 1871-1995*. 2. izd. London i New York: Longman.
- Connolly, W. E. (1991). *Identity\Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*. Minneapolis i London: University of Minnesota Press.
- Cocco, E. (2010). Borderland Mimicry: Imperial Legacies, National Stands and Regional Identity in Croatian Istria after the Nineties. *Narodna umjetnost*. 47 (1): 7-28.
- Corbetta, P. (2012). The 2010 Regional Elections in Italy: Another Referendum on Berlusconi. *South European Society and Politics*. 17 (2): 155-173.
- Corbetta, P. i Piretti, M. S. (2009). *Atlante storico-elettorale d'Italia (1861-2008)*. Bologna: Zanichelli.
- Cotta, M. i Verzichelli, L. (2007). *Political Institutions in Italy*. Oxford i New York: Oxford University Press.
- Cox, K. R. (2002). *Political Geography: Territory, State, and Society*. Malden, MA: Blackwell.
- Crampton, J. W. i Elden, S. (2007). Introduction: Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography. U: Crampton, J. W. i Elden, S. (ur.). *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*. Aldershot, Hampshire i Burlington, VT: Ashgate.
- Cvitan, O. (ur.) (2010). *Teritorijalni ustroj i regionalizacija Republike Hrvatske u kontekstu europskih integracija*. Split: Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Cvrtila, V. (2001). Izborna geografija kao aspekt izborne politike u Hrvatskoj. U: Kasapović, M. (ur.). *Hrvatska politika 1990.-2000*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Čular, G. (2001). Vrste stranačke kompeticije i razvoj stranačkog sustava. U: Kasapović, M. (ur.). *Hrvatska politika 1990.-2000*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Čular, G. (2004). Organisational Development of Parties and Internal Party Democracy in Croatia. *Politička misao*. 41 (5): 28-51.

- Čular, G. (2005). Političke stranke i potpora demokraciji. U: Čular, G. (ur.). *Izbori i konsolidacija demokracije u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Dahlman, C. T. (2009a). Regionalism. U: Gallagher, C.; Dahlman, C. T.; Gilmartin, M.; Mountz, A. i Shirlow, P. (ur.). *Key Concepts in Political Geography*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapur i Washington, DC: Sage.
- Dahlman, C. T. (2009b). Territory. U: Gallagher, C.; Dahlman, C. T.; Gilmartin, M.; Mountz, A. i Shirlow, P. (ur.). *Key Concepts in Political Geography*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapur i Washington, DC: Sage.
- D'Alessio, V. (2012). Dynamics of Identity and Remembrance in Trieste: Esodo, Foibe and the Complex Memory of Italy's Oriental Border. U: Pauković, D.; Pavlaković, V. i Raos, V. (ur.). *Confronting the Past: European Experiences*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja.
- D'Alimonte, R. (2005). Italy: A Case of Fragmented Bipolarism. U: Gallagher, M. i Mitchell, P. (ur.): *The Politics of Electoral Systems*, Oxford: Oxford University Press.
- Dandoy, R. (2010). Ethno-regionalist Parties in Europe: A Typology. *Perspectives on Federalism*. 2 (2): 194-220.
- D'Andrea, D. (2006). Moderna subjektivnost između različitosti i pripadnosti. U: Cerutti, F. (ur.). *Identitet i politika*. Zagreb: Politička kultura.
- Deren-Antoljak, Š. (1993). Elections in Croatia for the House of Counties of the Sabor. *Politička misao*. 30 (2): 80-110.
- De Winter, L. (2001). The Impact of European Integration on Ethnoregionalist Parties. *Working Paper No. 195*. Barcelona: Institut de Ciències Politiques i Socials.
- De Winter, L. i Gómez-Reino Cachafeiro, M. (2002). European Integration and Ethnoregionalist Parties. *Party Politics*. 8 (4): 483-503.
- De Winter, L.; Gómez-Reino, M. i Lynch, P. (ur.). (2006). *Autonomist Parties in Europe: Identity Politics and the Revival of the Territorial Cleavage*. Barcelona: Institut de Ciències Politiques i Socials.
- Delaney, D. (2005). *Territory: A Short Introduction*. Malden, MA i Oxford, Carlton, Vic.: Blackwell.
- Deschouwer, K. (2009). *The Politics of Belgium: Governing a Divided Society*. Basingstoke i New York: Palgrave Macmillan.
- Destro, A. (1997). A new era and new themes in Italian politics: The case of Padania. *Journal of Modern Italian Studies*. 2 (3): 358-377.
- Diamanti, I. (1996a). *Il male del Nord*. Rim: Donzelli.

Diamanti, I. (1996b). *The Northern League: From Regional Party to Party of Government*. U: Gundle, S. i Parker, S. (ur.). *The New Italian Republic: From the Fall of the Berlin Wall to Berlusconi*. London i New York: Routledge.

Diamanti, I. (1997). *The Lega Nord: From Federalism to Secession*. U: D'Alimonte, R. i Nelken, D. (ur.). *Italian Politics: The Center-Left in Power*. Boulder, CO i Oxford: Westview Press.

Diamanti, I. (2007). *The Italian centre-right and centre-left: Between parties and 'the party'*. *West European Politics*. 30 (4): 733-762.

Diamanti, I. (2009). *Mappe dell'Italia politica: Bianco, rosso, verde, azzurro...e tricolore*. 2. izd. Bologna: il Mulino.

Diamond, J. M. (2012). *The World Until Yesterday: What Can We Learn from Traditional Societies?* New York: Viking.

Dijink, G. (1996). *National Identity and Geopolitical Visions: Maps of Pride and Pain*. London i New York: Routledge.

Di Scala, S. M. (1998). *Italy From Revolution to Republic: 1700 to the Present*. 2. izd. Boulder, Co i Oxford: Westview Press.

Di Virgilio, A. (2005). *The Italian Regional Elections of April 2005: Does the Triumph of the Union Signal the End of the Berlusconi Era?* *South European Society and Politics*. 10 (3): 477-490.

Di Virgilio, A. (2006). *The Italian regions at the polls 2005: When a political earthquake does not create a critical election*. *Regional & Federal Studies*. 16 (3). 333-346.

Donovan, M. (1988). *The 1987 election in Italy: Prelude to reform?* *West European Politics*. 11 (1): 126-132.

Donovan, M. (1994). *The 1994 election in Italy: Normalisation or continuing exceptionalism?* *West European Politics*. 17 (4): 193-201.

Donovan, M. (1996). *A turning point that turned? The April 1996 general election in Italy*. *West European Politics*. 19 (4): 805-812.

Donovan, M. (2001). *A new republic in Italy? The May 2001 election*. *West European Politics*. 24 (4): 193-205.

Dukovski, D. (2006). *Istra XX. stoljeća (1900.-1950.): promjene identiteta (socijalni i gospodarski uzroci)*. U: Manin, M.; Dobrovšak, Lj.; Črpić, G. i Blagoni, R. (ur.). *Identitet Istre: ishodišta i perspektive*. Zagreb: Institut „Ivo Pilar“, Hrvatski institut za povijest, Centar za promicanje socijalnog nauka crkve HBK, Filozofski fakultet u Puli.

Đulabić, V. (2007). *Regionalizam i regionalna politika*. Zagreb: Društveno veleučilište u Zagrebu.

- Elden, S. (2005). Missing the point: globalization, deterritorialization and the space of the world. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 30: 8-19.
- Elden, S. (2009). Reassessing Kant's geography. *Journal of Historical Geography*. 35 (1): 3-25.
- Elden, S. (2010a). Land, terrain, territory. *Progress in Human Geography*. 34 (6): 799-817.
- Elden, S. (2010b). Thinking Territory Historically. *Geopolitics*. 15 (4): 757-761.
- Elden, S. (2013). How Should We Do the History of Territory? *Territory, Politics and Governance*. 1 (1): 5-20.
- Elias, A. (2009). *Minority Nationalist Parties and European Integration: A Comparative Study*. London and New York: Routledge.
- Elias, A. i Tronconi, F. (2011). From protest to power: Autonomist parties in government. *Party Politics*. 17 (4): 505-524.
- Fabbrini, S. i Gilbert, M. (2001). The Italian General Election of 13 May 2001: Democratic Alternation or False Step? *Government and Opposition*. 36 (4): 519-536.
- Ferrara, F. (2004). Electoral coordination and the strategic desertion of strong parties in compensatory mixed systems with negative vote transfers. *Electoral Studies*. 23 (3): 391-413.
- Ferrara, F. (2006). Two in one: Party competition in the Italian single ballot mixed system. *Electoral Studies*. 25 (2): 329-350.
- Florida, A. (2010). The Regional Elections of 2010: Much Ado about Nothing? *Bulletin of Italian Politics*. 2 (1): 137-145.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (2009). *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-78*. New York: Picador (Palgrave Macmillan).
- Fremaux, I. i Albertazzi, D. (2002). Discursive Strategies around 'Community' in Political Propaganda: The Case of Lega Nord. *National Identities*. 4 (2): 145-160.
- Gaffney, J. (ur.) (2003). *Political Parties and the European Union*. 2. izd. London i New York. Routledge.
- Gallagher, T. (1992). Rome at Bay: The Challenge of the Northern League to the Italian State. *Government and Opposition*. 27 (4): 470-485.
- Gallagher, T. (1994). After the 1994 parliamentary election: Whither the Italian Northern League? *Regional Politics and Policy*. 4 (2): 101-116.

Gambetta, D. i Warner, S. (2004). Italy: Lofty Ambitions and Unintended Consequences. U: Colomer, J. M. (ur.). *Handbook of Electoral System Choice*. Basingstoke, Hampshire i New York: Palgrave Macmillan.

Gerring, J. (2004). What is a Case Study and What Is It Good for? *American Political Science Review*. 98 (2): 341-354.

Gerring, J. (2007). *Case Study Research: Principles and Practices*. Cambridge i New York: Cambridge University Press.

Giannetti, D. i Laver, M. (2001). Party system dynamics and the making and breaking of Italian governments. *Electoral Studies*. 20 (4): 529-553.

Gilbert, M. (1995). *The Italian Revolution: The End of Politics, Italian Style?* Boulder, Co, San Francisco i Oxford: Westview Press.

Gilbert, P. (2010). *Cultural Identity and Political Ethics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Gilmour, D. (2011). *The Pursuit of Italy: A History of a Land, its Regions and their Peoples*. London i New York: Allen Lane (Penguin Group).

Giordano, B. (1999). A Place Called Padania? The Lega Nord and the Political Representation of Northern Italy. *European Urban and Regional Studies*. 6 (3): 215-230.

Giordano, B. (2000). Italian regionalism or 'Padanian' nationalism: The political project of the Lega Nord in Italian politics. *Political Geography*. 19 (4): 445-471.

Giordano, B. (2001a). 'Institutional thickness', political sub-culture and the resurgence of (the 'new') regionalism in Italy – a case study of the Northern League in the province of Varese. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 26 (1): 25-41.

Giordano, B. (2001b). The Contrasting Geographies of 'Padania': The Case of the Lega Nord in Northern Italy. *Area*. 33 (1): 27-37.

Giordano, B. (2003). The Continuing Transformation of Italian Politics and the Contradictory Fortunes of the Lega Nord. *Journal of Modern Italian Studies*. 8 (2): 216-230.

Giordano, B. (2004). The politics of the Northern League and Italy's changing attitude towards Europe. *Perspectives on European Politics and Society*. 5 (1): 61-79.

Gómez-Reino Cachafeiro, M. (2000). A Territorial Cleavage in Italian Politics? Understanding the Rise of the Northern Question in the 1990s. *South European Society and Politics*. 5 (3): 80-107.

Graziano, M. (2010). *The Failure of Italian Nationhood: The Geopolitics of a Troubled Identity*. Basingstoke, Hampshire i New York: Palgrave Macmillan.

Grdešić, M. (2013). Prostorna analiza „crvene“ i „crne“ Hrvatske: eksplorativna studija. *Politička misao*. 50 (1): 183-203.

- Hague, E.; Giordano, B. i Sebesta, E. H. (2005). Whiteness, multiculturalism and nationalist appropriation of Celtic culture: the case of the League of the South and the Lega Nord. *Cultural Geographies*. 12 (2): 151-173.
- Harvey, D. (1990). Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination. *Annals of the Association of American Geographers*. 80 (3): 418-434.
- Heller, W. B. i Mershon, C. (2005). Party Switching in the Italian Chamber of Deputies, 1996-2001. *The Journal of Politics*. 67 (2): 536-559.
- Hine, D. i Della Sala, V. (1992). The Italian General Election of 1992. *Electoral Studies*. 11 (4): 362-367.
- Hix, S.; Noury, A. G. i Roland, G. (2007). *Democratic Politics in the European Parliament*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. 2. izd. Cambridge i New York: Cambridge University Press.
- Howarth, D. (2006). Space, Subjectivity, and Politics. *Alternatives: Global, Local, Political*. 31 (1): 105-134.
- Huntington, S. P. (1998). *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*. Zagreb: Izvori.
- Ieraci, G. (2008). *L'Ulivo e la Libertà: Governi e partiti in Italia nella democrazia dell'alternanza*. Trst: Edizioni Università di Trieste.
- Ignazi, P., Bardi, L. i Massari, O. (2010). Party organisational change in Italy (1991–2006). *Modern Italy*. 15 (2): 197-216.
- Ilišin, V. (2001). Hrvatski sabor 2000.: strukturne značajke i promjene. *Politička misao*. 38 (2): 42-67.
- Janko, P. (1998). *O Istri i istrijanstvu je riječ*. Pula: CASH.
- Ježić, M. (1992). Nešto kulturoloških razmišljanja o regionalizmu u Hrvatskoj i Europi. *Društvena istraživanja*. 1 (1): 13-24.
- Jones, M.; Jones, R. i Woods, M. (2004). *An Introduction to Political Geography: Space, Place and Politics*. London i New York: Routledge.
- Jović, D. (1992): Regionalne političke stranke. *Društvena istraživanja*. 1 (1): 173-188.
- Kant, I. (1956). *Kritik der reinen Vernunft*. Hamburg: Felix Meiner.
- Kärholm, M. (2007). The Materiality of Territorial Production: A Conceptual Discussion of Territoriality, Materiality, and the Everyday Life of Public Space. *Space and Culture*. 10 (4): 437-453.

- Kasapović, M. (1991a). Politički učinci hrvatskog izbornog sustava. *Politička misao*. 27 (3): 59-83.
- Kasapović, M. (1991b). Strukturna i dinamička obilježja političkog prostora i izbori. U: Grdešić, I.; Kasapović, M.; Šiber, I. i Zakošek, N. (1991). *Hrvatska u izborima '90*. Zagreb: Naprijed.
- Kasapović, M. (1993). *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske*. Zagreb: Alinea.
- Kasapović, M. (1994). Političke stranke i stranački sustav u Hrvatskoj. *Politička misao*. 31 (1): 171-187.
- Kasapović, M. (1995): 1995 Parliamentary Elections in Croatia. *Electoral Studies*. 15 (2): 269-282.
- Kasapović, M. (1996a). Demokratska tranzicija i političke institucije u Hrvatskoj. *Politička misao*. 33 (2-3): 84-99.
- Kasapović, M. (1996b). *Demokratska tranzicija i političke stranke: razvoj političkih stranaka i stranačkih sustava u Istočnoj Europi*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kasapović, M. (1997). Izbori za Županijski dom Sabora. *Politička misao*. 34 (2): 95-103.
- Kasapović, M. (2001). Demokratska konsolidacija i izborna politika u Hrvatskoj. U: Kasapović, M. (ur.). *Hrvatska politika 1990.-2000*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kasapović, M. (2002). Obrasci izbornih reformi u stabilnim demokracijama: Novi Zeland, Italija i Japan. *Politička misao*. 39 (3): 3-19.
- Kasapović, M. (2004). Lokalno izbornopravo u Hrvatskoj u komparativnoj perspektivi. U: Petak, Z., Kasapović, M., Lalić, D. *Lokalna politika u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kasapović, M. (2005). Koalicijske vlade u Hrvatskoj: prva iskustva u komparativnoj perspektivi. U: Čular, G. (ur.). *Izbori i konsolidacija demokracije u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kasapović, M. (2011). Forza Italia: Jedna talijanska priča. *Društvena istraživanja*. 2 (112): 379-399.
- Kasapović, M. (2012). Voting Rights, Electoral Systems and Political Representation of Diaspora in Croatia. *East European Politics and Societies*. 26 (4): 777-791.
- Katunarić, V. (1992). Centar, periferija i regionalizam: „tvrda“ europska postmoderna. *Društvena istraživanja*. 1 (1): 5-12.
- Katz, R. S. (1996). Electoral Reform and the Transformation of Party Politics in Italy. *Party Politics*. 2 (1): 31-53.

- Katz, R. S. i Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergency of the Cartel Party. *Party Politics*. 1 (1): 5-28.
- Keating, M. i Hughes, J. (ur.) (2003). *The Regional Challenge in Central and Eastern Europe: Territorial Restructuring and European Integration*. Bruxelles: Peter Lang Verlag.
- Klarić, M. (2005). Lokalna samouprava u Italiji – prema novom modelu? *Zbornik radova pravnog fakulteta u Splitu*. 42 (1): 165-184.
- Klemenčić, M. (1991). Izbori u Hrvatskoj 1990.: elektoralnogeografska analiza odabranih primjera. *Geografski glasnik*. 53 (1): 95-108.
- Klemenčić, M.; Kušar, V. i Richter, Ž. (1993). Promjene narodnosnog sastava Istre: prostorna analiza popisnih podataka 1880.-1991. *Društvena istraživanja*. 2 (6-7): 607-629.
- Kneisler, I. (2011). *Das italienische Parteiensystem im Wandel*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Koprić, I. (2010). Teritorijalna organizacija Hrvatske: stanje, kriteriji za prosudbu racionalnosti i prijedlog novog sustava. U: Barbić, J. (ur.). *Nova hrvatska lokalna i regionalna samouprava*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Kregar, J.; Đulabić, V.; Gardašević, Đ.; Musa, A.; Ravlić, S. i Rogić Lugarić, T. (2011). *Decentralizacija*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo „Miko Tripalo“.
- Kubo, K. (2007). The Radicalisation and Ethnicization of Elections: The 1990 Local Elections and the Ethnic Conflict in Croatia. *Ethnopolitics*. 6 (1): 21-41.
- Landman, T. (2008). *Teme i metode komparativne politike: uvod*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Lauc, Z. (ur.) (2007). Lokalna samouprava i decentralizacija: zbornik radova sa znanstvenog skupa. Zagreb i Osijek: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera i Akademija pravnih znanosti Hrvatske.
- Lévi-Strauss, C. (1968). *Das wilde Denken*. Frankfurt na Majni: Suhrkamp.
- Lipset, M. S. i Rokkan, S. (ur.) (1967). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York, London: The Free Press, Collier-Macmillan Ltd.
- Mack, C. S. (2010). *When Political Parties Die: A Cross-National Analysis of Disalignment and Realignment*. Santa Barbara, Denver i Oxford: Praeger.
- Mahoney, J. (2007). Qualitative Methodology and Comparative Politics. *Comparative Political Studies*. 40 (2): 122-144.
- Mair, P. (1997). *Party System Change: Approaches and Interpretations*. New York: Oxford University Press.
- Mair, P. i Mudde, C. (1998). The Party Family and its Study. *Annual Review of Political Science*. 1: 211-229.

- Mareš, M. (2003). Etnické a regionální subjekty ve stranickém systému České republiky. *Central European Political Studies Review*. 5 (2-3): 1-6.
- Masseti, E. (2009). The sunrise of the Third Republic? The evolution of the Italian party-system after the 2008 general election and the prospects for constitutional reform. *Modern Italy*. 14 (4): 485-498.
- Masseti, E. i Toubeau, S. (2013). Sailing with Northern Winds: Party Politics and Federal Reforms in Italy. *West European Politics*. 36 (2): 359-381.
- Medica, K. (2010). Multikulturalnost vs. monokulturalnost: primer Istre. *Teorija in praksa*. 47 (2-3): 495-508.
- Merkel, W. (2011). *Transformacija političkih sustava: Uvod u teoriju i empirijsko istraživanje transformacije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Messina, P. (1998). Opposition in Italy in the 1990s: Local Political Cultures and the Northern League. *Government and Opposition*. 33 (4): 462-478.
- Milardović, A. (ur.) (1995a). *Regionalizam kao europski izazov: pojam, teorija, iskustva, programi*. Osijek: Pan liber.
- Milardović, A. (ur.) (1995b). *Regionalizam, autonomaštvo, federalizam ili separatizam. Što hoće Istarski demokratski sabor? Politološka-dokumentaristička studija slučaja*. Osijek: Pan liber.
- Milardović, A. (ur.) (1997). *Političke stranke u Republici Hrvatskoj: politologija stranaka: programi političkih stranaka*. Osijek, Zagreb, Split: Pan liber.
- Milardović, A. (2010). *Globalno selo: sociologija informacijskog društva i cyber kulture*. Zagreb. Centar za politološka istraživanja.
- Milardović, A. (2013). *Stranac i društvo: fenomenologija stranca i ksenofobije*. Zagreb: Pan liber.
- Milas, G. i Rimac, I. (1993). Problematika Istre i hrvatskih regija sagledana kroz mišljenje javnosti. *Društvena istraživanja*. 2 (6-7): 783-795.
- Milovan, I. i Šetić, N. (2008). Dva općehrvatska skupa iz 1890. i 1893. i njihovo nacionalno integracijsko značenje. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*. 46 (1): 227-258.
- Miodownik, D. i Cartrite B. (2006). Demarking Political Space: Territoriality and the Ethnoregional Party Family. *Nationalism and Ethnic Politics*. 12: 53-82.
- Morlino, L. (1996). Crisis of Parties and Change of Party System in Italy. *Party Politics*. 2 (1): 5-30.

- Müller-Rommel, F. (1998). Ethnoregionalist Parties in Western Europe: Theoretical Considerations and Framework of Analysis. U: De Winter, L. i Türsan, H. (ur.). *Regionalist Parties in Western Europe*. London i New York: Routledge.
- Novak, P. (2011). The Flexible Territoriality of Borders. *Geopolitics*. 16 (4): 741-767.
- Oneto, G. (1995). Il «Sole delle Alpi», simbolo Padano. *Quaderni Padani*. 1 (1): 3-6.
- Orlić, O. (2008). Mnogoznačje istarskog multikulturalizma. *Etnološka tribina*. 31 (38): 39-59.
- Ó Tuathail, G. (1996). *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. London: Routledge.
- Ó Tuathail, G. (1998): Thinking Critically About Geopolitics. U: Ó Tuathail, G.; Dalby, S. i Routledge, S. (ur.). *The Geopolitics Reader*. London i New York: Routledge.
- Ó Tuathail, G. (1999). Borderless worlds? Problematising discourses of deterritorialisation. *Geopolitics*. 4 (2): 139-154.
- Paasi, A. (2003). Territory. U: Agnew, J. A.; Mitchell, K. i Ó Tuathail, G. (ur.). *A Companion to Political Geography*. Malden, MA i Oxford: Blackwell.
- Paasi, A. (2009). Bounded spaces in a 'borderless world': border studies, power and the anatomy of territory. *Journal of Power*. 2 (2): 213-234.
- Pasquino, G. (2000). Political Development. U: McCarthy, P. (ur.). *Italy Since 1945*. Oxford i New York: Oxford University Press.
- Pasquino, G. (2001). The Italian national elections of 13 May 2001. *Journal of Modern Italian Studies*. 6 (3): 371-387.
- Pasquino, G. (2007). Tricks and Treats: The 2005 Italian Electoral Law and Its Consequences. *South European Society and Politics*. 12 (1): 79-93.
- Pasquino, G. (2008). The 2008 Italian National Elections: Berlusconi's Third Victory. *South European Society and Politics*. 13 (3): 345-362.
- Passarelli, G. i Tuorto, D. (2012a). *Lega & Padania: Storie e luoghi delle camicie verdi*. Bologna: il Mulino.
- Passarelli, G. i Tuorto, D. (2012b). The Lega Nord goes south: The electoral advance in Emilia-Romagna: A new territorial model? *Political Geography*. 31 (7): 1-10.
- Parekh, B. (2008). *Nova politika identiteta*. Zagreb: Politička kultura.
- Parker, N. (2008). A Theoretical Introduction: Space, Centers, and Margins. U: Parker, N. (ur.). *The Geopolitics of Europe's Identity: Centers, Boundaries, and Margins*. Basingstoke, Hampshire i New York: Palgrave Macmillan.

Pennings, P.; Keman, H. i Kleinnijenhuis, J. (2006). *Doing Research in Political Science: An Introduction to Comparative Methods and Statistics*. 2. izd. London, Thousand Oaks i New Delhi: Sage.

Pennings, P. i Lane, J. E. (ur.) (1998). *Comparing Party System Change*. London i New York: Routledge.

Petak, Z. (1992). Fiskalna decentralizacija i regionalni razvoj Hrvatske. *Društvena istraživanja*. 1 (1): 101-113.

Peters, G. (2007). *Institucionalna teorija u političkoj znanosti: Novi institucionalizam*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Peters, G. (2008). Approaches in Comparative Politics. U: Caramani, D. (ur.). *Comparative Politics*. Oxford i New York: Oxford University Press.

Poguntke, T.; Aylott, N.; Carter, E.; Ladrech, R. i Luther, K. R. (ur.) (2007). *The Europeanization of National Political Parties: Power and Organizational Adaptation*. London i New York: Routledge.

Pokrovac, Z. (1995). Hrvatsko izborno pravo parlamentarnih i predsjedničkih izbora od 14. 2. 1990. do 30. 9. 1993. U: Vrcan, S.; Lalić, D., Pokrovac, Z.; Bulat, N. i Štrelov, D. *Pohod na glasače: izbori u Hrvatskoj 1990.-1993*. Split: Puls.

Prpić, I. (1998). Suvremenost Plessnerove teorije o zakašnjoj naciji. *Politička misao*. 35 (1): 8-20.

Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Ragin, C. C. (1987). *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkley, Los Angeles i London: University of California Press.

Raos, V. (2010). Politike teritorijalnosti u BiH. *Političke analize: tromjesečnik za analizu hrvatske i međunarodne politike*. 1 (4): 6-10.

Raos, V. (2011). „Vrlinska stranka“ u borbi protiv privatnih monopola i svedržavnog nadzora. *Političke analize: tromjesečnik za analizu hrvatske i međunarodne politike*. 2 (6): 17-22.

Read, M. i Marsh, D. (2005). Kombiniranje kvantitativnih i kvalitativnih metoda. U: Marsh, D. i Stoker, G. (ur.). *Teorije i metode političke znanosti*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Rifkin, J. (2006). *Europski san: kako europska vizija budućnosti polako zasjenjuje američki san*. Zagreb: Školska knjiga.

Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London i New York: Sage.

Rogić, I. (1992). Hrvatska i njezine regije. *Društvena istraživanja*. 1 (1): 25-35.

- Rohrschneider, R. i Whitefield, S. (2009). Understanding Cleavages in Party Systems: Issue Position and Issue Salience in 13 Post-Communist Democracies. *Comparative Political Studies*. 42 (2): 280-313.
- Rokkan, S. i Urwin, D. W. (1982). Introduction: Centres and Peripheries in Western Europe. U: Rokkan, S. i Urwin, D. W. (ur.). *The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism*, London, Beverly Hills, CA i New Delhi: Sage.
- Rokkan, S. i Urwin, D. W. (ur.) (1983). *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*, London, Beverly Hills, CA i New Delhi: Sage.
- Ruzza, C. E. i Schmidtke, O. (1993). Roots of success of the Lega Lombarda: Mobilisation dynamics and the media. *West European Politics*, 16 (2): 1-23.
- Saftich, D. (2012). Esodo e complessità etniche. *Ricerche Sociali*. 19 (1): 7-20.
- Sartori, G. (1982). *Teoria dei partiti e caso italiano*. Milano: SugarCo Edizioni.
- Sartori, G. (2002). *Stranke i stranački sustavi*. Zagreb: Politička kultura.
- Sassoon, D. (1997). *Contemporary Italy: Economy, Society and Politics Since 1945*. 2. izd. London i New York: Longman.
- Schmidtke, O. (1993). The populist challenge to the Italian nation-state: The Lega Lombarda/Nord. *Regional Politics and Policy*, 3 (3): 140-162.
- Sciortino, G. (1999). Just Before the Fall: The Northern League and the Cultural Construction of a Secessionist Claim. *International Sociology*. 14 (3): 321-336.
- Seiler, D.-L. (1999). *Političke stranke*. Osijek, Zagreb, Split: Pan liber.
- Shin, M. E. i Agnew, J. (2002). The geography of party replacement in Italy, 1987-1996. *Political Geography*. 21 (2): 221-242.
- Shin, M. E. i Agnew, J. (2007). The geographical dynamics of Italian electoral change, 1987-2001. *Electoral Studies*. 26 (2): 287-302.
- Shin, M. E. i Agnew, J. (2008). *Berlusconi's Italy: Mapping Contemporary Italian Politics*. Philadelphia: Temple University Press.
- Siaroff, A. (2000). *Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945*. New York i London: Garland Publishing (Taylor & Francis).
- Sošić, M. (2004). Regionalne političke stranke i proeuropska orijentacija građana – studija slučaja Istre. *Anali Hrvatskog politološkog društva*. 1 (1): 173-186.
- Stanić, S. i Pandžić, J. (2012). Prostor u djelima Michela Foucaulta. *Socijalna ekologija*. 21 (2): 225-245.

Stark, S. i Torrance, H. (2005). Case Study. U: Somekh, B. i Lewin, C. (ur.). *Research Methods in the Social Sciences*. London, Thousand Oaks i New Delhi: Sage.

Stjepanović, D. (2012). Regions and Territorial Autonomy in Southeastern Europe. U: Gagnon, A.-G. i Keating, M. (ur.). *Political Autonomy and Divided Societies: Imagining Democratic Alternatives in Complex Settings*. Basingstoke, Hampshire i New York: Palgrave Macmillan.

Storey, D. (2012). *Territories: The Claiming of Space*. 2. izd. London i New York: Routledge.

Strandsbjerg, J. (2010). *Territory, Globalization and International Relations: The Cartographic Reality of Space*. Basingstoke, Hampshire i New York: Palgrave Macmillan.

Strmiska, M. (2000). Rise and Fall of Moravian Political Parties. *Central European Political Studies Review*. 4 (2): 1-9.

Strmiska, M. (2003). Conceptualization and typology of European regional parties: a note on methodology. *Central European Political Studies Review*. 5 (2-3): 1-8.

Šantić, N. (1993). Politički aspekti društvenog razvoja Istre. *Revija za sociologiju*. 24 (3-4): 153-163.

Šantić, N. (2006). *Hrvatski regionalni grč*. Zagreb: Pan liber. mrežno izdanje: <http://www.cpi.hr/download/links/en/7958.pdf>.

Šantić, N. (2013). *Ljepotica i zvijer: mali kompendij hrvatskog regionalizma*. Zagreb: Jesenski i Turk.

Šetić, N. (1993). O procesu nastanka suvremene hrvatske nacije u Istri: skica za buduća istraživanja. *Društvena istraživanja*. 2 (6-7): 587-605.

Šetić, N. i Šeks, V. (1999). *Politika i politikantstvo u Istri*. Labin: Istarski glas, Naši foji.

Šiber, I. (1994). „Image“ hrvatskih političkih stranaka. *Politička misao*. 31 (1): 188-201.

Šiber, I. (2005). Interes za izbore i politička participacija. U: Čular, G. (ur.). *Izbori i konsolidacija demokracije u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Šiber, I. (2007). *Političko ponašanje: istraživanja hrvatskog društva*. Zagreb: Politička kultura.

Šuran, F. (1993). Istrijanstvo kao slabiji (odnosno jači) identitet. *Društvena istraživanja*. 2 (6-7): 769-782.

Tambini, D. (1996). Padania's Virtual Nationalism: An Interview with Umberto Bossi. *Telos*. 109: 165-175.

Tambini, D. (2001). *Nationalism in Italian Politics: The Stories of the Northern League, 1980-2000*. London i New York: Routledge.

- Tarchi, M. (1998). The Lega Nord. U: De Winter, L. i Türsan, H. (ur.). *Regionalist Parties in Western Europe*. London i New York: Routledge.
- Tarchi, M. (2002). Populism Italian Style. U: Mény, Y. i Surel, Y. (ur.). *Democracies and the Populist Challenge*. Basingstoke, Hampshire i New York: Palgrave Macmillan.
- Tarchi, M. (2008). Italy: A Country of Many Populisms. U: Albertazzi, D. i McDonnell, D. (ur.). *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. Basingstoke, Hampshire i New York: Palgrave Macmillan.
- Tarrow, S. (2010). The Strategy of Paired Comparison: Toward a Theory of Practice. *Comparative Political Studies*. 43 (2): 230-259.
- Tilly, C. (1991). Ethnic Conflict in the Soviet Union. *Theory and Society*. 20 (5): 569-580.
- Toft, M. D. (2003). *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, and the Indivisibility of Territory*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tossutti, L. (2001). Globalization and the 'New Localism' in Northern Italy. *Mediterranean Politics*. 6 (1): 64-83.
- Tronconi, F. (2010). The Italian Regional Elections of March 2010. Continuity and a Few Surprises. *Regional & Federal Studies*. 20 (4-5): 577-586.
- Trogrlić, S. (1993). Istra između klerikalizma i liberalizma (kraj 19. i početak 20. stoljeća). *Društvena istraživanja*. 2 (6-7): 657-673.
- Tronconi, F. i Roux, C. (2009). The political systems of Italian regions between state-wide logics and increasing differentiation. *Modern Italy*. 14 (2): 151-166.
- Türsan, H. (1998). Introduction: Ethnoregionalist Parties as Ethnic Entrepreneurs. U: De Winter, L. i Türsan, H. (ur.). *Regionalist Parties in Western Europe*. London i New York: Routledge.
- Urwin, D. W. (1982). Conclusion: Perspectives on Conditions of Regional Protest and Accommodation. U: Rokkan, S. i Urwin, D. W. (ur.). *The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism*, London, Beverly Hills, CA i New Delhi: Sage.
- Van Spanje, J. i Van Der Brug, W. (2007). The Party as Pariah: The Exclusion of Anti-Immigration Parties and its Effect on their Ideological Positions. *West European Politics*. 30 (5): 1022-1040.
- Vondraček-Mesar, J. (1998/1999). Koza u grbu Istre: prilog poznavanju povijesne pozadine grba i istarskog kozarstva. *Studia ethnologica Croatica*. 10-11 (1): 7-28.
- Vrandečić, J. (2003). Autonomistički pokreti na istočnojadranskoj obali u 19. stoljeću. U: Fleck, H.-G. i Graovac, I. (ur.). *7. Međunarodni skup Dijalog povjesničara – istoričara*. Zagreb: Zaklada „Friedrich Naumann“.

- Wallerstein, I. M. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham, NC i London: Duke University Press.
- Ward, H. (2005). Racionalni izbor. U: Marsh, D. i Stoker, G. (ur.). *Teorije i metode političke znanosti*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Warner, S. i Varese, F. (1996). The Italian General Election of 1996. *Electoral Studies*. 15 (4): 562-569.
- Webb, P. i White, S. (ur.) (2007). *Party Politics in New Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Wellhofer, E. S. (2001). Party Realignment and Voter Transition in Italy, 1987-1996. *Comparative Political Studies*. 34 (2): 156-186.
- Wild, S. (1997). The Northern League: the Self-representation of Industrial Districts in their Search for Regional Power. *Politics*. 17 (2): 95-100.
- Wilson, A. (2009): The Italian Election of April 2008: A Political Earthquake? *West European Politics*. 32 (1): 215-225.
- Withers, C. W. J. (2007). *Placing the Enlightenment: Thinking Geographically about the Age of Reason*. Chicago i London: The University of Chicago Press.
- Woods, D. (1992). Les ligues régionales en Italie. *Revue française de science politique*. 42 (1): 36-55.
- Zakošek, N. (1991). Polarizacijske strukture, obrasci političkih uvjerenja i hrvatski izbori 1990. U: Grdešić, I.; Kasapović, M.; Šiber, I. i Zakošek, N. (1991). *Hrvatska u izborima '90*. Zagreb: Naprijed.
- Zakošek, N. (1997). Pregled rezultata izbora za domove Sabora Republike Hrvatske i za županijske skupštine. *Politička misao*. 34 (2): 129-143.
- Zakošek, N. (1998). Ideološki rascjepi i stranačke preferencije hrvatskih birača. U: Kasapović, M.; Šiber, I. i Zakošek, N. *Birači i demokracija: utjecaj ideoloških rascjepa na politički život*. Zagreb: Alinea.
- Zakošek, N. (2002). *Politički sustav Hrvatske*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Zakošek, N. i Maršić, T. (2010). Das politische System Kroatiens. U: Ismayr, W. (ur.). *Die politischen Systeme Osteuropas*. 3. izd. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Žerjavić, V. (1993). Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910.-1971. *Društvena istraživanja*. 2 (6-7): 631-656.
- Živković, M. (2008). Znanost i religija u okviru čistog uma. *Filozofska istraživanja*. 28 (4): 835-855.

Žuljić, S. (2001). Regionalno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske u razdoblju između godina 1945.-2000. *Ekonomski pregled*. 52 (1-2): 3-28.

Dokumenti

Državno izborno povjerenstvo (1992b). *Službeni rezultati za izbor zastupnika u izbornim jedinicama u kojima se bira jedan zastupnik*.
http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1992/1992_2_1_Rezultati_Sabor_zastupnicki_dom_po_IJ.pdf

Državno izborno povjerenstvo (1992b). *Uspjeh državnih lista po izbornim jedinicama za redovito biračko tijelo*,
http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1992/1992_2_3_Rezultati_Sabor_zastupnicki_dom_Sabor_liste_redovita_BM.pdf

Državno izborno povjerenstvo (1992c). *Uspjeh predsjedničkih kandidata po općinama za redovito biračko tijelo*,
http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1992/1992_1_2_Rezultati_Predsjednik_po_opcinama_redovita_BM.pdf

Državno izborno povjerenstvo (1993a). *Izješće o provedenim izborima za zastupnike u Županijski dom Sabora Republike Hrvatske*,
http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1993/1993_2_Rezultati_Sabor_zupanijski_dom.pdf

Državno izborno povjerenstvo (1993b). *Rezultati izbora za članove predstavničkih tijela lokalne samouprave*, http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1993/1993_1_Rezultati_08_Primorsko-goranska.pdf, http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1993/1993_1_Rezultati_18_Istarska.pdf

Državno izborno povjerenstvo (1995). *Rezultati izbora zastupnika za Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske*,
http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1995/1995_Rezultati_Sabor_zastupnicki_dom.pdf

Državno izborno povjerenstvo (1996). *Izješće o službenim rezultatima provedenog glasovanja na savjetodavnom referendumu održanom dana 2. lipnja 1996. godine*,
http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1996/1996_Rezultati_Referendum.pdf

Državno izborno povjerenstvo (1997a). *Rezultati izbora zastupnika za Županijski dom Sabora Republike Hrvatske*,
http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1997/1997_3_Rezultati_Sabor_zupanijski_dom.pdf

Državno izborno povjerenstvo (1997b). *Rezultati izbora za članove gradskih i općinskih vijeća*,
http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1997/1997_1_Rezultati_gradska_opcinska_vijeca_08_Primorsko-goranska.pdf,
http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1997/1997_1_Rezultati_gradska_opcinska_vijeca_18_Istarska.pdf

Državno izborno povjerenstvo (1997c). *Rezultati izbora za članove županijskih skupština*, http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1997/1997_2_Rezultati_zupanijske_skupstine_08_Primorsko-goranska.pdf,
http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1997/1997_2_Rezultati_zupanijske_skupstine_18_Istarska.pdf

Državno izborno povjerenstvo (2000). *Izbori 2000.: izbori za predsjednika Republike Hrvatske*, <http://www.izbori.hr/2000Pred/index.htm>

Državno izborno povjerenstvo (2001). *Rezultati izbora održanih 20. svibnja 2001.*, <http://www.izbori.hr/2001Lokalni/PDF/Z8.pdf>,
<http://www.izbori.hr/2001Lokalni/PDF/Z18.pdf>

Državno izborno povjerenstvo (2005). *Informacije o rezultatima po županijama*, http://www.izbori.hr/2005Lokalni/rezultati/Z08_PRIMORSKO-GORANSKA.pdf,
http://www.izbori.hr/2005Lokalni/rezultati/Z18_ISTARSKA.pdf

Državno izborno povjerenstvo (2009). *Informacije o rezultatima izbora po županijama*, http://www.izbori.hr/2009Lokalni/rezultati_informacije/08_primorsko-goranska.pdf,
http://www.izbori.hr/2009Lokalni/rezultati_informacije/18_istarska.pdf

Ministero dell'Interno (1990). *Archivio Storico delle Elezioni: Elezioni Regionali del 6 Maggio 1990*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=R&dtel=06/05/1990>

Ministero dell'Interno (1992a). *Archivio Storico delle Elezioni: Camera del 5 Aprile 1992*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=05/04/1992>

Ministero dell'Interno (1992b). *Archivio Storico delle Elezioni: Senato del 5 Aprile 1992*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=05/04/1992>

Ministero dell'Interno (1994a). *Archivio Storico delle Elezioni: Camera del 27 Marzo 1994*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=27/03/1994>

Ministero dell'Interno (1994b). *Archivio Storico delle Elezioni: Senato del 27 Marzo 1994*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=27/03/1994>

Ministero dell'Interno (1995). *Archivio Storico delle Elezioni: Elezioni Regionali del 23 Aprile 1995*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=R&dtel=23/04/1995>

Ministero dell'Interno (1996a). *Archivio Storico delle Elezioni: Camera del 21 Aprile 1996*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=21/04/1996>

Ministero dell'Interno (1996b). *Archivio Storico delle Elezioni: Senato del 21 Aprile 1996*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=21/04/1996>

Ministero dell'Interno (2000). *Archivio Storico delle Elezioni: Elezioni Regionali del 16 Aprile 2000*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=R&dtel=16/04/2000>

Ministero dell'Interno (2001a). *Archivio Storico delle Elezioni: Camera del 13 Maggio 2001*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=13/05/2001>

Ministero dell'Interno (2001b). *Archivio Storico delle Elezioni: Senato del 13 Maggio 2001*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=13/05/2001>

Ministero dell'Interno (2005). *Archivio Storico delle Elezioni: Elezioni Regionali del 3 Aprile 2005*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=R&dtel=03/04/2005>

Ministero dell'Interno (2006a). *Archivio Storico delle Elezioni: Camera del 9 Aprile 2006*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=09/04/2006>

Ministero dell'Interno (2006b). *Archivio Storico delle Elezioni: Senato del 9 Aprile 2006*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=09/04/2006>

Ministero dell'Interno (2008a). *Archivio Storico delle Elezioni: Camera del 13 Aprile 2008*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=13/04/2008>

Ministero dell'Interno (2008b). *Archivio Storico delle Elezioni: Senato del 13 Aprile 2008*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=13/04/2008>

Ministero dell'Interno (2010). *Archivio Storico delle Elezioni: Elezioni Regionali del 28 Marzo 2010*, <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=R&dtel=28/03/2010>

Državna volilna komisija (2011). *Arhiv lokalnih volitev*, <http://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-lokalne-volitve>

Republička izborna komisija (1990a). *Izbore za zastupnike u Sabor Republike Hrvatske (22. 4. 1990. i 6. 5. 1990.): Društveno-političko vijeće*, http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1990/1990_1_1_Sabor_Rezultati_Drustveno_politicko_vijece.pdf

Republička izborna komisija (1990b). *Izbore za zastupnike u Sabor Socijalističke Republike Hrvatske (22. 4. 1990. i 6. 5. 1990.): Vijeće općina*, http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1990/1990_1_3_Sabor_Rezultati_Vijece_opcina.pdf

Mrežni izvori

Cronistoria della Lega Nord: Dalle origini ad oggi, <http://www.leganord.org/index.php/il-movimento/la-nostra-storia/la-storia-della-lega> (pristupljeno 2. kolovoza 2013.)

Goranska deklaracija, <http://www.pgs.hr/txtovi/goranskadekl.pdf>

HIDRA. *Imenik političkih stranaka registriranih u Republici Hrvatskoj od 1990. godine*, http://www.hidra.hr/politicke_stranke/imenik_stranaka_registriranih_u_rh_od_1990_godine (pristupljeno 1. kolovoza 2013.).

Jadransko-jonska euroregija, <http://www.adriaticionianeuroregion.eu/> (pristupljeno 26. srpnja 2013.).

Members of the Committee of the Regions: Members and Alternates: Croatia, <http://memberspage.cor.europa.eu/Result.aspx?country=HR> (pristupljeno 6. kolovoza 2013.).

Osnovana gradska podružnica Mali Lošinj, <http://www.ids-ddi.com/m/1002/122/> (pristupljeno 27. srpnja 2013.)

Povijesti IDS-a, <http://www.ids-ddi.com/ids-ddi/povijest/> (pristupljeno 27. srpnja 2013.).

Statut Istarske županije, <http://www.istra-istria.hr/index.php?id=121> (pristupljeno 27. srpnja 2013.)

Statuto Lega Nord per l'Indipendenza della Padania, <http://www.leganord.org/index.php/il-movimento/lo-statuto-della-lega-nord> (pristupljeno 2. kolovoza 2013.)

Zajednice podružnica, <http://www.ids-ddi.com/ids-ddi/organizacija/zajednice-podruznica/> (pristupljeno 27. srpnja 2013.)

Novinski izvori

Buje: Povratak Lorelle Limoncin Toth. *Glas Istre*. 26. travnja 2013., http://www.glasistre.hr/vijesti/pula_istra/buje-povratak-lorelle-limoncin-toth-403066

Calderoli: La legge elettorale? L'ho scritta io, ma è una porcata. *La Repubblica*. 15. ožujka 2006. <http://www.repubblica.it/2006/c/sezioni/politica/versoelezioni38/caldporcata/caldporcata.html>

Giustizia, un emendamento per salvare Bossi dal carcere. *La Repubblica*. 6. veljače 2003. <http://www.repubblica.it/online/politica/salvabossi/salvabossi/salvabossi.html>

Il "Va' pensiero" è l'inno della comunità degli esuli italiani in Istria e Dalmazia non della Padania. *Il Giornale del Friuli*. 16. lipnja 2010. <http://www.ilgiornaledelfriuli.net/cron/il-va-pensiero-e-linno-della-comunita-degli-esuli-italiani-in-istria-e-dalmazia-non-della-padania/>

Intervju: Ivan Pauletta - strogi čuvar istarske tradicije. *Nacional*. 7. kolovoza 2007., <http://www.nacional.hr/clanak/36733/ivan-pauletta-strogi-cuvar-istarske-tradicije>

Jakovčić: Ako se Cuccurin ponovno kandidira, idem i po četvrti mandat. *Glas Istre*. 6. lipnja 2009., <http://www.ids-ddi.com/it/m/1002/813/>

Jessica Brugali: "Sono felice di aver vinto Ma fuori i terroni da Miss Padania..." *Il Giornale*. 6. lipnja 2011. <http://www.ilgiornale.it/news/jessica-brugali-sono-felice-aver-vinto-fuori-i-terroni-miss.html>

Sartori: Il "Mattarellum" e le idee sbagliate. *Corriere della Sera*. 5. studenog 1995. http://archiviostorico.corriere.it/1995/novembre/05/Sartori_Mattarellum_idee_sbagliate_co_0_9511056809.shtml

Sartori: Il "porcellum" da eliminare. *Corriere della Sera*. 1. studenog 2006. http://www.corriere.it/Primo_Piano/Editoriali/2006/11_Novembre/01/sartori.shtml

Šantić, N. IDS-ovo Valentinovo. *Novi list*. 14. veljače 2011., <http://www.novilist.hr/Komentari/Kolumne/Komentar-Nevena-Santica/IDS-ovo-Valentinovo>

Umag: Bassanese u utrci za gradonačelnika. *Glas Istre*. 4. siječnja 2013.,
http://www.glasistre.hr/vijesti/pula_istra/umag-bassanese-u-utrci-za-gradonacelnika-373113

Unolpa vera alba leghista. *Il Giorno*. 14. veljače 2011.
http://www.ilgiorno.it/varese/cronaca/2011/02/14/458760-unolpa_vera_alba_leghista.shtml

Veliki intervju Ivana Jakovčića. *Playboy*. 3. rujna 2010., <http://www.ids-ddi.com/it/m/1002/2678/>

O AUTORU

Višeslav Raos rođen je 30. ožujka 1986. u Zagrebu. Osnovnu školu pohađa u Zagrebu i Beču te završava u Teheranu. Srednjoškolsko obrazovanje započinje u IV. gimnaziji u Zagrebu, a završava 2004. godine u Crawford Collegeu u Pretoriji. Nakon mature upisuje studij politologije na Fakultetu za društvene znanosti Sveučilišta u Beču. U ožujku 2008. godine, prije roka, završava studij s odličnim uspjehom (*cum laude*) te stječe zvanje diplomiranog politologa. Od veljače 2010. godine polaznik je poslijediplomskoga doktorskog studija „Komparativna politika“ na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Zaposlen je 1. rujna 2008. godine u Centru za politološka istraživanja kao znanstveni novak na znanstveno-istraživačkom projektu *Globalizacija politike i refleksije na hrvatsko društvo i državu 21. stoljeća* (voditelj prof. dr. sc. Anđelko Milardović). Od 2008. godine izvršni je urednik znanstvenog časopisa *Suvremene teme*. Član je Odjela za politologiju Matice hrvatske, politološke udruge *Politea* i član-osnivač Društva za mediteranske studije pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Od 2011. do 2013. bio je suradnik na međunarodnom znanstveno-istraživačkom projektu *Strategies of symbolic nation-building in West-Balkan states: Intents and results* (voditelj Pål Kolstø, Sveučilište u Oslu). Sudjelovao je kao izlagač na znanstvenim i stručnim skupovima u Zagrebu, Rijeci, Dubrovniku i Nottinghamu. Bio je vanjski suradnik u izvođenju seminarske nastave na preddiplomskom studiju politologije – u zimskom semestru 2011./2012. na kolegiju *Uvod u komparativnu politiku* (nositeljica prof. dr. sc. Mirjana Kasapović), a u zimskom semestru 2012./2013. na kolegiju *Komparativni politički sustavi* (nositelj prof. dr. sc. Nenad Zakošek).

Znanstveni radovi

- Raos, V. (2013). Pomicanje granice Europske unije na jugoistok i višestruki procesi teritorijalizacije. *Politička misao*. 50 (3). 33-55.
- Raos, V. (2013). Teritorijalna dimenzija suvremene demokracije i izazovi globalizacije. U: Milardović, A. i Jožanc, N. (ur.). *Demokracija i postdemokracija*. Zagreb: Pan liber, Institut za europske globalizacijske studije.
- Raos, V. (2012). The Wall of Pain: A Contested Site of Memory in Contemporary Croatia. U: Pavlaković, V.; Pauković, D. i Raos, V. (ur.). *Confronting the Past: European Experiences*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja.
- Raos, V. (2011). Regionalist Parties in the European Union: A Force to Be Reckoned With? *Croatian International Relations Review*. 27 (64-65). 45-55.
- Raos, V. i Jožanc, N. (2011). Internet and Radical Political Groups in Croatia. U: Van Dijk, J. A. G. M. i Jožanc, N. (ur.). *Information Society and Globalization: Transformation of Politics*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja.
- Raos, V. (2008). Imperij kao predmet politološke analize. *Suvremene teme*. 1 (1). 76-90.

Stručni radovi

- Raos, V. (2013). Svibanjski lokalni izbori: mnogo staroga, malo novog. *Političke analize*. 4 (15). 25-32.
- Raos, V. (2013). Duge era jednog župana, poduzetnika i sommelierra. *Političke analize*. 4 (13). 31-35.
- Raos, V. (2012). Borci za Padaniju. *Političke analize*. 3 (10). 24-29.
- Raos, V. (2011). „Vrlinska stranka“ u borbi protiv privatnih monopola i svedržavnog nadzora. *Političke analize*. 2 (6). 17-22.
- Raos, V. (2010). Politike teritorijalnosti u BiH. *Političke analize*. 1 (4). 6-10.
- Raos, V. (2010). Škotska na putu u neovisnost? *Političke analize*. 1 (3). 45-50.